

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Amin Maalouf

Yolların Başlangıcı

ROMAN

Çevirenler: Samih Rifat - Aykut Derman

YOLLARIN BAŞLANGICI

Amin Maalouf 1949'da Lübnan'da doğdu. Ekonomi ve toplum-bilim okuduktan sonra gazeteciliğe başladı; 1976'dan beri Paris'te yaşıyor. Çeşitli yayın organlarında yöneticilik ve köşe yazarlığı yapmış olan Maalouf, bugün vaktinin çoğunu kitaplarını yazmaya ayırmaktadır.

Çok iyi bildiği Asya ve Akdeniz çevresi kültürlerinin söylencele-rini yapıtlarında başıyla işleyen Maalouf, ilk kitabı *Les Croisades vues par les Arabes* (1983, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, "Telos") ile tanındı ve bu kitabın çevrildiği dillerde de büyük bir başarı kazandı. 1986'da yayımlanan ve aynı yıl Fransız-Arap Dostluk Ödülü'nü kazanan ikinci kitabı (ilk romanı) *Léon l'Africain* (*Afrikalı Leo*, YKY) ise bugün bir "klasik" kabul edilmektedir.

Maalouf'un 1988'de yayımlanan ikinci romanı *Samarcande* da (*Semerkant*, YKY) coşkuyla karşılandı ve pek çok dile çevrildi. *Les Jardins de Lumière* (1991, *Işık Bahçeleri*, Telos) ve *Le 1er Siècle après Béatrice* (1992, *Beatrice'den Sonra Birinci Yüzyıl*, Telos) adlı roman-larının ardından, 1993'te yayımlanan romanı *Le Rocher de Tanios* (*Tanios Kayası*, YKY) ile Goncourt Ödülü'nü kazanan yazarın, *Les Echelles du Levant* (*Doğunun Limanları*, YKY) adlı romanı 1996'da, *Les Identités Meurtrières* (*Ölümcül Kimlikler*, YKY) adlı deneme kitabı 1998'de çıktı. Maalouf'un son romanı, 2000'de yayımlanan *Le Périple de Baldassarre* dir (*Yitizüncü Ad-"Baldassarre'nin Yolculuğu"*, YKY). Finlandiyalı müzisyen Kaija Saariaho'nun bestelediği opera için yazdığı *Uzaktan Aşk* (2002, YKY) Maalouf'un ilk libret-tosu ve son çalışması.

Samih Rifat 1945'te İstanbul'da doğdu, Saint-Benoît Lisesi'ni ve İTÜ Mimarlık Fakültesi'ni bitirdi. Üniversite yıllarından başlayarak çeviriye yöneldi; ilk çevirilerini 80'li yıllarda *Yazko Çeviri* dergisinde yayımladı. René Char, Jacques Prévert, André Verdet, Jean Follain, Paul Valéry, Kavafis, Le Corbusier gibi ozan/yazarlardan çeviriler yaptı. Yine üniversite yıllarında fotoğrafçılıkla ilgilendi. 80'li yıllardan başlayarak çeşitli dergilerde, yazdığı -çoğu mimarlık konulu- yazılara eşlik eden fotoğraflar yayımladı; belgesel filmler çekti. Bugün çeviri, yazı, fotoğraf ve film çalışmalarını sürdürüyor.

Aykut Derman 1942'de İstanbul'da doğdu. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'nde okudu. Yıldız Teknik Üniversitesi'nde okutmanlık yaptı. 1970'ten bu yana çeşitli yayınevlerine, ansiklopedi ve dergilere çeviriler yaptı. Çeşitli yayınlarda elliye yakın çevirisi var.

Amin Maalouf'ın
YKY'deki öteki kitapları:

Afrikalı Leo (1993)
Semerkant (1993)
Tanios Kayası (1995)
Doğunun Limanları (1996)
Ölümcül Kimlikler (2000)
Yüzüncü Ad - "Baldassare'nin Yolculuğu" (2000)
Uzaktan Aşk (2002)
Işık Bahçeleri (2004)

AMIN MAALOUF

Yolların Başlangıcı

ÇEVİRENLER:

SAMİH RİFAT (1-39) - AYKUT DERMAN (40-71)

ROMAN

**Yapı Kredi Yayınları - 2057
Edebiyat - 615**

**Yolların Başlangıcı / Amin Maalouf
Özgün adı: Origines
Çevirenler: Samih Rifat - Aykut Derman**

**Kitap Editörü: Orçun Turkey
Düzeltili: İncilay Yilmazyurt**

Kapak Tasarımı: Nahide Dikel

**Baskı: Şefik Matbaası
Marmara Sanayi Sitesi M Blok No: 291 İkitelli/İstanbul**

**Çeviriye Temel Alınan Baskı: Origines, Editions Grasset & Fasquelle, 2004
3. Baskı: İstanbul, Mayıs 2004
ISBN 975-08-0809-6**

**© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş. 2004
© Editions Grasset & Fasquelle, 2004
Bu kitabın telif hakları Akcalı Telif Hakları Ajansı aracılığıyla alınmıştır.**

**Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş.
Yapı Kredi Kültür Merkezi**

**İstiklal Caddesi No. 285 Beyoğlu 34433 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx) Faks: (0 212) 293 07 23
Bilgi Hattı: (0 212) 473 0 444**

<http://www.yapikrediyayinlari.com>

e-posta: ykkultur@ykykultur.com.tr

**İnternet satış adresi: <http://www.estore.com.tr/bulvar/yky>
www.teleweb.com.tr**

İÇİNDEKİLER

El Yordamıyla • 11
Boylamlar • 41
Aydınlanma • 99
Kavgalar • 163
Evler • 233
Kopmalar • 275
Açmazlar • 315
Çözümler • 375
Not ve Teşekkürler • 421

Teta Nâzire için

Kamal ve Ebû Şa'r için

Ve Laurice Sadır Ebû Şedid'in anısına...

Başlangıçlar

Başka biri olsaydı, “kökler”den söz ederdi... Benim sık kullandığım bir sözcük değil bu. “Kök” sözcüğünü sevmem, imgesinden daha da az hoşlanırım. Kökler toprağa gömülür, çamurun içinde kıvrılıp bükülür, karanlıklarda dal budak salar; daha doğumundan başlayarak ağacı tutsak eder ve gözünü korkutarak beslerler: “Özgür kalırsan ölürsün!”

Ağaçlar, boyun eğmek zorundadır; kökleri onlara gereklidir; insanlara değildir oysa. Bir ışığı soluruz, gözümüz göklerde ve toprağın altına girdiğimizde, çürüyüp gitmek içindir bu. Doğduğumuz toprağın cansuyu, ayaklarımızdan başımıza doğru yükselmez; ayaklar yalnızca yürümeye yarar. Bizim için, yalnızca yollar önemlidir. Bize göz diken, bizi isteyen onlardır – yoksulluktan zenginliğe ya da başka bir yoksulluğa, kölelikten özgürlüğe ya da kanlı bir ölüme giderken. Bize sözler verir, bizi taşır, itekler, sonra da terkederler. Ve o zaman, tıpkı doğduğumuz gibi, kendi seçmediğimiz bir yolun kıyısında ölüp gideriz.

Ağaçların tersine, yollar rastgele atılmış tohumlarla topraktan fııkmaz. Bizim gibi onların da bir başlangıcı vardır. Aldatıcı bir başlangıçtır bu, çünkü hiçbir zaman bir yolun gerçek bir başlama noktası yoktur; birinci dönemeden önce, orada, henin arkasında başka bir dönemec daha vardır ve ondan önce bir tane daha... Ele avuca sığmaz bir başlangıçtır bu; çünkü her kavşakta başka başlangıçlardan gelen, başka yollar katılmıştır.

Bütün bu bileşenleri hesaba katmaya kalkarsak, yüz kere çevresini döneriz Yeryüzü'nün.

Benimkiler söz konusu olduğunda, bunu yapmak da gerekiyor! Çünkü ben, Dünya boyutlarında bir çölde göçüp durmuş bir kabilenin çocuğuyum. Yaşadığımız ülkeler, kuruyunca terkettiğimiz vahalardı; evlerimiz, taş giydirilmiş çadırlardı ve uyrukluğumuz, günlere, aylara ya da gemilere göre değişirdi. Bizi kuşaklar ötesinden, denizler ötesinden, dillerin Babil Kulesi ötesinden birbirimize bağlayan tek şey, bir adın fısıltısıydı yalnızca.

Yurt niyetine sadece bir soyadı mı? Evet öyle! Din yerine de eskil bir bağlılık duygusu!

Kendimi hiçbir zaman dinsel bir topluluğun –ya da uzlaşması olanaksız birkaçının– üyesi gibi görmedim; hiçbir zaman bütünüyle bir ulusun parçası hissetmedim – aslında bu konuda da birden fazla bağlantım var. Buna karşılık benliğimi, uçsuz bucaksız ailemin, dünyanın dört bir yanında yaşadığı serüvenle kolayca özdeşleştiriyorum. Serüvenle ve bir de söylencelerle. Tıpkı eski Yunanlılar gibi, kimliğim bir mitologyaya yaslı duruyor. Biliyorum sahte bir mitologya bu, ama gerçeğin ta kendisini barındırıyormuş gibi saygı gösteriyorum ona.

Öte yandan, benimkilerin katettiği yollar üstüne, bugüne dek birkaç paragraftan fazlasını yazmamış olmam da tuhaf! Ama sanırım bu suskunluk da, mirasımın bir parçası...

EL YORDAMIYLA

Araştırmamın önüne sahte bir başlangıç çıkmıştı önce: Otuz yaşında yaşadığım bir sahne ki, keşke hiç yaşamak zorunda kalmasaydım – öbür oyuncular da yaşamamalıydı aslında. Ne zaman ondan söz etmek istesem, henüz erken olduğuna inandırmayı başarmıştım kendimi.

Artık pek erken değil elbette. Neredeyse geç bile denebilir.

Bir pazar günüydü; Dağ'da bir köyde, bir yaz pazarı. Babam, şafaktan az önce ölmüştü ve bana görevlerin en korkuncunu yüklemişlerdi: Babaannemin yanına gidecek ve ona oğullarından birini kaybettiği haberi verildiğinde elini tutacaktım.

Babam, çocuklarının ikincisiydi ve haberi ona, büyük oğlunun, telefonla vermesi kararlaştırılmıştı. Böyle söylendiğinde her şey doğal gibi görünüyor. Ama bizimkilerde doğallık, hiçbir zaman bir dış görünüşten öteye geçmez. Örneğin. bu altmış yedi yaşına yeni basmış amcaı, o yazdan önce, yalnızca bir kez görmüştüm ben.

Dediğim gibi, sabah: vakti gelmiştim; babaannem, her zaman yaptığı gibi bana uzun uzun sarılmıştı. Sonra da ister istemez, en korktuğum soruyu sormuştu:

— Baban nasıl bu sabah?

Yanıtım hazır, gelirken yolda çalışmışım:

— Doğruca evden geldim, hastaneye uğramadım...

Doğrunun ta kendisi ve aşağılık bir yalandı bu.

Birkaç dakika sonra telefon çaldı. Başka zaman olsa baba-

annemin kalkmasına meydan vermemek için hemen kalkıp yanıtlardım. O gün, onun yerine yanıt vermemi isteyip istemediğini sordum.

— Yalnızca telefonu biraz yaklaştırabilsen...

Telefonu getirdim ve ona vermek üzere kulaklığı kaldırdım.

Doğal olarak karşıdakinin ne dediğini duymuyordum; ama babaannemin ilk yanıtını hiçbir zaman unutmayacağım:

— Evet, oturuyorum.

Amcam, onun ayakta olmasından ve vereceği haberi duyunca yere düşmesinden korkuyordu.

“Evet, oturuyorum” yanıtını verirken gözlerinin halini de unutmuyorum. Uzaktan darağacının gölgesini gören bir ölüm mahkûmunun gözleriydi bunlar. Daha sonra bu anı düşündüğümde, besbelli çocuklarına o öğretmişti dedim kendi kendime: Birine bir felaket haberi verdiğinizde ayakta olmadığından emin olun. Oğlu bu soruyu sorduğunda, korkunç bir şey olduğunu anlamış olmalıydı.

İşte o zaman, yan yana, el ele oturup, uzun uzun ağladık onunla.

Sonra da bana şöyle demişti:

— Babanın uyandığını haber verecekler sanmıştım.

— Hayır, dedim. Düştüğü an, her şey bitmişti.

Babam on gün önce, arabasının yanında, yolda düşmüştü. Yanındaki kişi, sanki şaşkınlıkla çıkarılmış bir “ah!” sesi duymuştu yalnızca. Bilincini yitirip yere yığılmıştı. Birkaç saat sonra Paris’teki telefonum çalmış, kuzenlerimden biri, pek de umut vermeden, haberi ulaştırmıştı: “Kötü durumda; çok kötü durumda.”

İlk uçakla ülkeye dönmüş ve babamı komada bulmuştum. Sakin bir uykuda gibiydi; soluk alıp veriyor, ara sıra elini kıpırdatıyordu; artık yaşamadığına inanmak zordu. Doktorlara, beyni bir kez daha incelemeleri için yalvardım; sonra üçüncü bir kez daha. Boşa çaba! Beyin röntgeni apaçıktı; kanama, yıldırım gibi çarpmıştı. Boyun eğmek gerekiyordu.

— Ben hâlâ umut besliyordum, diye mırıldandı babaannem.

O ana dek kimse, ona gerçeği söylemeyi göze alamamıştı.

Sonra yeniden sessizliğe dönmüştük; bizim için bir tapınak gibi olan sessizliğe. Bizimkilerde az konuşulur; yavaş konuşulur; sürekli bir ölçü, nezaket ve ağırbaşlılık kaygısıyla konuşulur. Zaman zaman başkalarını kızdırır bu; ama bizim için çok eski bir alışkanlıktır ve kuşaktan kuşağa aktarılıp gidecektir.

Ellerimiz birbirine kaynamış gibi duruyorduk orada. Yalnızca bir ara, gözlüklerini çıkartıp eteğinin bir kıvrımıyla silmek için elimi bıraktı. Sonra da tam onları takacakken yerinden sıçradı:

— Bugün ayın kaçı?

— 17 Ağustos.

— Deden de bir 17 Ağustos günü öldü!

Kaşları çatılır gibi oldu; daha önce de birkaç kez görmüştüm böyle yaptığını. Sonra yeniden, başkaldırıdan boyun eğmeye döndü sanki ve bir daha tek söz etmedi. Elini bir kez daha elime aldım ve ben de hiçbir şey söylemeden avucumda sık-tım. Yüreğlerimizde aynı yas vardı hâlâ, ama aklımızdan gelip geçen görüntüler, aynı değildi artık.

O gün dedemi pek düşünmedim; ne o gün, ne de sonraki günlerde. Aklımda yalnızca babam vardı: Onun geniş yüzü, sanatçı ellerine benzeyen elleri, dingin sesi, Lübnan'ı, hüznüleri; sonra da içinde uykuya daldığı o son döşek... Onu yitirmek, benim için olduğu kadar, tüm aile için de bir tür duygusal yıkım olmuştu. Babasıyla sanki belirli bir tarihte "buluşmuş" olması-na gelince, bunu o sıralar söylediğim kişilerde, yazgının cilveleri ve Tanrı'nın akıl almaz işleri üstüne kısa ve sıradan bir iki düşünce belirtilmesine vesile oldu yalnızca.

İşte bu kadar. Bu bölümün sonu!

Bir devamı olmalıydı; olmadı. Günün birinde babaannemle, yaşamının erkeği üstüne uzun bir sohbeta girişmeliydim; ama beş yıl sonra öldüğünde, aramızda bu konuyu bir daha hiç açmamıştık. Gerçi aynı ülkede yaşamıyorduk; ben Fransa'da oturuyordum, o da bir daha Lübnan'dan ayrılmadı. Ama za-

man zaman onu görmeye gidiyordum ve bir fırsatını bulup sollarımı sorabilirdim. Yapmadım. Dürüst olmak gerekirse, bir daha aklıma bile gelmedi...

Olsa olsa ruh çözümleyicilerin argosuyla açıklanabilecek, tuhaf bir davranıştı bu; ve son gününe dek bu davranış yüzünden kendimi suçlayacağım. Ben ki her şeye burnumu sokarım, ben ki bir sözcüğün etimolojisini ya da doğru yazılışını kontrol etmek, bir Çek bestecinin doğum tarihinden emin olmak için bir yemek boyunca beş kez masadan kalkarım, nasıl olmuştu da kendi öz dedem konusunda, bunca içler acısı bir kayıtsızlık göstermişim?

Oysa çocukluğumdan beri bu dede üstüne -küçük adı Butros'tu- beni kayıtsızlığımdan çekip çıkaracak bir sürü de öykü anlatılmıştı.

Özellikle de şu öykü: Günün birinde Küba'da yaşayan kardeşlerinden birinin başı büyük dertlere girmiş ve yardımına koşması için ona kaygılı mektuplar yazmaya başlamıştı. Son mektuplar, ülkeye, dört köşesi yanık bir biçimde geldi; bu bir tehlike ve acil durum işaretiydi. O zaman, işini gücünü bırakıp bir gemiyle yola çıkmıştı dedem. Gemide, kırk gün içinde İspanyolca öğrenmiş, üstelik o kadar iyi öğrenmişti ki, Küba'ya vardığında mahkemelere çıkıp kardeşini savunmuş ve onu bu beladan kurtarmıştı.

Bu öyküyü doğdum doğalı dinlerim; ama hiçbir zaman, bunun, birçok ailede övünmek için anlatılan o masallardan bir farkı olup olmadığını anlamaya çalışmamış, bizimkilerin Küba serüveninin nasıl sonuçlandığını öğrenmeye de kalkışmamıştım. Ancak şimdi biliyorum bunları.

Öte yandan bana her zaman: "Deden büyük bir şair, yürekli bir düşünür, coşkulu bir konuşmacıydı; onu dinlemek için çok uzaklardan gelirlerdi. Ne yazık ki, tüm yazdıkları kaybolup gitti!" demişlerdi. Oysa yalnızca aramak zahmetine katlanmak yeterliymiş bu yazıları bulmak için. Dedem her şeyi toplamış, üstüne tarihler atmış, el yazısıyla temize çekmiş; yaşamının sonuna dek yazılarıyla ilgilenmiş; insanlar onları okusun istemiş. Ama yayımlayamadan ölmüş; tıpkı başkalarının vasiyet bırakmadan öldüğü gibi; bu yüzden de kimsenin tanımadığı biri olarak kalmış.

Sürüp giden bir dedikodu daha: Butros hiçbir zaman çocuklarını vaftiz ettirmek istememiş; ne Tanrı'ya inanırmış ne de şeytana, bunu bağıra bağıra söylemekten de çekinmezmiş; köyde her zaman bir rezalet gibi görülmüş bu durum. Bu konuda da, işin aslını anlamak için gerçek bir çaba göstermemiştim. Ailede kimsenin açmak istemediği bir konuydu bu.

Üstüne üstlük, tüm gençliğimi geçirdiğim o ülkede, bir kez olsun dedemin mezarına çiçek götürmediğimi, dahası mezarının nerede olduğunu hiçbir zaman öğrenmediğimi ve bir kez bile yerini merak etmediğimi nasıl itiraf ederim bilmiyorum!

*Mea culpa** diye bağırmak için daha binbir neden bulabilerim, ama yapmayacağım – ne yararı var bunun? Şunu söylersem yeter sanıyorum: Atalarımın yolu, bir rastlantıyla gelip, ta Paris'lerde benimkiyle kesişmeseydi eğer, büyük olasılıkla aynı bilgisizlikte donup kalmış olarak yaşayıp gidecektim sonuna dek.

• **Latince: Benim suçum!**

Bu sahte başlangıçtan sonra –ama yıllarca sonra!– bir başlangıç daha oldu; ve bu kez gerçek bir başlangıçtı. Benim sayemde oldu diyemem; ya da belki çok az payım oldu. Gerçi babamın ölümünden sonra, aile geçmişinin öykülerini daha iyi öğrenmeye niyetli görünmüş ve bir iki yakınıma, dedem ya da başka atalarım üstüne yedi sekiz soru daha sormuştum. Ama gerçek araştırmalarımın giriştiğimde beni her zaman avucuna olan o takıntılı çılgınlıktan eser yoktu ortada. Ne zaman kendi kökenlerim söz konusu olsa, atalarımın kalma bir tür soğukkanlılığa bürünüyor ve sessizliğin kısır saygınlığına gömülüyordum sanki.

Her şey, bütün her şey, o diplomat arkadaşım sayesinde oldu: günün birinde, bir sohbet sırasında, benimle aynı soyadını taşıyan Kübalı bir görevliyle bir akrabalık bağım olup olmadığını soruverdi.

Adı yinelettim – Arnaldo? Hayır, bu ad hiçbir şey anımsatmıyordu bana. Ama sırası gelmişken, ona bir zamanlar Havana’da ailemden birilerinin yaşadığını söyledim. Tıpkı ben de, bunu o anda, kendi ağzımdan öğreniyormuşum gibi.

Luis Domingo’yu, yetmişli yılların başlarında, Beyrut’ta tanımıştım; ben genç bir gazeteciydim, o da İspanya elçiliğinde genç bir diplomat. Bu dönemden sonra hiçbir zaman aynı kentte yaşamadık, ama hep birbirimize yakın olduk.

Paris’e her uğradığında buluşup, sokaklarda, çoğu kez sa-

bahlara kadar süren uzun yürüyüşler yapar, bol bol konuşur, anımsar, akıl yürütür, dünyayı baştan kurardık. Özellikle de Lübnan'ın geleceğini ve Luis Domingo'nun uzun süre görev yaptığı Küba'nın yazgısını biçimlendirmeye çalışırdık yeniden: Bu ülkenin geleceği onu kaygılandırıyordu. Bense bir kez bile, ailemin Küba serüveninden ona söz etmeyi düşünmemiştim.

Daha da söz etmezdim zaten, o akşam arkadaşım beni ısrarla zorlamasaydı. Onun sorularının yaylım ateşi altında, yıllar boyu bana ulaşan öykü parçacıklarını birleştirmeye çalıştım ve böylece, biraz da şaşırarak, boydan boya katedilmiş bir takım yörüngelerin, orada, belleğimde, noktalı çizgilerle çizilmiş halde bulunduğunu keşfettim...

Önce gururla, dedemin Havana'ya yaptığı yolculuğu anlattım; özellikle de dil öğrenmedeki o inanılmaz başarısından ve mahkemede zaferle sonuçlanan savunmasından söz ettim.

— Avukat mıydı?

— Bildiğim kadarıyla öğretmen ve okul yöneticisiydi; ama hukuk öğrenimi de görmüş olmalı.

Dürüst olmak gerekirse, bu konuda hiçbir bilgim yoktu!

— Ya kardeşi?

— Adı Cebrail'di; bizdeki Gabriel'in karşılığıdır bu. Bir iş adamıydı, adada servet yapmıştı ve görünüşe bakılırsa, büyük siyasal emeller peşindeydi. Ama bu arada düşmanları da olmuştu ve sonunda, gizemli bir biçimde öldü.

— Kaç yılında?

— 1900'larda olmalı; ya da yirmili yıllarda, pek iyi bilmiyorum...

— Belki hâlâ çocukları vardır Küba'da; ya da torunları...

Bu konuda da hiçbir şey bilmediğimi kabul etmek zorunda kaldım.

Akşamın daha geç bir saatinde, aileden kalma bir söylenceyi daha anımsadım ve tam onu Luis Domingo'ya anlatacakken, geri adım atıp sustum. Öyküyü düpedüz inanılmaz bulmasından, dahası benim ona inandığımdan kuşkulıysa, beni de bi-

raz küçümsemesinden korkuyordum. İkimiz de akıldışı şeylerle ve onların meraklılarıyla dalga geçerdik her zaman ve bu öykünün, bizim ortak kanılarımızın yanında yeri olmadığı açıktı.

Bu söylence, sahneye dedemin başka bir kardeşini, kilise adı Theodoros olan bir Melkit papazını çıkarıyordu. Ömrü boyunca, gizli bir günlük tutmuş ve bu konuda çok titiz davranmıştı Theodoros: Dua kitabını okur gibi, her gün belirli saatlerde günlüğünün sayfalarını doldurmuştu. Tarihler ve bölüm başlıkları kırmızı, metin siyah mürekkeple yazılmıştı.

Bir akşam, masada günlüğünün başındayken, ansızın mürekkep hokkalarından biri yarılmış ve incecik bir kırmızı mürekkep sızıntısı, anlatıldığına göre, önce masanın sonra da kâğıdın üstünde yürümüş. Dehşete düşen papaz, gözleriyle izlemiş onu: Boğazı düğümlenmiş, eli ayağı tutmaz' olmuş. Bir süre sonra kendini toplamış ve olayı anlatmak üzere kalemi eline almış; günü belirtmiş, sonra da saati yazmak için zincirinden tutup saatini çekmiş cebinden ve akreple yelkovanın durmuş olduğunu görmüş.

Büyük amcam Theodoros, Dağ'daki bir manastırda yaşıyormuş o sıralar; hücrelerinden çıkmış, orada bulunan öbür papazları çağırmış ve onunla birlikte dua etmelerini istemiş.

Bunun ardından, böyle başlayan bütün öykülerde olagelen şeyin olduğunu söylememe gerek var mı? Yani, bu olaydan birkaç ay sonra Küba'dan bir mektup alındığını ve mektupta, Cebrail'in, tam da kardeşinin hokkasının yarıldığı saatte öldüğünün bildirildiğini...

Bu mucizeye inanıp inanmadığımı sormayın bana! Bilmiyorum... Büyük olasılıkla da inanmıyorum. Akıl meleği, her zaman arkamda olmuştur benim ve omuzlarımdan tutmuştur. Buna karşılık, kesin olan bir şey: Theodoros'un ölümüne dek bu öyküyü anlattığı ve dinleyen herkesin ona inandığı.

O gece ayrılmadan önce Luis Domingo, Havanalı "kuzen" Arnaldo'ya bir selam ya da herhangi bir mesaj göndermek isteyip istemediğimi sordu; bir yolunu bulup ona ulaştırabileceğini

söyledi. Ben de gidip kitaplığımдан Eski-Ülke'yi anlatan ve içinde kısaca ailemizden de söz edilen, Kastilya İspanyolcası bir kitap getirdim; bir iki nezaket satırı da ekleyerek dostuma verdim; denize bir şişe atmaktan çok, hayaletli kuyuya bir taş attığım duygusunu taşıyordum o anda.

Ertesi gece, her zamanki uykusuzluk saatlerimde, bu konuşmayı düşündüm durdum; ve sabah olduğunda, gidip o uzak adada kaybolan, sonra da ölen büyük amcam üstüne bir şeyler daha öğrenmek istedim.

Gerçek bir araştırmaya kalkışmanın gereği yoktu; yalnızca Beyrut'a telefon edip seksen dokuz yaşında ve belleği hâlâ yerinde olan bir kuzinime, o güne dek ne dilimin ucuna ne de aklıma gelen bir iki basit soruyu sormayı düşünüyordum.

Her şeyden önce de, Cebrail'in hangi yıl öldüğünü bilip bilmediğini.

"Kesin olarak bilmiyorum" diye itiraf etti Léonore. Ama Birinci Dünya Savaşı sona erip aile yeniden mektup almaya başladığında, Amerika'da bulunan birçok yakınının öldüğünü öğrendiğini anımsıyordu. Bunlardan biri de Cebrail'di... "Kanlı bir ölüm, evet, ama savaşıla ilgisi yokmuş. Bir kaza..."

Buna karşılık Léonore'dan hemen sonra aradığım annem, bizimkiler arasında yaygın olan öbür savı dile getirdi: "Bir suikast! Baban hep öyle derdi bana. Bir sabotaj ya da ona benzer bir şey..."

Bu kısa konuşmalar Haziran ayında olmuştu. Kısa süre sonra annem tatile çıktı. Yirmi yıldır kışları Fransa'da, yazları da Lübnan'da geçirmeyi alışkanlık edinmişti; tıpkı bir zamanlar kışları Beyrut'ta, yazları köyde geçirdiğimiz gibi.

Eylül'de Paris'e geldiğinde, memleketten beni ilgilendire-

cek bir şeyler getirdiğini söyledi: Mektuplar, “o zamandan” kalma mektuplardı bunlar.

— Bunları bana babaannen emanet etmişti; başka şeylerle birlikte. “Biliyorum ki, sen bunları saklarsın!” demişti. Bana o soruları sorduğu için, ben de azıcık zaman ayırıp o kâğıtları karıştırdım. Kolay olmadı, bir bavul dolusu var bunlardan!

Bir bavul dolusu belge mi? Bizim evde mi?

— Evet, odamdaki büyük dolapta. Mektuplar, fotoğraflar, defterler, gazete kesikleri, makbuzlar, noter sözleşmeleri... Onları biraz düzene sokmak istiyordum, ama vazgeçmek zorunda kaldım; her şey çok karışıktı, olduğu gibi bıraktım. Yalnızca bu mektupları getirdim sana, çünkü Cebrail’den gelmişler.

Cebrail’den!

Bir çığlık attım, ama içimden bir çığlık; dışarıdan hiçbir şey hissedilmemişti; dudaklarımın hafifçe titrediği görölmediyse eğer.

Annem el çantasından mektupları çıkartıp bana uzattı. İşe hiçbir törensellik katmadan, tıpkı dün postacının mektupları uzattığı gibi.

Üç mektup. Üçü de 1912 yılında Havana’da postaya verilmişti. Bir çırpıda, belirsiz bir geçmişte yok olup gitmiş bir hayalet olmaktan çıkıyordu benim için Cebrail. Şimdi elimde, onun yazısını, sesini, soluğunu, terini taşıyan sayfalar tutuyordum. Bu mektuplar dedeme yollanmış; o onları saklamış, sonra dul kalan karısına bırakmış, o da gelinine aktarmıştı ve gelin, onları bana emanet ediyordu bu el hareketiyle.

Açık avuçlarıma, yatay bir biçimde aldım mektupları, bir-biri ardından evirip çevirdim; uzun uzun tarttım; ağır ve kalın olduklarını görmek çok sevindiriyordu beni ama kâğıtları zarftan çıkarmaya cesaret edemiyordum henüz.

Ancak ertesi gün, kapıları kapalı kitaplığımın dinginliğinde, üstündeki ıvır zıvırdan özenle arındırılmış, dikkatle tozu alınmış çıplak ahşap masamın üstünde, artık bu kırılgan tanıkları konuşturacak durumda olduğumu hissettim.

Sert hareketler yapmaktan kaçınarak onları önüme yaydım. Ve dikkatle okumaya başlamadan önce, gözlerimle tembel tembel şöyle bir tarayıp, orasından burasından bir iki cümleye baktım:

25 Nisan 1912'de, Havana'dan, kardeşim Butros'a; Tanrı onu esirgesin ve yeniden sağ salım görmeme izin versin...

Tanrı'nın lütfu bize ilham versin de, şu dağılmışlığımız sona ersin; uzaklarda olmanın yüreğimize saldıgı acılar dinsin...

Geçen ay hep hastaydım ve gücümü kuvvetimi toplamak için bir iki gün Havana'dan ayrılmak zorunda kaldım. Zaten, gidip bir süre deniz kıyısında, Castillo del Moro yakınlarında yaşamaya karar vermiştim, işimden uzaklaşmak ve biraz temiz hava solumak istiyordum...

İşlerimin derdini kafam kaldıranıyor artık; benim kafam sıradan bir adamın kafası, belki sıradanın biraz altı bile sayılır...

Son olarak da hem bu kadar sıkıcı bir üslupta yazdığım hem de sayfalarımda bulacağından emin olduğum bütün yanlışlar için beni bağışlamayı rica etmeliyim senden; bilesin ki Arapçayı da unuttum; gerçi gençliğimde de doğru dürüst öğrenmemiştim ya...

Kübalı büyükamcamın alçakgönüllülüğü, zamanın nezaket kurallarının ve kalıplaşmış mektup tümcelerinin ötesine geçen bir alçakgönüllülüktü ve olsa olsa heyecandırabilirdi beni. Buna karşılık, gözlerimin önünde bir başka gerçek daha vardı; elle tutulur, her şeyde kendini açığa vuran bir gerçek: İnsanın zarflara ilk göz attığı an farkettiği, ateşli bir 'görünme' isteği. Adı, eksiksiz biçimde zarfın tam ortasına, koca koca lacivert harflerle yazılmış, sözcüklerin baş harfleri gölge verilerek süslenmişti; ayrıca daha altı yerde, daha küçük harflerle -kimi zaman büyüteçsiz okunamaz boyutta- aynı ad ya da baş harfleri yinelenmişti; zarfların her yanı Gabriel'ler, G'ler ve M'lerle doluydu; ayrıca sol üst köşede, bu baş harfler, bu kez yerküreyi saran sarmaşıklar biçiminde çizilmişlerdi.

Gülümsemekten kendimi alamadım; ama bir duygulanma vardı bu gülümsemede. Atalarımız, çocuklarımız gibidir; duvardaki bir delikten, odalarında oynamalarını izleriz ve onlar bizi göremezler.

Nasıl kınayabilirdim Cebrail'i, ne denli başarılı olduğunu tüm dünyaya, her şeyden önce de yakınlarına duyurma isteğine kapıldığı için? Kendinden büyük ve besbelli daha eğitilmiş kardeşi Butros'a seslenirken, olabildiğince küçülmeye, olabildiğince alçakgönüllü olmaya ve kültürsüzlüğü için özür dilemeye çalışıyordu. Ama hemen ardından övünmeye başlıyor, şişim şişim şişiniyor, bunu yaparken de sözlerinin, köyde kalmış olanlar üstünde, borçlar, vergiler altında ezilen ve iki yakasını bir araya getirmekte zorlanan o insanlar üstünde ne tür bir etki yaratacağını kestiremiyordu her zaman. Yönetilecek çok işi olmaktan şikâyet etmek de ne demekti! Ya da, hiçbir şeyi umursamadan şöyle yazabilmek:

Gümrük işlerine gelince, bana mal gönderenlere söyle, hiçbir kaygıları olmasın! Fazla tasalanmadan her istediklerini göndersinler; faturaları düşük tutmaya da çalışmasınlar: Burada anca kabul ettiklerimi ödeatabiliyorlar bana, canımı ödemek istemezse de hiçbir şey ödemiyorum...

Daha iyisi de vardı – ya da çok daha kötüsü:

Yakında, hükümetin sekiz yıl önce General Máximo Gómez için yaptırdığı evi almaya niyetliyim. Ev, Prado ve Monte caddelerinin köşesinde. Karşısında, yeni hükümet sarayı inşa ediliyor; ve hemen arkasında, başkenti adanın geri kalanına bağlayacak demiryolu istasyonu yer alacak...

Bu generalin kim olduğunu bilemediğimden gidip kitaplara baktım ve Máximo Gómez'in, o zamanlar –bugün de olduğu gibi– Küba'da çok önem verilen bir kişilik olduğunu öğrendim. Komşu Santo Domingo adasında doğmuş, özgürlük savaşında Kübalıların tarafını tutmuş, dahası isyancı ordularının başkomutanlığına dek yükselmişti; 1898'de İspanyollar yenilip genç

Cumhuriyet doğduğunda, Gómez çok önemli görevlere gelebilirdi; ama, belki de yabancı kökenli olduğu için, yeniden bir sade vatandaş olmayı seçmiş; bir kenara çekilmiş, herkesin gözünde büyük bir saygınlığı olmasına karşın herhangi bir resmi görev almadan, yoksul bir yaşam sürmüştü. 1904'te yönetim, minnet duygularını belirtmek için ona başkentin göbeğinde güzel bir villa yaptırmaya karar vermiş, ama ertesi yıl, oraya taşınma fırsatını bulamadan ölmüştü Gómez.

Büyükamcam Cebrail'in bu eve göz dikmiş olması, en hesapsız aile söylencelerine hak verdirecek nitelikte geliyordu bana. Üstelik bunun öylesine bir heves olmadığı da, 25 Ekim 1912 tarihinde Havana'dan Beyrut'a, kitapçı bir arkadaşın adresine çekilmiş ve kâğıdı, üç zarftan birinin içine sıkıştırılmış şu İngilizce telgraftan belliydi:

Butros'A HABER GOMEZ EVİ YETMİŞ BİNE ALINDI GELİŞİNİ AYARLASIN AYRINTI MEKTUPTA CEBRAİL.

Olayı doğrulayan mektup da buradaydı gerçekten:

Dün, dostumuz Badur'un adresine, senin için bir telgraf çektim ve önceki mektuplarımda sözünü ettiğim yapıyı satın aldığımı haber verdin; satış bu hafta yapıldı ve Tanrı'nın izniyle, yarından tezi yok yenileme çalışmalarına başlayacağım... Bu telgrafta, olabildiğince çabuk Küba'ya gelmeni de istemiştim...

Az da olsa, şimdide dek öğrendiklerim içimi rahatlatıyordu: Ailede anlatılanlar masal değildi demek! Masal olabileceğini düşündüğüm için biraz kendimden utandım bile. Hiç de bizim ailenin tarzı değildi bu; daha çok suskunlukla suçlanabilirdi bizimkiler, ya da belki –neden yadsıyayım?– bir tür gizleme eğilimiyle; ama genel olarak övünmenin, caka satmanın her türünden nefret ederlerdi.

Demek Amerika’daki büyükamca gerçekten var olmuştu. Ve gerçekten zengin olmuştu. Gerçi bunlar, bana çocukluğumda anlatılanların doğru olduğu anlamına gelmiyordu. Dahası, bütünüyle tersiydi anlatılanların. İlk okumadan anladığım kadarıyla mektuplarda, Cebrail’in mahkemelerle, gümrükle yaşadığından daha büyük bir sıkıntı yaşadığını gösterir hiçbir belirti yoktu; sevinçli, gönençli bir fatih edası vardı yazdıklarında ve dedemin neden ona yardım etmek için dünyanın bir ucuna gitmek gereğini duyduğunu anlamış değildim henüz.

Mektupları daha dikkatle okumaya karar verdim. Bu da biraz karışık bir işti. Sözcüklerin çoğu, belirsiz kahverengi mürekkep lekeleri haline gelmiş, harfler birbirinden zor ayırt edilir olmuştu; kimi yerlerde kâğıt, sanki zaman oralara zararlı bir asit damlatmış gibi bozulmuştu. Yine de sabırla, biraz da talihinin yardımıyla, nasıl olsa sökecek ya da en azından kestirebilecektir işin aslını. Ama kimi bölümlerin anlaşılmasız kalması olasılığını da önceden kabullenmişim.

Gerçekten de bu mektuplar ve bu çağrı üstüne mi, benim müstakbel dedem Küba'ya gitmek üzere yola çıkmıştı?

Üç mektubun ilki, 8 Mayıs 1912'de Havana'dan postalanmış ve sırtındaki bir damgadan anlaşıldığına göre 2 Haziran'da Beyrut'a ulaşmıştı; başka bir el, büyük olasılıkla Butros'un ki, zarfın tepesine, kurşunkalemle ve Arapça, "Yanıt verildi" anlamını taşıyan "*Tucûvibe*" sözcüklerini yazmıştı.

İkincinin üstündeki damgalar silinmişti ama hemen ötekinin arkasından gelmiş olmalıydı, çünkü 19 Mayıs 1912 tarihinde yazılmıştı; mürekkepten bir çember içinde Habana'nın H'sı seçiliyor, ama başka hiçbir şey görünmüyordu; aynı el, onun da üstüne kurşunkalemle "Yanıt verildi" yazmıştı.

Üçüncünün üstünde yalnızca gönderme tarihi okunabiliyordu: Aynı yılın 28 Ekim'i. Butros'un onu Kasım sonu ya da Aralık başında aldığı düşünülebilirdi; ama yanıtlandığını gösterir herhangi bir şey yoktu.

Acaba kardeşinin ricalarına uyup Küba'ya gitmiş olduğu için mi yanıtlamamıştı?

Birdenbire bunun yanıtını hemen öğrenme arzusuna kapıldım. Dayanılmaz bir arzuydu bu; tıpkı tenin şeytana uymasından korkarcasına korkmayı öğrendiğim, ama tüm tutkularımın, sarhoşluklarımın, taşkınlıklarımın başlangıcını oluşturan o arzulardan biriydi.

Bir kişi aydınlatabilirdi beni: Léonore. Ama sabahı beklesem herhalde daha iyi olurdu. Saate baktım, sabahın dördüydü; Beyrut'ta şu anda saat beş miydi altı mıydı pek emin değildim. En azından çok erkendi, seksenlik kuzinim için bile çok, çok erkendi.

Bunları düşündükten hemen sonra numarayı çevirdim. Sanki akıl yürüten yanım görevini bitirmiş, vardiyayı başka bir yanım devralmıştı.

Zil üç kez çaldıktan sonra Léonore telefonu açtı ve "Alo" bile demeden şunları söyledi:

— Önce, kötü bir şeyler olmadığına yemin edin bana!

Sesi uyukulu değildi, bu da bir şeydi! Ama sinirlendiği ve

meraklandığı açıkça belliydi. Sözünü dinledim ve başka tek söz etmeden, ortada hiçbir felaket olmadığına yemin ettim.

Gürültülü bir biçimde içini çekti.

— Allaha şükür! Şimdi konuşabilirsiniz, dinliyorum. Siz kimsiniz?

Sesimi tanımamıştı. Kim olduğumu, Paris'ten telefon ettiğimi ve yüreğini hoplattığım için bana kızmadığını umduğumu söyledim. Yine içini çekti.

— Her zaman büyük bir sabırsız oldun sen, tıpkı baban gibi.

Ağır bir suçlama değildi bu, hafif bir azarlamaydı olsa olsa. Babam en sevdiği kuzeniydi; benim de, bu sayede, ne yaparsam yapayım gönlünde bir yerim vardı. Ardından, alışık olduğumuz o sevgi sözleri sıralanıverdi hemen.

Sonra da:

— Ama bu kadar uzaktan gevezelik etmemeliyim, dedi; telefon konuşmaları çok pahalı. Söyleyeceğin acil bir şeyler olmalı...

Sözü 'acil'den alıp sürdürmemek için biraz duraklamanın bir yolunu buldum. Sonra da, dedemin Küba'ya, Cebrail'e, hangi yıl gittiğini anımsıyor olabilir mi diye sordum.

Telefonun öbür ucunda bir sessizlik oldu, yavaş bir iç çekme duyuldu, sonra da:

— Gerçekten de çok acılmış, yanıtı geldi.

Anlaşılmaz iki üç sözcük daha geveledim...

— Bir şey söyleme, dedi; bırak düşüneyim... Hayır; en ufak bir fikrim yok. Hem eskiden de bildiğimi sanmıyorum. Bana da, Butros'un kardeşini görmeye Küba'ya gittiğini söylemişlerdi ve gemide...

— İspanyolca öğrendiğini, evet, bunu ben de biliyorum! Peki başka bir şey?

— Başka hiçbir şey! Zavallı yaşlı ka'atamı kurcalayıp duruyorum deminden beri; hayır, hiçbir şey, hiçbir tarih yok! Yardım edemediğime üzüldüm!

O zaman, aileden bana bilgi verebilecek birinin aklına gelip gelmediğini sordum.

Biraz düşündü.

— Hayır, dedi. Yaşayanlar arasından, hiç kimse!

Sonra da buruk bir gülme sesi geldi telefonun öbür ucundan. Kapatmadan önce nazıkçe ben de katıldım bu gülüşe. Ardından bütün bir gün, ailemdeki yaşlıların bir bir ölmesine seyirci kalıp, anlattıklarını dinleme zahmetine katlanmadığım için kendi kendime söylendim durdum; ve onlardan birine daha rastladığımda, onu bol bol konuşturmadan bırakmamaya için için söz verdim.

Pişmanlık zamanı geçtikten sonra, belki de Léonore'un, bilmeden, izlemem gereken tek yolu gösterdiğini düşündüm: Canlıları sorgulamak artık bir işe yaramadığına göre, ölüleri sorguya çekecektim ben de. En azından ardında bir tanıklık bırakmış olanları. Annemin dolabında onların sesleriyle uğuldayan koskoca bavul, ne güne duruyordu?

Mantıklı olan, ilk uçağa atlayıp, beni bekleyen belgeleri bulmaya gitmemdi. Buna karar vermiş, yakınlarıma haber bile vermiştim; ama ilk adımı atmamıştım henüz. Benim için böyle bir karar almak hiçbir zaman kolay olmamıştır. Soyumun sopumun geldiği ülkeye çok ender, yalnızca koşullar beni zorladığında dönerim.

Dağ'ımı özlemediğim anlamına mı gelir bu? Kesinlikle değil, –Tanrı tanışım olsun– onu çok özlüyorum. Ama öyle aşk ilişkileri vardır ki, böyle bir özlem ve uzaklık boyutunda işlerler ancak. Uzakta olduğunuzda ayrılığı lanetleyebilir ve buluşmanın yeterli olacağı düşüncesiyle yaşayabilirsiniz. Ama oraya bir gittiniz mi, gözleriniz açılır; uzaklık aşkı korumuştur ve uzaklığı ortadan kaldırdığınızda, aşkı da ortadan kaldırma tehlikesiyle karşı karşıya kalırsınız.

Bu nedenle, uzun yıllardır, hep uzaklığı işleyip yeşerttim ben; tıpkı penceresindeki zavallı çiçekleri sulayan biri gibi.

Yine de ara sıra Dağ'ıma dönerim. Neredeyse her zaman, sevdiğim birinin ölümü vesile olur buna; memlekette ölen ya da sürgünde ölen, ama yabancı bir mezarda yeni bir sürgün yaşamına katlanamayacak birinin ölümü. İşte o zaman, oraya dönerim; ayaklarımı, başlangıç patikalarının tozuna bularım ve kimseden gizlemeden, sanki yalnızca ölümler için ağlıyormuşum gibi ağlarım.

Bu kez de öyle oldu. Yakınlarımdan bir kadın, Paris'te öl-

müştü. Köyüne götürülmeyi istemeyecek kadar başkalarını rahatsız etmemeye özen gösteren biriydi, ama içten içe dileğinin bu olduğu da belliydi. Bu nedenle, akrabalarının, genç ölen kız kardeşinin, erkek kardeşlerinin yanında ve bir zamanlar kocası olmuş adamın az ötesinde yatabilmesi için o da bu son yolculuğa çıkarıldı.

Yas günlerinin hemen ardından, ben de, kayıtsızlık içinde geçmiş onca yıldan sonra dedemin mezarına gidip bir saygı duruşunda bulunma gereksinimini duydum.

Bizim köyde hiçbir zaman bir mezarlık olmamıştı. Mezarlar, evlerin arasına, kimi zaman tepeliklere, kimi zaman zeytinliklere –babamınki gibi–, bağ taraçalarına ya da asırlık bir ağacın gölgesine dağılmıştı. Ayrıca kayalara oyulmuş çok eski mezarlar da vardı ve bunlarla arkeologlar ilgileniyorlardı.

Dedeme gelince, evinden pek de uzak olmayan bir dutluğa gömüldüğünü söylüyordu herkes; ama başka bir kesin bilgi yoktu. Ben de köyün, çocukluklarında onu tanımış, bir zamanlar cenazesinde bulunmuş iki yaşlısıyla birlikte mezarı aramaya çıktım. Yaşlılar, bir dizi eski mezar taşı gösterdiler bana ve “büyük olasılıkla” bunlardan biri olduğunu söylediler. Tam olarak hangisi olduğunu öğrenmek istememse, övgüye değer ama yine de yersiz bir üsteleme, kısacası bir göçmen kaprisi gibi görünüyordu onlara.

Bu yaşlı adamların orada bulunuşu, dedemin anısını daha elle tutulur kılmak yerine, sanki bir gerçekdışılık bulutu seriyordu bu ziyaretin üstüne. Sahne epeyce gülünçtü ve başka koşullarda olsa eğlenceli bile görünebilirdi. Ama o gün, o “göçmen” ben, yaşamaya geldiğim gecikmiş heyecanlardan kimse- nin beni alıkoymasını istemiyordum; ne var ki yaşam, zaman zaman incelikten yoksun davranabilir ve densizliklerini kötü bir zamanda, hiç gülümsemek istemediğimiz bir anda önümüze serebilir.

Eşlikçilerim iki kardeşti, ikisi de evlenmemişti; memlekette yaşadığım zamanlar çok iyi ayırt ederdim onları; ama yaşlanınca tıpatıp aynı olmuşlardı. Anılarımda benzeşmiyorlardı bile.

Üstelik birbirinden çok farklı yaşamları olmuştu. Karşılaştığımızda doksan dört yaşında olan büyüğü, hiçbir zaman elleriyle çalışmamış bir okuryazar ve eski bir göçmendi; değişik ülkelerde, biraz İtalya'da, biraz Fransa'da, sanırım biraz da Arjantin'de, sonra da uzun süre Mısır'da yaşamıştı ve hâlâ bu ülkenin ağızıyla konuşuyordu.

Buna karşılık küçüğü, köyünü hiçbir zaman terketmemiş ve ustaların ustası bir dülgere olarak ün yapmıştı buralarda – ondan geçmiş zamanda söz etmemi büyük olasılıkla hoş karşılamazdı, çünkü bana, doksan bir yaşında hâlâ şantiyeler yönettiğini ve taş taşıdığını söyleyerek övünmüştü. Kendine “Şeytan” adını takmıştı –bizim oralarda bu sözcük, çoğunlukla “İblis” anlamında değil de “açıkgöz, kurnaz” anlamlarında kullanılır– ve her gün adaşıyla, “öbürüyle” gevezelik ettiğini söylerdi; bu konularda şaka yapılmasını hoş karşılamayan bir iki sofudul dışında da köyde kimse ciddiye almazdı bunu. Ayrıca bizim “Şeytan”, ölümsüz olduğunu ileri sürmekten de pek hoşlanır ve buna kanıt olarak, yirmi yaşlarında sık sık hastalanmasına karşılık, yüz yaşına yaklaştığı şu günlerde sapasağlam oluşunu gösterirdi.

Büyüğün takma adı yoktu. Öğretmenler, avukatlar ve genellikle okuryazarlar için kullanılan bir unvanla ve saygıyla *Üstâd* Eliya denmişti her zaman ona. Ciddi, ağırbaşlı ve biraz fazla nazikti; her zaman giyimine dikkat eder, atkısının bir ucunu omuzuna atar, ağır ağır, ölçülü bir dille konuşurdu; özenli, yazınsal, yazı diline yakın bir Arapçası vardı. Oysa küçük kardeş bağıra bağıra sövüp sayar, Arapçadan iyice uzaklaşmış, çok belirgin bir köylü lehçesiyle küfürler yağdırıp dururdu çevresine.

Aslında bu ziyaret sırasında yalnızca büyüğün yanımda olmasını yeğledim; çünkü onun, dedemin öğrencisi olduğunu öğrenmiştim. Ama yaşlılık iki kardeşi birbirinden ayrılmaz hale getirdiği için doksanlık genç şeytana da katlanmak zorunda kalmıştım. Dedemin ‘kuşkulu’ mezarına yaklaştığımızda küçük kardeş, dalga geçer gibisinden seslendi bana:

— Yaban ellerde fazla durmuşsun, burada ölülerin ziyaret edilmediğini unutmuşsun! Bir gün ben de ölürsem eğer, meza-

nıma yaklaşmayı göze alacaklara fırlatmak için çakıltaşları alacağım yanıma!

Büyüğü ona, azarlar bir bakışla baktı; 'yumurcak' da susup sözü ona bıraktı.

— Kardeşim çok da haksız değil. Sen çoktandır Fransa'da yaşıyorsun; orada her köyün bir mezarlığı vardır; değişik savaşlarda ölenlerin adları, bir bir taşlara kazınmıştır. Oysa burada her ailenin bir oğlu Beyrut'ta, biri Mısır'da, biri Arjantin'de ya da Brezilya'da, ya da Meksika'da, başka bir ikisi Avustralya'da ya da Birleşik Devletler'de gömülüdür. Yazgımız, tıpkı yaşamda olduğu gibi ölümdede darmadağın olmuştur bizim.

— Ben, diye yeniden söze karıştı küçük kardeş; beni gömerlerse eğer, karıları korkutmak için yılan olup çıkacağım topraktan!

Neyse ki kardeşi, kolundan tutup biraz uzaklaştırdı onu, yağmurdan ve rüzgârdan korunacakları bir yere götürdü; böylece beni birkaç saniye dedemin karşısında yalnız bıraktılar.

Gerçekten de yağmur gitgide şiddetini artırıyor, ayaklarının altında toprak balçığa dönüşüyordu; ama bu, onlar gibi koşup bir yere sığınma isteği uyandırmamıştı içimde. Tersine, rüzgârın, yağmurun altında kalmak, bana neredeyse bir tür avuntu veriyordu – bunca yıllık bir unutuş ve ilgisizliği bağışlatmak için bu kadarcık bir sıkıntıya katlanmayı borçluydum "ona"! Bu yüzden orada dimdik durdum ve yağmur damlaları –gözyaşı da olabilirdi onlar– sel gibi aktı yüzümden.

Bir iki uzun dakikadan sonra, ağır adımlarla oradan uzaklaştım. Bu kısa ziyaret sırasında hiçbir dua okumamıştım ama küçük ve gizli bir söz vermiştim dedeme.

Oradan sıırıslık olmuştur dönerken, içimde, köyde kalmak ve bir süre, tek başıma, çocukluğumun evine kapanmak isteği uyandı. Beni evin kapısına bırakmalarını söyledim ve anahtar demetinin içinden, son iç savaştan ve son yağmalardan sonra takılan yeni kilidin anahtarını aramaya koyuldum. Doğru anahtarı bulana dek üçünü dördünü denemek zorunda kaldım.

Akşamın bu saatinde hava iyice soğumuştı, şakır şakır yağmur yağıyor, deli gibi rüzgâr esiyordu. Çocukluğumda böyle değildi bu köy; aslına bakarsanız kışları buraya pek çıkmazdık. Ama böylesini yeğliyordum: Her şeyin mutlu günlerindeki gibi olmasına, ama yalnızca o mutluluğun artık ortalarda olmamasına, sanırım daha zor katlanırdım.

Evin kapısını arkamdan kapayıp kilitledikten sonra, elimde olmadan, ılık bir iyilik duygusu sardı her yanıma. Henüz gece olmamıştı ve oturma odasının büyük, camlı penceresinden içeriye pembemsi bir aydınlık süzülüyordu. Eskiden çok sevdiğim ama geçen zaman içinde unuttuğum, kırmızı yastıklı, çok eski ve birbirinin tıpatıp aynı iki Morris koltuğu buldum sonra. Onlardan birini çekip denize karşı oturdum; uzakta, aşağılardaydı deniz ve hava bulutlu olmasaydı ufukta onu görebilecektim.

Orada hiç kıpırdamadan, nemli soğğun farkında bile olmadan, gözlerim bir noktaya takılı, zaman zaman kapalı, bir süre oturdum. Bir an geldi, geleceği bu yerden ayrı düşünmek olanaksız göründü bana. Hiçbir zaman bu ülkeden, bu köyden, bu evden uzakta yaşamaya katlanamazmışım gibi geldi! İstersem, gidip birkaç ay Fransa'da ya da Amerika'da kalma düşüncesini bütünüyle yadsımıyordum; ama gidip başka yerlere yerleşmeye gelince... Eksik olsun, istemem!

Kuşkusuz, bir uzaklara gitme eğilimi olmuştu geniş ailemizde; ama daha çok amcalarla, kuzenlerle, büyükamcalarla sınırlıydı bu olgu. Doğrudan atalarım –babam, dedem ve onların soyu– her zaman kendi taşları arasında yaşamışlardı. Bu büyük ev de zaten bu yüzden bize kalmıştı: Çekip gitmediğimiz için onu hak etmiştik. Şu anda benimdi, bütünüyle benimdi bu ev; köylüler onu benim küçük adımla anıyor bile olabilirlerdi.

Ne var ki, ben artık gelmiyorum buraya. Son yirmi yıl için-

de, bu eve çok ender uğradım ve tek bir gece bile burada uyumadım. Sonuncusu, bundan yedi sekiz yıl önceydi. Yanımda bir sürü insan vardı; benimle birlikte girmişler, içeride dolaşmışlar, sonra da hemen çıkmışlardı. Ben de onlarla birlikte çıkmıştım. Odadan odaya kendimi arayıp bulamadığım duygusuna kapılmıştım.

Bu ikinci ziyarette yalnızdım. Acele etmemeye kararlıydim: ne soğuk, ne açlık ne de herhangi bir hüznün beni uzaklaştıramamalıydı buradan.

Göğün aydınlığı da solup gidince, üst kata çıkan merdivenin altındaki elektrik tablosunun yeri geldi ansızın aklıma. Gidip şalteri kaldırdım ve şaşkınlıkla elektriğin kesik olmadığını gördüm. Sonra annemle babamın odasına doğru yürüdüm, annemin söylediği dolabı açtım. Asılı giysilerin, sıra sıra iskarpinlerin arkasında duvara yaslanmış bavulu gördüm – omuzlarının hemen karşısında iki deri omuz duruyordu. Bekleniyordum!

Bavulu, saklandığı yerden çekip aldım, annemin babamın yatağına dek sürükledim; zorlukla yatağın üstüne çıkardım ve bir kitap gibi açtım. Sonra da ayakkabılarımı çıkardım, bavulun önüne bağdaş kurup oturdum, sırtımı duvara verip kocaman bir yastığa yasladım ve şafaktan önce oradan kalkmamaya karar verdim.

Bir maşa gibi kıvırdığım parmaklarımla korka korka köşelerinden tutup, eski kâğıtları bir bir çıkarmaya başladım. İlk yirmi otuzunu, baştan sona okudum; her seferinde cep defterime, okunabiliyorsa tarihini, kaleme alanı, gönderildiği kişiyi, korunmuşluk durumunu ve içeriğinin bir özetini dikkatle yazdım; ama iki saat sonunda, geride kalan ve hiç eksilmemiş gibi duran yığını göz önüne alarak, belgeleri şöyle bir gözden geçirmeye ve herhangi bir not almadan kabaca sınıflandırmaya karar verdim. Soluma üstünde dedemin yazısı görülenleri, sağma babaannemle ilgili olanları, hemen yanına Cebraile ya da karısından söz edenleri, arkama, yatağın yanındaki komodinin üstüne de ailenin öbür üyeleriyle –babam, dayılarım, teyzele-

rim ve bir de papaz Theodoros’la- ilgili olanları yığdım. Ne var ki yığınlar yükseldikçe yükseldi ve sonunda sallanmaya başladılar. Ve hâlâ suyun üstüne yeni yeni parçalar çıkıyor, onları ötekilerden ayırmak gereğini duyuyordum. Ve durmadan yığın yığın fotoğraflar çıkıyordu ortaya; neredeyse hepsi yazısız, çoğunlukla tanımadığım sayısız insanın fotoğraflarıydı bunlar; onlar da ayrı bir sınıflandırma gerektiriyorlardı. Ve hâlâ dörtte üçü doluydu bavulun.

Kollarım düştü. Belki yorgunluktan, belki açlıktan, belki de yaşadığım yas günleri yüzünden, ağlamaya başladım. Ansızın, hiçbir iz bırakmadan ortadan kaybolma isteği doğmuştu içimde. Çok ağır bir yük taşıdığım duygusuna kapılmıştım; atalarım, kendi yüklerini birbiri ardından bu bavula boşaltmışlardı ve ben, tek başıma, bu yükten kurtulmak için gerekli tembel cesaretini hiçbir zaman gösteremeyecektim!

Ben ki, buraya kendi kapım için bir anahtar bulmaya gelmiştim, anahtarsız bin kapının yükseldiğini görüyordum şimdi önümde! Bu eski kâğıt yığınıyla ne yapacaktım? Bunlardan yola çıkarak asla, hiçbir şey yazamazdım. Daha da kötüsü: Bu kutsal kalıntılar yolumun üstünde durduğu sürece, başka hiçbir şey yazamayacaktım!

Üç gün sonra Paris’e dönmüştüm ve hava meydanında, bagaj bandının başında, atalarımın bavulunun gelmesini bekliyordum. Bavulun bagajda yolculuk yapmasına razı olmak zorunda kalmış, bu yüzden de biraz endişeye kapılmıştım -birkaç ay önce, biri Kopenhag’la Brüksel, biri de Addis-Abeba’yla Kahire arasında iki bavulum kaybolmuş, üçüncü bir bavulum da Milano’dan karnı deşilmiş olarak gelmişti- ama yine de en az tehlikeli çözümün bu olduğuna inanıyordum. Ne olursa olsun, diye akıl yürütüyordum kendi kendime, son zamanlarda yaşadığım şeylerde herhangi bir tutarlılık varsa, senaryonun, bu aşamada bayağı bir komediye uğraması olacak şey değildi.

Bavul tünelden sapasağlam çıktığında ve onu önce çek-

mek, sonra arabamın üstüne yerleştirmek için kaldırmak zorunda kaldığımda, eskisinden daha ağır geldi bana; bir anda, yolculuğun doğurduğu küçük endişe silinip gitti ve yerini, belgelerin kendisinden ve onlarla ne yapacağım sorusundan doğan, o daha dirençli kaygıya bıraktı.

Eve vardığımda bavulu hemen açmadım. Kafam allak bulaktı, karışık; bu yüzden de hemen bir düzen kurmam gerekiyordu. Doğruca mahallenin kırtasiyecisine koştum, kaba bir tahmin yaparak irili ufaklı dosyalar, zarflar, albümler, etiketler satın aldım. Özellikle de içi, belgelerin iki yüzünü birden görmenize olanak veren plastik ceplerle dolu dosyalardan iki düzine aldım. Eve elim kolum dolu, yeni dönmüştüm ki, yeniden çıkmaya ve gidip pahalı bir fotokopi makinası almaya karar verdim; kat yerleri iyice kırılğanlaşmış o tanıkları sık sık elime almak, evirip çevirmek zorunda kalacaktım; ve özgün belgeleri kopyalayıp saklarsam, kopyalara istediğim kadar kötü davranabilirdim.

Ancak ertesi sabah, uyandığımda, atalarımın bavuluna yeniden el atabilmek için yeterince sakinleşmiş hissettim kendimi. Onu düzgün bir biçimde boşaltmak için önce kendime bir hafta süre tanıdım; sonra iki hafta uzattım süreyi, sonra iki hafta daha... Okuyor, sınıflandırıyor, dönüp başka türlü sınıflandırıyor, kimi eski soruların yeni yanıtlarını yazıyor, ortaya çıkan yeni soruları not ediyordum. Zaman zaman gülümsüyor, zaman zaman kızıyor, zaman zaman gözyaşlarımı siliyordum. Eski kesin kanılarım sürekli biçimde zedeleniyor, hiç durmaksızın sarsılıyor, heyecanlanıyor, şaşkınlıklara düşüyordum.

Amacı belirsiz, yazısı okunaksız, çoğu zaman tarihsiz imzasız bunca mektubun; çocukları ya da torunlarınca anısı korunmamış bunca kişinin; sözlerden oluşan bir toz bulutuna dönüşmüş bunca yaşamın ortasında ayağımın yerden kesildiği duygusuna kapılıyordum sürekli olarak. Neyse ki, kimi tanıdık adlar, sık sık yineleniyordu! Herkesten önce de Butros'un, dedemin adı – bu onun arşiviymiş besbelli; onun yazısını taşımayan mektupların büyük çoğunluğu ona gönderilmişti; bütün

bu okul defterleri, bu binlerce tek sayfa, onun defterleri, onun kâğıtlarıydı. Bu bavulun içinde bulunanlar tüm yaşamıydı onun; ve yılına filan bakılmadan öylesine tıklmışlardı içine günün birinde bir torununun gelip onları gün ışığına çıkarması, yerli yerine koyması, yorumlaması için – ve ben bu işi yapmaktan kaçınmazdım artık. Bu yığını, gelecek kuşağa “kakalamak” söz konusu olamazdı. Ben, unutuluştan önceki son du-raktım; benden sonra ruhlar zinciri kopmuş olacak ve kimse bunların içinden çıkamayacaktı.

Ortada hiç –neredeyse hiç– tanık bulunmadığına göre, el yordamıyla ilerlemek, akıl yürütmek ve olayların anlatımında düşgücü, söylence ve soyağacı verilerini birbirine karmak zorundaydım; aslında bu alışımdan kaçınmayı yeğlerdim ama arşivin sessiz kaldığı yerleri başka türlü nasıl dengeleyebilirdim? Öte yandan bu, bir torun olarak taşıdığım edep duygularına özel bir alan ayırma, bu alanı nerede koruyacağıma, nerede sınırlandıracağıma karar verme olanağını da veriyordu. Bir iki izi ve yüzü tanınmaz hale getirme özgürlüğü elimde olmazsa, “ben” diyemeyeceğimi hissediyordum. Atalarımın bana geçen buydu işte: Onca düşman yüzyılın içinden zor geçerlerdi, ruhlarını bir maske altında saklamayı öğrenmemiş olsalardı eğer.

BOYLAMLAR

Belgelerin arapsaına d6nmüş yumağıını çözebilmek için, önce sağlam bir ipucu ele geçirmem gerekiyordu. Uslu uslu, işe en eski mektuptan başlamaya karar verdim. Büyük bir çizgili kâğıttı bu; katlanmış, buruşmuş, orasından burasından delinmişti; öylesine kararmıştı ki, eskiden beyaz olduğuna inanmak zordu. 11 Ekim 1889 tarihini ve o zaman yirmi bir yaşında olan dedem Butros'un imzasını taşıyordu.

Ona bir süre baktım, yeniden okudum, bir lambanın altında dikkatle inceledim, sonra yeniden okudum ve nasıl kullanacağımı bile düşünmeden, masamın bir köşesinde, acele acele Fransızcaya çevirmeye başladım; bir dilden ötekine aktarmak, eskimiş nezaket tümcelerinin katılığını biraz sarsabilir belki diye düşünüyordum.

Muhterem Babacığım,

Ellerinizden öpüp, beni kutsamanızı diledikten sonra, şu anda Abey'de bulunduğumu size bildirmek isterim; Amerikalı misyonerlerin okulunda bir yandan öğretmenlik yapıyor, bir yandan da birçok şey öğreniyorum. Tanrı'ya şükür, sağlığım yerinde.

Bugün kardeşim Sem'ân, beni görmeye geldi; sağlığını zın iyi olduğunu, artık bana kızgın olmadığını ve öğrenimi sürdürmemi istediğini söyledi. Eğer gerçekten böyleyse, lütfen bana biraz para ve bir şilte gönderin; size minnettar kalırım. Göndermemeyi daha uygun bulursanız, o

zaman ben de kendimi Tanrı'ya emanet ederim ve O buna bir çözüim bulur; aslında her işte başvurunuz gereken de O değil midir?

Multerem annemin ellerinden öper, beni kutsamasını dilerim; kardeşlerini ve yakınlarımızı da, benim adıma selanlayın lütfen.

Bana karşı katı olmayın ve beni dualarınızdan eksik etmeyin.

*Oğlunuz
Butros*

Saygılı sözlerdi bunlar. Üstelik de uysal bir edayla söylenmişlerdi; ama yalnızca görünüşte. "Eğer bana yardım etmezseniz, ben başımın çaresine bakarım!" uyarısı, satır aralarından açıkça okunuyordu. Ne olursa olsun genç adamın nezaketi, karşısındakini yenmiş birinin nezaketi idi; çünkü babası, kendi seçtiği bir okulda öğrenimini sürdürme isteğine boyun eğmişti.

Eda, bir ara sertleşir gibi de olmuştu. "Minnettar kalırım"ın hemen ardından, dedem önce "göndermezseniz" diye yazmış, ama sonra bu sözcüğün ve onu izleyen virgölün üstünü çizmiş, "göndermemeyi daha uygun bulursanız" diyerek sözlerini yumuşatmıştı.

Bu ayrıntıları biliyordum, çünkü elimdeki mektup, Butros'un o gün babasına gönderdiğinin aslı değil bir kopyası, daha doğrusu kurşunkalemle çiziktirilmiş bir taslağıydı; aslı kaybolmuştu büyük olasılıkla. Dedemin, böylece yazışmalarının bir izini saklamak gibi bir alışkanlığı vardı. Çok yararlı bir önlem idi bu; benim gibi gecikmiş bir okuyucu için de değerli bir armağan!

Buna karşılık, düzeltme yalnızca biçimseldi ve bu eski mektuptan öğrendiğim şeyleri, hiçbir biçimde değiştirmiyordu: Dedemle babasının arası bozulmuştu ve barışma, oğulun yararına sağlanmıştı.

O zamanlar Dağ'da bu türden çatışmalara sık rastlanırdı. Tarla işlerini bırakıp ailesinin isteğine karşı çıkarak okumak

için köyünden uzaklaşan erkek çocuk tipi, epeyce alışlagelmiş ve en az, gidip servet sahibi olacak yoksul göçmen kadar simgesel bir tipti. Daha az alışılmış bir şey, müstakbel dedemin Amerikalı misyonerlerin okuluna gitmiş olmasıydı.

Ama bu seçim de beni çok şaşırtmıyor. Sözünü ettiğim mektup, bulabildiklerimin en eskisi olsa da, bir dramın son perdesi değildi besbelli. Öykünün “önceki bölüm”leri de olmuştu ve bunlardan kimilerini, başka yollardan öğrenmiştim. Örneğin bu öğrenim amaçlı kaçış yolunun, çeyrek yüzyıl önce, başka bir baba oğul arasında patlayan, başka bir çatışmayla açıldığını ve menzil taşlarıyla işaretlendiğini biliyordum.

Böyle gerilere gitmemin nedeni, Butros’un davranışını, anlaşılır kılan bir bağlama yerleştirme çabası değil yalnızca. Gerilere gidiyorum, çünkü önceki öykünün kahramanları da benim aile yakınlarım ve o çatışmanın, bizimkilerin yazgısını çok ağır biçimde etkilediğini biliyorum. O kadar ki, bugün bile, şu an bile duyuluyor bu etki!

Bir önceki bunalım, 1862 yılında ve köyün, böyle şeylere karşı güvenli olduğu düşünülebilecek tek yerinde, papazın evinde patlak vermişti.

Papazın adı Circis’ti –Georgios’un yerel bir karşılığıdır bu– ve Katolik Rum kilisesi olarak da adlandırılan Melkit kilisesindendi. Papalık yetkesine bağlı olmalarına karşın bu kilisenin papazları bekâr olmak zorunda değildir; papaz olduktan sonra evlenemezler, ama daha önce evlenmişlerse papaz olmalarını engelleyen hiçbir şey yoktur.

Papaz Circis’in birkaç çocuğu olmuş ve bunlardan yalnızca biri, Halil yaşamıştı. Çalışkan, düzenli, bilgiye aç bir çocuktu ve okuduğu kimi kitaplar yüzünden Katolik inançtan kuşku duymaya başlamıştı. Babası önce ona kanıtlar göstermeye çalıştı; ama düşünsel açıdan oğlundan daha az donanımlıydı ve tartışmaları, gitgide daha fırtınalı ve tanrıbilimle daha az sınırlı olmaya başladı. İşleri çok daha kötüleştiren bir şey, Halil’in kanılarını evin dışında da açıklamakta bir sakınca görmemesiydi ve bu, zavallı papaz için çok rahatsız edici bir durum yaratıyordu.

Günün birinde, zorunlu olarak, ilişki koptu; baba mı oğlu-

nu evden kovdu, yoksa genç adam mı kendi isteğiyle kapıyı vurup çıktı, bilmiyorum. Ama besbelli acı ve kurgınlık içinde olmuştu olanlar.

Babamın bana bıraktığı kitaplıkta, ilk yüzyıllarından XX. yüzyıl başlarına kadar bizimkilerin öyküsünü anlatan değerli bir kitap var. Birçok eski Arapça kitap gibi, uyaklı yarım dize-lerden oluşan, uzun bir de başlığı var bu yapıtın. Biraz özgür bir çeviriyle şöyle: *Bir ağaç ki dalları alabildiğine yaygın, alabildiğine yüksek; boşunadır onun bütün yemişlerine ulaşmaya çalışmak...* Böyle bir ailenin katettiği tüm yolu yeniden kurmaya kalkışmanın, araştırmacıyı ne büyük bir meydan okumayla karşı karşıya bırakacağını anıştıran bir başlık bu. İleride bu kitaptan söz etmem gerektiğinde, ona kısaca Ağaç diyeceğim.

Bu kitapta Papaz Circis için yalnızca kısa bir biyografik not düşülmüş; bu nottan onun kör olduğunu ve 1878’de öldüğünü öğreniyoruz. Buna karşılık oğlu Halil’e dolu dolu iki sayfa ayrılmış. Hiçbir yerde babayla oğlu birbirine düşüren uyuşmazlıktan açıkça söz edilmemiş; ama oğulun 1862’de köyden ayrıldığı, “Amerikalı misyoner Cornelius Van Dyck’ın kısa süre önce bir okul açtığı Abey’e” gittiği ve köye ancak babasının ölümünden sonra döndüğü belirtilmiş.

Köyün dışında geçirdiği yaklaşık yirmi yıl boyunca papazın oğlu, önce botanikten astronomiye, İngilizceden –doğal olarak– tanrıbilime, art arda diplomaları toplamaya başlamış, sonra gereklerine uygun olarak Protestan mezhebine –Presbiteryen türüne– katılmış; vaiz, misyoner, öğretmen ve –mesleğinin doruğuna vardığında– tüm Yakındoğu ülkelerini kapsayan bir Protestan okulları ağının yöneticisi olmuş.

Ne var ki, asıl düşlediği şey, kendi köyünde kendi okulunu kurmak ve bilip tanıdığı okullarla yarışabilecek bir eğitim kurumunu köyünde yaşatmakmış. Hem kendisinin, hem de doğduğu yerin adlarının, ünlü bir okulla birlikte anılmasının, yaşamı için en güzel ödül olacağını düşünüyormuş.

Köyüne döndüğünde bir yapı kiralamış ve aralarında Butros’un da bulunduğu ilk öğrencilerini, okuluna yazdırmış. 1882 yılında olmuş bu ve benim müstakbel dedem, o sırada on

dört yaşındaymış. Uyanık, hırslı, düşünme ve öğrenmeye yetenekli olduğu apaçık görünen, ama o güne dek pek bir şey öğrenememiş bir çocukmuş. O zamanlar köyün çocukları günlerini tarlada geçirirlermiş; arada sırada köyün papazına gidip az buçuk okuma yazma öğrenirlermiş olsa olsa; yalnızca, papaz olacağı düşünülen erkek çocuklar, öğrenimlerini daha öteye götürebilirlermiş.

Halil, Butros'u kanatları altına almış. Ona öğretebileceği her şeyi, sabırla öğretmiş. Sonra da, bu çiçeği burnunda köy okulunun verebileceği eğitim aşamalarını başarıyla tamamladığında, öğrencisine, böylesine iyi bir yolda durmaması gerektiğini söylemiş ve gençliğinde kendisinin de tuttuğu yolu tutup, Abey'e –tahmin edebileceğiniz gibi– Amerikalı misyonerlerin okuluna gitmesini ısrarla öğütlemiş. Okula alınması için coşku dolu bir tavsiye mektubu da yazınca, Butros'u hemen kabul etmişler. Babasının rızası olmadan köyü terkeden genç adamın, ne okul ne de yurt parasını ödeme olanağı bulunduğundan koruyucusu, büyük sınıflarda okurken küçük sınıflara da ders vermesine izin vermelerini önermiş okul yöneticilerine.

Dedem, böylece kendisine bilginin yollarını açan bu adama, yaşamı boyunca sonsuz minnet duyguları besleyecek ve mektuplarında onu hep saygıyla, “üstadım” diye anacaktı. Aralarında kalıcı bir dostluk kurulacak, bu da aslında ne denli farklı insanlar olduklarını görmelerine her zaman engel olacaktı.

Halil yeni okulunu kurduğunda Butros'un babası -adı Tennus'tu- hiç burun kıvrımadan onu okula yazdırmıştı. Protestanlıktan pek hoşlanmasa da, vaize saygısı vardı; üstelik onun hem kuzeni, hem de yakın komşusuydu. Yalnızca, öğrenci köyden ayrılma isteğini bildirdiğinde karşı çıkmıştı Tennus; orada, Abey'de, İngilizlerle Amerikalılar arasında oğlunun, zorunlu olarak babalarının inancından uzaklaşacağını düşünmüştü. "Bize" kafası karışmış olarak dönecek, anasına, ailesine üzüntü verecek, demişti kendi kendine. Belki de hiç dönmeyecekti. O dönemde ortak bilgeliliğin yineleyip durduğu şey de buydu: Çocuk biraz okursa, ailesine yardım eder; çok okursa onlarla konuşmak bile istemez. Butros'un gitmek istediğini her söylediğinde babasından di. llediği vaaz da buydu. "İnsan yaşamını öğrenmekle geçiremez. Günün birinde durman ve dönüp tarlalarda çalışman gerekir... Meğer ki, papaz olmak istemiyorsan..."

Hayır, Butros ne tarlalarda çalışmak, ne de papaz olmak istiyordu. Tartışmaktan da yorulmuştu. Bir sabah, evdekilere veda bile etmeden, çıkıp gitti. Önce yürüyerek Beyrut'a, sonra yine yürüyerek Dağ'ın öbür ucuna, Şuŕ taki Abey'e ulaştı.

Çeyrek yüzyıl önce papaz Circis'in evinde çıkan ve ancak bu sonuncunun ölümüyle yatışan çatışmanın tersine, Butros'la Tennus arasındaki anlaşmazlık, kısa sürdü. 1889 tarihli mektup, bu açıdan, anlamlı. Genç adam "*bana biraz para ve bir şilte gönde-*

rin; size minnettar kalırım” diye yazdığına göre, belli ki ailesini terkedeli yıllar geçmemiş. Yoksa uyumak için çoktan bir şilte bulmuş olurdu. Mektup 11 Ekim tarihli olduğuna göre isyancı oğul, öğretim yılının başlangıcından az önce evini terketmiş, babası, aradaki köprüleri onarmak üzere ona hemen bir haberci –bu durumda oğullarından bir başkasını– yollamış olmalıydı; haberci de gidip Butros’u bulmuş, babasının onu bağışladığını, isteklerine boyun eğdiğini söylemiş ve bir eksiği olup olmadığını sormuştu büyük olasılıkla.

Basit bir varsayım. Ama Tennus’un karakterine uygun düşen bir varsayım; görünüşe bakılırsa ne baskıcı, ne de hoyrat bir adammış benim büyükdadem. En azından onunla ilgili anılardan, orada burada rastladığım bir iki ender öyküden çıkan sonuç bu.

Aşağıda aktardıklarımı Léonore’dan dinledim. Anlattıklarının gerçeğin ta kendisi olduğuna yemin edemem; dahası, kuzinimin başka yerden aktarılmış ya da yalnızca düşünülmüş birkaç yan öyküyü işin içine kattığından kuşkulandığımı da söylemeliyim. Ama bu konuda fazla titiz davranamam; elimde, Tennus’la ilgili tek bir öykünün tek bir biçiminden başka bir şey olmadığına göre, onu olduğu gibi aktarmaktan başka çarem yok.

Öykü, Dağ’ın geçmişindeki en karanlık döneme, 1860 yılında binlerce insanın, korkunç koşullarda boğazlandığı toplu kıyımlar dönemine götürüyor bizi. Bu facianın yarattığı derin sarsıntının üstesinden hiçbir zaman gelinemedi; yaralar yeterince kabuk bağlamadı ve her anlaşmazlıkta yeniden açılıyor.

Bu dönemde bizim köy ve Dağ’ın köyü çevreleyen yamacı, çatışmaların dışında kalmıştı. Öyle ki, –sözcüğün en geniş anlamıyla– bizim hısım akrabadan daha az güvenli bölgelerde yaşayanlar için de bir sığınma yeri olmuştu. Bunlardan biri de, bizim oralarda doğan ama yarım yüzyıldır Bekaa ovasının başlıca kenti Zahle’de yaşayan, yaşlı ve saygın bir adamdı. Kıyım-dan kaçmak için çocuklarını, kız erkek kardeşlerini ve onların bütün ailelerini yanına alıp, gözden ırak patikaları izleyerek doğduğu köye ulaşmak istemişti. Ne var ki tam da orada pusu

kurmuştu kıyıcılar. Genç erkekler, boşu boşuna saldırganlara direnmeye çalışmışlar, bir delikanlı hemen orada öldürülmüş, üçü de yaralanmış ve tutsak edilmişti; bir daha kimse görmeyecekti onları. Kafileden geri kalanlarsa, çatışmadan yararlanıp yeniden yola koyulmuşlar ve kaçmayı başarmışlardı.

Zahleli "kuzenler" sonunda bizim köye ulaştığında herkes onlarla tanışmak, onlara dokunmak, yüreklerine biraz su serpmek ve başlarından geçenleri anlattırmak için çevrelerini sardı. Bu kaçaklar arasında Sûsen adında bir genç kız vardı. Tennus hemen farkettti onu. Kız da farkedildiğini farkettti ve -gözyaşları arasında- kızardı.

O andan sonra, ister neşeli, ister hüzünlü olsun köydeki her toplantıda bu ikisi, gözleriyle birbirlerini arar oldular ve çevrelerini saran korkunç olaylara karşın, birbirlerini gördüklerinde kendilerini mutlu hissetmeye başladılar.

Birkaç ay sonra -özellikle de III. Napoléon'un gönderdiği birlikler sayesinde- barış sağlanıp sığınmacılar evlerine dönebildiğinde, Tennus ve Sûsen, buna yürekten sevinemeyen ender birkaç kişi arasındaydı büyük olasılıkla.

Kaçınılmaz ayrılıktan birkaç gün sonra, Tennus bir gerçeğin farkına vardı: Genç kızın yokluğunda günlerinin tadı tuzu kalmamıştı. Sûsen'e rastlamayacak olduktan sonra köyün anayolu boyunca dolaşmanın ne yararı vardı? Ayın boyunca onunla bakışamayacak ve çıkışta ona gülümsemeyecekse pazar günü kiliseye gitmenin ne gereği vardı? Kutlamalara, akşam oturmalarına katılmanın ne anlamı vardı?

Uykusuz bir gecenin sabahında, artık dayanamayacağını anladı, gidip onu görmeye karar verdi. Elleri boş gitmemek için birkaç incirle bir iki salkım üzüm topladı ve yola çıktı.

Bizim köyden Zahle, dağ patikalarından yürüyerek, en az altı saat çeker. O zamanlar, en sağlam yürüyücüler bir günde alırlardı bu yolu; ötekilerse iki aşamada alırlardı. Tennus da Sûsen'in ailesinin evine gün ortasında ulaştı. Kızı görmeye geldiğini söylemeyi göze alamadığı için, Zahle'de birkaç günlük işi

olduğunu ileri sürdü. "Öyleyse yarın da uğra bize" diye karşılık verdi kızın babası. Genç adam, bu çağrını hemen kabul etti. Yavuklusunun evinden çıktığında, ters yönde aynı yola düştü; ama bu, çok daha fazla zamanını almış olmalı, çünkü bu kez ovoidan dağa tırmanmak gerekiyordu, ay ışığından başka bir ışığı yoktu ve yolda kurtlar, çakallar, ayılar kol geziyordu. Çevredeki haydutlar da cabası!..

Köye gece yarısından epeyce sonra geldi ve bir kütük gibi uyudu. Ama şafakta ayaktaydı; yeniden gidip yemiş topladı ve yamaçtan aşağı yola koyuldu.

Léonore'a bakılırsa, üç dört gün sürdü bu oyun; bu süre içinde Tennus, yaşamı boyunca unutulmayacak bir 'deli âşık' ününe sahip olmuştu. Köyde herkes onun için korkuyor, herkes onunla kibarca dalga geçiyordu; ama bir yandan da böylesine bir tutkuyu herkes kıskanıyordu.

Öykünün sonu, Süsen'in ana babası, genç adamın günden güne zayıfladığını ve sararıp solduğunu görerek Zahle'de neredede kaldığını sorduklarında geldi. Birincisinde kaçamak bir yanıt verdi onlara; sonra bir kez daha... Ama sonunda ısrarla ve ciddi bir tavırla sordular; Tennus da tehlikeli bir hastalığa yakalanmış ya da kötü bir alışkanlığa kapılmış olabileceğini düşünmelerinden korktu; her şeyi itiraf etti. Evet, her akşam köye geri dönüyor, ertesi sabah da geri geliyordu; ama en güvenli patikalardan! Hayır, bitkin değildi, yemin edebilirdi buna, bacakları da sapasağlamdı! Yolda yürürken oyalanmak için şiirler okuyordu kendi kendine...

Baba sonuna dek, kaşlarını çatarak onu dinledi. Anne güldüğünün görülmemesi için yüzünü elleriyle kapamıştı. Bizim piyade, öyküsünü tamamladığında, ev sahibi şöyle dedi ona:

— Bu akşam burada, oğullarımın yanında yatacaksın. Dinlenince, köye geri dönersin. Ama gün ortasında, gece değil! Zahle'ye de bir daha, ancak nişan için geleceksin!

Tennus "hitbe" (nişan) sözcüğünü duyduğunda bayılacak gibi oldu! Aşk deliliği meyvasını vermişti!

Süsen'le o, birkaç ay sonra evlendiler. Masaldaki gibi, orta halli ama neredeyse mutlu bir yaşam sürdürdüler, bir sürü çocuk-

ları oldu. Kesin sayıyı vermek gerekirse on çocuk. Bunlardan sekizi erginliğe ulaştı: İki kız, altı erkek. Ve ne yazık ki, hepsi –özellikle de dedem Butros– ben onları tanıyamadan öldüler. Hepsi, bir tek o papaz Theodoros dışında. Ondan da herhangi bir anım yok; çünkü öldüğünde bir yaşındaydım; ama anlatılanlara bakılırsa doğduğumda beni kucağına almış ve tepkilerimi gözleyerek uzun uzun bir şeyler söylemiş kulağıma, sanki onu duyup onaylayabilmişim gibi.

Bu son paragrafları yazarken, adların altına yüzleri yerleştirmek amacıyla, önümdeki masanın üstüne aile arşivinin en eski fotoğraflarını yaydım. Pek de umutlanmadan aradığım şey, Tenuş'un bir resmiydi. Besbelli yoktu elimdekiler arasında. Buna karşılık Sûsen'in en az iki fotoğrafı vardı; biri, torunlarından birinin altını değiştirirken, öteki de bir kır yemeğinde, ailenin öteki üyeleriyle birlikte, "Hanak", "Fırın" adı verilen yerde çekilmişti. Sanırım rüzgârlara kapalı olduğu ve büyük sıcaklarda, zaman zaman zor soluk alındığı için böyle anılıyordu burası; ama akşam saatlerinde ya da ilkbaharın ilk günlerinde, sonra yeniden Eylül'de, nasıl da tadına doyulmaz bir yer olurdu!

Büyük büyükannemin görüntüsü gülümsetiyor beni: Çok geniş bir fırfırlı kurdeleli şapkanın altında küçücük, yassı, neredeyse yumurta biçimi bir başı var. O da kahkahayla gülüyor; büyük olasılıkla köy giyimine hiç uymayan o şapka yüzünden; birisi, güneşten korunması için ona ödünç vermiş olmalı.

Sepyadan çok sarıya yaklaştı bu fotoğrafın aslına sadık bir baskısını yaptırıp çerçeveletmek ve odamın duvarına asmak istiyorum. Ölmüş atalarla her zaman pek bağdaştıramadığımız afacanca bir mutluluk yayılıyor bu fotoğraftan çevreye. Onlar yaşamdan, bizim aldığımızdan daha azını alıyorlardı; ama çok da az şey bekliyorlardı ondan ve geleceği biçimlendirmeye, bizim kadar çalışmıyorlardı. Biz, kalıcı bir mutluluk sözü alarak doğduğuna kendini inandırmış o küstah kuşaklardanız. Söz mü? Peki, kim vermiş bu sözü?

Anlattıklarımda biraz daha ilerlemeden önce bir ayraç açmam gerekiyor: Başlangıçtan bu yana, biraz da tuhaf bir biçimde, neden adını söylemeden "köyüm", adını söylemeden "ailem", sık sık da "ülke", "Eski-Ülke", "Dağ" dediğimi ve neden kesin bilgiler, adlar vermediğimi açıklamaya çalışmak için bir ayraç. Bunu, bir tür şiirsel belirsizlik merakı gibi değil, bir kimlik bulanıklığı belirtisi gibi görmek daha doğru olur; bir zorluğun aşmanın –pek övünülecek bir şey olmasa da– kaçamak bir yolu bu benim için. Ailemden ve ülkemden, ileride, ayrıca söz etmem gerekecek; köye gelince, sanırım onunla ilgili birkaç şey söylemenin zamanı geldi.

Daha çocukluğumda, ne zaman bana doğum yerimi sorsalar, hep küçük bir kararsızlık anı yaşırdım. Çünkü doğduğum köy, birden fazlaydı. Genellikle "Ayn'ül-Kabv", daha doğrusu, yerel söyleyişe uygun olarak "Ayn'ül-Abv" derdim; ama kimlik belgelerimin hiçbir yerinde böyle bir ad görünmüyordu. Belgelerde "Meşrah" adı yazılıydı; bu da ötekinin çok yakınında bir başka köydü, ama kimse bu adı kullanmıyordu artık; belki de tek araba yolu oranın uzağından –tahmin edebileceğiniz gibi– Ayn'ül-Kabv'in içinden geçtiği için.

Öte yandan bu adın, elle tutulur bir gerçeğin karşılığı olmak gibi de bir üstünlüğü vardı: "Ayn", Arapçada "kaynak" anlamına gelen bir sözcüktür; "Kabv" da tonozlu oda anlamını taşır; ve bu köyde gezerken, insan eliyle inşa edilmiş tonozlu bir mağaradan bir kaynağın fışkırdığını görürdünüz. Yarım ay

biçimli tonoz aynasının üstünde Rumca eski bir yazıt vardı; günün birinde Norveçli bir arkeologun okuduğu bu yazıt, bir Kutsal Kitap alıntısıydı ve "Ak, ey Erden ırmağı..." sözcükleriyle başlıyordu. Erden'in kaynakları oradan, onlarca kilometre uzaktaydı; ama bu tür yazıtlar, Bizans döneminde, suları kutsamanın alışlagelmiş bir yoluydu büyük olasılıkla.

Bu anıt sayesinde Ayn'ül-Kabv adı, Meşrah'ın sahip olmadığı bir tür coğrafi açıklamaya kavuşuyordu; Meşrah ise anlamı belirsiz, Aramice bir sözcüktü; bir dağın açık ve kaygan yamacı ya da düpedüz açıklık yer gibi birtakım anlamlar çağrıştırıyordu. Gerçekten de Meşrah dağın yamacında, dikine kurulmuş bir köydü; yolları dikti ve hiçbir ev, ötekinin gölgesinde yaşamazdı.

Benim için bunlara eklenen bir karışıklık daha vardı: Benim evim dediğim ev, aslında ne Ayn'ül-Kabv'de, ne de Meşrah'taydı. Adı hiçbir tabelada, hiçbir resmi belgede görünmeyen ve gerçek adını yalnızca o köyde oturanlarla yöreyi yakından tanıyan bir iki kişinin bildiği, üçüncü bir köydeydi: "Kefr Yakda". Yerel ağızda, Sami dillerine özgü o gırtlaktan gelen "k" sesinin yumuşamasıyla değişmiş ve "Kefr-Ya'da" olmuştu bu ad; ben de daha kolay söylenebildiğini düşünerek zaman zaman onu "Kefryabda" biçimine sokmuştum.

Bu arada, bizimkilerin büyük saygıyla andığı bu üç adın, aslında mikroskopik bir gerçeği kapsadığını da söylemem gerekiyor belki: Bu üç köyün toplamında, en fazla yüz kişi yaşardı; örneğin Kefr Yakda'da yalnızca küçük bir kilise ve benimkiyle birlikte dört ev vardı... Gelgelelim bu küçük köyden, en eski tarih kitaplarında, bir zamanlar çevreye korku salan bir Hristiyan prensliğin başkenti –evet başkenti!– olarak söz edilmekteydi.

VII. yüzyılda bu ve o zamanlar Dağ'ın bu köşesi, "haydut beyler" in yatağıydı; ele geçirilmesi olanaksız köylerinden, dönemin en güçlü imparatorluklarına kafa tutan, yürekli adamlardı bunlar. Örneğin, tarihlerinin en büyük yayılma dönemini yaşayan, topraklarına art arda ülkeler katan ve o yıllarda Hindistan'dan Endülüs'e, uçsuz bucaksız bir imparatorlu-

ğün efendisi olan Emevi Halifeleri, bu dağlı şeytanlardan öylesine korkarlardı ki, verebilecekleri sıkıntılardan korunmak ve kervanların huzurlu bir biçimde yolculuk etmesini sağlamak için onlara yıllık bir haraç vermeyi kabul etmişlerdi.

Şam Halifesi, başka her yerde "kitap ehli" insanları vergiye bağlamışken, birtakım Hristiyanların ondan haraç alması olacak iş miydi? Sıradan bir başarı değildi bu; ama bu gözüppek savaşçılar –ki en ünlüleri Yuhanna adını taşıyordu– ulaşmaz topraklarında kendilerini bütünüyle güvende hissediyorlardı. Kitapların onlara yakıştırdığı biraz sevecen unvandan da anlaşıldığı gibi bu adamlar yalnızca haydut değil, özgürlüğüne sıkı sıkıya bağlı bir halkın beyleri, krallarıydılar aynı zamanda. Kökenleri yeterince bilinmeyen, belki Hazar denizi kıyılarından ya da Toroslar bölgesinden gelmiş, kayalıklar ortasında yabanıl bir özgürlüğü korumaya çalışan bir halkın... Geçerken altını çiziyorum: Bu insanlar, toprakları için değil özgürlükleri için savaşıyorlardı; Dağ, ötekilerin olmadığı gibi onların da değildi; oraya sonradan yerleşmişlerdi; yalnızca bir sığınak, çok değerli saygınlıkları için bir mücevher sandığıydı burası; bu nedenle günü gelir, onu karlarıyla sulayabilirler, ama ertesi gün, hiç hayıflanmadan terkedip gidebilirlerdi.

Emevilerle eşit olmayan kavgalarında Yuhanna ve halkı, başlangıçta, Halife'nin yeminli düşmanı Bizans'ın desteğinden yararlanmışlardı. Bu destek, Halife'nin Hristiyan imparatora bir anlaşma önermesine kadar sürdü. Şu "haydut beyler"e haraç ödemek yerine, bunu doğrudan Basileios'a ödemeyi öneriyordu Halife; o da karşılığında, bu yasa tanımazlardan kurtulmasına yardım edecekti. Bizanslı, "Evet" yanıtını verdi. Biraz altının inandırıcılığına duyarsız kalamadığı için, biraz da başka nedenler yüzünden: Hristiyan olsalar da, pek Ortodoks sayılamayacak inançları ve öğretileri olan bu saygısız, başına buyruk dağlılara o da pek güvenmiyordu. Böylece isyancıları, sinsice Bekaa ovasına çekmeyi kabul etti. Orada hepsi kılıçtan geçirildiler. Hemen ardından gönderilen bir birlik, köylerini yakıp yıktı; özellikle de Yuhanna'nın sarayının bulunduğu en ünlüsünü, benim köyümü, benim küçücük köyümü... Haydut prensle-

rin biraz yüksekten atarak "Sparta" diye andığı bu kuşkulu başkent, düşüşünden sonra o acıklı Kefr Yakda, "Yakılmış Köy" adını aldı.

Bugün bile, evimin çevresindeki tarlalarda, yıkılmış o soylu konaklardan kalma sütun başlıklarına rastlanır zaman zaman.

Bu yabancı prensler, benim atalarım değil. Onları kökenlerim arasında sayıyorsam, taşların kalıtımı nedeniyle sayıyorum. Benim asıl "kabilem" buralara çok daha geç gelmiş; Yuhanna zamanında, Suriye'yle Arabistan arasında bir yerlerde, çölde konup göçüyormuş hâlâ.

Zaten bin yılı aşkın bir süre, kimse dağın bu köşesine gelip yerleşmek istememiş; sanki lanetli topraklarmış gibi. Ancak XVIII. yüzyılda, atalarımın biri, burada bir arazi satın alma ve ailesine bir ev yapma cesaretini göstermiş. 1734 tarihli satış senedi, satılan mülkün "Örenlik denen yerde, Yakılmış Köy'de..." olduğunu belirtiyor.

Tennus işte burada, bir sonraki yüzyılda doğmuş; 1861'de Sûsen'le buraya yerleşmiş ve on çocukları işte burada dünyaya gelmiş.

Kalabalık bir ailenin reisi olduktan sonra büyükdedem, durumunun –ve döneminin– ona sağladığı yetkeyi kullanmaya başlamış doğal olarak. Ve yine doğal olarak, oğullarının pençelerini bilemek için gelip saldırdıkları ilk engel olmuş. Ama, Butros'un başkaldırısına huzla ve akıllıca son veriş biçimi, ayrıcalıklarını pek kötüye kullanmadığını ve evindeki bunalımların onarılmaz biçimler almasını engellemeyi bildiğini gösteriyor. Çünkü başka birçok evde, bu anlaşmazlıklar kötü sonuçlanıyordu; onun soyunda bile, yirmi otuz yıl sonra böyle olacaktı: Torunlarından biri, tam da Butros'un gençliğinde yaptığını yapmak, eğitimi ana babasının gerek gördüğünden öteye sürdürmek istediği için ölecekti.

Ama bilge Tennes'un aile reisi olduğu dönemde, çatışmalar facialara dönüşmüyor, tersine çıkışlara bile yol açıyordu; işte size, buna tanıklık eden ve 1895 yılı sonlarına doğru Butros'a yazdığı bir mektuptan alınmış satırlar:

...Kız kardeşin Yunına'ya gelince, onun da okula gönderilmesi gerektiği konusunda söylediklerine katılıyorum. Öyleyse, onun için uygun bir okul seç; biz de oraya gönderelim.

Böylece, altı yıl önce oğlunun köyden uzakta eğitimi sürdürmesine karşı çıkan bu adam, şimdi kızının aynı yola düşmesini kabul ediyor ve isyancı oğlunu, ona uygun okulu seçmekle

görevlendiriyordu. Ne kadar çok yol alınmıştı bunca kısa zamanda!

Bu birkaç satırı çevirdikten sonra büyükdedemin mektubunu önümdeki masaya koydum, elimin tersiyle okşadım, düzledim, kıvrılmış bir köşesini açtım sonra da üstündeki bir iki toz tanesini üfledim.

Onu seyretmekten, okumaktan kendimi alamıyordum. Arşivimde Tennus'un imzasını taşıyan tek mektup oydu; çok fazla mektup yazdığını da sanmıyorum. Onun varlığı bile, bir mucize aslında; amcalarım, halalarım, hepsi de dedelerinin okuma yazma bilmediğinden emindi. Onlara mektubunu göstermem gerekti inandırmak için. Özellikle en sonda, oğluna yazdığı şu satırları:

Beni abone yazdırdığın o gazete, bir geliyor, bir gelmiyor, kimi zaman da bir ay gecikmeyle geliyor. Şunun yöneticisini uyar: Ya düzenli göndersin gazeteyi, ya da parasını ödemeyelim!

Bu zararsız cümlecığe bayılıyorum! Demek ki, yüzyıllar süren karanlıkların, yazgısına razı olmaların, onun bunun keyfine boyun eğmelerin ardından, benim Osmanlı köylüsü büyük dedem, bir vatandaş gibi tepki vermeye başlıyordu ansızın! Abonman bedelini ödemişti ve gazetesini gecikmesiz almak istiyordu!

Yine de mektubu birkaç kez okuyunca, heyecanımı biraz yatıştırmak zorunda kalıyorum. Büyük dedem yazı yazabiliyor ama harflerle arasının pek iyi olmadığı belli, yazısı bir çocuğunkini andırıyor; üslubu da yazı dilinden çok konuşma diline yakın. Ailemizle ilgili kaynak kitap Ağaç da açıkça doğruluyor bunu: Ondan söz ederken "*Zekâsıyla ünlü bir zeccâl*" diyor. *Zajjal*, Dağ lehçesinde ozanlara verilen ad; genellikle uyanık, ama çoğu zaman kendi şiirlerini kâğıda dökmekten aciz kişiler bunlar. (Zaten "*zekâsıyla ünlü*" demek de, şifreli bir biçimde "*okuması yazması yok*" demek. Bizimkiler hep böyle konuşurlar: Yakınlarının kusurlarını söylemekten hoşlanma-

dıkları zaman, onları kapalı bir biçimde sezdiren övgüler altına gizlerler.)

Ağaç, başka bir şey söylemiyor. En az yedi yüz elli sayfalık bu kitap, yalnızca yarım satır ayırmış Tennus'a; şiirlerinden de hiç örnek vermemiş. Bizim arşivde de tek bir dizesi korunmamış. Aradım; bulacağımı sanmıyordum ama epeyce aradım. Hiçbir şey bulamadım.

Böylece atalarımın birinin yazmış olabileceği her şey, anlatmak, dışavurmak istediği her şey –arzu, sıkıntı, gurur, korku, acı, umut, yaralar– hepsi kaybolmuş, en küçük bir iz bırakmadan, sonsuza dek yok olup gitmişti!

Ha! Önemli bir yapıt değildi bu besbelli; ne Hayyam, ne de Vergilius'tu dedem; belki de saklamaya değer hiçbir şeyi yoktu. Ama belki bir dize, tek bir dize bile olsa, evet, ya da bir imge, bir eğretilene vardı yazdıklarının arasında, geleceğe kalmayı hak eden ve yazarını da böylece unutulmaktan kurtarabilecek olan.

Kim bilir nice şiir, gerçek ya da düş ürünü nice öykü, sırf yazılmadıkları için toz olup gitmiştir böyle! Ne kalmış ki zaten bize geçmişten – atalarımızınkinden ya da tüm insanlığın geçmişinden? Tüm söylenenlerin, fısıldananların, kuşaktan kuşağa gizlice çekip çevrilenlerin ne kadar ulaşmış bize? Neredeyse hiçbiri! Yalnızca kırık dökük bir iki öyküyle onlara eşlik eden ve haksız yere "halk bilgeliği" diye adlandırılan o tortul sağtöre: Bir güçsüzlük ve boyun eğme öğretisi.

"Sözlü geleneğe saygı!" teranesini sık sık duyarız! Ben kendi payıma, bu sofuca hayranlıkları, nedamet getirmiş sömürgecilere bırakmaktan yanayım. Ben yalnızca yazıya saygı duyarım. Ve başka ailelerin ateşe attığı, tavan arasında çürümeye bıraktığı ya da sadece yazmayı savsakladığı bu binlerce sayfayı atalarım yüzyılı aşkın bir süredir, yazıp bir araya getirdikleri ve sakladıkları için Tanrı'ya şükürler ediyorum.

Bu birkaç eski anı ve birkaç eski kırgınlıkla sözü biraz dolandırdıktan sonra öykümü, kaldığım yerden, yani Butros'un baba evini terkedip misyonerlerin yanına gittiği dönemden alıp sürdürüyorum. Orada, beş eğitim yılı boyunca hem okudu hem de öğretmenlik yaptı Butros; önce Abey'de, sonra yine aynı Amerikalı rahiplerin başka bir okul açtığı Sûku'l-Garb'da. Rahiplerin, halkın büyük bölümünü Protestanlaştırmayı başardıkları büyük bir kasabaydı burası.

O yılların aile belgelerini okurken, ileride dedem olacak bu genç adamın tek amacının, yalnızca diploma ve bilgi biriktirmek olmadığını da keşfediyorum. Başka bir aslan daha yatıyordu gönlünde: Günün birinde, buraları bırakıp uzak ülkelere gitmeyi düşünüyordu.

Bizim arşivde, bu konuya açıklık getiren bir belge de var. Bir okul töreninde, İngilizce yaptığı bir konuşma – bu bütünüyle alışılmadık bir şey olmalı ki, Butros, biraz çocukça, birazcık da rahatsız edici bir telaşla açıklamaya çalışıyor.

Sayın Baylar,

Burada hazır bulunanların büyük çoğunluğunun beni anlamayacağını bilsem de size İngilizce sesleneceğim. Amacımın bilgiçlik taslamak olduğunu sanmaym; yalnızca size bu dili öğrenmenin ne kadar kolay olduğunu göstermek ve günümüzde, öğrenebileceğiniz diller arasında en gereklisi olduğunu kanıtlamak istiyorum...

Bunu, İngilizcenin ne denli yararlı olduğunu gösteren bir dizi kanıt izliyor: Tüccarlar, seyyahlar, doktorlar, eczacılar, mühendisler, öğretmenler...

ve bilgiye açlık duyan herkes için çok yararlı bir dil bu; İngilizce kitaplarda, hiç kuşkunuz olmasın, tüm alanlar için, sayısız bilgi var; oysa başka diller için aynı şeyi söyleyemeyiz.

Konuşmacı, daha sonra, özellikle yurttaşları için ekliyor:

İngilizce gereklidir, çünkü aramızdaki yoksullar da, zenginler de, günün birinde Amerika'ya ya da Avustralya'ya gitmek zorunda kalacaklar; hemen şimdi değilse bile, yakın bir gelecekte ve herkesin bildiği nedenlerle. O zaman, ilerinde yaşadığı ve çalıştığı insanların dilini konuşamayan biri için bu bir zavallılık olmaz mı?

Böylece, büyük bir saflıkla, sözlerinde en küçük bir kuşku gölgesine yer vermediği gibi, üslubuna da hiç dikkat etmeden, ona –ve dinleyicilerin büyük bir bölümüne– apaçık, hiçbir kanıt gerektirmeyen bir gerçek gibi görünen şeyi söyledikten sonra, müstakbel dedem, İngilizcenin neden kolay öğrenildiğini anlatmaya girişiyor; bunu yapmadan önce de dinleyicilerden, onunla birlikte şöyle bağırımlarını istiyor:

*Yaşasın İngilizce konuşan ülkeler!
Yaşasın İngiliz dili!*

Bu dokunaklı ve abuk sabuk çılgınlıkları dinlerken, gülmek için kendimi zor tutuyorum. Daha çok, XIX. yüzyıl sonlarının genç bir Osmanlı köylüsünün yerine koymaya çalışıyorum kendimi; birileri, önünde, dünyaya bakan bir pencere açmışlar ve ne pahasına olursa olsun o pıncereden çıkmak, zindanından kurtulmak istiyor.

Bu sözlerin açığa vurduğu gerçek şu: Butros, kendini geleceğin bir göçmeni, İngilizceyi de bu büyük yolculuk için vazgeçilmez bir donanım gibi görüyor.

Zamanın sonraki kuşaklara verdiği, onlarda olmayan uzaktan bakma olanağının ayrıcalığıyla bazı şeyler daha iyi görünüyor şimdi; bazı yanlış anlamalar ortadan kalkıyor. Gerçekten de, bugün benim görebildiğim kadarıyla dedem, tam da bir yanlış anlamanın kurbanı olmuş; sözlerinden anlaşıldığı gibi başka ülkelere göçmek istiyorduysa bunu hemen, Presbiteryen misyonerlerin okulundan geçmeden yapmalıymış. Çünkü bu misyonerlerin –dışarıdan böyle görünse de– gençleri göçe hazırlamak gibi bir amaçları yoktu. Öğrencilerine İngilizce öğretmekte ısrarlıydılar ama bunu, daha iyi yetişmeleri ve öğrendiklerinden kendi uluslarını da yararlandırmaları için yapıyorlardı; gidip Detroit'te ya da Baltimore'da bakkal dükkânı açmaları için değil! Bu vaizlerin umudu, orada, Yakındoğu'da, erdemli, eğitilmiş, becerikli ve Protestan bir küçük Amerika yaratmaktı. Öğrencilerinden de ısrarla, önce Arapçayı kursuz bir biçimde öğrenmelerini istiyorlardı; kendileri de oturup, ülkenin insanları kadar konuşup yazacak düzeyde öğreniyorlardı bu dili. Bu öncüler kuşağından sonra bu zahmete, çok az Batılı katlanacaktı.

Demek ki bu uzun boylu yabancıların okulunda Butros, isteğine uygun olarak göçmek için değil, tam tersine, göçme kışkırtmasına direnmek için “donanacaktı”; ve Amerika'nın o güçlü çağırısı hiçbir zaman ufkundan silinmese de, yanında her zaman karmaşık tinsel duraksamaları da getirecek ve bunlar, onun elini kolunu bağlayacaktı.

Dedem, misyonerleri yirmi altı yaşında terkedecek ve elinde, aile arşivinde hiç bozulmamış biçimde bulacağım, süslü ve uzun bir belge olacaktı. “*Lübnan, Sûku'l-Garb'da erkek çocuklar için okul*” damgasını taşıyan bu belge –önce İngilizce, sonra da Arapça çevirisiyle– Butros M.'nin “*Birleşik Devletler Presbiteryen Kilisesi, Yabancı Misyonlar Kurulu, Suriye Misyonunca gerekli görülen eğitim dönemini başarıyla tanımladığını ve bu diplomanın, Kutsal Efendimizin bin sekiz yüz doksan dördüncü yılı, Temmuz ayının ilk günü kendisine verildiğini*” söylüyor. İmza: “*Oscar Hardin, Başöğretmen*”.

Butros'un bu rahiplerin etkisinde kaldığı, dahası onlarla ilişkisinin onu büyük ölçüde yeniden biçimlendirdiği kuşkusuz; buna karşılık, rahiplerin gözünde en önemlisi olması gereken alanda, onları izlemekten kaçınmış ve hiçbir zaman Protestan olmak istememişti.

O dönemden kalma defterlerini karıştırırken, rahiplerin eğitiminin dinsel yanına bütünüyle kapalı kaldığı duygusuna bile kapılıyorum. Kutsal Kitap'ın her an, her yerde olduğu, hiç durmamacasına okunduğu, "*Valiy, yedi, dokuz*" ya da "*Galatyalılar, üç, yirmi altıdan yirmi dokuz*" dendiğinde, dinleyicilerin neden söz edildiğini hemen anladığı bir ortamda Butros, ne Presbiteryenlerle geçirdiği beş yıl süresinde, ne de yaşamının geri kalanında, aşağı yukarı hiçbir zaman Kutsal Kitap anıştırmalarına başvurmuyacaktı. Bu onun dünyası, onun düşünme biçimi değildi. Onun için bir kitaptan –ister kutsal ister dindışı olsun– alınma bir cümle, akılcı bir kanıtın yerini tutamazdı ve insanı kendi başına düşünme yükümlülüğünden kurtaramazdı.

Ama öğretmenleriyle uzak düşmesinin başka gizli nedenleri de vardı. Bu yılların defterlerinin birinde –birbirinin tıpatıp aynı, küçük boy, küçük kareli sayfalı, siyah kapaklı, yanları kırmızımsı iki tane var bu defterlerden– şunları okuyorum örneğin:

*Memeleri fildişi narlar sanki
Işık selleri içinde,
Bir alacakaranlık kızılığı saçıyor
Örtündükten sonra bile göğsü...*

Anlaşılan, tam da saygıdeğer rahiplerin dilediği yolları izlemiyormuş içten içe düşündüğü şeyler.

Yine de hiçbir yerde öğretmenlerini eleştirmeye kalkışmıyor Butros – onurlu bir adam, susuzluğunu giderdiği kuyuya taş atmaz! Ama sınıfta ya da yurttaki, her gün bu misyonerlerle birlikte olduğu o beş yıl sonunda, onların törel katılıklarının, ilahilerinin, mimiklerinin, vaazlarının, dualarının, giderek o burundan gelen seslerinin bile, sonunda ona batmaya başladı-

ğını düşündürüyor her şey. Diplomasını alacağı güne kadar bütün bunlara sabırsızlıkla katlanmış belli ki. Sonra da kibarca teşekkür etmiş ve kendi kendine bir daha buraya dönmemeye söz vererek çekip gitmiş; onlardan uzaklaşmış. Gerçekten de, uzun yıllar onları bir daha görmeyecek. Bütünüyle başka bir yol izleyecek, tam tersi bir yol demezsek eğer...

Ve yeniden gidip kapılarını çalması için, ihanete uğramış bir devrim, küçük bir savaş, sonra da daha bir büyüğü gerekecek.

Büyükamcam Cebraile de dedemle –onun dokuz yaş küçüğüydü– aynı yolu izleseydi o da göç etmeyecekti ve ailemin Küba serüveni sayfaları hiçbir zaman yazılmamış olacaktı. Ama işler böyle gitmedi. İki kardeş, büyük olasılıkla gençliklerinde hep aynı düşü, günün birinde kalkıp yeni bir ülkeye gitme düşünüy kurmuşlardı; ama yaradılışları aynı değildi. Küçüğü, büyük yolculuk için hazırlanmayı gerekli görmemiş, ne Abey’den, ne Sûku’l-Garb’dan geçmiş, ne de dilbilgisini derinleştirmeye çalışmıştı. On sekiz yaşında, Amerika’ya giden bir gemiye binip gitmek olmuştu tek yaptığı.

Köydeki eğitim dönemini bitirmişti ve isterse o da misyonerlerin okuluna yazılabilirdi; Tennus bu kez hiç karşı çıkmazdı ona. Ama Cebraile bunu istemiyordu; dahası, şu vaiz Halil de ona pek cesaret vermiyordu. Öğrencisi tartışmasız açıkgöz bir çocuktü; pırıltılar saçtığı bile söylenebilirdi. Güteryüzlüydü, yumuşakbaşlıydı, cömertti; başka binlerce iyi yanından söz edilebilirdi; gelgelelim bir dilbilgisi ya da tanrıbilim kitabının başında art arda iki saat oturması olanaksızdı. Öte yandan, eline bir kazma alıp toprağı bellemek de gelmiyordu elinden.

Üstüne üstlük, ne dünyaya geldiğı bu ülkenin bir geleceğı olduğuna, ne de bu dağ yamacında kendisini bir geleceğın beklediğıne inanıyordu. Bütün bu nedenlerle delikanlı, bir dolunay gecesi, hiç ardına bakmadan, Beyrut limanına doğru yayan yola çıktı. Ne anasına, ne babasına haber vermişti; belki kardeşlerinden birine çıtlatmıştı o kadar.

Aile arşivinde bugün bile –iki yüzyıl devirmiş olmamıza karşın– gidişinin doğurduğu endişenin izleri görülebiliyor:

Cebrail'den mektup alırsanız, hemen bana gönderin, size minnettar kalırım, diye yazıyor ana babasına Butros.

Görünüşe bakılırsa Cebrail'den bir mektup gelmiş. Neden kimse bana söylemedi? diye yakınıyor Theodoros, manastırının dibinden.

Olaydan da ilk kez, Botrus'un babasına yolladığı ve daha önce alıntılarladığımız mektupta söz ediliyor:

Cebrail'e gelince, adresi bende olmadığı için ona yazdığım bir mektubu, okuyup sonra da yollaman için sana gönderiyorum...

Bir iki sayfa önce, Tenuş'un yazısıyla yazılmış o tek belgeyi tanıtırken, onu "1895 yılı sonlarına" tarihlendirmiştim. Aslında belgede herhangi bir tarih belirtilmemişti ve bu varsayımı kimi kesişmelerden yola çıkarak ileri sürüyordum; tarihlemede en önemli ipucu da Cebrail'in gidişiydi.

Çünkü aile arşivindeki belgeler, bu yolculuğun ne yılını, ne de ayını belirtmişlerdi ama, yine de çok değerli bir bilgi içeriyorlardı: Genç adam, doğrudan Havana'ya gitmemiş, önce New York'a yerleşmişti. Bu da beni, onyıllar boyu Avrupa'dan ve Yakındoğu'dan gelenlerin zorunlu giriş kapısı olan Ellis Adası arşivinde araştırma yapmaya yöneltti. Böylece de, günün birinde eski bir defterde, kaybolmuş büyükamcanın gölgesinin belirmediğini –heyecanla!– görme olanağına kavuştum.

Küçük adı "Gebrail" biçiminde yazılmıştı; soyadı da benim kullanageldiğim soyadından hiç farklı değildi. Demek ki 2 Aralık 1895 günü bu düşler adasına çıkan genç adamın kimliği konusunda kuşkuya yer yoktu.

Yaş: On sekiz.

Meslek: Tarımcı.

Etnik köken: Suriyeli.

Çıkış limanı: Le Havre, Aşağı Seine, Fransa.

Geminin adı: Marsala (2422 ton).

Gidilecek yer: New York (uzun kalış).

Marsala'nın Alman kaptanı J. Lenz tarafından imzalanmış yolcu bildiriminde de beklenmedik hiçbir şey yoktu. Le Havre'dan geçiş bile doğaldı; Amerika'ya yolculuk iki aşamada yapılıyor, birincisinde Avrupa'ya –genellikle Fransa'ya– uğranıyor, oradan da bir yolcu gemisiyle Atlantik aşıliyordu. Beni şaşırtan tek şey, Cebrail'in köyü yalnız terketmediğini öğrenmek oldu. Bildirimde dokuzuncu sırada yer alan adının hemcın arkasında, aileden başka birinin daha adı var: Georges; Halil'in oğullarından biri. Onunla ilgili sorular da, tıpatıp Cebrail'inkiler gibi yanıtlanmış ve onun da yaşı on sekiz.

Georges –Arapça aile belgelerinde adı Circi biçiminde geçiyor– bu sayfalarda sık sık söz edeceğimiz biri değil. Onunla ilgili az şey biliyorum; ama bildiklerim Cebrail'in yanında olmasına kayıtsız kalmamama yetiyor. Bu vaiz çocuğu, babasıyla aralarında çıkan bir tartışma sonucunda ülkeyi terketmiş; öyle ağır bir tartışmaymış ki bu, yirmi yedi yıl sonra Halil öldüğünde, araları hâlâ bozukmuş.

Bu çatışmayı, bir zamanlar Halil'le babası Papaz Circis arasında patlak veren ve sonunda ancak babanın ölümüyle çözülen çatışmaya benzetiyorum ister istemez. Bu da halk arasında İslam Peygamberi'nin olduğu söylenen ünlü bir sözü çıkarıp getiriyor belleğimin derinliklerinden: İnsanın bu dünyada yaptığı her şeyin, iyiliklerin ve kötülüklerin hesabı, öldükten sonra görülürmüş; sadece ana babasına davranışı dışında... Bunun için yaşarken ödüllendirilir ya da cezalandırılmış insan!

Halil'i suçlamaya hiç niyetim yok; Butros ona minnet duyuyordu, ben de –ilerki sayfalarda açıklama olanağını bulacağım nedenlerle– çok şey borçluyum ona. Ama Halil'le babası arasında çıkan bu “ilk çatışma”nın, verilen karşılıklar ve benzetmeceler yoluyla, kökleri geriye uzanan, güçlü bir aile “gele-

neği"ne dönüştüğü de bir gerçek. Dinsel anlaşmazlıkların yol açtığı, bir ömür boyu süren dargınlıklara çok benziyor bu dargınlıklar.

Halil'le oğlu arasındaki bozuşmanın nedenlerini, hiçbir zaman tam olarak öğrenemeyeceğim. İnançlardan çok, yaşam tarzı çevresinde döndüğünü sanıyorum biraz. Ama bu da bir tahminden öteye geçmiyor – bunca yıl sonra herhangi bir şeyi kesin olarak söylemek olanaksız. Yine de belki, Presbiteryen vazinin evinde, son kertesinde sade ve asık suratlı bir hava estiğini söylemem gerekir; torunlarından bir kızın şu çocukluk anısı, bunu açıkça gösteriyor. Aşağıda sözü edilen büyükanne ve anne, Halil'in karısı ve kızı.

Köyde bütün anne babaların, çocuklarını günde on kez kucaklarına aldıklarını, okşayıp sevdiklerini, öptüklerini görürdüm. Bizim evde hiçbir zaman böyle olmazdı. Günün birinde, çocukluğun verdiği saflıkla, anneme: "Nasıl oluyor da beni hiç öpmüyorsun" diye sordum. Her zaman kendinden o kadar emin görünen annem, ansızın şaşırды, duraksadı. "Uyuduğun zamanlar öpüyorum" dedi, baştan savarcasına. Gerçekten öyle yaptığına inanmak istiyorum. Buna karşılık, büyükanne, beni uykumda bile öpmediğinden enünim.

Adı Sofiya olan bu büyükanne, arşivimdeki birkaç fotoğrafta görülüyor. Her zaman uzun, koyu renk giysiler içinde; yüzünde hiçbir zaman en küçük bir gülümseme belirtisi yok. Sûku'l-Garb'dan gelmişti ve Anglosakson misyonerlerin Protestanlaştırdığı ilk Lübnan Dağı ailelerinin birindendi.

Çevresinde, diye anlatıyor torunu, onun gibi sade ve ağırbaşlı birçok insan vardı. Kardeşlerimle büyükanne köyünde bulunduğumuz bir gün, kuzinlerinden birinin evine gitmiştik. O zamanlar böyle birilerine gitmeye bayıldık; çünkü soğuk şerbetler, kuru yemişler, şekerlemeler ikram ederlerdi bize... Ama bu kez aç kalacaktık. Eve vardığımızda bu hanımefendi, elindeki Kutsal Kitap'ı okuyordu.

Bizi ağırlamak için okumayı kesecek yerde, oturmamız için işaret etti, sonra da –bu kez yüksek sesle– sofuca okumasını sürdürdü. Kardeşlerim ve ben, şaşırnuş, sessizce dinliyorduk onu; bize sonsuz gibi gelen bir süre boyunca, hiç kıpırdanmadan, yüksek sesle soluk almaktan çekinerek, oturup kaldık. Sonunda dayanamayıp birbirimize baktık, sonra da cesaretle, hepimiz birden ayağa kalktık. Hanımefendi de yeniden, sessizce okumasına döndü. Bize ne şerbet ne de şekerleme ikram ettiğini söylemeye gerek yok. Halimizi hatırlınızı da sormamış, yüzünde küçüclük bir gülümseme bile belirmemişti. Bu kuzinle ilgili bu öyküyü anlattım; çünkü büyükannem Sofiya da tıpkı onun gibiydi.

Bu tanıklıklar, Circi'yle babası arasındaki dargınlığın, neden bu denli onarılmaz olduğunu açıklamıyor; ama bu on sekiz yaşındaki gencin, neden baba evinden kaçma gereğini duyabileceğini ve neden, vaizin sekiz çocuğundan yedisinin, sonunda gidip yabancı ülkelere yerleştiğini anlamama yardım ediyor biraz.

Tennus'un çatısı altında hiçbir şey, bu sertlikte olup bitmiyordu. Ters yollara sapabilir, papaz, rahip ya da mason olabilir-diniz, ama her şeyden önce bir baba-oğul, kız ya da erkek kardeşiniz; ve bu sonsuza dek geçerliydi. Butros kızıp evi terkettiğinde, Tennus hemen onunla barışmanın yollarını aramıştı; kendi babalık yetkesini yitirme pahasına bile olsa. Ve altı yıl sonra Cebraile gittiğinde, Tennus hemen yazmıştı ona. Circi'nin gidişinde Halil'in aynı tepkiyi verdiğini pek sanmıyorum.

Bu iki yuvayı karşılaştırmamın nedeni, benim kökenlerimin her ikisine de uzanıyor olması; tıpkı ileride birleşecek iki ırmak gibi...

Çünkü vaiz de benim için, tıpkı Tennus gibi bir büyük büyükbaba. Ve benimkilerin öyküsü, her şeyden önce bu iki suyun karışımı.

Bu iki dedemden, önce Tennus ölecekti – 1896'nın ilk haftalarında, yaklaşık altmış beş yaşında, bendeki tek mektubunu

yazdıktan az sonra; Butros da büyük olasılıkla bu yüzden onu özenle saklamış olmalı.

Cebrail'den söz eden satırlara yeniden göz gezdirirken, enişeli babanın, ölmeden önce oğlundan gelen iki üç barışma sözünü okuyacak kadar zamanı olmuş mudur diye soruyorum kendi kendime. Buna inanmak istiyorum; ama, her şeyi iyice tarttığım da, pek sanmıyorum. Genç yaşta çekip gidenlerin mektup yazmakta acele ettiğine pek ender rastlanır. Her neyse, artık çok geç ve hiçbir zaman öğrenemeyeceğim!

Sanırım önümüzdeki sayfalarda Tennus'tan söz etmeyeceğim artık. Onunla ilgili bulabildiğim her şeyi tükettim; geri kalanın gölgede kalmasına boyun eğmekten başka çarem de yok; ne var ki, bu hasat daha da cılız olabilirdi. Büyük dedeler, uzaklarda kalmış kişilerdir; bin kişiden biri, kendininkilerin adlarını söyleyebilir ancak. Oysa onların yolları bize çıkmıştır ve ben, kendi payıma Tennus'un, bu dünyadan geçişinin yazılı bir izini "bana" bırakmış ilk atam olmasına kayıtsız kalamıyorum. Acemi bir elle yazılmış bir iz, evet, ama belki de bu yüzden, çok daha dokunaklı.

Gemiye binmeden önce Cebrail, Butros'la uzun bir konuşma yapmış olmalı. Sonraki yazışmalarından kimi tümceler, küçük kardeşin, büyüğünü de kendi serüvenine sürüklemeye çalıştığını, öbürününse 'hayır' demeden önce biraz duraksadığını gösteriyor.

Dedem o sırada Beyrut'taydı; bu nedenle kardeşiyle arkadaşına limana kadar eşlik etmiş ve gemi açıldığında arkalarından el sallamış olması hiç de olanaksız değil.

Geleceğin Lübnan başkentine bir yıl önce, 1894 Eylül'ünde yerleşmişti. Orada hem dersler alıyor –özellikle hukuk, Türkçe, Fransızca ve muhasebe dersleri– hem de eskisi gibi ders veriyordu. Ama Abey'de ya da Sûku'l-Garb'da olduğu gibi, okul ücretini karşılamak ve biraz cep harçlığı kazanmak için değildi bu; öğretmenliğe başlıbaşına bir meslek olarak atılmıştı artık.

Bir Protestan okulunda mı? Hayır, olabilecek en Katolik okulda; adından da anlaşılacağı gibi, Rum-Katolik patrikliğince, kendi topluluğunun kuzucukları arasında eğitimi geliştirmek amacıyla kurulmuş Patrikhane Okulu'nda. Böylece bir Amerikalı rahibin ellerinden diplomasını aldıktan iki ay sonra, kendi topluluğunun kucağına dönmüş oluyordu Butros! Kuşkusuz o da, vaizlerin okulunda egemen olan asık suratlı havadan –başkaları gibi– bıkmıştı; ama bu iki rakip mezhebi ayıran çizgiyi özgürce geçişi, onun dinsel öğretilere duyduğu derin kayıtsızlığı açığa vuruyordu aslında. Okuyabildiği yerde okuyor, ona öğretmenlik önerilen yerde ders veriyor ve bunların

hem hakkı, hem de görevi olduğunu düşünüyordu; bunun ötesinde, rahipler ya da papazlar, manastır ve misyonlarında, kendi amaçları doğrultusunda ne yaparlarsa yapsınlar, umurunda değildi.

Müstakbel dedem, Beyrut'ta üç yıl kalacak, kenti çok sevecek ve yaşamı boyunca birkaç kez gelip yaşayacaktı burada. O sıralar tam bir yayılma aşamasındaydı Beyrut; 1860 kıyımları, kentin gelişimine yardımcı olmuştu. O güne dek Dağ'ın köylerinde tembel tembel uyuklayan ve dünyanın vahşetinden kordüğünü düşünen bir sürü insan, bu olaylarla sarsılarak uyanmışlardı uykularından. En gözüpek olanlar, denizler ötesine gitmeyi seçtiler; bir daha durmayacak, çok büyük bir göç hareketi başladı; önce Mısır'a ve İstanbul'a, sonra daha daha uzaklara, Birleşik Devletler'e, Brezilya'ya, tüm Amerika kıtasına ve Avustralya'ya doğru. Daha az serüven düşkün olanlar –çoğu zaman o güne dek çoluğa çocuğa karışmış ve hareketi kısıtlanmış olanlar– köylerinden, liman kentine "inmekle" yetindiler ve Beyrut yavaş yavaş bir metropol görüntüsüne kavuşmaya başladı.

1897'de Butros Beyrut'u bırakıp Zahle'ye gitti; dünyaya daha kapalı bir kent olsa da burayla güçlü bağları vardı. Annesi Sûsen burada doğmuştu, çok sayıda ve etkin akrabaları vardı. Üstüne üstlük, sanırım çok parlak bulduğu bir de öneri almıştı: O günlerin en iyi okullarından biri olan *Basileiosçu Rum-Katolik Doğu Koleji*'nde "Arapça hitabet ve matematik" öğretmenliği-ydi bu. Okul, Aziz Basileios tarikatına bağlı Melkit papazlarınca kurulmuştu ve kardeşi Theodoros da daha önce bu tarikata katılmıştı.

Dedemin Patrikhane Okulu'ndaki durumunun ne olduğunu bilmiyorum; ama o dönemin defterlerinden, bu yeni görevin ona, meslek yaşamının gerçek anlamda başlangıcı gibi görüldüğü anlaşıyor. Bu meslekten çok şey bekliyordu besbelli – kuşkusuz çok fazla şey bekliyordu, düş kırıklığına uğraması kaçınılmazdı! Yarım ağızla da olsa, bu görevin iyi bir parasal karşılığı olduğunu kabul ediyordu; yaşamak için buna gereksi-

nimi vardı; üstelik babasının ölümünden sonra, annesinin ve küçük kardeşlerinin geçimine de büyük ölçüde katkıda bulunmak zorundaydı. Ama bu görevin, her şeyden önce tinsel ve en soylu anlamıyla siyasal bir bağlanma olduğunda ciddi biçimde ısrar ediyordu; yurttaşlarının kafa yapılarını derinlemesine değiştirmeye yönelik, uzun bir savaşımın başlangıcıydı bu; hem alçakgönüllü, hem de gözü fazlasıyla yukarılarda bir kavganın başlangıcıydı. Apaçık yazmıştı o yıllarda: Asıl büyük hedefi, "Doğu'nun Batı'yı yakalamasına ve -neden olmasın- geçmesine olanak sağlamak"tı; mek parmak altı değil!..

Doğduğu toprakların çektiği hastalığa gelince, Butros'un koyduğu tanı da Cebraill'i sürgüne gönderenden daha iyimser değildi; büyük olasılıkla görüşlerini ona aşilayarak küçük kardeşinin gözlerini açan da o olmuştu. Bu dönem yazılarında sık sık "bu ülkenin acınacak durumu", "Doğu bölgelerinin perişanlığı", "çürümüşlük ve savruluk", "ufkun kararması" gibi deyimlere rastlıyoruz. O saflık dolu İngilizce övgüsünün yeterince açığa vurduğu gibi, o da özgürlük ve gönenç, Amerika ve Avustralya düşleri kuruyordu. Ne var ki misyonerler okulunda geçirdiği yıllar, onda kılı kırk yaran bir sorumluluk duygusu geliştirmişti: Ülkesini bırakıp yaşamın daha iyi olacağı bir başkasına gideceğine, neden kendi ülkesinin daha iyi olması için çaba harcamasın insan?

Onu daha iyi kılmak için de bilgisizlikle savaşmak gerekiyordu! Böyle bir hedef, en az kardeşi Cebraill'in ki kadar büyük bir hedef değil miydi? Bu savaş, Amerika yolculuğundan çok daha heyecan verici bir serüven olmaz mıydı? Gidip, zaten var olan bir Amerika'ya aptalca katılmak yerine, bizim burada, Doğu'da, atalarımızın topraklarında başka bir Amerika kurmak, çok daha övgüye değer bir davranış olmaz mıydı?

Zahle'de, gerek eski kentin sokaklarında, gerekse Berdauni ırnağı kıyısındaki açık hava kahvelerinde hemen farkedilmiş Butros. Onu o yıllarda tanıyanlar zevkle, özenle giyinen, gidecek giyim kuşamına bir nebze kıskırtıcılık katan, şık bir genç adam betimliyorlar.

Örneğin hep başı açık dolaşmış; bu yüzden de geçerken

insanlar dönüp bakarlarmış ona. O dönemde erkeklerin çoğu, Doğu işi başlıklarla başlarını örterlerdi; kimileri uzun fes ya da tarbuş, kimileri 'mağribi' denen kısa fes, kimileri Arap kefiyesi giyer, kimileri de işlemeli takkeler geçirirdi başına; Batı modasını izleyenlerse şapka giyerlerdi; zaten çoğu da, birinden ötekine geçerdi duruma göre. Ama hiçbir saygın erkek, sokağa başı açık çıkmazdı. Dedem dışında. Gelen geçen arasından kimileri mırıldanır, kimileri homurdanır, çıkışanlar bile olurmuş. Ama bunlar, dedemin, yaşamının son gününe dek başı açık dolaşmasını engellememiş.

Yine özgünlüğünü vurgulamak istercesine, sürekli olarak siyah bir pelerin taşımış omuzlarında; önden altın bir halkayla tutturduğu bu pelerin, arkasından bir çift kanat gibi uçuşurmuş. Bunun altına da aynı şekilde siyah bir kostüm ve geniş, kabarık yakalı beyaz bir gömlek giyermiş. Kimseye benzememiş silueti ve ta uzaktan tanınırmış.

Bu sakin ve biraz uyuklayan küçük Osmanlı kentinde, Butros çok kısa sürede yörenin ünlüleri arasına girivermişti. Yalnızca tuhaf kılığı nedeniyle değilmiş bu; gerek öğretmenliği, gerekse ozanlığı ve konuşmacılığıyla, her şenliğe çağrılan, her törende aranan kişi olmuştu. Belirli olaylar vesilesiyle sayısız şiir yazmış; bir patriğin atanmasını, bir valinin ya da bir piskoposun ziyaretini kutlamak için, evlilikler, cenaze törenleri, jübileler için dizeler döktürmüştü; bana sorarsanız, boşa harcanan büyük bir enerjydi bu ama ne yapalım ki, zaman böyleydi.

Neyse ki bu dönemde daha kapsamlı bir iki metin daha yazmış, özellikle de öğrencileriyle sahnelediği, düzyazı koşuk karışımı bir tiyatro oyunu kaleme almıştı. Oyun metni, aile kâğıtlarının arasında, büyük, siyah bir defterde duruyor; içine bir de davetiye sıkıştırılmış: "19 Temmuz 1900, saat 14.30'da hanımlara; 20 Temmuz, aynı saatte beylere gösterilecektir".

Oyunun adı: *Kendini Beğenmişliğin Zararları*. Bir de açıklayıcı altbaşlığı var: "Şu bizim Doğu ülkelerinin övülecek ve kınanacak yanları üstüne". Ülkesine geri dönen bir göçmenin öyküsü bu; gurbette geçen uzun yıllar canına tak demiştir; ama her şey cesaretini kırmak için elbirliği etmektedir.

İlk sahnelerden başlayarak, kaçınılmaz ikilem çevresinde bir tartışma alevlenir: Gitmeli mi? Kalmalı mı? Oyuncular, birbirlerinin suratına hem güncel kanıtlar, hem de eski metinlerden alıntılar savurup dururlar.

Bir oyun kişisi: Yaşadığın kentte ufuklar daralıyorsa ve sen artık yaşamını kazanamamaktan korkuyorsan, çek git; çünkü Tanrı'nın dünyası geniştir; hem enlemde, hem de boylarıda...

Başka bir kişi: İlacı yazdığını sanıyorsun; oysa aslında kötülüğün kendisini gösteriyorsun elinle! Eğer ülke bunca aşağılara düştüyse, tam da çocuklarının onu derleyip toplamaya çalışmayıp, terketmeyi yeğlemeleri yüzünden oldu bu. Ben, yakınlarımın arasında olmak istiyorum; sevinçli olduğunda sevincimi paylaşsınlar, umutsuzluğa kapıldığında beni avutsunlar istiyorum.

Birinci kişi: Vatan sevgisi, bir yaradılış zayıflığıdır yalnızca; gitme cesaretini göster; seninkinin yerini tutacak başka bir aile bulursun. Bir de kalkıp bana, insanın tüm yaşamını doğduğu yerde geçirmesinin eşyanın doğası gereği olduğunu söyleme sakın! Suyu bak! Görmüyor musun nasıl da berrak ve güzel, ufuklara doğru koştuğunda; ve nasıl yapış yapış oluyor bir yerde durup kokuştığında!

Konuşma, uzun zaman, yer yer coşarak sürüp gidiyor. O günlerde bütün aileleri –besbelli yazarını de– tedirgin eden tartışmaların böyle sahneye çıkartılıp, bir anlamda soylulaştırılması, izleyicileri epeyce etkilemiş olmalıydı.

Oyunun sonunda Butros, ülkenin geleceğine inanmayı sürdürenleri yüceltıyor. Başka ne yapabilirdi ki zaten? Bir yılsonu şenliğinde, öğrencilerinin ve ailelerinin önünde düşüncelerini açıklayan saygıdeğer öğretmenin, onları topraklarını terketmeye davet etmesi pek de mantıklı olmazdı.

Gelgelelim o dönemin mektupları, bambaşka duygular taşıdığını açıkça gösteriyor. 1899 Nisan'ında göçmen kardeşine yazdığı şu mektup gibi:

Sevgili Cebail,

Uzun bir bekleyişten sonra, New York'tan, sağlığının yerinde olduğunu bildiren ve kenti terkedip ticarete atılma niyetinden söz eden ilk mektubunu aldım. Seni ücretli durumundan kurtarıp zengin olmaya götürebilecek bir işe girişme kararına çok sevindim. Buna karşılık uzun bir süre ülkeye geri dönmeyeceğini ve savaş olasılıkları karşısında dengesiz durumunu bildiğini Küba'ya yerleşmek istediğini öğrenmek, biraz canımı sıktı.

Birleşik Devletler'de üç yıl geçirdikten sonra Cebail Havana'ya yerleşmişti demek. Onun mektubu kaybolduğu için, böy-

le bir karar almasına nelerin yol açtığını kestirmek zor. New York, o dönemde, bizim ailenin göçmenleri için en doğal varış limanıydı; birçok kuzenimiz oradaydı ve yeni gelenlere yardım ediyorlardı. Ama bu büyük metropolde, aynı yıllarda, birçok Küba göçmeni de vardı; bağımsızlık savaşı sırasında buraya sığınmışlardı ve ülkeleri özgürlüğe kavuştuğunda oraya geri dönmeye hazırlanıyorlardı. Cebraîl'in onlarla dostluk kurduğunu, sevgili adalarıyla ilgili öykülerini dinlediğini, sonra da onların peşinden gitmeye aklının yattığını düşünebiliriz demek ki.

En azından tarihler birbirine uyuyor. Son büyük ayaklanma, tam da 1895'te, büyükamcamın Yeni Dünya'ya ayak basmasından birkaç ay önce, adanın İspanya'dan bağımsızlığını ilan eden antlaşma, Paris'te, 1898 Aralık'ında imzalanmış, General Máximo Gómez'in komuta ettiği birlikler de Havana'yı, simgesel olarak, 1899'da ele geçirmişlerdi. İşte o zaman, sürgündekilerin büyük bir bölümü geri dönmeye başlamıştı. Az önce başlangıcını aktardığım mektup, bu yılın Nisan ayı başlarında yazılmış; bu da beni, Cebraîl'in, ilk dalgadan da önce Küba'ya gittiğini düşünmeye itiyor.

Orada sıkıntılarla karşılaşmandan korkuyordum, diye sürdürüyor Butros sözlerini; ve sana bir telgraf çekip, bu tasarıdan vazgeçmeni istemeyi düşünüyordum ki, bindiğin vapurda yazdığın kartpostal elime geçti. O zaman seni caydırmak için artık çok geç olduğunu, yazgını Yüce Tanrı'nın ellerine bırakıp sana başarılar dilemenin daha iyi olacağını anladım. Anıa kaygılarımı siirüyor ve bir tiirlü huzur bulamıyordum. Neyse ki, sonunda Havana'dan, her şeyin iyi gittiğini bildiren mektubun geldi. Ben de Tanrı'ya şükrettim.

Daha sonra, ısrarla oraya gelmemi ve sana bir iki kitap göndermemi isteyen son mektubunu aldım. Kitapları kısa sürede göndereceğim. Bana gelince, işler o kadar basit değil. Şu an içinde bulunduğum koşullarda, buradan ayrılmamın çok zor olduğunu bilmez değilsin.

Ah, bir bilsen...

Aktardığım mektubun, dedemin saklamayı adet edindiği o karalamalardan biri olduğunu söylemeye gerek yok. Onu temi-

ze çekerken, bir şeyler değiştirip değiştirmediğini söylemek olanaksız. Yine de, postaya attığının tam bir kopyası olmasa bile, düşüncelerinin bir yansıması olduğu kuşkusuz.

Ah, bir bilsen, ne kadar çok yolculuk etmek istediğimi ve öğretmenlikten ne kadar nefret ettiğimi! Ama eğitim yılının orta yerinde, üstelik yerimi alacak kimse yokken, okulu bırakıp gitmek dürüstlüğe sığmaz. Bu da nedenlerin yalnızca birincisi. İkincisi de şu: Geçen yaz bir sürü tohum ektim ve her zaman olduğu gibi karşılığını ancak gelecek yaz alabilirim. Üçüncü nedene gelince, bir alacağım var ama ancak Temmuz ayında alabileceğim...

Ama istersen bu üç nedeni de unutalım! Üçünün de ortadan kaldırılabilceğini, bir an için kabul edelim. Geriye bir dördüncüsü kalıyor ve onu nasıl aşabileceğimi bana açıklayabilirsen çok sevinirim: Evimizin ve mallarımızın durumundan söz ediyorum. Evet, sevgili Cebail, söyle bana, onları işleyip yeşertmek ya da korumak için hiçbirimiz burada olmazsak, malımızı mülkiimizi yabancı ellerin yağmasından, yakıp yıkmasından kim korur? Onları kime emanet edip gidebilirim? Omuzlarının üstüne dağlar gibi dert yığılmış, zavallı anneme mi? Kendi yaşamlarıyla ne yapacaklarını henüz bilmeyen, kız erkek küçük kardeşlerime mi? Yoksa büyük kardeşlerime mi? Onları benden daha iyi tanırırsın; gelirleri paylaşma zamanı gelince ortak mallar onlarındır, yükleri bölüşmek gerektiğinde onların olmaktan çıkar! Sen de kalkmış yolculuk yapmamdan söz ediyorsun!

Emin ol, bu yağma ya da yakılıp yıkılma tehlikesi içindeki mülklerin beş para etmediğini söylediğin zaman, sana kesinlikle hak veriyorum! Aslında sahip olduğumuz hiçbir şeyin beş para etmediğini, olsa olsa bir kişinin geleceğini güvence altına alabileceğini de ekleyebilirim buna! Ama topraklarımızı ve evlerimizi yüzüstü bırakarak annemize, kardeşlerimize sonsuz bir üzüntü vermek ve gelecekte hepimiz arasında çıkabilecek anlaşmazlıkların tohumlarını ekmek, onurumuza yakışır mı! Ne dersin? Arkamızda böyle bir çöküntü bırakırsak, yabancı bir ülkede, içimiz rahat yaşayabilir miyiz? Söyle bana!

Bu paragrafları üstüste birkaç kez okudum... Hiç tanımadığım bu büyükbabanın sesini duyar gibi oluyorum onlarda; genç bir adam olduğu, yaşamını boşa harcamamanın yollarını aradığı, ülkede kalmanın akılcı, gitmenin onurlu bir davranış olup olmadığını kendi kendine sorduğu yıllardaki sesini. Aynı soruları, üç çeyrek yüzyıl sonra, çok farklı koşullarda ben de soracaktım kendime. Gerçekten o kadar da farklı mıydı koşullar? Bu topraklardan hep aynı nedenlerle göç edilir; ve aynı pişmanlıklarla... Bir süre kafanızda evirip çevirirsiniz onları, bir yandan da gömmeye hazırlanırsınız.

Butros burada –tiyatro oyununda da olduğu gibi– sayısız yurttaşının belli belirsiz duyumsamakla yetindiği ya da sonuçlarına katlandığı ikilemleri, açıkça ortaya koymaya çalışıyor. Ne var ki, bu akıl yürütmeyi –son paragrafta açıkça görüldüğü gibi– mantıklı sonucuna dek götürmüyor; bu hiçbir açığı olmayan, iyi kurulmuş ve iyi ilişkilendirilmiş kanıtlamanın ardından bana çok şaşırtıcı gelen bir paragrafta, sözü şöyle bağlıyor dedem:

İşte burada işler böyle, sevgili kardeşim. Eğer gerçekten gitmemiz gerektiğine inanıyorsa, Havana'da başarılı olacağımızdan kuşkun yoksa ve orada, öyle bir iki ay değil de uzun bir süre kalınamız gerekiyorsa, o zaman sen de işlerini birine emanet etmenin bir yolunu bul; buradaki sorunları çözmemize yetecek kadar bir süre için eve geri dön; ondan

sonra da birlikte yola çıkalım. Ya da kardeşlerinden birine, bulunduğun ülke yönetiminin onaylı bir vekâletname gönder. Evet, belki en kolay çözüm bu...Bu vekâletnameyi hemen gönderirsen, Tanrı'nın izniyle, üç ay içinde senin yanında olabilirim! Bu belgeyi hemen göndermen gerek; bu yüzden çabuk ol, acele et; bir yandan da seninle ikimizin Küba'da çalışabilmemiz için uygun koşulları hazırlamaya başla! Bunlar olunca ben de gelirim, Tanrı'nın izniyle gelirim!

*Seni çok seven kardeşin
Butros*

Tuhaf! Bu mektubun böyle, sanki hızlandırılmış gibi bitmesi çok tuhaf! Son satırlarda, onurlu bir adamda görülmesi gereken davranışların törel yüceliklerinden, pek az gizlenmiş bir uzlaşmaya kayıveriyor bir anda. Küçük kardeşine, acele davetine neden hemen yanıt veremeyeceğini açıklayan mantıklı büyük kardeş değil o artık; ansızın coşkuya kapılan ve bağıra bağıra kardeşine yakaran bir Butros var karşımızda: "Şu vekâletnameyi çabuk gönder; üç ay sonra Küba'dayım!"

Bir vekâletname, az önce sözünü ettiği yükümlülüklerin, annelerine, kardeşlerine, topraklarına, evlerine –ve ders verdiği koleje– karşı görevlerinin nesini değiştirebilirdi? Anlaşılır gibi değil. Bu son paragrafın açığa vurduğu şey, aslında o bilge yetişkin maskesi altında, şaşkın bir genç adamın gizlendiği. Besbelli o da gitmek istermiş, gittiği için Cebrail'i kıskanmış da, ama eşiği aşmayı göze alamamış. Ve kararsızlığını haklı göstermek için bir sürü törel kanıt göstererek elini ayağını bağlamaya çalışıyor şimdi.

İki kardeş arasında büyük bir sevgi vardı; ama açıkça görüldüğü gibi, birbirlerine hiç benzemiyorlardı. Hem de kanılardan çok, mizaçlarında ve izledikleri yollarda gözleniyordu bu farklılık; acaba geçtikleri yollar mı karakterlerini belirlemişti, yoksa karakterleri mi rotalarını çizmişti, bilemiyorum; besbelli biraz öyle, biraz böyle! İkisi de doğdukları topraklarda, o günkü durumda, onları nasıl bir geleceğin beklediği konusunda iyimser hayallere kapılmıyorlardı. Ama Cebrail'de bir fatih ru-

hu vardı; kendine bir yer açmak için Dünya'yı orta yerinden yarmak istiyordu; oysa Butros, bilgi denen mucize sayesinde yurttaşlarının bir değişime uğramaları olasılığından umut kesmemişti henüz; ne derse desin, bir eğitmen ruhu vardı onda ve hiçbir zaman bundan yakasını sıyıramayacaktı.

Ne var ki, bu mektubu yazdığı sırada, kardeşinin tuttuğu yola imrenmiş gibi görünüyor dedem. Saygın bir öğretmen olarak "öğretmenlikten ne kadar nefret ettiğini" yüksek sesle söyleyemiyordu büyük olasılıkla; ama bir yaşamdan öbürüne, bir kıydan ötekine kaymak üzere olduğu açıkça belliydi.

Ekim 1900'de, Zahle'nin önde gelen –ne yazık ki adı korunmamış– kişilerinden birine yazdığı mektup da bunu doğruluyor. Görünüşe bakılırsa bu kişi, ona yazarak gelecek öğretim yılında Doğu Koleji'nde ders vermeyeceği haberinin doğru olup olmadığını sormuş ve bu kararını bir kez daha gözden geçirmesi için ricada bulunmuş. Butros da ona şöyle yanıt vermiş:

Bana yönelik babacan bir tasalanmayla kaleme alınmış sorunuza yanıt olarak, ne yazık ki saygıdeğer başpapazdan izin aldığımın doğru olduğunu ve eğitim dünyasından ayrılarak, belki Mısır'da, belki de Amerikan topraklarında, değişik bir işe atılacağımı bildirmek istiyorum. Zaten, Tanrı izin verirse, kısa süre sonra bir yolculuğa çıkacağım. Belki bu kararımı onaylamıyorsunuz; ama bir karşılaşılabilek ve beni bu yola iten nedenleri size açıklama olanağını bulsam, bana hak vereceğinizden ve kararımı değiştirmek için durmaksızın baskı yapan okul sorumluları karşısında en iyi avukatım olacağınızdan eminim. Bana öyle nazik davranıyorlar ki, olsa olsa okula dönerek, belki de bedavaya ders vererek teşekkür edebilirim ancak onlara! Ama kararımı verdim ve sizin hem desteğinize, hem de hiçbir zaman benden esirgemediğiniz anlayışınıza güveniyorum...

Onu kutsal eğitim görevinden vazgeçirip eski yolculuk arzusuna yönlendiren zorunlu "nedenler" konusunda fazla bir şey söylemiyor Butros. Yine de açıkça görülen bir şey var: Gitmeye hazırlanması, bizimkilerin her zaman sandığı gibi Cebra-

il'in yardımına koşmak için değil. Çok saygı duyduğu birine yazdığı anlaşılan bu son mektupta, okuldan ayrılmasını haklı göstermek için –gerçekten öyle olsaydı– aileyle ilgili olağanüstü bir durumu, örneğin zor durumda bir kardeşi ileri sürebilirdi. Böyle bir şey yapmıyor, meslek seçimlerini öne çıkarıyor, gideceği yer olarak da önce Mısır'dan, sonra da oldukça bulanık bir deyimle "Amerikan toprakları"ndan söz ediyor. Özellikle Havana'ya gitmek için ivedi bir neden belirten tek bir tümce yok yazdıklarında; yalnızca çekip gitmekte acele ediyor.

Gelgelelim, bizim ailedekiler de Nuh deyip peygamber demiyorlar. Bu konuda Butros'un büyük oğlu olan ve New England'da yaşayan doksan yaşındaki amcamın görüşünü almayı bir görev bildim. Yanıtı kesindi:

Yola çıkmadan önce, son zamanlarda babama Kjöba'dan, köşeleri yanmış mektuplar geliyordu; büyük bir tehlike ve acil durum işaretiydi bunlar. O da artık duraksamadı ve bir gemiye bindi. Bunu onun kendi ağzından dinledim...

Bunu bir kenara yazdım, ama uzaklardaki amcama, babasının bıraktığı sayısız defterde az önce bulduğum, aynı dönemde yazılmış şu birkaç dizeyi göstermekten de kaçındım:

*Bir armağan aldım sevgiliden,
Nasıl da eli açık olduğunu,
Anımsatan bir armağan.
Dudaklarıma götürdüim öptüm,
Çünkü ona elleriyle dokunmuştu.
Kuşkusuz değerlidir sevgilinin armağanı
Ama ben de, en değerli şeyimi
Armağan etmiştim ona,
Yüreğimi...*

Müstakbel dedem, bu satırların yanına, onları "Amerikan topraklarındaki bir dostun gönderdiği bir armağan vesilesiyle" yazdığını not etmiş. "Bir dost" mu? Şiirde kullanılan sözcük, "sevgili", "el-Habib", bile bile çift anlamlı kullanılan bir sözcüktür;

tüm Arap yazınında alışılmış bir çift anlamlılıktır bu; gönlünü çelmeye çalıştığınız kadın için dişil sıfat ya da zamirler kullanmak, büyük bir kabalıktır. Burada çift anlamlılık epeyce zayıf; bu "dost"un bir hanım olduğundan kuşku duymak olanaksız. En azından iki nedenle: Birincisi, ozanın betimlediği davranış, düpedüz âşık bir erkeğin davranışı. İkincisi, söz konusu "dost"un adının verilmemiş olması; yalnızca bir yeğen, bir kuzen ya da eski bir okul arkadaşından söz ediliyor olsaydı, Butros'un bu adı vermemesi olacak şey değildi; dedem her zaman titiz bir adam olmuştu ve aktardığı her öyküyle, yazdığı her dizayle ilgili ayrıntılı bilgileri defterlerine not etmeye büyük bir özen gösterirdi. Bir armağan aldığı ve sevgi sözleriyle andığı bir dostun adını vermemesi için ne neden olabilirdi? Buna karşılık, özellikle de o dönemin koşulları içinde, sevdiği kadının adını yazıya geçirmeyi kendi kendine yasaklaması kolaylıkla anlaşılabilir bir şey.

Bu dizelerden, gereğinden fazla sonuç çıkarmak istemiyorum. Olsa olsa dedemi Amerika'ya götüren nedenlerin birden çok olabileceğini düşündürüyorlar bana: O zamana dek Yeni Dünya'ya yerleşmiş, çok sayıda kuzeni ve dostu olmuştu; büyük olasılıkla da hepsinden daha çok sevdiği ve yeniden görmek için sabırsızlandığı bir kadın vardı bunların arasında; ve bir de, birkaç yıldır Küba'dan, yanına gelmesi için ısrar edip duran bir erkek kardeş...

Hiç kuşku yok ki, Cebrail'in inatçı ısrarı olmasaydı, Butros, daha uzun süre sürdürecekti kararsızlığını; bunu kabul ediyorum. Ama şu bizim aile söylencesinin de tam gerçeği söylemediği apaçık ortada: Hayır, benim dedem, zor durumdaki kardeşini kurtarmak için aşmamıştı Atlantığı; denize açılmıştı çünkü kendisi zor durumdaydı, atalarının toprağı yalnızca düş kırıklıkları yaşatıyordu ona ve gidip başka bir yerlerde soluk almak için büyük bir istek duyuyordu.

Bu izlenimi doğrulayan başka bir tanıklık daha gerekirse, aynı 1900 yılında, kısa süre önce New York'a yerleşen, Selim adında ve çok sevdiği bir kuzenine yazdığı şu dizeleri gösterebilirim:

Yüreğim şimdiden senin olduğun ülkede,
Gözlerim hep o uzak kıyılara çevrili.
Bir zamanlar Cennet gibi görürdüm Zahle'yi
Şimdiyse dar geliyor taşı toprağı,
Tiksiniyorum sürdüğüm yaşamdan, öğretmenlikten
Kaçıp gidecek gibi oluyorum kimi zaman, koşarak,
Birinden kaçır gibi, utanç içinde, yenik...

Ne tuhaf ki, dedemin yazısıyla yazılmış yüze yakın sayfada, Havana'da geçirdiği günlerden söz eden tek satır bulamıyorum. Ne bir anıştırma, ne bir öykü, ne de herhangi bir olay üstüne kaleme alınmış iki dize... Mektuplarını, defterlerini gözden geçiriyorum; o sayısız tek sayfalara bile bir bir bakıyorum; Butros'un Küba'ya ayak bastığını kesin biçimde gösteren tek cümlecik bile yok.

Sonunda söylencelerle yetinmek zorunda kalacaktım, öykünün bu bölümü için bir tanık daha olmasaydı eğer: Cebra'il'in ta kendisi! O da çok geveze değil bu konuda; ama suskunluğu, diyelim ki, kardeşine göre daha gevşek: Yıllar sonra dedeme yazdığı, annemin bana Lübnan'dan getirdiği ve öbür aile belgelerinin hepsinden önce okuduğum o mektuplarda, iki üç kez bu yolculuktan söz ediyor Kübalı büyükamcam. Dolaylı ve anıştırmalı da olsa, yine de epeyce aydınlatıcı bu bölümler. Örneğin, bir mektubu bitirmeden hemen önce, şöyle yazıyor:

Gemiye verilen iskelede sana sarılmak için sabırsızlanıyorum! Umarım bu çok yakında olacak ve bu kez Karantina'ya alınmayacaksın, sana bu konuda söz verebilirim; Seguridad'la da işin olmayacak. Ve yeni mağazanın dertleriyle uğraşmıyor olmasaydım, bütün aile, seni yarı yolda karşılamaya gelecektik...

Demek ki Havana'ya ayak bastığında kötü sürprizlerle karşılaşmıştı Butros! Bütün o göçmen kalabalığıyla birlikte –büyük olasılıkla, o zamanlar yapıldığı gibi bir öküz arabasıyla– sağlık karantinasına alınmak üzere, epeyce uzaktaki Casa Blanca kasabasına götürülmüştü. Kurallar gereği geçirmek zorunda olduğu kırk günü doldurmasa bile en az bir iki hafta, tıklıp kalmıştı oraya; daha önce de Güvenlik görevlilerince, aşağılayıcı bir bedensel aramadan geçirilmişti; Zahle'deki o sakın Doğu Koleji'ni terketmeye ikna olduğu ana lanetler ettiğinden hiç kuşum yok.

Ve tek düş kırıklığı bu olmamıştı. Aynı mektupta, kardeşinin Küba'ya gelmesi –ya da yeniden gelmesi– için ısrar üstüne ısrar sıralayan Cebrail, bir ayraç içinde, kesin olarak belirtiyor:

... (Tanrı'ya şükür, artık saygıdeğer insanlar gibi bir arada kalabileceğimiz bir evimiz var; daha önce yaptığımız gibi tavanaralarında uyumak zorunda değiliz) ...

Bu satırları okurken, dedem açısından her şeyin nasıl olup bittiğini biraz daha iyi anladığımı sanıyorum: Havana'ya geldiğinde, önce pis bir dispanserde daha sonra da –orada kaldığı tüm süre boyunca– sefil bir tavan arasında yatmak zorunda kalmıştı! O başkalarından farklı giyinmeye sonsuz bir özen gösteren, ardında kanatlar gibi uçuşan pelerinler giyen, burnu havada züppe; o alkışlanan öğretmen, ozan, oyun yazarı; o saygın, çatık kaşlı yazı ve düşünce adamı... Bir sürü hayvanı gibi davranılmıştı ona!

Bu koşullarda Havana'da pek fazla kalmış olamazdı; kardeşinin dükkânının üstündeki tavan arasında sayısız geceler uyumuş olamazdı. Ne de olsa, göçmen olmak için yaratılmamıştı o. Göçmen, gündelik aşağılama tayinini yutmaya hazır olmalıdır her zaman; yaşamın ona "sen" diye seslenmesini, aşırı bir teklifsizlikle sırtına ya da karnına vurmasını kabul etmelidir. Gurbete on sekiz yaşında giden Cebrail, buna katlanabilirdi; bir süre için aşağılanmayı kabullenmek, ona bir savaş hilesi ya da geçiş töreni gibi gelmiş olabilirdi. Ruhu kolalı yaka gibi sertleşmiş Butros için bu olanaksızdı oysa.

Dedem, bu tatsız serüvenden gerekli sonuçları çıkarmakta ve yapılması gerekeni anlamakta gecikmemiş olmalıydı. Havana'yı terketmek, bu öyküyü olabildiğince çabuk unutmak ve bir hayır işi masalıyla, el değmemiş bir saygınlığa yeniden bürünmek gerekiyordu: Kardeşi onu yardıma çağırmış, o da Küba'ya gitmiş, kardeşini beladan kurtarmış ve işini bitirip evine dönmüştü; üstelik bir de yolda İspanyolca öğrenmişti... Ailede kimse, öykünün bunun dışında bir biçimini duymayacaktı artık.

Bu terslikler nedeniyle kardeşine kızmış mıydı? Bugün hayatta olanlar, bu konuda hiçbir şey bilmiyorlar. Ama şimdi, o her zaman dinlediğim öyküyü yeniden düşününce, bunun –bir biçimde– bir hesaplaşma olduğunu düşünüyorum ben. Çok acımasızca değil belki, kabul ediyorum, ama yine de bir hesaplaşma!

Çünkü, sonuç olarak bu aile söylencesi, nasıl bir Cebrail getiriyor gözümüzün önüne? Çevirdiği dolaplar yüzünden ya hapse atılan ya da atılmak üzere olan, dedemin bilgeliği, yardımseverliği ve zekâsı olmasa, hiçbir zaman bu işin içinden çıkamayacak, yola gelmez bir genç adam. Oysa belli ki gerçek başkaydı: İşlerinin gelişmeye başladığını gören ve artık onlarla doğru dürüst ilgilenmesinin zorlaştığını düşünen Cebrail, en güvendiği kişiyi, Butros'u yanına getirmek istemişti. Butros da yola çıkmış, büyük olasılıkla bir süre işe el vermiş, ama kardeşinin ona –ve elbette kendi kendine– dayattığı yaşam koşullarını kaldıramamıştı; Cebrail, mektuplarında hiçbir zaman açıkça söz etmemiş olmalıydı bu koşullardan. Ayrıca yirmi beş yaşında, gözünü budaktan sakınmayan, saldırgan, korkusuz genç adamla, daha ölçülü, besbelli biraz alıngan ve küçüğünün emri altında olmayı kaldıramayan büyük kardeş arasında gerginlikler de doğmuştu belki. Ve dedemin, dönüşünde biçimlendirdiği dengeleyici söylencenin nedeni buydu. Arşivindeki suskunluğun nedeni de buydu.

Küba serüvenine ilişkin defter ve mektupların Butros tarafından saklanmış, ama bana ulaşmadan kaybolmuş olabileceğini de düşünmeden edemiyorum doğal olarak. Yine de pek olası görünmüyor bu bana. Elbette ki, şu son yüzyıl boyunca bir sü-

rü belge ortadan kaybolmuştur; bu konuda iyimser hayallere kapılmıyorum; ailemin geçmişinin, bu arşiv sayesinde, bütünüyle bana aktarıldığını sanmıyorum. Ne var ki, aylar boyu bu kâğıt yığınının içinde eşindikten sonra, Küba serüveninin yalnızca bir talihsizlik sonucunda ortadan kaybolmadığına içtenlikle inanıyorum artık. Birçok defterde, özellikle de dedemin son yıllarından kalma defterlerinde, yaşamının çeşitli yerleri ve dönemleriyle ilgili olaylara, öykülere göndermeler var ve birinin bile Havana'yla ilgili olmaması bence çok şaşırtıcı.

Bütün bunlardan Butros'un Küba'ya yolculuğunun, torunlarının belleğinde masalsı bir başarı gibi kalan bu seferin, onun için tatsız bir serüvenden başka bir şey olmadığı sonucunu çıkarıyorum zorunlu olarak.

Neyse ki Havana, dedemin "Amerikan topraklarına" yaptığı turnenin yalnızca bir aşaması olmuştu ve geri kalanından, bu kez elle tutulur izler vardı arşivde. Örneğin şu çift dilli kart-vizit: Üstünde Arapça "Butros M.", İngilizce "Peter M." adları ve altında şu niteleme ycr alıyor: "Doğu Koleji, Arapça Hitabet ve Matematik Öğretmeni"; adres, sadece "Zahle (Lübnan)". Kartın arkasında bir de İngilizce tümce var: "*Traveling at present in the United States*", "Şu anda Birleşik Devletler'de yolculukta".

Aile belgeleri arasında giriştiğim ilk "ayıklamalar"da, bu hafifçe sararmış, gösterişsiz kartı farketmiş ve kaybolmaması için saydam bir zarfın içine koymuştum. Buna karşılık, uzun ve çok ince bir defterin kesinlikle farkına varmamıştım; o kadar iyi durumdaydı ki, kutsal kalıntılar arasında unutulmuş yeni bir telefon defterini andırıyordu ilk bakışta.

Birkaç hafta sonra onu yeniden bulduğumda, kapağının açık kahverengi derisi üstünde, şatafat meraklısı bir elin gotik harflerle yazdığı şu sözcükleri de keşfettim:

*United States Mortgage & Trust Company
in account with Peter M. M...*

Bir banka hesap defteriydi bu; hesap 21 Aralık 1904'te, Nassau Street 40 numarada bulunan -Wall Street'e epeyce yakın- bir New York bankasında açılmıştı. Yatırılan para 1000 dolar, biriken faiz 14 dolar, 29 cent'ti.

Bu belgeye bakılırsa "Peter M."nin hesabı, yedi ay sonra kapatılmıştı; öyle ki, yapılan işlemlerin tümü tek sayfaya sığmıştı. Sırf karıştırmış olmak için kalan beyaz sayfaları çevirirken, birdenbire şu satırlarla başlayan Arapça bir yazıyla karşılaştım:

Karalamalar.

*1904'te, New York'ta yazdığım,
sonra da "New York" adlı buharlı gemide,
Atlantik Okyanusunun orta yerinde,
24 Kasım 1904 günü
cebimdeki kâğıtlardan kopya ettiğimi kimi şeyler...*

Ardından, sıkışık, çok da özenilmemiş bir el yazısıyla yazılmış otuz dört sayfa geliyordu ve New York günlerine ilişkin şiirler, öyküler, düşünceler vardı bu sayfalarda. Şimdi dedemin Amerika yolculuğunun nerede ve ne zaman bittiğini biliyordum ve yaşamının bu anında, ruh halinin nasıl olduğunu kestirmeye çalışabilirdim artık.

Bir cep boşaltma ya da bellek boşaltma aracına dönüşmüş bu hesap defterinde okuduklarımın bana düşündürdüğü şey, Butros'un, yolculuk öncesi mektuplarında herkese, kardeşine, kuzenlerine, dostlarına apaçık yazdığı şeyleri –öğretmenlikten nefret ettiğini, atalarının toprağının ona "dar" geldiğini, "Mısır'a ya da Amerikan topraklarına" göç etmek istediğini– unutmak ve unutturmak için acele ettiği oldu. New York notlarında takındığı tavır, oralara yeni gelmiş ve iş arayan birinin tavrı değil; seçkin bir davetlinin, Eski-Ülke'den, Amerika'nın harikalarını ve oraya buraya dağılmış göçmenlerin sefaletini biraz tepeden bir gülümsemeyle "denetlemeye" gelmiş, önemli bir kişinin tavrı.

Örneğin, bir sigara fabrikasını gezmeye götürüyorlar onu, sonra da reklam sloganları yazmaya ikna etmek için bir kasa sigara armağan ediyorlar; o da bu işten hoşlanmışa benziyor, hemen işe koyuluyor, defterine –koşuk ya da düzyazı– ona yakın, kullanılabilecek slogan sıralıyor. İşte size bir örnek:

*Neden bunca insan Amerika'ya göçüyor?
Çünkü Parsons sigaraları orada yapılıyor!*

Ya da şu:

*Evet, gerçekten de sigarayı bırakmaya karar vermiştim.
Ama Parsons sigaralarını keşfetmeden önceydi bu!*

İşte bir başkası:

Rahmetli Cornelius Van Dyck, sigaradan zarar görebilecek kişilere, günde üç sigaradan fazla içmemelerini söylüyordu. Parsons sigaralarını tanımış olsaydı, otuz üç sigaraya kadar genişletirdi bu izni!

Abey'deki okulun kurucusu Amerikalı misyoner, dönemin ünlülerinden olmalıydı; en azından Yakındoğu göçmenleri arasında; çünkü Butros onu tanıtma gereğini duymamıştı. Çocukluğumda, ben de sürekli olarak bu adamdan söz edildiğini duyardım; sık sık sözlerini aktarırdı büyükannem, zaman zaman babam bile – onu tanımış olamazdı oysa, çünkü rahip 1902'de ölmüştü. Ancak çok sonra, içinde büyüdüğüm ortam dışında Van Dyck'ı neredeyse hiç kimsenin tanımadığını farkettim; ve bugün bile, ne zaman doğubilimleri üstüne bir kitapta adına rastlasam, bir tür anlamsız gurur duymaktan kendimi alamam.

Dedem, New York'ta, yaşamının en güzel zamanlarından birini yaşamışa benziyor. Defterinin her sayfasında aldığı armağanlardan, bulduğu çocukluk arkadaşlarından, onuruna verilen ziyafetlerden söz ediyor; bu ziyafetlerde doğaçlama şiirler söylüyor ve bunlar hemen, o yıllarda Birleşik Devletler'de yayımlanan sayısız Arapça gazetede basılıyor.

Çevresindekiler, günün önemli olayları karşısındaki tepkilerini de merak ediyorlar; örneğin Japonya'yla Rusya arasında çıkan çatışma, basitçe "Savaş Üstüne" başlığını taşıyan uzun bir şiir esinliyor ona:

*Biz, XX. yüzyılın insanları, hep eleştirmedik mi
bizden önce gelenleri?
Hep gururlanmadık mı, eskilerin zamanında
kimsenin bilmediği buluşlarımızla?
Cerrahlarımız hasta bir organı iyileştirebiliyor
ve biz, kalkıp övünüyoruz
Bir insanın acılarını dindirmiş olmakla, sonra da
toplarımız, binleri kırıyor öbür yanda!
Ne gereği var bilimin, bilgiyi ilerletmenin, bizi savaşa
hazırlamaktan başka bir işe yaramayacaksa!*

Ve biraz ötede:

*Saldırı ve talandır savaş, yıkım ve insan kıyımıdır;
Bir suç ki, işleyen krallar bağışlanır ve çocuklara çektiri-
lir cezası!*

Gerçeğin hakkını vermek için şunları söylemem gerek: Defterin üç tam sayfasını kaplayan 1904 tarihli bu şiirde dedem, yalnızca bütün savaşları, savaşların neden olduğu acıları ve bizim ikiyüzlülüklerimizi lanetlemekle yetinmiyor. O sırada patlak veren çatışma söz konusu olduğunda, savaşanların ikisini birden kapının önüne koymuyor; açıkça birini seçiyor; Japonlara karşı Rusların yanını tutuyor. Onun gözünde saldırgan taraf, açıkça Japonlar. Savını desteklemek için de bir sürü kanıt ileri sürüyor; halkların haklarından dem vuruyor, çağdaşlarının tanıyacağı birtakım yer adları ve onlarla ilişkili belirli olaylardan söz ediyor.

Dürüst olmak gerekirse ben, seçiminin asıl nedeninin bunlar olduğunu sanmıyorum. Asıl nedenini söylemiyor, ama ben biliyorum. Evet, bütün benim Dağ'ımın çocukları gibi, elle tutulur hiçbir kanıtım olmasa da, kesinlikle biliyorum. Biraz 'levanten'ce açıklamalarımın, benimkinden farklı bir uygarlık içinde büyümüş kişiler tarafından hemen anlaşılamayacağını da kestirebiliyorum; ama yine de bu açıklamayı yapmaya çalışacağım. Böylece, içinden geldiğim karmaşık dünyanın şifrelerinin çözülmesine katkıda bulunmuş olurum belki de.

Öykü şöyle: Bir zamanlar bütün ailemiz, tıpkı Rumların, Ermenilerin, Sırpların çoğunluğu gibi, Hristiyan Ortodoks topluluğunun bir parçasıydı. Bir de elbette Ruslar vardı bu topluluğun içinde; en kalabalık da onlardı. Sonra biz de kendi bölünmemizi yaşadık. Çok eski bir olay değildir bu; büyük olasılıkla

Tennus'un babası ya da en fazla dedesi zamanında, demek ki XVIII. yüzyılın sonları ya XIX. yüzyılın başlarında meydana gelmiş olmalı. Günün birinde bizimkilerden bir bölümü, karanlıkta kalmış nedenlerle, Roma Kilisesi'ne bağlanmaya ve Papalık yetkesini tanımaya karar verdi. Pek de kavgasız dövüşsüz olmadı bu olay. Her evde, tartışmalar, bozuşmalar, çatışmalar yaşandı.

Ünlü bir cinayet bile oldu bu yüzden. Bir aile reisi, köyün girişinde, bizim ailemizden ve Ebû Kışk takma adıyla anılan biri tarafından öldürüldü. Katil, Kıbrıs'a kaçtı ama bir hileyle geri getirildi ve asıldı. Öldürme nedenlerinden biri, bir gönül meselesiydi; masalcıların yeğlediği de bu oldu. Ama ciddi tarihçiler, bu cinayetin başka bir nedeni olduğunu söylüyorlar ve bu da dinsel bir neden: Öldürülen aile reisi Katolikti ve inançlı kişileri, Ortodoks kilisesinden ayrılmaları için yüreklendirmeye gelmişti köye. Katilse, Ortodoks kilisesine bağlıydı ve eylemiyle, bu dönme işgüzarlığına bir son vermek istemişti.

Ne olursa olsun, yara çok derinlemesineydi ve bugün bile bizim aile, ikiye –o küçük Protestan topluluğu da eklersek üçe– bölünmüş durumda.

Şimdilerde bu yara, genel olarak kapanmış durumda. Ama XX. yüzyıl başlarında hâlâ acı veriyordu. Doğuştan Katolik olan, ama dinsel kavgalara karşı her zaman derin bir kuşku besleyen Butros da, her fırsatta, bu tartışmaların üstünde olduğunu kanıtlamaya çalışıyordu.

Şimdi şu 1904-1905 Rus-Japon savaşına geri dönelim. Bu savaşın etkisi, hem paylaşılamayan toprakların, hem de çatışmaların boyutlarını kat kat aşmıştı. Kıyamet bu kez kafalardaydı ve birdenbire herkes, dünyayı algılama biçimini gözden geçirmek zorunda kalmıştı. Çağdaş silahlarla donanmış bir Doğu ulusunun, Batılı bir gücü yenebileceği, şaşkınlıkla farkedilmişti. Bunun sonuçları, gezegenin her yanında ve –Tarih'in ölçülerine vurulunca– neredeyse bir anda görüldü. On yıldan az bir sürede Rus, İran, Osmanlı ve Çin imparatorlukları, onları allak bulak eden olaylar yaşadılar ve bir daha kendilerini toparlayamadılar; ardından Büyük Savaş gelip, eski dünyadan kalmış ne varsa silip süpürene kadar...

Ne var ki benim köyümde olaylar, dünyanın geri kalanında olduğu gibi yorumlanmıyordu. İnsanlar, içlerinden geldiği gibi, dinsel yakınlıkları doğrultusunda tepki vermekten kendilerini alamıyorlardı. Örneğin ailenin Ortodoks kanadı, şiddetli bir Rus yanlısıydı; Katolik dal da “mekanik” bir karşı çıkmayla Çar’ın bozguna uğramasını, dolayısıyla da Mikado’nun kazanmasını istiyordu.

Butros’a gelince o, Katolik bir aileden gelmesine karşın, Rusların haklı olduklarını söyleyerek Ortodoks bir ulusa arka çıkmakla, bir biçimde ‘cemaat’ sınırlarının “üstünden atlıyordu” sanki; akrabalarının arasında birleştirci, barıştırıcı bir tavır takınıyordu. Kuzenlerine verdiği mesaj da, olayları, ait oldukları yere ya da topluluğa göre değil, evrensel ilkeler ışığında değerlendirmemiz gerektiği idi.

Çağdaşlarının çoğu gibi Rus-Japon savaşını tutkuyla izlese de Butros, New York akşamlarında biraz daha neşeli konulara girmekten de alıkoymuyordu kendini; tıpkı, kendini beğenmiş bir avcının düşsel başarılarıyla dalga geçen şu şiirde olduğu gibi:

*Yusuf, silahıyla gözdağı veriyor kuşlara
Kuşlarsa sağ salım cıvıldıyor karşıda.
Korkacak bir şeyleri de yok hani,
Daha uzun yaşadıkları bile gözlendi
Yusuf avcılığa başladığından beri.
Tüfeğinin saçmalarına gelince
Hepsi de Korinthos üzünleri gibi tatlı...
Acaba Yusuf mu çalışıyor yaralamamak için
Bu zayıf yaratıkları? Yoksa Kutsal Haç’tan
Bir parça mı taşıyor kuşlar, boyunlarında?*

Bu şiirin metnini aktarırken Butros, incelik göstererek hangi Yusuf’la dalga geçtiğini söylememiş. Ne var ki New York’ta evinde kaldığı kuzeninin adı da Yusuf’tu. Onunla aynı yaşıydı, dişçilik yapıyordu ve başka kuzenlerle kurulmuş bir basımevinin ortağıydı. Görünüşe bakılırsa, hepsi birden konuşa,

kalacağı süreyi uzatması –ve belki de onlarla ortak olması– için ısrar etmişlerdi, ama o, isteklerini geri çevirmişti. Onun için, oyunun sonu gelmişti. Amerika yolculuğu, yaşamında bir ayraçtan başka bir şey olmayacaktı ve onu onurlu bir biçimde kapatarak, eve başı dik dönmenin zamanıydı artık.

Yola çıkmadan bir gün önce kuzeninin evine, New York basını, zamanlarını –ona göre– kavga etmekle geçiren ve kendisinin uzlaştırmaya çalıştığı tüm Arapça gazete yayıncılarını çağırdı. Toplantıda değişik Doğu ülkelerinden gelen başka okuryazarlar da vardı. Onların önünde coşkulu bir konuşma yaptı; yakın bir gelecekte Yakındoğu ülkelerinde basın özgürlüğünün gelişeceğini ve okur sayısının, önüne geçilmez biçimde artacağını söyledi.

Daha dün, ülkemiz insanların yalnızca yüzde beşi bir gazeteye abone oluyordu; bugün bu sayı rahatça yüzde yirmilere çıkıyor; bu gelişme sürer ve gazeteler insanları düş kırıklığına uğratmazsa, yüzde yetmiş, belki de seksen aboneye ulaşacağız. Gazete okumak, bizimkiler için de vazgeçilmez bir günlük etkinlik haline gelecek; tıpkı en ileri uluslarda olduğu gibi...

Müstakbel dedemin bu sayıları nereden bulduğunu Tanrı bilir! Ama besbelli çok iyimserdi bu sayılar; kehanetleri, daha da iyimserdi. Ama öyle de olsa, övgüye değer amaçlarla söylenmişti bu sözler.

Konuşmasını bitirirken, bir öğüdünü dile getirdi ve gemiye binmeden önce göçmen dostlarına bir vasiyet gibi sundu onu:

Ülkelerimizin yöneticilerini eleştirmekte haklısınız; ama bununla sınırlanmayın kendinizi; eğer yöneticiler yozlaşmışsa, halkın kendisi de en az o kadar yozlaşmış demektir. Yöneticiler bu genel kokuşmanın yüze vuran görüntüsüdür. Ağacı, kökünden başlayarak iyileştirmek gerekir. Gerek gazetelerde, kitaplarda düşüncelerini dile getirenler, gerekse kürsüden insanlara seslenenler, kendilerini bu çabaya adanmışlardır.

Kendi payıma ben, bugünden sonra bütünüyle bu anıca adayacağım kendimi; bütün gücümle ve yaşamımın sonuna dek, Tanrı'nın da yardımıyla!

Kuşkusuz Butros'un sözlerinde bir parça 'edebiyat' var; biraz da, aşağılamalar içinde başladığı bir serüvenden çıkarken büyük kapıyı kullanma isteği var; bu da çok anlaşılır bir istek. Ama çok da havada değildi bu sözler. O Don Kişot'ça kavgalarına –insanları değiştirme, bilgisizliğin sırtını yere getirme, Doğru halklarını uyandırma çabalarına– gerçekten de yaşamının sonuna dek kendini adayacaktı dedem; onlar da kendi düş kırıklığı ve aşağılama paylarını yükleyeceklerdi sırtına; sonunda onu, elinden geldiği sırada çekip gitmediğine pişman edecek kadar! İnanıyorum ki, yaşamının daha sonraki dönemlerinde, en sıkıntılı zamanlarında, "Amerikan topraklarında" geçirdiği günleri sonsuz bir özlemle anacaktı Butros.

Ama bir daha denemeyi de hiçbir zaman göze alamayacaktı; döner dönmez biçimlendirdiği "resmi söylem"le de kendi elini kolunu bağlamıştı: Göçmek, onun için hiçbir zaman söz konusu olmamıştı! Hiçbir zaman ailesini, öğrencilerini, ülkesini bırakıp gitmezdi o! Hele o? Asla! Yalnızca kardeşini bir beladan kurtarmak için aşmıştı Atlantik Okyanusu'nu; bir de oralara gitmişken Birleşik Devletler'de bir tur atmak için bundan yararlanmıştı. Daha sonra da, onu bekleyen sonsuz işlere atılmak için ülkesine geri dönmüştü! Bütün yakınları, olayları bu anlatıldığı biçimiyle kabul etmişlerdi; bir kez daha ülkesini terketmekten söz etseydi, bir daha onların yüzüne bakamazdı.

Ama gençliğinde çok başka özlemleri olduğunu, ancak gizli kâğıtlarını bulduktan sonra anlayacaktım.

AYDINLANMA

Dedemin hesap defteri sayesinde, Birleşik Devletler'de kaldığı sürenin kesin tarihlerini biliyordum artık. 21 Nisan 1904'te bir hesap açtırdığına göre, bundan kısa bir süre önce gelmiş olmalıydı. Ellis Adası arşivinde daha sonra yapacağım bir araştırma, bunu doğrulayacaktı: Gerçekten de "Peter M." adında biri, *Vigilancia* adlı gemiyle 18 Nisan günü Havana'dan New York'a gelmişti.

"United States Immigration Officer"ın sorularını yanıtladığı kâğıtta, kendisine öğretmen değil, "tüccar" demişti; büyük olasılıkla daha önce kardeşinin Küba'daki işyerinde çalıştığı için.

Yaş?: "36 yaşında"

Geldiği ülke?: "Türkiye"

Hangi ırk ya da halktan?: "Suriyeli"

Okuma biliyor mu?: "Evet"

Yazma biliyor mu?: "Evet"

Son gideceği yer?: "New York"

Oraya gitmek için bileti var mı? (Bu soru, büyük olasılıkla, yolculuklarını Birleşik Devletler'in başka kentlerine doğru sürdürecekler içindi; ama yolcu uysalca yanıtlamıştı onu da): "Evet"

Bilet bedeli kimin tarafından ödenmiş?: "Kendisi tarafından".

Cebrail'in 1895'te doldurduğuyla karşılaştırıldığında, 1904 yılı soru kâğıdının şaşırtıcı biçimde semirdiğini görmemek olanaksız!

Üstünde 50 \$ var mı; yoksa, tam ne kadar parası var?
Butros'un tepeden yanıtı: "500 dolar"

Daha önce Birleşik Devletler'e gelmiş mi? Gelmişse, nereye ve ne zaman geldiğini belirtiniz: "Evet, Eylül 1902'de"

Bir akraba ya da arkadaşıyla buluşacak mı? Öyleyse bu kişinin adını ve adresini belirtiniz: Yalnızca "Hotel America, N.Y." yazmış Butros.

Daha önce bir hapishanede, bir sanatoryumda, bir tımarhanede kalmış mı?: "Hayır, hayır, hayır"

Çokeşli mi?: "Hayır"

Anarşist mi?: "Hayır"

Biçimsiz ya da sakat mı?: "Hayır, hayır"

Bu ayrıntı kalabalığı bana çok şey öğretmese de ve onları okurken –büyük olasılıkla bir zamanlar dedemin de yaptığı gibi– omuz silkip geçiyor olsam da, sonunda "Amerikan topraklarında" yaptığı yolculuğun aşamalarını zaman içine yerleştirebilmekten hoşnut kalmadığımı söyleyemem: Eylül 1902 ya da biraz sonrasında 1904 Nisan'ına kadar Küba'da, Kasım ayına kadar da Birleşik Devletler'de kaldığını öğreniyorum böylece. Geri kalanına gelince –bundan önceki ve sonraki dönemden söz ediyorum– zamanlama 'olmayana ergi' yöntemiyle yapılabilir ancak: Arşivde, New York'tan aldığı hesap defteri dışında, 1901-1905 yıllarına ilişkin hiçbir belge olmadığına göre Butros'un, tüm bu beş yıl boyunca ülke dışında kaldığını kabul etmek bana mantıklı görünüyor; giderken, daha önce niyetini belirttiği gibi Mısır'a uğramış, dönüşte de kısa süre Fransa'da ya da İngiltere'de kalmış olmalı. Ama bunların hepsi varsayım; kendisi hiçbir şey söylemiyor bu konuda.

Buna karşılık, mektuplaşmalarından da anlaşıldığı gibi, uzun yolculuğundan eve, gözleri düşlerle, kafası ülkülerle dolu dönüyor. Her zamankinden daha çok Dünya'yı ya da Doğu'yu –bu ikisi aynı kapıya çıkar– değiştirmek istiyor. İşte buna tanık-

lık eden, 18 Mart 1906 tarihli bir mektup. Gönderenin imzası ve oturduğu köy, onun, Dağ'ın büyük bir Dürzi ailesi olan Hamâde'lerden biri olduğunu gösteriyor; görünüşe bakılırsa kısa süre önce dedemle, o dönem Beyrut'unun halka açık ender yerlerinden birinde uzun uzun konuşmuşlar:

Doğu Yıldızı'nın tıraçasındaki o akşamı düşünmekte kendini alamıyorum. Kapkaranlık bir geceydi; ve biz, tanıdık da karanlığı dağıtma ve ışığı yayma amacına yönelik şeylerden söz ediyorduk. Ama bu, ancak senin gibi insanlar bir araya gelirse ve silahlarını birleştirirse olabilecek bir şey. Öyleyse sağlamlığın önüne kararsızlığın geçmesine olanak verme; çünkü sen özgür bir insansın ve özgür insan haksızlığı kabul etmez. Olası tek yola, senin gibi birinin izleyebileceği tek yola gir. Burada en içten duygularımı açıyorum sana; çünkü bu eğilimler içinde olmanı, bu ülkede kalmak istemeni hayranlık verici buluyorum...

Bu mektupta kokusunu aldığım şey, bir "büyük akşam" havası. Özgürlük tutkunu, ışık tutkunu iki Levanten; kurulu düzeni sarsmak için tutulması gereken en iyi yol üstüne konuşuyorlar. Soylu bir amaçla coşan, yaşama sevdalı iki genç adam. Titrek bir lambanın ışığıyla aydınlanan yüzlerini ve çevrelerinde uyuklayan Osmanlı kentini gözümün önüne getirebiliyorum. Fısıltılarının, eski dünyanın temellerini yıkacağını düşünüyordlardı büyük olasılıkla.

Bu açıdan, tam anlamıyla doğmakta olan yüzyılın verdiği sözlerle beslenen bir dönemin çocuklarıydılar; bu sözlerin kimileri tutulacak, kimileriye unutulacak ya da kılık değiştirerek tanınmaz hale gelecekti sonradan. Aynı yıl, belki de aynı akşam, Doğu'nun dört bir yanında binlerce genç okuryazar, aynı "karanlıkları dağıtma" umuduyla, böylesi "tasarılar"dan söz ediyorlardı. Bunlardan kimileri, Sun Yat-Sen ya da -daha sonra- Kemal Atatürk gibi, bir ulusun yeni kurucuları olacak, kimileri de gölge savaşçılar ya da hayalciler olarak kalacaklardı. Ne var ki, hiçbir ışık parçacığı önemsiz sayılamaz, özellikle de -benim gibi- uzakta, onlardan yararlanan kişiler için.

Butros'un, uzun yolculuğundan, her zamankinden daha kavgacı, daha savaşı bir ruhla döndüğü apaçık ortada. Belli ki arkadaşı, onda farketdiği kararsızlığı kınıyordu incelikle; ama ne olursa olsun ülkesine başı eğik dönmemişti. Küba düş kırıklığına karşın ne örselenmiş, ne buruk ne de umutsuzdu.

Bu savaşıkanlık, daha New York defterinin sayfalarında su yüzüne çıkmaya başlıyordu. Yolculuğuyla, Amerika'yı keşfiyle, kuzenlerinin ve "dost"larının konukseverliğiyle biraz başı mı dönmüştü acaba? Bana kalırsa Birleşik Devletler yolculuğu, onun her zamanki kanularını güçlendirmişti. Erken yaşlardan başlayarak önce Halil'in okulunda, sonra da misyonerlerin yanında edinilmiş inançlardı bunlar: Bizim burada, Yakındoğu'da, kendi Birleşik Devletler'imizi kurmamız gerekli ve olasıydı; değişik Osmanlı vilayetlerinin bir federasyonu olacaktı bu; değişik toplulukları bir arada barındıracak, gazeteler herkesin eline ulaşacak, yozlaşma ve keyfi davranışlar artık her şeye egemen olmayacaktı.

Bunun yanında, sanırım kendine güvenini güçlendiren bir etken daha vardı: Dedem, yaşamında ilk kez, kendini parasız hissetmiyordu. Hesabına yatırdığı şu bin dolar, içtenlikle söylemek gerekirse, göğsünü kabartmış olmalıydı. Bir yüzyıl sonra, o günkü değerini kestirebilmek için bu sayıyı yirmiye ya da otuzla çarpmak gerekir. Bugün New York'ta gezinen ve elinin altında yirmi otuz bin doları olan biri, kendini darda hissetmez. Ayrıca Butros orada kaldığı sürece bu paraya dokunmak zorunda da kalmamış, onu ancak yola çıkmadan bir gün önce çekmişti; demek ki ceplerinde daha başka paralar vardı.

Nereden geliyordu bu paralar? Kardeşinden elbette. Ağabeyini yanında tutamayan Cebail, onu hem kızgın, hem de elleri boş göndermek istememişti besbelli. İşyerinde geçirdiği sürenin bedelini, ona cömertçe ödemişti.

Böylece Butros da yolculuğunu, krallara yakışır bir biçimde sürdürebilmişti. Ve ülkesine döndüğünde elinde hâlâ önemlice bir para kalmış olmalıydı: Dostlarıyla *Doğu Yıldızı*'nın taracasında yemek yemesine, Amerikan sigaraları tütürerek Dünya'yı yeniden kurmasına yetecek kadar bir para...

Ama bu sarhoşluk, sonsuza dek süremezdi. Havana paraları, dedemi zengin etmiyordu; başkalarının –onun döneminde ve değişik dönemlerde– yaptığı gibi, gelirleriyle yaşayıp tüm zamanını, beklenen devrime adayamazdı. Yeniden yaşamını kazanması gerekiyordu.

Neyse ki, en iyi öğretmenlerinden birini kaybetmeye hiçbir zaman razı olmayan Doğu Koleji, dönüşünde hemen ilişkiye geçmişti onunla.

Yönetici başpapaz, yeniden okula katılmamı istediğini söyledi. Ama daha iyi bir görev ve daha iyi bir ücret olmaktan geri dönmem söz konusu olamaz. Beyrut'ta, yakında sonuç verecek başka girişimlerim oldu; ben de düşünmek için biraz süre istedim. Eğer siz kendiniz gidip onu görürseniz, sanırım işleri ileriye götürebilir bu, diye yazıyor Butros, o sıralar Zahle'nin önemli kişilerinden biri olan dayısına – Sûsen'in erkek kardeşine. Eminim ona, ısrarla istediğim şeyleri benden çok daha iyi açıklarsınız ve hem benim, hem de öğrencilerin yararına olanı koparabilirsiniz. Söylememe gerek yok ki, bu yönde bir anlaşmaya varırsanız, ona kesinlikle uyarımı ve size oğlunuzmuşum gibi boyun eğirim...

Dayının aracılığı işe yaramış olmalı ki, Butros'u artık "Arapça Dersleri Yöneticisi" olarak görüyoruz ve bu unvan, o

yılların bütün defterlerinin sayfalarında, güzel bir el yazısıyla boy gösteriyor.

Bu gururlanma, bugün her sokak köşesinde bir okulun yükseldiği, bütün çocukların bu okullara gitmek durumunda olduğu, öğretmen sayısının çok yüksek rakamlara ulaştığı ülkelerde yaşayanlara abartılı gelebilir. Bir yandan bu sıradanlaşma, bir yandan da değerler dizgemizde meydana gelen ve parasal getirisi olan etkinlikler karşısında toplumsal yarar güden etkinlikleri küçümsememize yol açan bir çarpıklık, son zamanlarda eğitimciliğin saygınlığından çok şey yitirmesine neden oldu.

Oysa dedemin zamanında, bambaşka bir anlayış öne çıkıyordu; birbirine hiç benzemeyen ortamlarda bile. Gelenekten yana olanlarda bilgiyi dağıtan kişi, papaz, rahip, haham, şeyh ya da molla, kendi topluluğu içinde üstün ve saygın bir kişi olarak görülüyordu; çağdaşlığa ve özgürlüğe özenenler içinse laik öğretmen –yeni zamanların buluşu olan bu kişi– Aydınlanma’nın bir simgesi ve vazgeçilmez bileşkesiydi.

Butros, öncülük işlevinin bilincindeydi ve hem inançla, hem de çoğu kez biraz tumturaklı bir edayla yerine getiriyordu bu işlevi. Yeni unvanıyla, kısa sürede Zahle’nin vazgeçilmez kişiliklerinden biri haline gelmişti. Sürekli olarak kürsüye çağrılıyor, bir yapının açılışı, bir yıldönümü kutlaması ya da saygın bir ziyaretçinin övgülerle ağırlanması amaçlı konuşmalar yapması isteniyordu.

Konuşmaları, genellikle değişmez bir şemayı izliyordu. Başlangıçta, alçakgönüllü bir giriş yer alıyordu her zaman. Örneğin şunun gibi:

Benden önce bu kürsiye çıkanlar, her şeyi söylediler; yararlı ne ekleyebilirim ki onlara?

Ardından bağınazlığa, yozlaşmaya ve aydınlık düşmanlığına çullanan, genellikle savaştan, genellikle ahlakçı, uzun bir gelişme bölümü geliyordu.

Bizim şu Doğu halkının hiçbir eksiği yok, Tanrı’ya şükür hiçbir kusuru yok; tek kusuru, bilgisizliği. İnsanların

büyük çoğunluğu, ne yazık ki, bu hastalığa tutulmuş durumda. Belirtileri de çeşit çeşit: Bitip tükenmeyen tartışmalar, çatışmalar, sinsilik ve ikiyüzlülük, aldatma ve ihanet, şiddet ve cinayet... Bu hastalık çaresiz değil; üstelik ilacını da herkes çok iyi biliyor: Bu ilaç, gerçek bilgidir!

Sonra da, sonuç bölümü: Aynı düşünceleri, kimi zaman sözcüğü sözcüğüne yineleyen ve onları belleklere kazıma amacını güden bir iki öğretici dize.

Anlamak istersen Doğu ülkelerinde neyin yolunda gitmediğini, neden bunca itilip kakıldığını bu halkların,

Sayırsız erdemleri olduğunu ama yalnızca tek bir hastalığa, bilgisizlik hastalığına tutulduklarını göreceksin.

Çaresi vardır bu hastalığın; ama ancak bilgiyle iyileştirilebilir, gurbete geçerek değil!

Bilgi Doğu'da doğdu, sonra gitti Batı'ya; artık yakınlarının arasına dönmesinin zamanıdır.

Bütün söylevlerinde, hiç usanmadan, tutkuyla, coşkuyla, öfkeyle yineliyordu bu izleği. Tıpkı Temmuz 1907'de, Zahle Doğu Koleji'nin eğitim yılı kapanış töreninde yaptığı konuşmada olduğu gibi.

Ülkemin çocukları, artık uyanma zamanıdır, bizi bağlayan zincirleri koparma zamanıdır.

Batı'yı yakalama zamanıdır, ne kadar yüksekte de olsa, yaşamlarımız pahasına da olsa.

Siz vermiştiniz bir zamanlar bilgiyi Batı'ya, siz göstermiştiniz ona yürünecek yolu.

Sizdendi Musn, sizdendi Mesih ve İslamın Peygamberi; İbn Sina ve arkadaşları gibi...

Bırakın zararlı geleneklerinizi ve sizi haksız yere eleştirecek kişilerden korkmayın!

Kaldırın başınızı, çağdaş giysiler giyin ve söyleyin kendi kendinize: Sarıkların zamanı artık geçti!

Butros, sarıklara saldırırken, dönemin yenilikçilerinin tavrına bürünüyordu. Birkaç yıl sonra da Atatürk, bilgisizliğin, karanlığın simgesi gibi gördüğü bu geleneksel başlığı yasaklayacak ve gururla, bir çağdaşlık güvencesi gibi, Batılı şapkayı geçirecekti başına.

Tarih'in büyük kişiliklerinden birini, kimsenin tanımadığı dedemle karşılaştırmak gibi bir niyetim yok ama, bu iki adam arasında bir farklılık olduğunu da söylemeden geçemeyeceğim: Butros, daha önce de söylediğim gibi, başı açık gezmeyi yeğliyordu; ne sarık ne de Avrupa tarzı şapkadan yanaydı. Ne sadece bir giyim huysuzluğuymdu bu onun için, ne de bir böbürlenme. Amerika'ya gitmeden az önce yazdığı *Kendini Beğenmişliğin Zararları* adlı oyunda, yurttaşlarından birine şöyle dedirtiyordu:

Hep iki yüzümüüz var bizim; biri atalarımızı, biri Batı'yı taklit etmek için.

Düşüncesinin temeli buydu. Kimi zaman da buruk bir alaycılıkla dışavuruyordu onu; başka bir oyun kişinin ağzına yerleştirdiği şu tiratta olduğu gibi:

Doğulular, Batı'nın onları geçmiş olduğunu gördüler, ama bunun nedenini bir türlü anlamadılar. Bir gün, yakasına çiçek iştirtmiş bir Batılı gördüler. Demek buymuş, dediler kendi kendilerine, bunların ileri olmasının nedeni! Biz de yakalarımıza çiçekler takarsak, onları yakalarız! Başka bir sefer, alınlarına düşünmüş bir kâkiülle gördüler onları. İşte işin sırrı! dediler kendi kendilerine. Sonra kâküllerini gözlerine dek düşürmeye başladılar. Ne zaman anlayacaksınız bilmem, bir yanda temel değerler, bir yanda sıradan modalar olduğunu? Batı'yı taklit etmeyi istemek yetmez; hangi konuda izlenmeyi hak ettiğini, hangi konuda etmediğini de bilmek gerekir!

Bu sözlerin altında, Batı'ya kendi özel suçlamalarını yöneltten Presbiteryen misyonerlerin yanında öğrenilmiş şeylerin

yankıları da vardı büyük olasılıkla. Ben kendi payıma bu sözlerde, her şeyden önce özgür bir adamın, düşünülmüş taşınılmış başkaldırısını görüyorum; kuralların hiç acımadan yerle bir edilmesini şiddetle arzulayan ama bunun herhangi bir biçimde yapılmasına, özellikle de rastgele bir amaç için yapılmasına karşı çıkan birinin başkaldırısını.

Doğu'nun altüst oluşu, dedemin dört gözle beklediği bu olay, onun sandığından çok daha yakındı aslında.

1908 yılının ilk günlerinde, Niyazi ve Enver adlı iki genç Osmanlı subayı, gidip Makendonya dağlarında mevzilendiler ve yeni bir anayasa çıkartılana dek isyan bayrağını açtıklarını ilan ettiler. İkisi de Selanik'te kurulmuş gizli bir derneğin, İttihat ve Terakki'nin üyeleriydiler. Bu dernekse, Tarih'te 'Jön Türkler' adıyla tanınacak, çok daha geniş bir muhalefet hareketinin parçasıydı.

İsyan patlak verdiğinde, kimse bu iki subayın zincire vurulup İstanbul'a götürüleceğinden ve ibretlik bir cezaya çarptırılacağından kuşku duymuyordu. Ama Sultan Abdülhamit, onları yola getirmek için bir alay gönderdiğinde, askerler isyancılarla sarmaş dolaş oldular; seçkin bir tümene onların üstüne yürüme komutu verildiğinde, bu kez bu tümen emirleri dinlememeye karar verdi. Birkaç gün içinde, Osmanlı ordusu, apaçık bir isyan içinde değilse bile, bir itaatsizlik durumunda buluvermişti kendini.

Hareketin önünü alamayan hükümdar, olayın doğurabileceği sonuçları hemen gördü. Başkentinin ve sarayının bu dalgaının altında boğulmasını beklemektense, hızla kendi hükümetini görevden aldı, iktidara yenilikçiliğiyle tanınmış insanlar getirdi; ayrıca otuz yıl önce, kendi saltanatının ilk yıllarında hazırlanmış, ama sonra rafa kaldırılmış özgürlükçü bir anayasayı yeniden yürürlüğe sokmaya karar verdiğini ilan etti; bundan

sonra temel özgürlüklere saygı gösterilecek, sansür kalkacak, özgür seçimler düzenlenecekti.

Vilayetlerin çoğunda, bir sevinç patlamasıyla karşılandı bu haber. Niyazi ve Enver, devrimcilerin eline geçen ilk kentlerden biri olan Selanik'te birer kahraman gibi karşılandılar ve Enver -27 yaşında bir gençti o zaman!- bir kürsünün tepesinden sevinç içinde bir kalabalığa seslenirken, İmparatorluk'ta artık ne Müslüman, ne Yahudi, ne Rum, ne Bulgar, ne Romen, ne Sırp olduğunu söylüyor, *"çünkü hepimiz kardeşiz ve aynı mavi ufkun altında, hepimiz Osmanlı olmaktan gurur duyuyoruz"* diyordu.

Butros, her şeyi altüst eden bu olaylara sevindi, ama hemen kaygılarını da açığa vurdu. Zahle'de düzenlenen halka açık büyük bir toplantıda bir konuşma yapmaya davet edildiğinde, söze *"kanlarını özgürlük hizmetine veren cesur askerlerinizi"* kutlayarak başladı; ama hemen ardından yurttaşlarına şu uyarıda bulundu:

Uzun zamandır tüm dünyanın bize küçümseyerek, hor görerek baktığını bilmez değilsiniz. Ahlak ilkelerinden yoksun, kararsız insanlar gibi görüyorlar bizi. Onların ilerlemesiyle bizim geriliğimizi, onların zaferleriyle bizim aşağılanmamızı, onların gelişmesiyle bizim çöküşümüzü karşılatıyorlar. Genel olarak elinizin kolumuzun bağlı olması üstüne, işitmesi bile acı veren sözler söylüyorlar. Eskiden bu saldırılara yanıt vermemiz gerektiğinde, zorbalığın arkasına sığınıyorduk ve hem başka uluslara hem de kendimize: "Böyle bir yönetimle ne yapalım istiyordunuz?" diyorduk.

Bugün artık böyle bir bahanemiz yok. Bana öyle geliyor ki, bütün Dünya şu anda gözlerini bize dikmiş durumda: *"Osmanlı toplumu, artık zincirlerinden kurtuldu; geriliğini açıklamak için ileri sürdüğü bahane, silindi siipürüldü; şimdi ne yapacak, görelim bakalım!"* diyorlar kendi kendilerine. Ve eğer, aradan bir süre geçip de ilerleniş ulusları yakalayamazsak, bunlar bize insan gözüyle bile bakmayacaklardır artık! *Aşağılanma ve boyun eğme için yaratılmış olduğumuza karar verecek, üstümüze atılıp malımızı mülkümüzü sömüreceklerdir.*

Devrim henüz emekleme aşamasındayken Butros'un bu denli kaygılanması tuhaftı. Büyük olasılıkla, zamanının topluma ilişkin, daha önce de yansıtmaya çalıştığım görüşlerinden kaynaklanıyordu bu kaygılar: *"Yöneticiler yozlaşmışsa, yönetilenler de bir o kadar yozlaştığı içindir bu."* Ama daha yakın, bir başka neden daha vardı; hiç de iyiye alamet olmayan, kaygı verici olaylar meydana gelmeye başlamıştı.

Hükümdar, usta bir politikacı gibi, baskın çıkan düşmanlarının isteklerine boyun eğmişse de, el altından, değişimin rahatsız ettiği kişileri geri çağırma hazırlıkları içindeydi. Halife-Sultan'ın casusları, tutucu çevrelerde, bu devrimcilerin dinsiz imansız kişiler oldukları ve Batı'dan getirilmiş şeytan işi yeniliklerle dinin temellerini yıkmak istedikleri düşüncesini yaymakta hiç zorlanmadılar. Bunu anlamak için, diyorlardı, kadınlara bakmak yeter! Bugüne dek, edepli bir biçimde giyiniyorlardı; sonra birdenbire yüzlerini açıp sokaklara döküldüler, erkekler gibi bağırıp çağırmaya başladılar. Onları yola getirmek için halife bir ferman çıkarmak zorunda bile kaldı!

Zaten, diye fısıldıyordu hükümdarın adamları, ilk günden başlayarak bu hareketi kimler alkışladı, ona bir bakın: Ermeniler, Suriyeli Hristiyanlar, Rumlar, sonra da tabii, Selanikliler! Bu son sözcük göz kırparak söyleniyordu ve herkes anlıyordu: Yahudiler. Sultanın çevresindeyse İngilizler, İtalyanlar, özellikle de masonlar suçlanıyordu.

Bu söylenenlerde bir gerçek payı da yok değildi. Hareket gerçekten de Selanik'ten başlamış ve bu, kimseyi şaşırtmamıştı; bu kent, İmparatorluk topraklarında Aydınlanma'nın başkentiydi. En iyi okullar oradaydı; hepsi de ötekilerden daha iyi bir eğitim verdiğini ileri süren dinsel topluluklar arasında bir tür yarış bile vardı. Ve bu yarış, tartışmasız bir biçimde, bu toplulukların en küçüğü ve en ilginç önde götürüyordu her zaman; gerek Osmanlı İmparatorluğu'nda, gerekse yeryüzünün geri kalanında insanların çoğunun varlığından bile haberli olmadığı bir topluluk: Sabetaycılar. 1665 yılında İzmir'de kendini Mesih ilan eden Sabetay Sevi'nin uzaktan yandaşlarıydı bunlar. Sabetay Sevi, Tunus'tan Amsterdam'a, oradan Varşova'ya, bütün

Yahudi toplulukları arasında büyük bir ilgi uyandırmıştı; bu olaydan kaygı duyan Osmanlı yetkilileri de ona iki seçenek sunmuşlardı: Ya Müslüman olacak ya da idam edilecekti. Ölmemeyi yeğledi ve dönemin tarihçilerinin dediği gibi “sarık sarıp Mehmet Efendi adını aldı”. Peşinden gidenler de hemen terkettiler onu; kimi tarihçiler, birçok Yahudinin, bu yaralayıcı düş kırıklığı yüzünden bir mesih beklentisine sırt çevirip dünya işleriyle ilgilenmeye başladığını bile düşünüyorlar.

1676’da öldüğünde, yalnızca dört yüze yakın Selanikli aile sadık kalmıştı Sabetay’a. Bu insanlar, uzun süre “din değiştirmiş” anlamında, Türkçe “Dönme” nitelemesiyle anıldılar; daha sonra da bu biraz küçümser tanımdan vazgeçilerek onlara kısaca “Selanikliler” dendi. Bugün, hareketli geçmişlerinden yalnızca çok bulanık anılar var bu insanların belleğinde; gerçek anlamda laik bir topluluk oluşturuyorlar; XIX. yüzyıl sonlarında da, kesinlikle böyleydiler.

Bu insanların üstünde duruyorum, çünkü onlar, farkında olmadan ama bütünüyle de rastlantısal sayılamayacak bir biçimde, İmparatorluk topraklarında yeni düşüncelerin yayılmasında benzersiz bir rol oynadılar. Çünkü bir gün Mustafa Kemal adında bir çocuk –geleceğin Atatürk’ü– onların kurumlarından birinde, Şemsi Efendi adında birinin kurduğu ve yönettiği ilkokulda öğrenim görmüştü. Babası Ali Rıza, oğlunun eğitiminin geleneksel mahalle mektebiyle sınırlı kalmasını istememiş, ona “Avrupa tarzı” eğitim verebilecek bir kurum aramıştı.

Bu kıvılcım, güçlü bir ateşin başlangıcı olacaktı.

Nasıl olmuştu da, XVII. yüzyılın ‘mesihçi’ bir hareketi, iki yüzyıl sonra ateşli bir laiklik ve yenileşme gücüne dönüşmüştü? Yıllardır kafamı kurcalayan bir sorudur bu; bir kumsal boyunca düşünceli düşünceli dolaşırcasına kıyılarında gezindiğim ama hiçbir zaman derinliklerine dalmadığım bir konu; bugün de dalmayacağım, çünkü benim kökenlerim o yanda değil. Yine de, bu dört yüz Sabetaycı ailenin yaşamlarını nasıl sürdürdüklerini bir ölçüde kestirebiliyorum – ya da en azından ‘yaşam boyu yabancı ve azınlık’ antenlerimi kullanarak kestirebildiğimi sanıyorum; Müslümanlar için gerçek Müslüman, Yahu-

diler için kesinlikle Yahudi değillerdi; Hristiyanlar içinse iki kez kâfirdiler! Bu yüzden, bu dar 'birilerinden olma'ların üstüne çıkmak, onlara çıkmazdan kurtulmanın en soylu, en mertçe yolu gibi görünmüş olmalı. Yine de topluluğun, günün birinde, başka birini izlemek yerine, bu yola gitmeye karar vermiş olması gerekiyordu. Çünkü bal gibi kendi içlerine kapanıp, dağılıp gitmeye karşı korunmak için son kertesine dek katılaşabilirlerdi.

Sabetaycıların ruhunu kurtaran –en azından bana göre– her şeyden önce, öncülerinin onlara aşıladığı düşünce tarzı oldu. Bol bol alay edilmişti onunla, yaşamını inancına yeğlediği için. Oysa sakın kafayla düşünülüğünde, bütünüyle haksız olduğunu söylemek zor: Öğretiler, insana hizmet etmek içindir ve bunun tersi doğru değildir. Elbette bir ülkü uğruna ölenlere saygı gösterilebilir; ama Tarih boyunca çok fazla insanın, kötü amaçlar uğruna kendini kurban ettiğini de kabul etmek gerekir. Öyleyse kutlu olsun yaşamayı seçen kişi! Evet, kutlu olsun, Sabetay'ın insanca içgüdüsi!

Sabetaycılarının gelişiminde belirleyici bir rol oynayan öteki etken de, bence Selanik olmuştu. Bu kentte hepsi azınlıkta, hepsi şöyle böyle hoşgörülen ve hepsi az çok toplum dışına itilmiş bir sürü dinsel topluluk, bir sürü dil yaşıyordu; aralarından çoğunun, ötekilere ağır basacak herhangi bir özelliği yoktu ve ancak bilgiyle boy ölçüşüyorlardı aralarında – bir de zenginlikle, ama bu daha sıradan bir şeydi. Bu çevre, Sabetaycılarının fosilleşmesini engelledi; kendilerini bütün varlıklarıyla okullarına adamaya yöneltti.

Sabetaycılarının Selanik'te yapmak istediği şey, aynı dönemde ve benzer nedenlerle, aşağı yukarı Halil ya da Butros gibi insanların yapmak istediğiydi: Amaçları, çevrelerine Aydınlanma'yı yaymak ve bununla Doğu'nun Batı'yı yakalamasını, Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük, güçlü, zengin, erdemli ve çoğulcu bir çağdaş devlet haline gelmesini sağlamaktı; bütün yurttaşlarının, hangi dinsel ya da etnik topluluğa ait olurlarsa olsunlar aynı temel haklara sahip olacağı bir Devlet... Doğu topraklarında, yürekli ve pusulayı şaşırılmış azınlıklar için bir tür Amerikan rüyası!

Selanik'te halkın büyük bölümü bu ülküyü paylaşıyordu ve 1908 devrimini coşkuyla karşılamıştı. İsyancıların üyesi oldukları İttihat ve Terakki Cemiyeti burada, İmparatorluğun geri kalanına göre çok daha iyi tutunmuştu; üyeleri arasında gerçekten de Sabetaycılar, "normal" Yahudiler, İtalyan uyruklular, Bu'garlar olduğu gibi, Niyazi benzeri Müslüman Arnavutlar, Çerkezler ve çok sayıda Türk vardı – başlıca isyancı subay olan Enver de bu sonunculardandı. Ama sultan ve yandaşları, bu 'yabancı' öğeleri parmaklarıyla göstererek, her zaman halife-sultana boyun eğmiş bu insanların, şimdi ne hakla İmparatorluğun işlerine karıştığını saf halka kolayca sorabiliyorlardı. Derneğin Müslüman üyelerine gelince, tutucular: "Bunların hepsi mason, dolayısıyla da dinsiz ve dönme" demeye getiriyorlardı.

Burada da yalan, gerçeğe karışıyordu; çünkü Selanik locaları –özellikle de İtalyan locaları– devrimci düşüncelerin işlenmesi ve yayılmasında, gerçekten önemli bir rol oynamışlardı. Ama bu rol de abartılmamalı; çünkü değişikliğe, özgürlüğe, sıçramaya, "Doğu'nun uyanışı"na duyulan özlem, çoktandır, onyıllardır, İmparatorluğun birçok bölgesinde –benim köyüme kadar– tomurcuklanıyordu; Selanik'te bir İtalyan masonları toplantısında "icat" edilmesine hiç de gerek yoktu.

Ne var ki, sultanın casuslarınca yürütülen yıkıcı çabalar, halk arasında meyvalarını verdi ve durum kötüye gitti; öyle ki

Nisan 1909'da, isyancılara boyun eğdikten dokuz ay sonra Abdülhamit, işleri yeniden ve sıkıca ele almanın zamanının geldiğine karar verdi. Bundan sonra da tüm ülkede karanlık olaylar meydana gelmeye başladı; o dönemde hep sultanın hafiyelerine yüklendi bunlar; olmayacak şey değildi, ama kimse de tam olarak emin değildi. Güneydoğu Anadolu'da, özellikle de Adana kentinde, çok ciddi karışıklıklar çıktı; şiddetli bir Ermeni karşıtı harekete dönüşen ayaklanmalar patlak verdi ve bir kıyımla sonuçlandı – ilk büyük kıyımdı bu; sonuncu da olmayacaktı.

Birkaç gün sonra İstanbul'da da, sarayın kapıları önünde, askerler ve tutucu din adamları gösteriler yaparak "gerçek değerler"e geri dönülmesini istediler. Bir iki yenilikçi, sokakta linç edildi; ötekiler de –ki çoğu milletvekiliydi– kaçıp saklanmak zorunda kaldılar. Jön Türkler hükümetinin ortadan kalktığını gören sultan da, sevgili halkının isteğine boyun eğdiğini ve anayasayı yürürlükten kaldırdığını ilan etti. Bunu yaparken pek de zorlanmamıştı besbelli.

Ne var ki, tıpkı 1908 Temmuz'unda olduğu gibi, kimsenin beklemediği bir şey meydana geldi. Aynı Enver ve aynı Niya-zî'nin yüreklendirdiği birkaç ordu birimi, Selanik'ten İstanbul'a yürüdüler, neredeyse hiçbir çatışmaya gerek kalmadan karşıdevrimi ezdiler ve imparatorluk sarayını ele geçirdiler. Hemen ardından, ülkenin en yüksek dinsel yetkilisi olan şeyhülislam –ki yenilikçi savlara yakınlık duyan biriydi– bir fetva yayımladı: Abdülhamit'in "zorbalık, cinayet, silahlı ayaklanma ve şeriatın çiğnenmesi" suçlarıyla tahtından indirilmesi gerektiğini söylüyor, böylece halifenin silahlarını, bir anlamda kendisine karşı kullanıyordu. Aynı gün toplanan parlamentoda metin okundu ve büyük çoğunlukla onaylandı.

Meclis, tahttan indirildiğini bildirmek için sultana, dört milletvekilinden oluşan bir heyet gönderdi: Heyette iki Müslüman, bir Hristiyan Ermeni ve bir Yahudi vardı. Bu bileşim, özellikle anlamlıydı; üstüne üstlük sonuncu üye Emmanuel Carrasso, Selanik'in çok önemli kişilerinden biriydi ve masondu. Öte yandan düşmüş padişah da, sıkı güvenlik önlemleri altında, bu kentte hapsedildi; görkemli bir konağa yerleştirilmişti, ama yine de bir tutsaktı.

Kardeşlerinden biri olan Reşat, V. Mehmet adıyla onun yerine tahta çıktı. Jön Türklere hoşgörüyle baktığı ya da en azından onlara kafa tutmaya pek niyetli olmadığı söyleniyordu.

Butros, onun tahta çıkışını, o yıl büyük yankılar uyardıran bir şiirle kutladı:

Binamızın yıkılan duvarlarını onaracak Reşat'ın aşına selam olsun!

Niyazi'nin ve Enver'in kılıçlarına ve onları kınından çıkartan yoldaşlığı selam olsun!

Ve selam olsun tüm toplulukların zgr insanlarına...

Görünüşe bakılırsa, devrim yanlıları, göğüslerini kabartarak okuyorlarmış bu dizeleri; yalnızca Zahle'de değil, Beyrut'ta, şam'da, Halep'ten İstanbul'a kadar her yerde; kimse, onları kimin yazdığını bilmesede!

Eğer ller bütünüyle lmyorlarsa ve dedem, şu anda bu odada, benim yanımda, kâğıtlarını karıştırmamı izliyorsa, sanırım bu alıntıları kesip, başka bir konuya gememi isteyecektir. Çünkü şu anda, girmemden hoşlanmayacağı bir alana yaklaşıyorum. Doğrusunu isterseniz, ben de girmek istemezdim bu alana. Ama unutulmuş atamın üstüne bir ışık demeti dşrmem gerekiyorsa, bunun da bir bedeli var; gerçeği istediğiniz gibi dizginleyemezsiniz. Bu yüzden de, dedemin Abdülhamit'i dşrenleri selamlamadan önce, birçok kereler bu sultana övgüler dzdğn söylemeden geçmem.

Daha kesin konuşmak için sayıyorum... şu ana kadar sekiz yer buldum, vgl –ya da en azından saygılı– sözler içeren. Biraz daha dikkatli arasam, sanırım daha başka da bulurum. Hepsini alıntılamayacağım; ama Zahle'de verilmiş bir demeten alınma şu satırları aktarmadan da edemiyorum:

Elbette ki, ilk ve son övgünün, bütün iyiliklerin nedeni, saygıdeğer hükümdarımız, Sultanoğlu Sultan Abdülhamit Han'a yöneltilmesi gerekir; Tanrı, yüce saltanatını uzun nrl eylesin...

Biraz ötede de şu birkaç dize:

*Erdemin hangi madenden yapıldığını bilmek istiyorsan,
Osmanlı sülalesinden yana çevir başını.
Yazgı ki, acımasızdır çoğu zaman, iyi davranmış bu kez,
Hükümdar etmiş başımıza Abdülhamit'i...*

Karşı sayfada, Butros'un kurşunkalemle çiziktirdiği şu sözcükler:

Bu dize değiştirilecek!

Başka bir defterde dedem, Abdülhamit'in tahttan indirilip yerine Mehmet Reşat'ın çıkarıldığı haberini aldığı gün, "Selahaddin" adlı bir tiyatro oyununu izlemekte olduğunu anlatıyor. Ve sahneye çıkıp "Osmanlı halkı adına" düşmüş hükümdarla ilgili birkaç söz söylediğini:

İnsanlar ona yaşamlarını, onurlarını, mallarını mülklerini emanet etmişlerdi; ama o, bunların hepsini üç kuruşa sattı. Adı sonsuza dek lekeli kalacak; çünkü devletinden ihaneti ve yozlaşmayı söküp atacağına, casuslarını gönderip her yana kin ve isyan tohumları saçtı. Bu yüzden, o küstah varlığa şunları söylemek istiyorum şimdi:

Bunu acımasız birkaç dize izliyor, ama bu kadarı yeter; duruyorum. Sadece ölmeden önce yazdıklarını düzene sokacak zamanı bulamadığı ya da siyasal kargaşalar arasında o da söylemini değiştirdiği için dedemi daha fazla hırpalamak istemiyorum – ona ilk taşı, hiç değişmemiş biri atsın!

Ayrıca bu sultanın –Abdülhamit'in– karmaşık, anlaşılmasız bir kişiliği olduğunu ve tarihçilerin onunla ilgili tartışmalarını günümüze dek sürdürdüklerini de unutmayalım. Bütün belirtiler, tahta çıkarken gerçekten de imparatorluğu yenileştirme ve o yıllarda dünyaya egemen olan Avrupalı güçler ayarında, çağdaş bir devlete dönüştürme niyetini beslediğini gösteriyor. Ama iktidarı kullanmaya başlayınca, gitgide daha kuşkulu, da-

ha sınır tanımaz oluyor; kimilerine göre sapkınlığa, giderek paranoyaya kadar varıyor bu. Dizginleri elinden kaçırmaktan korkuyordu besbelli; uzun sürmüş bir zorbalık gevşemey : yüz tuttuğunda çoğu zaman olduğu gibi; üstüne üstlük Osmanlı hanedanı, gittikçe hızlanan ve geri dönüşü olmayan bir gerileme dönemine girmişti ve bir hükümdarın, ne kadar becerikli olursa olsun, bu eğilimi tersine çevirmesi olanaksızdı. Başka bir zamanda olsaydı Abdülhamit, büyük bir hükümdar olabilirdi belki; çok geç gelmişti; ama tarihçilerin çoğunun gözünde, bu unvanı hak eden son sultan olacaktı yine de.

Ama sultanın ötesinde, beni asıl dedem ilgilendiriyor. Hoşlandığı, uyum gösterdiği ya da gösteremediği şeyler, öfkeleri, kararsızlıkları ilgilendiriyor. Onu ne olursa olsun korumaya niyetli değilim ama, benimsediği değişik tavırlar arasında bir tutarlılık var gibi geliyor bana: Dedem ilke olarak Osmanlı İmparatorluğu'na karşı değildi. Onun dağılıp gitmesi yerine meşruti bir krallığa dönüşmesini yeğlerdi. Gururla bir "Osmanlı tebaası" olduğunu söylüyor ve birçok ulusu bir araya getiren geniş bir Devlet'in hayalini kuruyordu: Orada bütün insanlar, dinleri ya da dilleri ne olursa olsun eşit olacak ve dürüst, iyiliksever bir hükümdarın güdücü değneği altında tüm temel haklara sahip olacaklardı. Bu 'meşruti' sultan, eğer gerekiyorsa -biraz İngiltere Kralı gibi- çoğunluğun "Kilise"sinin simgesel başkanı da olabilirdi. Ama Tarih başka türlü karar verdi. "Bizim" imparatorluğumuz da, tıpkı Habsbourg'larınkı gibi, bir sürü zavallı etnik Devlet'e bölündü; bunların kanlı kaynaşmaları, iki Dünya savaşına, onlarca yerel savaşa yol açtı ve başlayan yeni binyılın ruhunu daha şimdiden yozlaştırdı.

Tarih çoğu zaman yanıltır; ama biz, ölümlülere özgü o korkaklığımızla, onun kararlarının neden doğru olduğunu, olup bitenlerin neden kaçınılmaz olduğunu ve soylu düşlerimizin neden boşa çıkmayı hak ettiğini, bilgiç bilgiç açıklamaya çalışırız.

Yine bu 1909 yılında, Osmanlı ülkelerinden ayaklanma uğultuları yükselirken bizim köye, birkaç yaşamı birden değiştirecek bir mektup getirildi. Büyükcem Cami Cebrail'den geliyordu ve Halil'e gönderilmişti.

Bu iki adamın son görüşmelerinin üstünden çok zaman geçmişti. Ülkeyi on sekiz yaşında terkeden Havana göçmeni, şimdi otuz iki yaşındaydı. Eski öğretmeniye yetmiş ikisindeydi; saygın bir kişiydi kuşkusuz ama çok da tartışılan bir kişiydi; köyün Katoliklerinin ondan düpedüz nefret ettiği bile söylenebilirdi. Katolikler, aradan yıllar geçmiş olsa da, o iyi yürekli papaz Circis'in oğlunun nasıl olup da dinsizlerin inançlarına kapıldığını ve daha da kötüsü, papazın evini bir Protestan tapınağına çevirmeyi nasıl göze aldığını bir türlü anlayamıyorlardı. Pazar sabahları, vaizin dış duvara yerleştirdiği çan "kendi" kilisesinin inananlarını ayine çağırarak için çalmaya başladığında ve köylülerin epeyce bir bölümü, en temiz giysileri içinde evlerinden çıktıklarında, kimi insanlar, bunun doğrudan doğruya şeytanın işi olduğunu, Tanrı'nın bu günahkârlar ülkesini bütünüyle terkettiğini düşünüyorlardı.

Oysa Halil, kendi inancını yarmak için hiçbir saldırganlık göstermiyordu. Öteki topluluklarla hiçbir zaman çatışmaya girmiyor, kendi yolunda dümdüz ilerlemekle yetiniyordu. Aile arşivinde onun yazısıyla yazılmış belgelerin çoğu, yokluk çekenlerin listeleriydi. Gerçekten de, sürekli olarak fakir fukaranın durumunu sormak için çevredeki köyleri dolaşır ve onlar adı-

na, ya Anglosakson misyonerlerden ya da tanıdığı birkaç zenginden yardım toplardı. Yardım alanların dinleriyle pek ilgilenmez, karşılığında da hiçbir şey istemezdi. Ama başka kimsenin ilgi göstermediği bu insanlar, aydan aya bu adamın iyilikseverliğini gördükçe, sonunda bu yeni çanın sesine kulak kabartıyorlar ve Protestan topluluğu gitgide kalabalıklaşıyordu.

Halil'in öbür etkinliği, uzun süre eğitim oldu; bunu daha önce de söylemiştim. Ama kurduğu öncü okul, Butros'un, Cebra'il'in, bizim köyden ve çevreden onlarca çocuğun –bu arada bizim aile tarihçisi, Ağaç'ın yazarı İsa'nın da– yararlandığı birkaç yıllık bir parlak dönemden sonra kapılarını kapatmak zorunda kalmıştı. Bu da Halil için, bir başarısızlıktan çok, bir düşün ölümü olmuştu.

Daha önce de söyleme fırsatını bulmuştum: İşe Abey'de, Sûku'l-Garb'da, Beyrut'ta ve başka yerlerde çok ileri bir eğitim alarak başlamış, sonra Protestan okullarında değişik görevler üstlenmiş, ardından da köye dönüp kendi okulunu kurmuştu; Amerikan modeline uygun bir okuldu bu ve hem onların, hem de İskoçya Presbiteriyeni başka misyonerlerin yardımıyla kurmuştu. Hedeflenen şey çok büyüktü. Başka bir gezegenden gelmiş benzeyen bu kişilerin bir altın kuralları vardı; Halil benzeri yerel çömezleri de benimsemişlerdi bu kuralı: Burada düzeyi düşürülmüş bir eğitim verilmeyecekti; öğrencilere, Boston ya da Edimbourg'da olsalar ne öğretilecekse burada da o öğretilcek, yaşıtları Amerikalı ya da Büyük Britanyalı gençlerden neler bekleniyorsa, onlardan da aynı şeyler beklenecekti.

Demek ki yeni okul, hiçbir biçimde köyde bilinen o eski okullara benzemeyecekti: gözlerinin feri kaçmış bir papazın korku veren değneğinin gölgesinde, okuması yazması olmayan atalarının kuşaklar boyu ıkına sıkına gevelediği anlamsız tümceleri aynı ses tonuyla bir kez daha gevelemeyecekti burada çocuklar; Halil, en iyi okul kitaplarını ve el altındaki en iyi öğretmenleri getirtmeyi, öğrencilere de en katı ölçütleri uygulamayı bir onur konusu yapmıştı.

Ne yazık ki –köylülerin onu çok iyi karşılamış olmalarına karşın– çok ilerilere gidemedi bu deney. Neydi bu başarısızlığın nedenleri? Bu nedenler üstünde çok fazla durmak istemiyor-

rum; zaten onları ancak yaklaşık olarak öğrenebildim. Bir yanda Katolik papazların düşmanlığı vardı; önce hazırlıksız yakalanmış ama sonra etkili bir karşı saldırıda bulunmuşlardı – bu konuya daha sonra döneceğim; Dağ’da bu türden okulların çoğaldığını gören ve artık, bunların yalnızca en önemlilerine –en büyük kasabalarda bulunanlara– arka çıkmak isteyen misyonerlerin verdiği desteğin cılızlığı da bir başka nedendi. Ama Halil için en kötüsü, yakınlarının “dönekliği” oldu: Beş oğlundan hiçbiri, okulun yönetimini yaşılanan kurucunun ellerinden devralmaya niyetli görünmüyordu. Zaten biri bile eğitimle ilgilenmiyordu. Halil’e çok daha ağır geleni: Hiçbiri, ne köyde, ne de bu ülkede kalmak istiyordu. Hepsi de denizler ötesinde yaşama hayalleri kuruyorlardı. Kimileri gitmişti; ötekiler de gitmeye hazırlanıyorlardı.

Bütün bunları yüreği kaldırmayan vaiz, okulu kapatmaya ve uzun öğretmenlik yaşamına bir nokta koyup, kendini... ipekçiliğe vermeye karar verdi. Evet, ipekböceği yetiştiriciliğine! Evinin çevresine, yapraklarıyla bu hayvancıkları beslediği beyaz dut ağaçları dikti; uzakta bir köşeye –kokuları yüzünden– bir böceklik yaptırdı. Ağaç’a göre bu böceklikte “*Pasteur’ün öğiitlediği yöntemi*” uyguluyor ve “*yoşenin en aranan ipek kozalarını*” üretebiliyordu.

Halil’in, her konuda katı bir kuralcı olduğundan kuşku yok; ayrıca bu niteliğe değer verdiğimi de söylemeliyim –vazin geçirdiği tuhaf dönüşümü düşündüğümde gülümsemekten kendimi alamıyorsam da. Bir yandan gevşekliğe, kafa tembelliğine, adam sendeciliğe, yarım yamalaklığa –kısacası çok uzun süredir şu bizim Doğu ülkelerini güçsüz düşüren bütün bu belalara– karşı çıkar kuralcılık. Ama bir yandan da katılıktır, tinsel esneklik yoksunluğudur; bu yanıla da şu bizim Doğu ülkelerinin hoşluğunu oluşturan şeylere, incelikli yaşama sanatına karşı çıkar.

Bu özel durumda, vaizin –ve karısının– kuralcılıkları, çocuklarının “dönekliği”nde büyük rol oynamıştı besbelli. Akrabalar arasında patlak veren bir iki ağır bunalımda da, yine bu kuralcılığın önemli bir payı olmuştu. Ne var ki, aileme bilgi ışığının, bu adam ve onun kısa ömürlü okulu sayesinde girdiğini

söylemeden geçersem, nankörlük etmiş sayarım kendimi. Her şeye bir başlangıç göstermenin her zaman tehlikeli olduğunu bilmez değilim; hiçbir şey hiçten doğmaz, hele bilgi, çağdaşlık ya da aydınlık düşünce için daha da doğrudur bu; ilerleme, çok küçük itmelerle, sonsuz bir bayrak yarışı gibi, art arda aktarımlarla olur. Ama öyle zincir halkaları vardır ki, onlar olmadan hiçbir şey aktarılamaz; böylece de aktarımdan yararlanan herkesin minnet duygularını hak ederler. Ben kendi payıma, vaize gönül borcum olduğunu düşünüyorum; üstelik onun vaiz olmayı seçmiş olmasıyla da bir ilgisi yok bunun. Presbiteryenliğe hiç ilgi duymayabilir, Amerikalı misyonerlerin asıl hedefleri üstüne kendi kendinize yüzlerce soru sorabilir ama yine de, yalnızca yüksek nitelikli bir eğitimle gerçek yurttaşlar yetiştirilebileceğini düşünebilirsiniz.

Doğruyu söylemek gerekirse Halil, yurttaşlar mı, yoksa yalnızca iyi Hristiyan Protestanlar mı yetiştirmeyi hedefliyordu, bilmiyorum. Büyük olasılıkla, inançlı insan ve vaiz kafasıyla pek bir fark görmüyordu bunların arasında. Ama yoksullara olduğu kadar öğrencilerine karşı iyilikseverlik gösterirken de, küçük hesaplar yapmaktan kesinlikle kaçınıyor, bilgiyi, öğrencilerinin onu iyiye kullanmaları için dua ederek dağıtıyordu. Kimi Katolik köylüler de bunu açıkça anladılar ve çocuklarını ona teslim ederken, onları babalarının inancından koparması korkusuna kapılmadılar. Büyük dedem Tennus da bunlardan biriydi; çocuklarını birbiri ardına vaizin okuluna yazdırmış, ama bunların hiçbiri Protestan olmamıştı.

Ya da neredeyse diyelim... Çünkü, bildiğim kadarıyla, hiçbir doğrudan mezhep değiştirme olayı olmasa da Tennus'un soyunun büyük bir bölümü bir süre sonra kendini Protestan olmuş bulacaktı; hepsinden önce de büyük kızı Yumna. Daha önce, babasının Butros'a, kız kardeşine doğru dürüst bir eğitim verilmesi gereği konusunda onunla aynı düşüncede olduğunu yazdığı mektuptan söz ederken, onun adını da annıştım. Köyde, böyle bir şansı olan ilk kızlardan biriydi besbelli. Halil'le karısı, o asık suratlı Sofiya –ikisi de kadınlara eğitim verilmesinin ateşli savunucularıydılar– onu kanatları altına almışlar ve bu yolda yürümesi için yüreklendirmişlerdi. Aynı zamanda

mezhep de değiştirmişler miydi ona? Bu çok önemli değil, çünkü nasıl olsa, vaizin büyük oğlu Doktor şükrü'yle evlenerek *de facto* Protestan olacaktı bir süre sonra.

Burada bir an duruyorum. Çünkü, kkenlerimden gelen ırmağı inmeye başladığımdan bu yana ilk kez, tanıdığım biriyle karşılaşıyorum. Az kalsın "yakaladığım" diye yazacaktım; bu deyim, art arda akıp giden, çok erken ölen ya da uzaklara gen ve bir daha geri gelmeyen ataların peşinden koşma duygusunu çok daha iyi yansıtır çünkü. şükrü'yle –ya da ailede her zaman anıldığı adıyla "Doktor şükrü"yle– ocukken bir kez karşılaşmıştım. Ondan önce len Yumna'ya yetişememiştim oysa; o günden, onun yalnızca bir fotoğrafını anımsıyorum; salonun duvarına asılmış bir çerçevede, siyah kadife bir zemin üstünde duran fotoğrafını. Salon, bir zamanlar köyün Protestanlarının toplandıkları ve dua ettikleri yerdidi; dış duvarda da paslanmış küçük bir an vardı hâlâ; ama ne işe yaradığını o zamanlar bilmiyordum.

Bu ev, şimdi benim evim.

İşte o gün, Doktor Şükrü'yü görmeye gitmiştim. Şimdi düşünüyorum da, büyük olasılıkla ölmenden önce son bir kez beni görmek istemişti; çok yaşlıydı ve artık odasından dışarıya adım atamıyordu.

Bu karşılaşmadan çok kesin imgeler kalmış belleğimde; oysa en fazla beş, belki de dört yaşındaydım. Bu yaşlı ve hasta adamı bugün bile anımsıyorum; öylesine zayıflamıştı ki yüzü bir üçgene dönüşmüştü ve gözlükleri, bu yüze çok büyük ve çok ağır geliyor gibiydi. Ama bakışları ve elleri hâlâ çok canlıydı. Üstü tavanlıklı bir yatakta oturmuş, büyük ve işlemeli bir yastığa sırtını yaslamıştı. Tepesi açılmış kafasının çevresinde beyaz, ipeksi ve karmakarışık saçlarının oluşturduğu bir taç vardı. Beni, yatağın hemen yanındaki bir hasır sandalyeye oturtmuş ve bugün bile yineleyebileceğim bir numara öğretmişti. Önüme çukur bir tabak yerleştirmiş, yarıya kadar suyla doldurmuş, sonra da yanındaki komodinin üstünden bir bozuk para alıp suyun içine atmıştı. Parmaklarını ıslatmadan bu parayı almak gerekiyordu. "Çok basit, göreceksin!" Gidip ona bir bardak, bir de eski gazete getirmemi söyledi; gazetenin bir ucunu yırtıp buruşturdu, yaktı ve bardağın içine koydu. Sonra da bardağı ağzı alta gelecek biçimde suyun içine yerleştirdi. Bir anda su, sanki büyülenmiş gibi, yanan kâğıda doğru yükseldi ve tabağın dibinden çekildi. Ben olanlara hayran kalmıştım ve Doktor Şükrü'ye yaptığım bu ziyareti hiçbir zaman unutmadım.

Kısa süre sonra öldü ve onu bir daha görmedim – ya da en azından ben başka bir karşılaşma anımsamıyorum. Çocukluğumda her zaman, oldukça serüvenci bir ruha sahip, çok derin bilgileri olan biri gibi söz edilirdi ondan ama pek kesin ayrıntılar da verilmezdi. Ve sanırım kısa süre sonra da hiç adı anılmaz oldu. Neyse ki Ağaç, otuz yedi yaşına kadar da olsa –kitabın basıldığı zamana kadar– ayrıntılı bir yaşamöyküsünü veriyor. Oradan 1871’de doğduğunu, eğitimine babasının okulunda başladığını ve –doğal olarak– Amerikalıların yanında sürdürdüğünü öğreniyorum; önce değişik bilimlere merak sarmış, gökbilimle, bitkibilimle, havabilgisiyle, zehirbilimle uğraşmış, çeşitli uzmanlık dergilerinde onlarca yazısı yayımlanmış, sonra da otuz yaşında, biraz geç de olsa, hekimliğe büyük bir ilgi duyduğunu farketmiş.

1904’te bir Osmanlı kurulu önünde diplomasını aldı ve parlak bir hekimlik yaşamına başladı – diyerek sürdürüyor, Şükrü’nün bir arkadaşı olan Ağaç’ın yazarı; bu, onunla bu kadar yakından ilgilenmesinin nedenini de açıklıyor. Ne var ki, yolculuk düşleri kuruyordu; 23 Şubat 1906’da bir gemiye binerek Mısır’a gitti; orada subay olarak orduda görev aldı; Sudan’a gönderildi; baskıya girdiğimiz sırada da hâlâ oradaydı.

Yumna’yla düğünleri, bu iki tarih arasında, ya 1905 sonunda ya da 1906 yılının hemen başında, Butros, Amerika yolculuğundan döner dönmez yapılmış olmalı. Çünkü hemen ardından yeni evliler, Şükrü’nün İngiliz ordusunda bir askeri hekimlik görevi aldığı Hartum’a doğru yola çıkmışlardı.

Tennus’un kızıyla Halil’in oğlu arasındaki bu evlilik, iki aileyi birbirine yaklaştırdı; artık yalnızca dost, komşu ya da uzaktan akraba değillerdi. Butros buna ancak sevinmiş olabilirdi; oysa kız kardeşinin düğününden kısa süre önce papaz olan Theodoros için “dinsizlerle” böyle bir birleşme, onur kırıcıydı; üstelik vaizin oğlu ateşli bir Protestandı; Katoliklere karşı davranışı da sert ve düşmancaydı. Kız kardeşinin böyle bir adamın karısı olması ve onu alıp İngilizlerin arasında yaşamaya götür-

mesi onu ancak üzebilirdi. Yine de bu evliliğe karşı çıkmamış ya da çıkamamıştı.

Büyükcem Theodoros için sınamaların sonuncusu da değildi bu. Çünkü Cebrail'in 1909 yılında Halil'e yazdığı bir mektup da –yalnızca dokundurarak da olsa– evlilikten söz ediyordu. Ayrıca çok da hafif bir dokundurmaydı bu; çünkü bizim göçmen, bir sürü şeyden söz ettikten sonra eski öğretmeninden *"erdemli kızı Miss Alis'e derin saygılarını aktarması"* ricasında bulunmakla yetiniyordu.

Açıkça onunla evlenmek istediğini söylemiyordu; ama genel selamlamalar arasına sıkıştırmak yerine ondan böyle özel bir biçimde söz etmesi –onu küçük bir kız olduğu zamanlardan beri görmediği düşünülürse– bir tür nabız yoklamasıydı.

Halil'in aklında, eski öğrencisi, kurnaz, becerikli, gülyüzlü, dış görünüşüne fazla önem veren, çalışmaya pek gelemeyen ve dinsel konulara pek eğilimi olmayan bir delikanlı olarak kalmıştı; ama aradan yıllar geçmiş ve bu kez Küba'daki durumu üstüne değişik dedikodular duymuştu. Herkes gibi o da Butros'un Havana'ya kardeşini bir sıkıntıdan kurtarmaya gittiğini öğrenmişti. Tam olarak neydi bu sıkıntı? Göçmenin mahkemelerle sorunları olduğu doğru muydu? Olmuşsa hangi konuda olmuştu? İnsan sorumlu bir babaysa ve kızını biriyle evlendirmeyi düşünüyorsa, açıkça yanıtlanmasını isteyeceği sorulardı bunlar.

Bu nedenle vaiz, Havana'dan gelen mektuba yanıt vermeden önce Butros'a açıldı; o da bu güven gösterisinden son derece rahatsız oldu. Bir yandan kendi deneyimi, kardeşinin sözlerine yüzde yüz güvenilemeyeceğini göstermişti ve Küba'da yaşadığı o tatsız maceranın anıları henüz belleğindeyken, bunu Halil gibi birinden gizleyip, hiç utanmadan, "Gözlerinizi kapatın ve kızınızı verin ..." diyemezdi. Ya zavallı kız gidip, onun gibi, o tavan arasında yatmak zorunda kalırsa! Öte yandan da, kardeşine sırt çevirip vaize, Alis'i onunla evlendirmemesini söyleyemezdi.

Geriye kalanlardan hiçbiri, bu iki adam arasında neler konuşulduğunu bilmiyor; ikisi de öleli çok oldu; zaten yaşasalardı

da böyle bir konuda nasıl olsa ikisi de tek söz etmezdi. Bilinen şu ki, Butros'la konuştuktan sonra Halil, o an için olumlu bir yanıt vermemeye karar verdi. Göçmen öğrencisine çok kibar ve çok usturuplu bir mektup yazdı; mektupta, aile üyelerinin sağlıklarıyla böylesine ilgilendiği için teşekkür ediyor, ayrıca, onun sağlığının ve işlerinin ne durumda olduğunu da bilmek istediğini yazıyor ve artık her şeyin yolunda olduğunu umduğunu söylüyordu.

Kitapları anlamakta Butros'tan geri kalan, ama yaşamı ondan çok daha iyi tanıyan Cebrail, köyde neler fısıldandığını hemen kavradı ve kendi tarzında karşılık vermeye karar verdi. Başkası olsaydı uzun uzun başarılarından söz eder, malını mülkünü, gelirlerini sayar dökerdi. Ağırbaşlı bir Presbiteryen vaize seslendiğini hesaba katan Kübalı büyükamcam, başka bir yol izlemeyi yeğledi. Kaleme aldığı oldukça kısa bir mektupta, yalnızca namusuyla çalıştığını, gece gündüz ter döktüğünü ve bir ailenin sorumluluğunu üstlenince daha da döneceğini yazdı; sonra da, laf arasında, evinden iki adım ötede güzel bir Presbiteryen kilisesinin bulunduğunu söyledi

Vaiz, mektubun edasını beğendi; sondaki ayrıntıdan da oldukça etkilendi. Hem o hem de kızı Alis; çünkü genç kız da ko-yu Katolik bir adada yapayalnız kalmaktan korkmuştu. Arkadan bir iki mektup daha gitti geldi ve sonunda Halil razı oldu. Karısı Sofiya ve kızı, bir iki ay sonra Küba'ya doğru yola çıktılar. Cebrail, ana kızı, Havana'nın orta yerinde ve mağazasının hemen üstünde, onlar için özel olarak hazırlattığı bir daireye yerleştirdi.

Düğün gösterişsiz, ama art arda iki törenle yapıldı: Biri mahallenin Katolik kilisesinde, öbürü de Presbiteryen kilisesinde. Kısa süre sonra vaizin karısı ülkeye geri döndü; papacı olmasına karşın çalışkan ve erdemli görünen damadı, içini rahatlatmıştı. Gerçekten de Cebrail, tüm zamanını işine gücüne veriyor, Alis'se, bir yandan günlerini ev işleriyle dualar arasında paylaşıyor, bir yandan da Tanrı'nın ona -çok acele olmasa da- bir çocuk bağışlamasını bekliyordu.

Cebrail'le Alis'in ilk çocukları, Havana'da, 30 Ocak 1911'de doğdu. Aile belgeleri arasında bulunan, elde boyanmış şatafatlı vaftiz töreni kartının üstünde bir leylak dalı ve arka planda iki yelkenliyle bir deniz manzarası yer alıyor. Karttan, törenin 16 Temmuz günü anne babanın Egido Sokağı 5 numaradaki evinde yapıldığını ve ayini yapan papazın "*Santo Cristo del Buen Viaje kilisesi başpapazı*" olduğunu öğreniyoruz; bunların yanısıra kartta ana babanın adları "*Gabriel*" ve "*Alicia*", vaftiz babası olarak Fernando Figueredo Socarrás diye birinin adı, vaftiz anası olarak da, törene gelemeyişi anlaşılan Carmela Cremate'nin adları yer alıyor; bu sonuncuyu törende bir başkasının temsil ettiği, adının yanında yer alan "*representada por la Señorita Rosa Martínez*" sözlerinden anlaşıyor.

Kartla birlikte, işlemeli bir kumaş üstüne çırpıplak yatırılmış bir de bebek fotoğrafı var. Çevresi, yumurta biçimi bir çerçeveye yerleştirilmek üzere kesilmiş bu fotoğraf vaftiz günü çekilmiş olmalı; üstünde hiçbir şey yazılı değil, yalnızca küçük harflerle basımevinin adı seçiliyor: "*Imp. Castro, Habana.*"

Presbiteryen vaizin kızının, çocuğunu bir Katolik papaza vaftiz ettirmeyi kabul etmiş olması beni çok da şaşırtmadı. Babasının düşüncesini sorsaydı, sanırım o da böyle yapmasını öğütlerdi. Yaşamının son yıllarında Halil, bu konularda, gençliğinde sahip olmadığı ılımlı bir tavır takınmıştı. Elimdeki, geç yaşlarından kalma belgelerde imzasını hep "Papaz Circis'in oğlu Halil" diye atıyor; sonra da daha küçük harflerle "Protestan

topluluğunun hizmetkârı” sözcüklerini ekliyor. Bir uzlaşma ve barış içinde bir arada yaşama istemini açığa vuran, zarif bir davranıştı bu; ama her şeyden önce de akıllıca bir davranıştı; topluluğunun hâlâ yeni ve büyük ölçüde azınlıkta olduğu bir ortamda yaşıyordu; bu nedenle inancını her şeyden önce insanlara örnek olarak yaymak ve ancak gelip ısrarla isteyenleri mezhebine almak durumundaydı.

Damadı Cebrail Protestan olmadığına göre, yeni doğan çocuk da olmayacaktı; eğer ileride, oğul anasının dinine geçmek isterse, bunu yapmakta özgürdü. Şimdilik çocuğu papazın vaf-tiz etmesine razı olmak en doğrusuydu. Çocuğun küçük adla-rından biri –Katolik papazı amcasının onuruna– Theodoro bile olacaktı üstelik.

Böylece iki eğilim mi toplanıyordu çocuğun çevresinde? Bi-raz daha yakından arayıp tarayınca, bir üçüncüsünü daha bula-caktım. Vaftiz kartında bir ad dikkatimi çekmişti. “Socarrás” Bu ada, yakın zamanlarda bir yerde rastladığımdan emindim. Annem Lübnan’dan Cebrail’in mektuplarını getirip bana verdi-ğinde Küba tarihi üstüne bir şeyler okumamış mıydım? Aynı yoldan gitmeye çalışarak, sonunda sevinçle, belleğimde bir yankı bırakmış paragrafı buldum:

28 Ocak 1895’te José Martí, New York’ta kırk ikinci –ve sonuncu– yaşgününü kutladı. Ertesi gün, adayı bağımsızlı-ğa götürecek genel ayaklanma emrini imzaladı. Belge 2 Şu-bat’ta Fernando Figueredo Socarrás’a aktarıldı; o da onu bir puronun içine sardırarak dört benzer puronun arasına yer-leştirdi. Sonra Key West’e, oradan da Küba’ya yollandı. Ba-ğımsızlık Savaşı 24 Şubat’ta başladı. Bu arada Martí, Máxi-mo Gómez’le buluşmak üzere Santo Domingo’ya gitmişti...

Bu metni ilk okuduğumda, özellikle sonda adı geçen ve büyükamcamın evini satın aldığı kişiyle ilgileniyordum; öte yandan José Martí’nin adını da, en azından ünlü “Guantana-mera”nın yazarı olarak tanıyor ama bu ozanın, onu bir biçimde Küba ulusunun kurucusu sayan yurttaşlarından ne denli bü-

yük bir saygı gördüğünü bilmiyordum. Buna karşılık o sırada, ne Figueredo Socarrás'ın kimliği, ne de bağımsızlık savaşında puroların oynadığı rol konusunda en ufak bir bilgim yoktu. Nasıl olmuştu da bu ünlü kişi, büyükamcam Cebrail'in oğlunun vaftiz babası olmuştu?

Olay inanılır gibi değildi; ama tam bir şaşkınlığa uğradığımı söylersem de yalan söylemiş olurum. Hayır, ne olduğunu kestirebiliyordum. Yine de düşüncemi doğrulamak için kimi başvuru kitaplarına dalmam ve aile arşivini bir kez daha karıştırmam gerekti: Lübnan Dağı göçmeni Cebrail'i Fernando Figueredo Socarrás'a, Socarrás'ı José Martí'ye ve Martí'yi Santo Domingo'lu subay Máximo Gómez'e bağlayan şey, dördünün de mason olmasıydı. Üçü için bu bağlantı, yaşamöykülerini anlatan yapıtlarda fazlasıyla belgelenmiş durumda; benim, adı Tarih kitaplarına girmemiş büyükamcam gelince, onun mektuplarını okumak yeterli. Okumayı bırakın, zarflarına ya da başlıklı kâğıdına bir göz atmak bile yetiyor, en solda, mağaza ambleminin hemen altında yer alan iki sözcüğü buluvermeniz için: *Distintivos masonicos*, "mason işaretleri"; bu sözcükler, onun törenlerde kullanılan madalya, şerit, önlük, kordon, gerdanlık ve benzeri şeyleri satmaya yetkili kılındığını gösteriyor.

Bütün bunlar, aileden dinlediğim dedikodularla çok iyi uyuşuyordu: Büyükamcam Cebrail de bir farmasondu, dedem de. Birbirlerini etkilemişler miydi? Yaşamlarının hangi döneminde olmuştu bu? Bu konuda kesin bir şey bilmediğimi söylemeliyim; bizim arşivi elden geçirdikten sonra biraz daha az karanlıkta olsam da..

Bana kalırsa Cebrail'in, Yeni Dünya'ya hareketinden sonra, ya Havana'da ya da daha New York'tayken ve kuşkusuz Martí'nin yandaşı Kübalı sürgünler tarafından mason olmaya ikna edildiği apaçık ortada. Bu yalnızca bir varsayım; ama büyükamcamın, on sekiz yaşında Lübnan Dağı'nın bir köyünde masonluğa alınmış olmasından çok daha akla yakın bir varsayım.

Dedeme gelince, uzun süre belirsizlik içinde kaldım, el yordamıyla bir şeyler aradım. Bir sürü olasılık vardı önümde ama hiçbirisi tam bir kanıt oluşturmuyordu. Örneğin, daha önce sözünü ettiğim ve Amerika'dan döndükten az sonra onunla,

Beyrut'ta, Doğu Yıldızı'nın tıraçasında uzun bir konuşma yapan arkadaşının yolladığı şu mektup:

Doğu Yıldızı'nın tıraçasındaki o akşamı düşünmekten kendini alamıyorum. Kapkaranlık bir geceydi; ve biz, tam da karanlığı dağıtmak ve ışığı yaymak amacına yönelik şeylerden söz ediyorduk. Ama bu, ancak senin gibi insanlar bir araya gelirse ve silahlarını birleştirirse olabilecek bir şey. Öyleyse sağlanılığın önüne kararsızlığın geçmesine olanak verme; çünkü sen özgür bir insansın ve özgür bir insan haksızlığı kabul etmez...

Sanırım "özgür insan" deyiminin, hem tekil, hem de özellikle çoğul "el-Âlîrâr" biçiminde, Arapçada "masonlar" anlamına gelen "el-Masoniyyûn el-Ahrâr" deyiminin kısaltması olarak kullanıldığını söylememde yarar var.

Şu mektuba yeniden dönüyorum.

Olası tek yola, senin gibi birinin izleyebileceği tek yola gir. En içten duygularımı açıyorum burada sana; çünkü bu eğilimler içinde olmanı, bu ülkede kalmak istemeni, hayranlık verici buluyorum...Senden olumlu bir yanıt almayı umuyorum, onuruna bir kadeh kaldırmak için; içki içmek gibi bir alışkanlığım olamasa da...

Sana sözünü ettiğim öğretiler kitabını yakında göndereceğim...

Belli ki, yakın ama yeni bir arkadaş edasıyla konuşan bu adam, Butros'u bir birliğe ya da bir derneğe katılması için yönlendiriyordu; dönemin koşullarında -1906 Mart'ında, Jön Türklerin ayaklanmasından iki yıl önce- ancak gizli ya da en azından pek ortalarda görünmeyen bir dernek olabilirdi bu.

Şimdi de dedemin, karşı devrim ezildiğinde ve Sultan Abdülhamit devrildiğinde yazdığı şiiri okuyorum yeniden:

Binanızın yıkılan duvarlarını onaracak Reşat'ın çağını selamlıyorum!

Onarılması gereken yıkılmış bina, bütünüyle masonlara özgü bir simgesellik. Bir kanıt mı bu? Hâlâ değil; ama ötekilere eklenen bir olasılık daha. Ayrıca şiirin gerisi de şöyle:

Niyazi'nin ve Enver'in kılıçlarını ve onları kınını an çıkartan yoldaşlığı selamlıyorum!

Ve selamlıyorum tüm toplulukların özgür insanları u...

Bu dizeleri her okuyuşumda, kanılarım biraz daha güçleniyordu. Böyle selamladığı "yoldaşlığın" mason yoldaşlığı değil İttihat ve Terakki ve Jön Türkler yoldaşlığı olduğunu kabule hazırdım. Ama buradaki şu "özgür insanlar" göndermesi de biraderlere yönelik bir göz kırpması gibi çınılıyordu kulağımda.

Başka yaklaşımlar da yapmıştım; başka tümce parçalarını da deşmiştim. Öte yandan mason dostlarıma da binlerce soru sormuştum; onlar da sabırla, kendi tarihleriyle, ülkeleriyle, bağlılıklarıyla ilgili bilgi boşluklarımı doldurmuş, ama dedemin izlediği yol konusunda beni aydınlatamamışlardı. Sonunda işin kuşku payını olduğu gibi bırakmaya karar verdim. Bu kanıt yokluğu karşısında, eğer Butros, Cebrail'in tersine, yaşamının bu yanını gölgede bırakmak istediye, bunun nedenleri olmalı diyerek avutuyordum kendimi; bir 'levanten' olarak gerçek kanılarını gizlemek zorundaydı; hem yetkililerden korktuğu, hem de kamuoyunun -ve yakınlarının- yargılarından çekindiği için. Belki de onun görünürde bırakmak istediklerinden ötesini fazla kurcalamamam gerekirdi.

Sonra günün birinde, kanıt çıkıp geldi. Üst düzeyden mason olan ve araştırmamı önemseyip sürdüren bir dostun mektubuyla birlikte:

Bugün size vereceğimi bilgiler, inşallah onca yıldır beklediğiniz bilgilerdir! İskoç Esselamı Locası arşivi, 908 numara da şunları buldum:

"Adayın adı: Butros M. M.

Kabul tarihi: 6 Nisan 1907

Yaşı: Kırk yaşında

Kayıt numarası: 327."

Eğer belirtilen yaş, onunkine uyuyorsa, o zaman bulduk demektir: "Butros Birader" 1905 yılında Beyrut'ta, Büyük İskoç Locası'na bağlı olarak kurulan Esselam Locası'na girmişti. Gerek geçmişte, gerekse günümüze dek en etkin olmuş localardan biridir bu.

Önceki mektuplarınızda bana söyledikleriniz –dedenizin Amerika'dan 1905 sonu ya da 1906 başında döndüğü ve 1907 sonbaharına dek Beyrut'ta kaldığı– göz önüne alındığında, sanırım tarihler birbirini tutuyor.

Evet, bu kez kuşkular ortadan kalkıyordu. Oldukça uzun zamandır bu kanıyı taşıyor olmama karşın bu onay, kuşaklar ötesinden, yaşayanlarla yaşamışları ayıran o kaygan sınırın ötesinden, bu yüzü unutulmuş adamla yepyeni bir yakınlık yaşamaya başladığım duygusunu veriyordu bana.

Osmanlı Anayasası'nın yürürlüğe girişinin birinci yıldönümü olan 24 Temmuz 1909 günü, "Hürriyet Bayramı" ilan edildi ve tüm imparatorluk topraklarında kutlandı – biraz, Bastille'in alınışından bir yıl sonra 14 Temmuz 1790'i Federasyon Bayramı ilan eden Fransa'da yapıldığı gibi. Benzerlik bununla da kalmıyordu; oturduğu kentin halkı ve yetkilileri önünde bu vesileyle bir demeç veren Butros'un sözlerinden açıkça anlaşıyor bu.

Yeni sultana ve devrimci subaylara saygılarını sunduktan sonra, o her zaman yeğlediği yönleme, yalancı alçakgönüllülüğe başvurdu yine:

Aslında bu konuşmamda, Osmanlı Anayasası'nın kapagında yazılı üç temel kavramı, Özgürlük, Kardeşlik ve Eşitlik kavramlarını açıklamaya çalışmam ve bunun için, bu sözcüklerin gerçek anlamlarıyla, insanların çoğunun onlara verdiği anlamları karşılaştırmam gerekirdi. Ne var ki, benden önceki konuşmacı bunu benim yapabileceğimden çok daha iyi yaptı. Öyleyse, aynı şeyleri iki kez dinlememeniz için izin verin de size, daha dün akşam bir Osmanlıyla bir "ecnebi" arasında geçen şu konuşmayı aktarayım yalnızca...

"Ecnebi" sözcüğünü olduğu gibi alıyorum; çünkü açıklamaya değer bir yanı var. "Yabancı" diye çevrilebilir bu sözcük; ama özel yananlamını akılda bulundurmak koşuluyla. Bir ecne-

bi –ya da bir kadından söz ediyorsanız *ecnebiye*– çoğu zaman, sözcüğün etnik anlamında, bir Avrupalıyı getirir akla. Yakındoğu ülkelerinde, hiçbir zaman bir Faslı, bir İranlı ya da bir Yunanlıya *ecnebi* denmez; yakın kültürlü bu ülkelerin insanlarını kendilerine özgü adlarıyla anmak alışkanlıklara daha uygundur. *Ecnebi*, daha uzaktan, Avrupa’dan, Amerika’dan ya da –daha ender olarak– Uzakdoğu’dan gelen biridir. Dedemin ve dinleyicilerinin kafasında, bu sözcük büyük olasılıkla bir Fransız, bir İngiliz, bir Alman ya da Amerikalı çağrışımı yapıyordu; demek ki onu “Avrupalı” ya da “Batılı” diye çevirebilirdim, “Yabancı” demek yerine. Küçük bir kararsızlıktan sonra, bu sonucuda karar kıldım; Eski-Ülke’nin kültüründe pek de öyle olmayan bir sözcüğü apaçık hale getirmemek için.

Ayrıca, bu yaptığım açıklama da bütünüyle gereksiz; çünkü burada birbirleriyle konuşur gibi yapan bu “Yabancı” ve bu “Osmanlı”, aslında aynı kişi: Dedemin ta kendisi; iki düşsel konuşmacıya söyletirse, sözlerinin daha kolay anlaşılacağını düşünmüş olmalı.

Yabancı: Görüyorum ki, meydanlarınız bayraklarla donanmış; insanlar da çok sevinçli görünüyorlar.

Osmanlı: Çiinkii yarın çok büyük bir bayramımız var: Hürriyet Bayramı. Toplantılar yapacağız, söylevler vereceğiz, gazetelerde yazılar çıkacak; tıpkı, böyle günlerde Fransa’da, Amerika’da ve başka özgür ülkelerde yapıldığı gibi.

Yabancı: Gerçekten de adını andığınız uluslar, gurur duydukları olayları kutlamak için bayramlar düzenliyorlar. Peki siz neyi kutluyorsunuz, söyler misiniz bana?

Osmanlı: Özgürlüğü, Kardeşliği, Eşitliği yücelten Anayasamızın ilanını kutluyoruz. Gurur duymanız gereken bir olay değil mi bu?

Yabancı: Özgürlük gerçekten de bir bayramı hak eder. Ama “ilan” sözcüğüyle ne demek istediğinizi tanı anlamıyorum. Bu bir metnin yayımlanmasıysa, sanırım bundan otuz yıl önce yayımlandı o metin ve bu gecikmiş kutlamanın ne yararı var, bilemiyorum. Eğer kutlamanın konusu, Anayasa’nın gerçekten uygulanması, Özgürlük, Kardeşlik,

Eşitlik ilkelerinin gerçekten uygulamaya sokulması, yani her yurttaşın kendisine tanınmış haklardan gerçekten yararlanmasıysa, o zaman size –birçok yönetimi biriniyle görüşmüş, birçok sivil, dinsel ya da başka türden kuruluşu ziyaret etmiş biri olarak– kimsenin bu ilkelerin farkında bile olmadığını, yöneticilerinizin çoğunun, bunların bir gün uygulanabileceğini hayal bile etmediklerini söylemek zorundayım. Bu açıdan bakıldığında, bir şeyleri kutlamak için henüz biraz erken gibi geliyor bana.

Osmanlı, kızgın: Siz bizim büyüklerimizle alay mı ediyorsunuz? Gücünü anayasadan alan sultanınızla, Niyazi'yle, Enver'le alay mı ediyorsunuz? Yoksa siz de şu bozgunculardan mısınız?

Yabancı: Sakinleşin dostum ve beni anlamaya çalışın. Ben sizin dilinizi konuşuyorum; bozguncu filan da değilim. Ve özgür insanların en içten olmasaydım, sizinle bu kadar açık konuşmazdım. Sultanınızın ve büyüklerinizden kimilerinin nitelikleri konusunda, sizin bilmediğiniz binlerce şey biliyorum. Sultanınız dürüst ve erdemli bir insan; bizim krallarımızdan hiçbirinin ondan iyi olduğunu söyleyemem. Niyazi'yle Enver'e gelince, onlar da yürekli kahramanlar; emin olun ki bu kıratla adamlara, bizim oralarda, sizin burada gösterdiğinizden de çok saygı gösterilir. Hele hele sizi, anayasal düzenden kuşku duymaya çağırdığımı hiç düşünmeyin; benim gözümden ondan başkası olamaz. Ne var ki, anayasanın bir anlamı olması için, onun kâğıt üstüne değil; insanların törelerine işlenmesi gerekir. Bununla, herkesin bir yurttaş gibi davranmayı öğrenmesi gerektiğini söylemek istiyorum; herkes haklarından yararlanmalı ve huzur içinde işine gücüne bakabilmeli. Şu an öyle mi? Gerçek şu ki, sizin töreleriniz, birbirlerine saldırıp duran, aralarında kabileler kurup birbirinin malını mülkünü talan eden atalarımızın, o 'cahiliye' dönemi Araplarının töreleri hâlâ. Aramızdan uygar olduğunu ileri sürenler, önemli kişiler, başı çekenler bile, amaçlarına ulaşmak için utanmaz yalanlara başvurmaktan, ona buna kara çalmaktan çekinmiyorlar; karanın ak, akın kara olduğunu söylüyorlar size; tilkinin aslan, aslanın

tilki olduğunu söylüyorlar; ve siz, kör gibi onları izliyorsunuz, Tanrı'nın zaferi onlara vermesi için dualar ediyorsunuz. Ama bilin ki, hızla bu yöneticilerden kurtulmazsanız, anayasal düzeniniz yozlaşacaktır. Ve bu, deneyeceğiniz son rejim artık; bundan başkası olmayacak. Yabancıların ellerine düşeceksiniz ve size köle gibi davranacaklar. Öyleyse kurtulun bu kendini beğenmişlikten, bu bilgisizlikten. Açık yürekliliği, gerçekçiliği hor görmeyin artık; sizi yıkıma sürükleyenleri desteklemekten vazgeçin; hiçbir anlamı olmayan bu kutlamaları, bu şenlikleri de bir kenara bırakın!

O zaman Osmanlı başını eğdi, düşüncelere daldı; yüziindeki sevinç belirtileri silindi, gözlerinden yaşlar akmaya başladı. Çevresine bakıp kendisini avutacak birilerini aradı. Sonra şu dizeleri söyledi...

Konuşmacıların –soru ve yanıtlar boyunca gitgide saydamlaşan– maskeleri sonunda düşüyor. Az önce kendini “özgür insanların en içteni” olarak tanımlayan “Yabancı”, Butros’un bir yıl önce söylediği sözleri yineliyor; “Osmanlı” da yine Butros’un yazdığı ve aynı izlekleri ele alan bir şiiri söylemeye hazırlanıyor:

*Diinya ulusları, zaferlerini kutlamak için bayram eder;
ama bizim bayramlarımız hep aldatmıca,*

*Ne var kutlanacak, söyleyin bana? Hangi zengin ülkeyi
ele geçirdik? Ne düzeldi bizimkilerin yaşamında?*

*Bir sultan tahttan el çekti, yerine öteki geçti, ama hâlâ
aynı biçimde işliyor iktidar,*

*Maymunıştalı bir ulusuz biz, tutkuların rüzgârıyla
sürüklenir gideriz oradan oraya...*

Jön Türkler ayaklanmasından bir yıl, Abdülhamit'in düşüşünden de ancak üç ay sonra kalabalık önünde söylenmiş bu sözler, basit bir öfke ve sabırsızlık belirtisi değildi. Her ne kadar konuşmadaki "Osmanlı" ve "Yabancı", yeni sultanı ve devrimci subayları savunuyor gibi görünseler de, bu yöneticilerden böylesine tepeden bir edayla söz etmeleri bile anlamlıydı. Butros gitgide daha çok düş kırıklığına uğruyor, daha çok örseleniyor ve düşündüklerini söylemek için yeni edinilmiş bu ifade özgürlüğünden yararlanıyordu.

Onu en çok kızdıran şey, tüm yönetimde, valisinden en küçük yazmanına kadar bütün yerel görevlilerin uygulamalarında, hâlâ eski yönetim alışkanlıklarının geçerli olmasıydı. Ama bunların bir günde, sadece bir kararnamenin yayımlanmasıyla değişebileceğini düşünmek için de çok saf olmak gerekirdi.

Onu üzen başka bir şey de -ki çok daha ciddi, çok daha acı veren bu konudan açıkça söz edemiyordu Butros- onun için en temel konulardan birinde hiçbir düzenleme yapılmadığını, yapılma umudunun da olmadığını yavaş yavaş anlamaya başlamasıydı.

Bu konu, "İmparatorluğun azınlıkları" konusuydu. Doğu sorunuyla ilgili Tarih kitaplarına öykünerek biçimlendirdiğim bu başlık, aslında işin özünü anlatmıyor. Çünkü işin özü, azınlıkların haklarını tanımlamak değil; konuyu böyle dile getirmeye başladınız mı, o iğrenç hoşgörü mantığına, zafer kazananların yenilenlere 'bahşettiği' o küçümser tavırlı koruma mantığı-

na giriveriyorsunuz. Butros, hoşgörlmek istemiyordu; ve ben, onun torunu, ben de istemiyorum. Sahibi olduğum aitlikleri yadsımak zorunda bırakılmadan tüm yurttaş ayrıcalıklarının tanınmasını istiyorum ısrarla; devredilmesi olanaksız hakkım bu benim ve beni bundan yoksun bırakacak toplumlara, gururla sırt çeviriyorum.

Butros'un ilgilendiği şey -ilgilenmek fiili burada biraz zayıf kalıyor; tüm heyecanlarını, tüm düşüncelerini, tüm eylemlerini belirleyen şey desem daha doğru olur- onun gibi Hristiyan ve Arapça konuşan bir azınlık topluluğu içinde doğmuş birinin, çağdaşlaşmış bir Osmanlı İmparatorluğu içinde, bir yaşam boyu doğumunun bedelini ödemek zorunda kalmadan tam bir yurttaş konumuna sahip olup olamayacağıydı.

Kimi belirtiler, Jn Türkler devriminin tam da bu yönde gittiğini düşünmesine neden oluyordu. İlk andan başlayarak devrimi alkışlayan, zaman zaman etkin biçimde ona katılan bütün azınlıklar, bu "tüm toplulukların zgr insanları", ister istemez onunla aynı umutları besliyor olmalıydılar.

Ama kısa zamanda kaygı verici olaylar da meydana gelmeye başlamıştı. Örneğin, şu genel seçimler; bir özgürlük ve demokrasi başlangıcı olması gerekirken, dalaverelerle, hilelerle lekelendi; devrimci subaylara ve İttihat ve Terakki'ye yandaş milletvekili sayısını olabildiğince artırmak için her türlü yola başvuruldu. Bu milletvekilleri, imparatorluğun tüm uluslarının vekilleriydiler ama "birlikiler" her oylamada iki klana ayrılıyor, bir yanda Türkler, bir yanda Türk olmayanlar toplanıyordu.

Aynı bölünme, yönetici ekipte de gözlendi. Azınlıklar, "yerli olmayanlar" ve masonlar, yavaş yavaş yönetimden uzaklaştırıldılar; onların yerini, Adriyatik'ten Çin sınırlarına dek uzanan, tek uluslu, tek dilli, tek başkanlı, yeni bir Türk İmparatorluğu düşleri kuran Enver Paşa'nın yönettiği, aşını ulusçu bir grup aldı. Aynı Enver değil miydi bu, Selanik'te, Olympia Pallas'ın balkonundan halka seslendiğinde, artık İmparatorlukta ne Müslüman, ne Yahudi, ne Rum, ne Bulgar, ne Romen, ne Sırp kalmayacağını söyleyen; "nk hepimiz kardeşiz ve aynı mavi ufkun altında, hepimiz Osmanlı olmaktan gurur duyuyoruz" diyen?

Bir zamanlar, bu güzel sözleri alkışlayanlar: "Ağzından dökülenleri dinlerken yalnızca duymak istediklerimizi mi duyduk acaba?" diye soruyorlardı şimdi kendi kendilerine. Enver'in ortadan kalkmasını istediği "Rum", "Sırp", "Bulgar", "Müslüman", "Yahudi" gibi tanımlar arasında "Türk" sözcüğünün yer almamasını anlamlı bulmaya başlıyorlardı. Ve bu subayın amacının, özgürlük ve eşitlik bahanesi altında, İmparatorluğun çeşitli halklarına o güne dek tanınmış özel hakları geri almak olup olmadığını düşünmeye başlıyorlardı.

Belli ki, ortada çok ağır bir yanlış anlama vardı. Ve dedemin yazgısını olduğu kadar, içinde doğduğu İmparatorluğun yazgısını da etkileyecekti bu yanlış anlama. Butros bir yurtseverdi; tumturaklı bir edayla kılıcını selamladığı subaysa bir ulusçuydu. İnsanlar, çoğu zaman bu iki tavrı birbirine yaklaştırırlar ve ulusçuluğu, yurtseverliğin güçlendirilmiş bir biçimi gibi görürler. O zamanlar –büyük olasılıkla başka dönemlerde de böyle olmuştur– gerçek bambaşkaydı: Ulusçuluk, yurtseverliğin tam tersiydi. Yurtseverler, içinde değişik diller konuşan, değişik dinsel inançları olan, ama geniş ve çağdaş bir yurdu kurma istemiyle bir araya gelmiş çok sayıda halkın bir arada yaşayacağı ve Batı'nın yücelttiği ilkelere, Doğulu ruhların incelikli bilgeliğini esinleyecek bir imparatorluğun hayallerini kuruyorlardı. Ulusçulara gelince, çoğunluğu oluşturan etnik grubun üyesiyseler salt egemenlik, azınlıktaysalar ayrılıkçılık düşleri kuruyorlardı; bugünün sefil Doğusu, onların yan yana gelen düşlerinden doğan canavardır işte.

Benim, bu kadar geç gelip bunları söylemem bir marifet sayılmaz; Tarih, getirip sayısız anlamlı olay sermiş burnumun dibine! Ama dedemin zamanında bile, başkaldıran subayların doğurduğu umutlar, aydan aya azalmıştı; kısa süre sonra da bütünüyle silinip süpürülecekti: Enver, ülkesini Almanların ve Avusturyalıların yanında Birinci Dünya Savaşı'na sokacak, eğer yenilirse Rusya'nın elinden Kafkasya'daki topraklarıyla genellikle Türkistan adıyla anılan ve Türkçe konuşulan eyaletlerini alma düşleri kuracak, ne var ki yenilen ve dağılan, Osmanlı İmparatorluğu olacaktı. Boyun eğmez subay, bu kez gidip hizmetlerini önce Lenin'e sunacak, daha sonra Kızıl Or-

du'ya saldırarak ve onun kurşunlarıyla Buhara yakınlarında, 1922 yılında, kırk bir yaşında ölecekti.

Dedem, bu adamla artık ilgilenmiyordu. Ölümünden haberi olup olmadığını bile bilmiyorum. O dönemde Dağ'da pek söz edilmemişti bundan. Birkaç yıl önce olsa Doğu halkları arasında bir destana dönüşebilecek böylesi bir 'cephede ölüm', önemsiz bir olay haline gelmişti. Anlı şanlı 1908 isyancılarının anısı, o zamana dek İmparatorluğun yaşadığı olaylarda küçük bir rol oynamış başka bir Türk subayının, Kemal Atatürk'ün yükselişiyle gölgelenmişti artık.

Butros, onun yaptıklarından da heyecanlanıp coşacak, giderek gereğinden fazla bile kaptıracaktı kendini bu coşkuya; yalnızca kılıcını selamlamak için bir şiir yazmakla yetinmeyecek, onuruna güzel bir de çılgınlık yapacaktı. Bir çılgınlık daha... Ama bu sonunucusu unutulmaz bir çılgınlık olacaktı. Zamanı gelince döneceğim bu konuya.

1909 yılı ortalarında, tüm eyaletlerde gerilim yükselir ve art arda olaylar patlak verirken, önemli bir Osmanlı devlet görevlisi, kanını beynine sıçratan bir olay üzerine, bir daha dönmemesine İstanbul'u terketmeye karar verdi.

Bir Osmanlı yargıcıydı bu adam; Sayda kökenliydi ama ailesi -Hristiyan Maruni bir aile- yıllardır Boğaziçi kıyılarına yerleşmişti. Yazın, bir pazar günü, geleneksel aile yemeğinin sonunda, sakın bir edayla karısına ve on üç çocuğuna, neleri var neleri yoksa sandıklara yerleştirmelerini emretti. Hem onlar, hem de evdeki tüm çalışanlar için, İskenderiye'ye giden ilk gemiye bilet almıştı.

Yargıcın adı İskender'di; kızlarının en küçüğü Virginie, bu göç sırasında yedi yaşındaydı. İstanbul'da doğmuştu ve Türkçe dışında bir dil konuşmuyordu. Daha sonra Mısır'da Arapça ve Fransızca öğrenecek ama Türkçe, ömrünün sonuna dek anadili olarak kalacaktı. Aile, uzun yıllar Nil deltasında yaşayacak ve Virginie, orada, Lübnan dağından gelen, Amin adında bir göçmenle evlenecek, ilk kızını da -benim annemi- orada doğuracaktı.

Anne tarafından büyükannem, elli dört yaşında kanserden öldü ve Kahire'nin bir mezarlığına, kocasının yanına gömüldü. Ona zar zor yetiştin ve belleğimde tek bir görüşmemizin hayal meyal anısı var ancak.

Çocuklarına tek Türkçe sözcük öğretmemiş, yolculuktan ve göçten de pek az söz etmişti. Ama zaman zaman, İstanbul'daki evlerini anlatırdı onlara, gözyaşları boğazını düğümleyene dek. Ondan bana, hem bu gizleme eğilimi, hem de bu nostalji miras kaldı. Onca atamın gururla konuştuğu Türkçeden, bugüne dek Lübnan lehçesinde kalmış birkaç sözcük biliyorum yalnızca; ama tüm çocukluğum, düşlerimde yer eden "İstanbul'daki evimiz"le geçti; beyaz sütunlu bir saray gibi hayal ettim onu hep –büyük olasılıkla da böyle değildi– ve uzun zaman, bu serabın bir çiy gibi dağılıp gitmemesi için İmparatorluğun eski başkentine gitmekten kaçındım. Oldukça geç bir tarihte gittiğimde de ilk günlerimi, atalarımın izlerini sürmekle, özellikle de yüzyıl başlarının telefon rehberlerinden "evimizin" adresini aramakla geçirdim. Neyse ki bir süre sonra bu takıntıyı söküp atabildim içimden ve kenti, bir yetişkinin gözle riyle dolaşabildim.

Babasının, yurdunu bırakıp gitme nedenleri konusunda büyükannem pek bir şey söylemezdi; çocukları da, bu konuda söylenen her sözcüğün ona bir işkence gibi geldiğini hissetmişlerdi ve soru sormaktan kaçınıyorlardı. Kiini zaman, bu denli genç ölmeseydi bana anlatırdı diyorum kendi kendime. Ama bundan da pek emin değilim. Ne de olsa öbür büyükannem, ne aklını ne de belleğini yitirmeden doksan bir yaşına dek yaşadı ama ona sorma fırsatını bulamadığım binlerce şey var hâlâ. Ölümü suçlamak kolay! Bu olayda da, başkalarında da, öğrenmeyi gerçekten istediğim zaman, her istediğimi öğrendim ben. Gerçek, çok ender toprağa gömülür; utanma, acı ya da kayıtsızlık perdelerinin arkasına sinmiştir sadece; öte yandan sizin de bu perdeleri aralamayı tutkuyla istemeniz gerekir.

Aslında bu tür istekler bende daha önce, çok daha önce, kısa pantolonla dolaştığım zamanlarda uyanmalıydı. Günün birinde ailemin bu kanadından bir kuzenimiz, köye, annemle babamı ziyarete gelmişti. Daha önce onu hiç görmemiştin, sonra

da görmedim. Tatlı dilli, sevecen, nazik, biraz utangaç bir adamdı ve Beyrut'un yoksul mahallelerinden birinde doktorluk yapıyordu. Çocuk gözlerimle bugün de görür gibiyim onu, salonda babamla konuşurkenki halini. Ansızın, söylediği bir tümcenin tam ortasında, ziyaretçi kısa ama son derece etkileyici bir titremeyle sarsıldı; sanki güçlü bir elektrik akımı verilmişti bedenine. Anemle babam, bu tike alışık görünüyorlar ve hiçbir şey farketmemiş gibi davranmaya çalışıyorlardı. Bense büyülenmiş gibiydim; gözlerimi ondan, çenesinden, ellerinden ayıramıyor, bir sonraki sarsıntıyı bekliyordum; o sarsıntı da, hiç sektirmeden, her iki üç dakikada bir yineleniyordu.

Kuzen gittiğinde annem durumu açıkladı: Çocukluğunda, Türkiye'de, "kıyımlar sırasında" bir asker, onu saçlarından yakalamış ve boğazlamak üzere boynuna bir bıçak dayamıştı. Neyse ki oradan geçen bir Osmanlı subayı, çocuğu tanımış ve bağırmıştı: "Bırak onu, alçak herif! Doktorun çocuğu o!" Kıyıcı da bıçağını atıp kaçmıştı. Gerçekten de bu kuzenin babası, tıpkı onun gibi, yoksul bir mahallede doktorluk yapıyor ve insanlara özveriyle, çoğu zaman tek kuruşlarını almadan bakıyordu. Böylece kurtulmuştu çocuk; ama o gün yaşadığı korku, kalıcı izler bırakmıştı. Bu facianın yaşandığı 1909 yılında altı yaşındaydı. Bizimkilere yaptığı o tek ziyaret sırasında en az bir elli yaş fazlası olmalıydı. Ama bedeni unutmamıştı.

Ölümden kurtulan bu çocuk, büyükannemin yeğeniydi ama neredeyse onunla aynı yaşıydı, çünkü onun büyük kız kardeşinin oğluydu. Bu ayrıntı önemli: Bir sonraki kuşağın ilk erkek çocuğuydu ve büyükbabası, tam bir Doğulu büyükbaba gibi, taparcasına seviyordu onu. İşte bu çocuk yüzünden, bu kıl payı atlatılmış facia yüzünden, tüm ailesiyle birlikte İstanbul'u terketmeye karar vermişti büyük büyükbabam. Torununun boğazına dayanan bıçak, bir uyarıydı; onu duymazlıktan gelmek istemiyordu.

Anlatılanlara bakılırsa, o dönemde, onun gibi önemli birinin, etkin, zengin ve saygın bir yargıcın böyle kaçıp gitmesi, birçok insanı kaygılandırmıştı. Maruni topluluğundan onun gibi birçok insan, çok geç olmadan gitmeleri gerekip gerekmediğini sormaya başlamışlardı kendi kendilerine. Can çekişen

imparatorluğu sarsan onca çırpınma arasından yalnızca bir örnekti bu.

Tuttuğu yollarla benim tutacağım yolları da belirleyen bu İstanbullu büyük büyükbaba konusunda son yıllarda epeyce bir şeyler öğrenebildim. Beni bütünüyle doyurmasa da, en azından iştahımı açacak şeyler; kim bilir, belki bir iki eski püskü belge daha bulurum günün birinde! Örneğin görme yetisini yitirdiğini ve mahkeme kürsüsüne, yanında bir yardımcıyla çıktığını öğrendim; çoğu zaman sekiz çocuğundan biriydi bu yardımcı ve hem ona sunulan belgeleri okuyor, hem de zaman zaman bir davacının görüntüsünü ya da yapılan bir hareketi kulağına fısıldıyordu.

Olayın tiyatromsu yanı, biraz da hoşuna gidiyor olmalıydı, çünkü –bir yargıç da olsa– aslında tiyatroda büyümüştü. Ailesi, İmparatorluğun birkaç bölgesinde bu alanda öncülük etmiş ünlü bir tiyatro trupunun kurucularıydı. Küçük adları Marun ve Nikola olan iki amcası, ilk kez, kendi çevirdikleri Molière’leri, Racine’leri oynatmışlardı buralarda; kız kardeşleri Verde, zamanının en sevilen kadın oyuncusuydu; geleceğin yargıcı da, çocukluğundan başlayarak, turnelerinde onlara eşlik etmişti.

Öte yandan, mahkemesini, evini, toplumdaki yerini bir anda bırakarak, tüm yakınlarıyla birlikte kalkıp Mısır’a gitme ve orada yaşamını yeniden kurma kararını ne denli kolay verdiği ne baktığınızda, bunun bir kentsoylu hanedanından çok, bir tiyatro trupuna yaraşır bir tepki olduğunu düşünmekten kendinizi alamıyorsunuz.

Belli ki, büyük büyükbabamın ruhunda bir panayır cambazı bileşkesi vardı ve bir seçim yapma zamanı geldiğinde, dizginleri o almıştı ele.

Yeniden Butros'a ve Osmanlı İmparatorluğu'nu sona erdiren bunalımın onu nasıl etkilediğine dönersek, yaşadığı düş kırıklığını bir ölçüde siyasi olaylarla açıklayabiliyor olsak da, sanırım bunun yanında daha kişisel nedenleri olduğunu da söylememiz gerekiyor.

Bunu yazdıktan ve dönüp bir kez okuduktan sonra, düş kırıklığı konusunda siyasi olanla kişisel olanı ayırmanın bana bütünüyle olanaksız geldiğini de kabul etmek zorunda görüyorum kendimi. Bu, hem dedem için, hem Cebrail için, hem de çağdaşlarının birçoğu için böyle. Bütün göç edenler, bütün başkaldıranlar, giderek daha adaletli bir dünya düşü kuran bütün insanlar, bunu her şeyden önce, yurtlarını yöneten toplumsal ve siyasi sistemde kendilerine bir yer bulamadıkları için yapmışlardır; ama her zaman buna, tek tek kararlarını belirleyen kişisel bir etken de eklenmiş ve bu yüzden, örneğin bir kardeş çekip gitmiş, öteki kalmıştır.

Butros için ülkeyi terketmeme ve kendini onun geleceğine inanmaya zorlama kararı, hem kişisel kanılarının, hem ailesinin durumunun, hem de yaradılışının, boyun eğmez, öfkeli, kararsız ve tepeden tırnağa kuruntularla dolu yaradılışının bir sonucu-uydu. Yaptığı seçim tehlikeliydi ve her zaman bunun farkında oldu. Tüm yüreğiyle arzuladığı bu yeni Doğu'nun ortaya çıkışından sürekli olarak kuşku duydu. Genellikle, bundan çıkarılması gereken tüm sonuçları çıkarmaktan çekiniyordu. Ama zaman zaman bunu da yaptı.

Örneğin, 1909 Temmuz’unda, bir “Osmanlı”yla bir “Yabancı” arasında uyarıcı bir diyalog biçiminde gelişen o konuşmayı yaptığında, ciddi bir karar almıştı: İkinci kez Doğu Koleji’nden istifa edecek ve öğretmenliği bırakacaktı. Bunun nedeni, görüş-nüşte okulu yöneten papazlarla düştüğü bir anlaşmazlıktı; ama aynı zamanda, artık yaşamına vermek istediği yeni yönle ilgili daha geniş bir sorgulama yatıyordu altında.

Bir yıl sonra, 1910 Haziran’ında, o sıralar Kahire’de ve hâlâ İngiliz ordusu sağlık hizmetlerinde çalışan dostu ve kayını Doktor Şükrü’ye yazdığı bir mektup, buna tanıklık ediyor.

Seni, küçük aileni ve Mısır’ın şu en sıcak günlerinde çektiklerinizi düşünürken, onca incelikle yazılmış mektubun geldi; hem içimi rahatlattı, hem de hep birlikte olmadığımıza üzüldüm.

Sana mektup yazmayan ana babana kızgın olmakta binlerce kez haklısın. Ama için rahat etsin; sessizliklerinin tek nedeni, kendilerini bütünüyle şu pek saygıdeğer ipekböceklerine kaptırmış olmaları. Kısa süre önce, köyde, onlarla birlikteydim; merak edecek hiçbir şey yok, hepsi de çok iyi; birlikte yedik içtik, senin sağlığına kadeh kaldırdık.

Okul sorununu açmadan önce Butros, mektuplarında çoğu zaman yaptığı gibi, ailenin kimi üyeleriyle ilgili bilgiler veriyor; genellikle ben bunları atlıyorum; ama bu kez bu bölümü korudum ve bunun bir nedeni var.

Şu sevgili Theodoros’a gelince, o da yönetici yardımcısı olduğu Baalbek Manastırı’ndan Mar Yuhanna Manastırı’na atandı ve oranın başpapazı oldu. Önümde, baştan aşağı iyi haberlerle dolu bir mektubu var. Az sonra ona yanıt vereceğim ve senin de dostça selamlarını ileticeğim... Ailenin göçmenleri de Tanrı’ya şükiir iyiler, ama onlardan yakınlarda haber almadım...

Theodoros, ailenin Katolik kolunun bir anlamda başını çekerken, Şükrü, vaiz babasınıninkinden çok daha katı, kesinlikle

“papa karşıtı” bir Protestanlığı savunuyordu. Butros da bu mektubunda –başka bir ikisinde daha olduğu gibi– arabulucuyu oynamaya ya da en azından ailesini tehdit eden çatışmaları yumuşatmaya çalışıyordu besbelli.

Bu girişten sonra da, asıl konuya geliyordu:

Doğu Koleji’ne geri dönüşümle ilgili duyduklarına gelince, bil ki bunlar doğru değil. Çeşitli araçlar kullanarak benimle ilişkiye geçtikleri, ücretime zam yapmayı önerdikleri doğru; ama önerilerini geri çevirdim ve geçen yıl başında öğretmenliği bıraktıysam, bınıu bu yıl yeniden başlamak için yapmadığımı söyledim onlara. Ayrıca Beyrut’ta da çeşitli öneriler aldığımı ama kendi işlerimle ilgilenebilmek için onları da geri çevirdiğimi anlattım. İnan bana, gerçekten de özellikle bu okula karşı değilim. Üstelik Doğu Koleji yöneticileriyle ilişkilerimi son zamanlarda daha da iyileştirdi; düzenli olarak görüşüyoruz, sık sık çeşitli konularda görüşlerime başvuruyorlar. Görünüşe bakılırsa öğrenciler ve aileleri beni istiyorlarmış; ama ben ne bu kuruma, ne de bir başkasına yeniden bağlanmak istiyorum. Gerçek düşüncemi sorarsan, okul çalışmalarından ya da en azından şu anda uygulanan biçiminden fazlasıyla sıkıldım. Her şeyin boş ve yüzeysel olduğu bir ülkede, defterler ve mürekkep hokkaları arasında geçirdiğim bunca yılı düşündükçe üzüldüyorum (Kalemim gemi azıya aldı, sevgili kardeşim; ne olur beni bağışla ve şu son söylediklerimi unut)...

Butros, kendi işleriyle ilgilenmek niyetinde olduğunu söylüyor. Peki, neydi bu işler? Arşivinden, kafasında bir sürü proje evirip çevirdiği, mektuplarında bir görünüp bir kaybolan ve yerini hemen bir sonrakine bırakan bir sürü tasarı üstünde durduğu izlenimini alıyorum. Ve okumayı sürdürdükçe, önce bir gazete yayımlamaya niyetlendiğini, sonra bir kitabevinin hisselerinden satın almayı, ardından Beyrut’ta büyük bir otelin –Amerika Otelі’nin– yönetimini üstlenmeyi, daha sonra da arkadaşlarıyla ortaklaşa bir dışalım-dışsatım şirketi kurmayı düşündüğünü öğ-

reniyorum. Bütün bunlara koşut olarak, bir basımeviyle ilişki içinde olduğu ve kendi yazdığı kitapları bastırmak istediği anlaşıyor: Bir atasözleri sözlüğü, bir eski diller tarihi, bir şiir derlemesi ve “Kendini Beğenmişliğin Zararları” adlı oyunu.

Bu tasarıların hiçbirisi sonuca götürülemeyecek ama aralarından birinin gerçekleştirilmesi için ilk adımlar atılacak. Dedemin kendisi –en azından elimdeki mektuplarda– bundan hiç söz etmiyor ve ne tür bir iş olduğunu, yazıştığı kişilerin ağızlarından kaçırdıklarından anlayabiliyorum ancak. Örneğin Theodoros’un bir mektubundaki şu bir iki tümceden:

Son mektubunda, on dönümü arazi satın aldığını yazmışsın; ama bu arazi nerede, onunla ne yapacaksın, üstünde yapı var mı, yoksa sen mi inşaat yapmayı düşünüyorsun, bunları söylemenişsin...

Ayrıca bu satın almaya kardeşlerimizin de katkıda bulunması için aracı olmamı istiyorsun benden! Bilmiyor musun ki, bu yılki hasatları çok kötü oldu; beş paraları yok ve iki yakalarını zor bir araya getiriyorlar.

Az ötede de şunlar var:

Gerçekten de kardeşlerimizin köyden ayrılıp, seninle birlikte Zahle’ye yerleşmelerini istiyor musun? İzin verirsen, bunun çok zor, neredeyse olanaksız olduğunu söylemek isterim. Hepinizin bir araya gelmesi gerektiğini söylüyorsun. Buna katılıyorum; ama sen yalnız yaşıyorsun ve onları köylerinden koparmak yerine, sen gidip onların yanında yaşasan, her şey daha kolay olmaz mı? Yine de, onları gördüğümde bu konuyu konuşacağıma söz veriyorum sana...

Ne işe yarayabilirdi öyleyse bu arazi? Butros, neden kardeşlerinin her şeyi bırakarak gelip onunla çalışmalarını istiyordu? Bu sır perdesinin bir köşesini, bir kuzenin alaylı anıştırması kaldırdı sonunda:

Gazetelerden, artık kadınların da sigara içmeye başladığını öğreniyorum. Çoğu kadın, bu baş döndürücü ve sakinleştirici tüketimin tadını almış anlaşılan. Bu, senin zenginliğine katkıda bulunabilir ancak. Onların sigaralarından, erkeklerinkinden kazandığının çok daha fazlasını kazanmanı diliyorum!

Bu satırlar 1912 Şubat'ında yazılmışlardı. Birkaç ay sonra Butros, aynı konuda bir mektup daha aldı. Bu kez Cebrail'dendi mektup; alaya kaçmayan ama pek gönülalıcı da olmayan bir edayla kaleme alınmıştı. Araştırmamın en başlarında, dedem konusunda pek az şey bildiğim, Küba'daki kardeşi üstüne de neredeyse hiçbir şey bilmediğim bir dönemde annemin memleketten getirdiği üç mektuptan biriydi bu. Dolayısıyla aşağıdaki bölümü görmüştüm; ne var ki, el yazısı çok zor okunuyordu, ben de üstünde durmayıp geçmiştim. Bu mektuba daha sonra, atalarımın geçtiği yolları belirleyebildikten sonra dönebildim ancak. Daha az aşınmış o kuzen mektubundaki alaycı dokundurmaları da -epeyce şaşıarak- okuduktan sonra.

Ama şimdi, Havana'dan gelen mektuba dönüyorum. 19 Mayıs 1912 tarihini taşıyor ve Cebrail ilk sayfasında şöyle yazmış:

Tütün yetiştirmeyi başarmış olmana ne kadar sevindim bilemezsin...

Demek buydu! Butros, Zahle yakınlarında, zengin Bekaa ovasında tütün yetiştirmeyi tasarlıyordu; bu deneyi başlatmak için de bir hektar iyi cins tarım toprağı satın almıştı. Bu düşüncenin dedemin kafasında nasıl yol aldığını kolayca kestirebiliyorum. Bu tarım türünün Küba'daki başarısı, onu hayran bırakmış olmalıydı; New York'ta bir sigara fabrikası gezmek istemesini, Parsons sigaraları için reklam sloganları bulmakla oylanmasını da açıklıyordu bu. Sonra da, neden aynı şey "bizde de" yapılmasın diye sormuş olmalıydı kendi kendine. Bir nakarat gibi, hiç durmadan kaleminin ucuna gelip gelip giden bir soruydu bu, bir inanç gösterisiydi. İster siyasetten, ister eğitim-

bilimden, ister endüstriden söz etsin, hep aynı ilkeden yola çıkıyordu: İnsanlar temelde birbirinin aynı olduğuna göre, Batı'da başarılan şey, Doğu'da da başarılabilirdi. Eğer gerekli gayreti gösterir ve denenmiş yöntemleri akıllıca uygularsak, başkalarının başardığı yerde bizim başarmamız için ne neden olabilirdi?

Evet, neden Havana mucizesini bizim burada da yaratacayalım? Buranın toprağı yeterince iyi değil mi? Cebrail'in ona vereceğı yanıt, biraz acımasızca olacaktı.

Tütün yetiştirmeyi başarmış olmana ne kadar sevindim bilemezsin; ama hiçbir zaman alın terinin karşılığını vermeyecek ve ürününe hiçbir pazar olanağı sağlamayacak bir toprağın üstünde harcadığın zamana ve çabaya da, en az o kadar üzülürsün. Ah, aynı çabayı, Küba ya da Mısır gibi bir tütün ülkesinde harcamış olsaydın keşke! Biliyorum, yurdumuzun kokusu, Lübnan'ın insanı canlandıran havası yok buralarda; ama bunu dengeleyen parasal karşılık, ulaşım kolaylıkları, sana yorgunluğunu unutturuyor; çünkü sevgili yurdumuzun –hele şu günlerdeki durumunda– verebileceğinden kat kat fazlasını elde edebiliyorsun buradan...

Göçmenin söyledikleri, aslında sağduyunun ta kendisiydi. Önemli olan, yalnızca toprağın niteliği ve tütün yetiştirmeye elverişliliği değildi; dikkate alınması gereken başka şeyler de vardı; dışsıtım olanakları, ülke yetkililerinin bir projeye verdikleri ya da vermedikleri destek ve hepsinden önemlisi: Ülkenin “genel durumu”. Tüm arşiv boyunca durmaksızın yinelenen deyimlerden biriydi bu, sonunda şiddetli bir takıntıya dönüşen, giderek “çöküş”, “keyfilik”, “karanlıklar”, “çürüme” ya da “harap olma” gibi sözcüklerden bile daha yıpratıcı olabilen bir deyim. Evet, yargılanan şeyin yerini tutan bir iki yansız sözcük yalnızca: “Genel durum”, “şu an yaşananlar”, “herkesin bildiği koşullar”; okurken tümcenin ortasında durup bir iki saniyelik

bir yasa gömölüyor, ardından bir göğüs geçirmeyle sonraki paragrafa geçiyordunuz.

Bu gerçekçi sözleri, Cebrail'in yazdıklarında olduğu kadar Butros'un yazdıklarında da buluyoruz. Ama belli ki iki kardeş, onları aynı biçimde algılamıyordu artık. İkisinden biri, bu ufuktan yoksun Doğu'da yaşamayı sürdürüyordu; ötekiyse bütününü ona sırt çevirmişti. Kuşkusuz göçmenin yazdıklarında hâlâ yurdunun havasına suyuna, aile toplantılarına nostaljik bir iki gönderme vardı; ama bunların üstünde fazla durmuyordu, çünkü seçimini yapmıştı. Yaşamı Küba'da sürüp gidecekti, başka hiçbir yerde değil.

Üstünde başarı şansını yakaladığımız bu ada, şu an gelişme içinde ve yakında, maddesel, siyasal ve törel açıdan, yeryüzünün en önemli yerlerinden biri olacak.

Bu sözler de 1912 yılından kalma. Bana öyle geliyor ki, bu yıl, iki kardeş, yaşamlarının başka bütün dönemlerinden daha fazla yazışmışlar. Cebrail, Butros'un Havana'ya, yanına gelmesi için son bir girişimde bulunmuş o sıralar. Ve anladığım kadarıyla artık müstakbel dedem de fazla karşı çıkmamış bu düşünceye. Böyle olmasa, göçmen kardeşi nasıl şöyle seslenebilirdi ona:

Ah! Tanrı sana bir esin verse de, bu yazdığım mektup daha eline geçmeden, bir vapura atlayıp gelsen!

Bu çağrı, uzun, çok uzun bir sessizliğin ardından geliyordu. Bu arada birçok şey, Küba'da düştükleri anlaşmazlığın ardından Cebrail'le Butros'un aralarının biraz soğuduğunu düşündürüyor bana. Ancak 1912'de, sekiz yıl sonra, yeniden mektuplaşmaya başlamışlardı çünkü.

Yakınlarda kardeşimiz Theodoros'a yazdığım bir mektupta da açıkladığım gibi, işlerim, benim için gerçekten fazla büyüdü; şimdi artık bu işlerde başkalarına da yer var...

Eğer göçmen büyükamcam, Butros'a böyle bir açıklama yapma gereğini duyuyorsa, demek ki son yıllarda ona fazla bir şey söylememiştir. Birlikte yaşadıkları kötü deneyimi aşmak için zamana gereksinim duyduklarını tahmin edebiliyorum. Öte yandan göçmen kardeş de, işlerinin gerçek durumunu uzun süre yakınlarından saklamak istiyor sanki. Hangi nedenle? Bunu kesin olarak bilmiyorum ama, hem ailemden hem de Dağ'ın geri kalanından başka birçok göçmen tanıdığım için, aslında biraz kestirebiliyorum. Yanında iki ekmek ve altı zeytin dışında hiçbir şey olmadan bir gemiye atlayıp giden ve on yıl sonra Meksika'nın en büyük servetinin başında ortaya çıkan göçmen köylü masalını, her türlü şaşkın değişkesiyle, binlerce kez dinledim. Böyle öyküler, göçenler üstünde, çoğu zaman çok ağır ve sürekli bir baskı oluştururlar; istedikleri kadar Sahil'in ya da Amazon ormanlarının en uzak köşesinde olsunlar, ülkede kalanların bakışlarından kaçamazlar; akraba takımı, onları sürekli biçimde izler ve kendi gözleriyle değerlendirir. Ve birazcık gururları varsa –ki bizimkilerde bundan bolca bulunur– kendilerini kanıtlamadan ülkeye dönmeyi göze alamazlar; ya da yalnızca saklanmak ve ölmek için dönerler. Çoğu da, yenik dönmek-tense, uzak bir ülkede ölüp gitmeyi yeğler.

Sözkonu kişi, ailesinin istemine karşın gitmiş, büyük olasılıkla babasıyla hiçbir zaman barışamamış, sonra da yanına gelen kardeşiyle anlaşmazlıklar yaşamış. Cebrail gibi biri olduğunda, gerçekten parlak bir başarıya ulaşmadan yakınlarının karşısına çıkması düşünülemezdi bile. O da bu hedefi, 1909 yılına doğru, "La Verdad" adlı işyerini kurduktan yaklaşık on yıl sonra yakalamış görünüyor. Ancak o zaman, köyüyle yeniden ilişki kurmaya ve Halil'in kızını istemeye karar veriyor. Bu tarihten sonra durumunu sonsuza dek saklayamazdı artık. Yine de, aileden üç ayrı kişinin aktardığı şu öyküye bakılırsa, büyükamcam bir süre daha bu gizliliği sürdürmekten alamamış kendini:

Düğünün ertesi günü Cebrail, Alis'i, mağazasının üstünde yer alan orta halli bir daireye yerleştirmiş; ev işlerini de büyük ölçüde kendisi yapıyormuş Alis. Birkaç ay sonra üzgün bir edayla gelip, sunduğu yaşam biçiminin onu düş kırıklığına uğ-

ratıp uğratmadığını sormuş. Alis, sorunun anlamını kavramamış gibi bakmış ona:

“Niye düş kırıklığına uğrayayım ki? Sağlığımız yerinde, karnımız da doyuyor!”

“Daha fazlasını istemez misin? Daha büyük bir ev? Sana yardım edecek biri? Bir otomobil?”

Vaizin kızı çok sakın bir biçimde yanıtlamış:

“Yalnızca Tanrı’nın vereceği şeyi isterim.”

“ Peki öyleyse: Tanrı verdi!”

Cebrail ona ancak o zaman zengin olduğunu açıklamış; krallar gibi yaşama olanaklarına sahip olduğunu ve onu krallıklar gibi yaşatabileceğini söylemiş. Ayrıca, Havana’nın en güzel mahallesinde gösterişli bir ev yaptırdığını ve yakında oraya taşınacaklarını müjdelemiş.

Besbelli, içten gelen bir sahneleme merakı vardı Kübalı büyükcü. Zaten yaşamının bu aşamasında, kendini sunuş biçimi de –mektup zarflarının görüntüsüne dek– bütünüyle değişecekti. Daha önce –kesin söylemek gerekirse 1912 Nisan'ına kadar– bu zarflar düzdü; yalnızca bir köşelerinde, aşağıda, pek büyük tutulmamış adı yer alıyordu; ama bu tarihten sonra bir havai fişek gösterisine dönüşecekti zarflar: Kocaman harflerle yazılmış “Gabriel” adının yanına etkinliklerinin uzun bir tanımını döşenecek, “ipekli kumaş, hırdavat, bıçak türleri, mücevher ve her türlü yeniliğin dışalım ve temsilciliği” sözlerini, temsilciliğini aldığı yabancı –Krementz, The Arlington Co., La Legal gibi– markaların listesi izleyecekti. Bütün bunların çevresinde de, ya “La Verdad” mağazasının dış görünüşünü ve içini betimleyen bir sürü resim, ya da kimi zarflarda, üstüne adının baş harfleri işlenmiş, kendi üretimi hokka, mücevher, makas ve ustalarının görüntüleri, yine adının baş harfleriyle damgalanmış o yerküre ve özellikle de o “Distintivos masonicos” yazısı yer alacaktı.

Perdeyi bu denli apansız aralamasının, yeniden kardeşi Butros'u yanına gelmeye ikna etmeyi ummuş olmasıyla da bir bağlantısı olabilir. Mektupları, bu açıdan çok coşkulu ve ısrarlı görünüyor:

Burada, senin gibi akli başında ve yetenekli birine çok acele gereksinim duyuyorum; bu işyerinin yönetiminde ba-

na yardımcı olacak ve fazla hızlı büyümüş bir ağacı budar gibi onu kesip budayacak birine. Evet, hangi dalın iyi olduğunu ve geliştirilmesi gerektiğini, hangi dalın yararsız olduğunu, kesilmesi gerektiğini göreceksin gözünü, acil olarak gerekli bana.

Ben burada olduğuma, iş de benim işim olduğuna göre, bunu neden benim yapmadığımı soranlar çıkacaktır, biliyorum. Onlara yanıtını şu olur: Ben her saat, her dakika bu işin içine gömülüymün; en küçük bir ayrıntı bile benim gözümde inanılmaz boyutlara ulaşıyor ve ancak eleştirel gözlü bir gözlemcinin, özellikle de senin gibi sağduyulu birinin yapabileceği gibi, her şeye tepeden bakma olanağına artık sahip değilim.

Biraz düşününce, iki kardeş arasında Theodoros'un aracılık etmiş olması hiç de olanaksız değil, diyorum kendi kendime. Cebail'e mektup yazıp: "Butros öğretmenliği bıraktı; bir tütün yetiştirme işine atıldı ve bununla hem kendi parasını, hem de tüm aileninkini batırabilir; onu, gelip seninle çalışmaya ikna etsen iyi olur" demiş olabilir. Böyle bir senaryoyu göz ardı edemeyiz; üstelik papazın tarzına da uyuyor – elimde bunun bir örneği daha var, sırası gelince söz edeceğim.

Öte yandan, ilk adımı bal gibi Cebail de atmış olabilir; çünkü gerçekten ve çok acele yardıma gereksinim duyduğu belli:

Eğer gelmezsen, işlerimi gözden geçirmem gerekecek; çünkü her şey bu hızda sürüp giderse, sağlığım alaşağı olacak, bundan hiç kuşku yok. Yıllardır böyle gidiyor ve inan ki, artık kaldıramıyorum. Bana "ne yazık ki geleniyorum" derseni, işimin bir bölümünü bırakmak dışında bir seçeneğim kalmaz. Daha az sayıda iş alanına yoğunlaşırım, tencilciliğini aldığım fabrikalarla, a.tuma tescilli ürünlerle ilgilenirim, geri kalanını da, bir yolunu bulup –ortaklık, anonim şirket ya da benzeri yöntemlerle– başkalarına bırakırım. Daha az gelirim olur belki, ama biraz dinlenirim; Tanrı'ya ve insanlara, aileme, özellikle de kendime ayıracak za-

mana kavuşurum; son zamanlarda yaşadığım tüm sağlık sorunlarına üstümdeki bu sürekli baskı, durmadan biriken tasalar ve beni tiiketen bu sürekli enerji harcaması yol açtı hep. Elbette bana yardımcı eden birileri var: Büroda dört, depoda dört kişi çalışıyor, dört kişi adanın içlerinde mekik dokuyor, üç kişi de evde var; gümrükle ilgilenenler, çok sayıda aracı ve fabrikaları denetleyenler de cabası. Ama ne tür bir adam olduğumu bilirsin; hepsinin işini bir bir denetlemekten edemem. Düşün ki, her gün ortalama yirmi beş mektup, onlarca fatura, sipariş vb. yazmak zorundayım. Hem patronum, hem sekreter, hem tezgâhtar, hem denetleyici, hem de hakem; ve yıllar boyu buna alışmış olmasaydım, yarımı günde dağılıp giderdi beynimi.

Bu yükü paylaşacak ve beni daha iyiye doğru bilgece yöneltecek birinin yardımını istememin nedeni işte bunlar. Bu adamı, yaptığımız işin uygun olduğu kanısına varırsa, kârı benimle paylaşacak; iyileştirilmesi gereken şeyler olduğunu düşünüyorsa, bunları yapmanla yardım edecek ve bundan herkes yararlanacak.

Bil ki, bu işte senden beklediğim şey, bizimkilerin hepsine bir pencere açacak; şu andaki durum, göçün onlar için artık bir alınyazısı olduğunu açıkça gösteriyor çünkü.

Kanıtlar bataryası, eksiksizdi: Akılcı çözümlemelerden duygusal şantaja kadar uzanıyor, arada parasal avantajları da unutmuyordu. Özellikle de Butros'un alışılmış kaygılarını ortadan kaldırmaya çalışıyordu Cebail: "Yalnızca kendin için yapmayacaksın bunu" diyordu, "bütün bizimkilerin iyiliği için yapacaksın; anayurtlarında onlar için bir gelecek yok artık, ama burada, Küba'da var!"

Dedemin, bunca kanıt karşısında duyarsız kalması olanaksızdı. Ama Havana olasılığını ciddi biçimde düşünse de, kafasında başka şeyler vardı. Örneğin kardeşinin, mağazasının büyük bir şubesini Beyrut'ta açmasını ve bir iki ortakla birlikte bu şubeyi işletmeyi yeğlerdi. Güzel bir düşünceydi bu, ama Cebail'in tasarılarına hiç uymuyordu:

İşlerimi daha da yaymak istemiyorum; gereksinim duyduğum şey, sadece yardım; burada, Küba'da yaptığımı işler için yardım!

Ayrıca kardeşi, onun memleketteki arazilerini satın alsın istiyordu Butros; böylece elinin altında bir sermayesi olacak ve onunla ortak olabilecekti. Cebrail'in buna yanıtı da şöyleydi:

Burada olduğuma ve burada kalacağıma göre, memlekette arazi almamın ne anlamı var? Ama, sırf sana hayır demek için yapardım bunu, eğer Máximo Gómez'in evini almış olmasaydım. Bugün artık yapamam, kusura bakma!

Göçmenin anlamaz görüldüğü şey, Butros'un gidip bir başkası hesabına çalışmak istememesiydi. Bir zamanlar "ücretli durumundan" kurtulduğu için Cebrail'i tebrik etmişti; şimdi de kendisi için aynı şeyi diliyordu. Ne bir okul müdürüne, ne bir patrona bağımlı olmak istiyordu artık; hele hele küçük kardeşine bağımlı olmak, olacak şey değildi. Ne onun emrinde çalışmak, ne de ona borçlu olmak istiyordu. Ona arazilerini satabilse, en azından aldığı kadar verdiği duygusunu yaşayacaktı; bu durumda parasını bir kuruma yatırmış ve ortak olmuş olacaktı. Bu sermaye yeterli olmazsa, projeye bir iki dostunu daha ortak edecek ve böylece aşağıda kalmayacaktı.

Genellikle Butros'un aşırı duyarlılığını idare etmeye özen gösteren, durmadan onu pohpohlayan, öven, ona güvenceler veren Cebrail, bu kez kardeşinin gözünde bu sorunun ne denli büyük boyutlara ulaştığını kestiremedi. Bu yüzden de safça şu öneride bulundu ona:

Beyrut'u terkettiğin andan başlayarak, Havana'ya gelişine kadar, sana otuz İngiliz lirası aylık ödeyeceğim; daha sonra bu aylık onbeş lira olacak, çünkü benimle oturacaksın (Tanrı'ya şükür artık bir evimiz var ve eskiden yaptığımız gibi tavan arasında uyumak yerine, saygın insanlar gibi bir arada oturabileceğiz)...

Tam bir gaf! Kesinlikle söylenmemesi gereken şey! Kardeşinin gelişini engelleyen son parasal engelleri ortadan kaldırdığını düşünürken, asıl büyük engeli savsaklanıştı Cebrail: Kardeşinin özgür olma isteğini ve bu konudaki aşırı alınganlığını.

Sonuçta dedemi yeniden Küba'ya gitmekten kesin olarak vazgeçiren şeylerin, bu tür acemilikler olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmek istemem. Bana öyle geliyor ki, mektuplaşmaları süresince kardeşinin sandığından daha az kararlı olmuştı Butros. Ve belki de daha az güvenli; Cebrail'in mektubunda yer alan ve çok iyi anlaşılmayan şu bölümün açığa vurduğu gibi:

Benim sana güvenimi, kendini işine, ailene adayışına güvenim her zaman çok büyük oldu ve bu güven günden güne büyüdü; bu konuda kafamda en küçük bir kuşku gölgesi bile yok. Bu nedenle, kaleminin ucundan çıkan anıştırmalar, aileden kimi kişilerin sana güven duymadığı biçimindeki sözlerin beni çok şaşırttı. Söyle bana, kim bu sözünü ettiğin kişiler? Yoksa beni mi hedefliyor bu söylediklerin? Eğer öyleyse ve bu konuda kafana bir kuşku sızdıysa, bil ki Sevgili Bayım, bu ya senin düşgücünün ürünü ya da bir yanlış anlamamanın sonucudur. Eğer başka birini kastediyorsan, sana verebileceğim tek öğüt, ona karşı da her zamanki yücegönnüllülüğünü ve bağışlayıcılığını göstermendir.

Bizim ailenin yazışmalarında her zaman olduğu gibi, nazik, giderek diplomatça bir edayla yazılmıştı bu satırlar. Ama göçmen ne derse desin, iki kardeş arasında ciddi bir güven bunalımı olduğu apaçık ortadaydı artık. Butros, Cebrail'le Theodoros'un, ondan habersiz birbirlerine danıştıklarını ve uygun bir iş bulup onu atıldığı dumanlı tasarılardan kurtarmaya çalıştıklarını hissetmiş olabilirdi.

Müstakbel dedemin, yaşamının bu aşamasında ve özellikle kendinden küçük iki kardeşiyle ilişkilerinde böylesine alıngan, kırılğan görünmesini kolayca anlayabiliyorum; bu iki kardeş de kendi alanlarında bir yerlere gelmiş, "başarılı" kişilerdi çünkü; papaz, manastırının başpapazıydı artık, tüccar da zengin olmuştı. Oysa o, Butros, hâlâ hiçbir yere gelememişti.

Uzaktan uzağa bu görüşmeleri sürdürürken, bir yandan da sürekli olarak, yaşamına nasıl bir yön vereceğini kendi kendine soruyor olmalıydı; üstelik gitgide daha çok kaygılanarak: Artık yirmisinde ya da otuzunda değil, tamı tamına kırk yaşındaydı. Ülkesini bırakarak, gidip başka bir topluma, başka bir yaşam biçimine uyum sağlaması kolay değildi. İşini bırakarak, bütünüyle başka türden bir işe atılması, bir acemi gibi ilk adımları atması kolay değildi! Ayrıca en küçük kardeşleri bile kendi ailelerini kurmuşken yaşamını hâlâ bir yuvası, karısı, çocukları olmadan sürdürmesi de kolay değildi!

Bu 1912 yılında Küba'ya gitmeyi ciddi biçimde düşünmüştü büyük olasılıkla. Elimde onun yazdığı mektuplar yok – kopyalarını çıkardıysa da kaybolmuş olmalı; yalnızca kardeşininkiler var; onlara göre de bu yolculuk, bir ara, kesinleşmiş ve sanki eli kulağında görünüyor. Ama Butros'un sonunda vazgeçmiş olması beni şaşırtmıyor. Göçmenliği daha gençken bile kaldıramamışsa, şimdi nasıl kaldıracaktı? Üstelik, ülkede kalıp onun gelişmesine katkıda bulunma görevi üstüne vaazlar verdiği herkesin gözünde, tam bir bozgun, bir ihanet olacaktı bu gidiş. Hiçbir zaman böylesine rezil olmayı kabul edemezdi.

Sonuç olarak gitmeyecekti. O yaz sonu, kararını kardeşine bildirecekti. Cebirail bunun üzüntüsünü her zaman içinde taşıyacak, ama boyun eğmek zorunda kalacaktı. Her ne olursa olsun, iki kardeş için de çok geçti artık. Çok uzun zamandır yolları kesin biçimde ayrılmıştı ve ancak kan bağı sayesinde, gerçek bir suçortaklığı içermeyen bu diyalogu sürdürebilmişlerdi. Hâlâ aynı ülkeleri paylaşıyor olsalar da, her ikisi de kendi kıyılarında kalacaklardı artık; her biri kendi yolundan, kendi hızında, kendi sonuna doğru yürüyecekti.

KAVGALAR

1912 yılı, sonuç olarak, Butros'un yaşamının en belirleyici yıllarından biri oldu ve bunda Küba'nın hiçbir katkısı olmadı. Bunu yazarken, dedemin katettiği yolun biraz çarpık bir görüntüsünü verdiğimin farkındayım. Ama beni bu dünyaya getiren karşılaşmalardan soğuk bir nesnellikle söz etmem kolay değil; onlar olmasaydı, bu anlatı da olmayacaktı çünkü. Ve o yıl, benim bakış açımdan, çok önemli bir karşılaşmanın yılı.

Kardeşiyle Havana'ya yeni bir yolculuk olasılığını tartışırken ve sık sık olduğu gibi kaygılar, kararsızlıklar içindeyken, birdenbire bir esin geldi sanki Butros'a. Kalkıp Halil'e gitti ve tumturaklı bir edayla, kızını istemeye geldiğini söyledi.

Söz konusu kız, Halil'in küçük kızı Nâzire'ydi. Müstakbel dedem, bir süre önce bir aile toplantısında onunla biraz konuşmuş, akıllılığı, kararlılığı ve sakin güzelliğinden çok etkilenmişti. Görüşmelerini izleyen günlerde birkaç kez, insanın içine işleyen bu bakışı düşlediğini, bu huzur veren sesi duyar gibi olduğunu farketmişti. Önceleri genç kızın kendisi için önemli olmaya başladığını kabul etmek istememişti. Ama günler geçtikçe bir şeyden emin olmuştu yavaş yavaş – tıpkı bir zamanlar Sûsen konusunda Tennus'un olduğu gibi: Artık onsuz yaşayamayacaktı ve karısı olmasını istiyordu. Dahası, Butros için, tutunacak son daldı bu; o ki, hiç durmadan yaşamının nasıl bir yön alması gerektiğini soruyordu kendi kendine; o ki, geleceğine inanmadığı halde ülkede kalmakta direniyordu; o ki, artık cesareti kalmadığı bir zamanda ülkesini terketmekten söz ediyordu.

du; o ki, kendi ayaklarının izini bile kaybetmişti; işte yolu aydınlanıyordu sonunda! Uğursuz yıl, mutluluk yılı olacaktı! Düşündükçe, bu birleşme, gittikçe daha çok kurtarıcı bir mucize gibi görünüyordu gözüne.

Üstüne üstlük, bir biçimde nesnelerin doğal düzeni içine işlenmiş, mantıklı bir mucizeydi bu. Gidip eski öğretmenine isteğini bildirdiğinde, onun yanıtından hiç kuşku duymuyordu müstakbel dedem. Tennus'un ve Halil'in çocukları arasında iki evlilik olmamış mıydı şimdiye dek? Son olarak Cebrail ve Alis, daha önce de Yumna ve Şükrü evlenmemişler miydi? Nâzire'nin ağabeyi, uzun zamandır Butros'un en iyi arkadaşıydı üstelik. Dolayısıyla Butros, vaizin kendisine, o en parlak öğrencisine, Alis'in evliliğine izin vermeden önce danıştığı kişiye kollarını açacağından emindi.

Ama işler böyle olmadı. Vaiz, ezildi büzüldü, kaçamak yanıtlar verdi. Butros'un yüzüne bakarak "hayır" deme gücünü bulamıyordu kendinde. Ama "evet" demek de istemiyordu.

Nâzire, on yedisine yeni girmişti, damat adayıysa kırk dört yaşındaydı; uzun bir eğitim, yolculuk, yazı geçmişi ve belirli bir de ünü vardı. Ama yalnızca yaş farkı, isteğini geri çevirmek için yeterli bir neden sayılmazdı; o zamanlar koca, ikinci bir baba gibi görülür ve şakaklarına hafifçe kır düşmüş olması kimseyi şaşırtmazdı. Daha az alışılmış olan şey, Butros'un o yaşta dul değil bekâr olmasıydı; genellikle kırk yaşının üstünde evlenenler ikinci evliliklerini yapıyor olurlardı; örneğin Halil'in kendisi de, ilk eşi Hanne doğum yaparken ölünce, rahmetlinin kız kardeşi Sofiya'yla evlenmişti.

Neden Butros o zamana dek bir "düzene" girmemişti? Bunu yüzüne vurmaya göze alanlara, değişik övgüye değer nedenler göstermeyi alışkanlık edinmişti: Önce küçük kız ve erkek kardeşleriyle ilgilenme zorunluluğu, kendine zaman ayırmasına pek olanak vermeyen öğretmenlik görevi, yaşam boyu bir bağlantıya girmeden önce yeterli bir gelir düzeyine ulaşma isteği... Bahaneler... Léonore'a bakılırsa hepsi de bahaneydi bunların.

— Gerçek şu ki, deden kadınlara dayanamıyordu. Ha evet,

onlara bayılıyor, ama dayanamıyordu; ne demek istediğimi anlıyorsun sanırım.

Kuzin Léonore anlatmaya, ben de anlamaya çalıştım. Görünüşe bakılırsa Butros, kadınların eğitim görmelerini, çalışmalarını, toplum içinde konuşmalarını, gülmelerini, sigara içmelerini istiyordu. Kendi bakış açısından olması gereken biçimleriyle seviyordu onları; ama şu an oldukları biçimden, toplumsal alışkanlıkları koruma görevlerinden, kanat kesiciliklerinden de nefret ediyordu. O ki, pelerini omuzlarında kanat gibi uçan biriydi; kendini yere bağlayabilecek her şeyden çekiniyordu. O ki, yerinde duramayan biriydi; kendini bir eve, bir işe ya da bir kişiye bağlı hissetmeye başladığında boğulacak gibi oluyordu.

— Deden çok ters bir adamdı; Tanrı ruhunu kabul etsin! Eminim, kimse sana söylememiştir; bu ailede herkes fazla terbiyelidir! Son derece güç beğenir biriydi ve hoşuna gitmeyen bir davranış gördü mü hemen öfkelenirdi: İster kadınlarda olsun, ister erkeklerde, çocuklarda ya da öğrencilerinde...

Bu demek değil ki, diyerek sözünü sürdürdü Léonore, kaprisli ya da ne yapacağı önceden kestirilmez biriydi; tersine, yaptığı her şey mantıklıydı, yüzde yüz doğrudu. Ama tam da bu işte: Fazla mantıklı, fazla katı; en küçük kusuru bile hoşgörmesi olanaksız biri.

— Hele bizimki gibi bir ülkede, düşünebiliyor musun! Her şeyin bir omuz silkmesiyle kabul edilemediği bir ülkede! Hiç durmadan şöyle sözlerin yinelendiği bir ülkede: "Eğri hıyanı düzeltmeye çalışma!", "Merdiveni enine taşıma!", "Olacak her şey, daha önce olmuştur", "Bükemediğin bileği öp ve onu bükmesini Tanrı'dan iste!", "Matkaba göz dayanmaz!", "Anamla evlenen üvey babam olur!"... Butros'u kudurtacak otuz şey çıkıyordu her gün karşısına. Sürekli bir öfke içinde olduğu bile söylenebilirdi. Önüne gelen bir köylü kıızıyla günlerini gecelerini nasıl geçirebilirdi? Onu anlayacak, ülkülerini, deliliklerini, öfkelerini paylaşacak, sıradışı bir kadın bulmayı umuyordu. Bu da Nâzire olabilirdi ancak...

Butros'un uzatmalı bekârlığıyla ilgili bu geç açıklama ne kadar doğru bilmiyorum. Kendi payıma, ben buna yarı yarıya

inanıyorum. Vaizin evinde simgelenen törel kuralcılık, yaşamının bu aşamasında, büyük olasılıkla ona çekici gelmiş olmalı. Onu anlayabilecek ve huysuzluklarına katlanabilecek o biricik uygun kadını bunca yıl beklemiş olmasına da aklım yatıyor. Ama bu bekleyişte, tam bir keşiş yaşamı sürdürdüğünü de sanmıyorum. Eldeki birçok belirti, bana, bekârlıktan pek de nefret etmediğini ve hareketli bir duygusal yaşamı olduğunu düşündürüyor.

Söz konusu saygıdeğer ölümler olduğunda, bizimkiler arasında böyle şeyler pek anlatılmaz ya da en azından yarım ağızla söylenir; doğal olarak aile arşivinde boydan boya belgelerine de rastlamazsınız. Yine de, dedemin bıraktığı defterleri karıştırırken, çok anlamlı bir iki parçaya rastladım.

İki yiireğim olmalıydı, birincisi duygusuz, ikincisi her dem sevdalı.

Hangi güzel için atıyorsa ona verirdim ikinciyi; öbürüyle de mutlu yaşardım.

Kararsızlıklarına, düş kırıklıklarına karşın, bir genç adam olarak yaşamının pek de renksiz geçmediğini görmek beni sevindiriyor. Şık, parlak, çağının düşünceleriyle ustaca oynayan, birkaç dil konuşabilen, cebinde koskoca bir dolar destesiyle dolaşan, herkesin hayran olduğu bu genç adam, hanımların hoşuna gidiyordu besbelli ve bir "düzene" kavuşmak için pek acele etmiyordu.

*Hep aşktan söz ederek geçirdim ömrümü
Aşklarımdan da sadece, kendi sözlerim kaldı geriye...*

Kuşkusuz, dede, kuşkusuz! Bütün ölümlülerin ortak yazgısı değil mi bu? Gidip toprağın altında uykuya dalmadan önce tek avuntumuzdur sevmiş olmak, sevilmiş olmak ve belki de bir iz bırakmış olmak kendimizden...

Kimi zaman, utangaç bir tavırla ve aynı zamanda bir tür de züppelikle, dizelerinde sözünü ettiği şeylerin yaşadıklarıyla hiçbir ilgisi bulunmadığını, aşklarında bedenlere yer olmadığını

nı ve bütün bunların ozanca oyunlardan başka bir şey olmadığını ileri sürüyor:

*Elbette, yüreğimin sesini dinleseydim eğer,
En çılgını olurdunı, aşktan çıldıranların.
Ama yalnızca gülümsemeler istedim kadınlardan,
Ama yalnızca gülümsemeler gördüm kadınlardan.
Yerin dibine geçeyim yalan söylüyorsam!*

Belki de bütünyle yalan söylemiyordu. Aşk şiirlerini düş-tüğü sayısız defter sayfasında en açık saçık dizeler, büyük ola-sılıkla herhangi bir sevgili için yazılmamıştı; yalnızca yazınsal anımsamalardı bunlar ya da kalemi için alıştırmalardı. Şu daha önce de verdiğim örnek gibileri:

*Memeleri fildişi narlar sanki
Işık selleri içinde...*

Ama zaman zaman, kesin durumlardan da söz ediyor ve yaşamında yeri olmuş kadınlara yazdığı dizeleri sıralıyordu. Örneğin “mıazzibeti” –sözlük anlamıyla “bana azap çektiren”– adıyla andığı kadına yazdıkları:

*Günün birinde, bir nedenle onu sert bir biçimde kınadı-
ğım için öfkelen-di ve benimle konuşmayı kesti. Ben de söy-
leyip söyleyeceğime pişman oldum. Olan biteni farked-en
komşu bir hanımı: “İşte böyle öğrenilir! dedi. Gelecek sefer
daha dikkatli ol!” Ona şu yanıtı verdim: “Gelecek sefer,
anamın karnından dilsiz doğacağım!”*

*Sonra, bir başka gün, bana azap çektiren o kadınla, ma-
hallesinin bir sokağında karşılaştık ve beklediğimin tersine,
sevinli bir gülümsemeye selamladı beni. Ben de o zaman
şu dizeleri söyledim...*

Bütün bunlar, adlar kesin biçimde gizli tutularak yazılıyor-du doğal olarak; o dönemde sevilen kadının adını söylemek söz konusu bile değildi. Ama yine de, Tanrı’ya şükür! bazı izler

kalıyor. Örneğin bizim arşiv belgelerinin birinde bir ad, bugüne ulaşmayı başarmış:Büyük olasılıkla bu adın anıldığı sayfa, başka önemli şeyler de içerdiği ve bunların korunması gerektiği için – Butros’un 1906 Mart’ında, arkadaşı Hamâde’den, Beyrut’ta *Doğu Yıldızı*’nın balkonunda geçirdikleri akşamın ertesi günü aldığı ve daha önce birkaç kez sözünü ettiğimiz mektup bu. Mektubu yazan, anıştırmalı bir biçimde, o konuşmaları sırasında birbirlerine açtıkları kimi şeylerden söz ediyor; sonra da şu kâhince dilekte bulunuyor:

Belleğin elektrik akımları hiç durmayıp dönedursun (ve Tanrı Kathy’yi sana başışlasın!)...

Tam unutuluşun iki ayrıacı arasında korunmuş bu Kathy'nin kim olduğunu ne yaşayanlardan, ne de cansız tanıklardan öğrenebileceğim. Dedemin ne olduğunu söylemediği, ama eli değdiği için ateşli öpücüklere boğduğu o armağanı Kathy mi göndermişti acaba? "Amerika topraklarına" gidişinin nedenlerinden biri de o muydu? Yoksa yalnızca, o yıl, kısa bir süre önce sona eren bu yolculuk sırasında tanıdığı biri miydi?

Böylesine dar bir alanda tahminler yürütme ya da düş şa-toları kurma hakkını kendimde görmüyorum. Her ne olursa olsun, Halil'in kızını vermekte duraksamasının nedeni, damat adayının duygusal serüvenleri değildi. Olsa olsa çeşitli biçimlerde ortaya çıkan ve onu, en azından bir koca ve geleceğin aile babası olarak zor güvenilir kılan bir "daldan dala konma" eğilimini açığa vurduğu ölçüde etkili olmuş olabilirdi. Anımsatmanın yararı var mı bilmiyorum: Nâzıre'yle evlenmek istediğinde Butros üç yıldır işsizdi, belirli bir yerde oturmuyordu, büyük olasılıkla çoğu insanın dalga geçtiği puslu tasarılar peşindeki ve yakınlarının kaygıyla izlediği biriydi.

Bir kez daha, onun izlediği yolla kardeşi Cebrail'inkini karşılaştırmaktan kendimi alamıyorum. Cebrail New York'a on sekiz yaşında gitmiş, orada Kübalı sürgünlerle karşılaşmış, onlarla, dillerini ve kavgalarını benimseyecek kadar yakın dostluk kurmuş, sonra da peşlerinden Havana'ya gidip tüm yaşamını onların arasında geçirmişti. Bu kentte 1899 yılında kurduğu "La Verdad" adlı şirket, onun sayesinde, adanın en zengin ku-

ruluşu durumuna gelecek ve bundan sonra yaşamının her dakikasını ona adayacaktı. Baştan başa bir sebat ve kararlılık öyküsü. Aynı yıllarda dedem ne yapıyordu? İşe, uzun süre ülkede kalmakla onu terketmek arasında kararsız kalarak başlamıştı. Sonunda gitmeye karar vermiş, ama dört beş yıl sonra, göçmenliği şiddetle kınayarak ve hiçbir zaman denizler ötesine yerleşmeye niyetlenmediğini ileri sürerek geri gelmişti. Sonra da nefret ettiğini söylediği öğretmenliğe ve daracık dünyasını lanetlediği Zahle'ye dönmüştü. Ama kolayca kestirilebileceği gibi, Doğu Koleji'nde geçirdiği üç öğretim yılı sonunda yine dayanamaz olmuştu. Yine mesleğine sövüp sayıyor "defterler, hokkalar arasında yitirilmiş" bunca yıla dövünüyordu.

Halil'in bakış açısından bu iki koca adayı, kardeş de olsalar, aynı kefeye konamazdı; Cebrail'in toplumsal başarısını hesaba katmadan da böyleydi bu. Damat adayı olarak göçmen, güvenceler sunuyordu bir anlamda; Butros'un sunduğu hiçbir şey yoktu. Kararsız, işsiz, çabuk öfkelenen biriydi ve neredeyse yaşlıydı.

Nâzire'nin babası kararını vermişti; artık evet mi hayır mı diyeceğini değil, bu dileğin, karşıdakini en az yaralayacak biçimde nasıl geri çevrileceğini düşünüyordu yalnızca.

Sorunu karısına açtığında, onun bu evliliğe kendisinden de kuşkuyla baktığını, giderek açıkça karşı olduğunu, pek de şaşırmadan gördü. Sofiya'nın gözünde, damat adayının güvenilirmezliğinden ve huysuz yaradılışından bin kez daha ağır ve bağışlanmaz bir kusuru vardı: Dinsizliği. Katı kuralcı ve asık suratlı bir Protestan aileden gelen Sofiya, Butros'un din konularındaki kayıtsız tavrından hiç hoşlanmıyordu. Hele bu konuda kafasında ne gibi "düzenler" kurduğunu bir bilseydi!..

Yine de vaiz, duygularını belli etmemesini ve bu dikenli sorunu en iyi biçimde çözme işini kendisine bırakmasını karısından rica etti. Kalkıp Beyrut'a, kızının yatılı okuduğu *American School for Girls*'e gitti ve onunla uzun uzun konuştu. Hem kendisinin hem de annesinin bu konudaki görüşlerini kızına aktardı ve onun da bunları paylaştığını görerek rahatladı. Köye dönerken, yolda, damat adayını kırmadan dileğini geri çevirecek uygun yanıtı hazırladı.

Eski öğrencisini görür görmez, vaazlarında takındığı o ölçülü biçili edayla haberi verdi:

— Kızım okuyup yazmaya çok yetenekli ve eğitimini olabildiğince ileriye götürmek niyetinde. Senin gibi seçkin bir eğitimcinin, böyle bir isteği olsa olsa cesaretlendirmek isteyeceğinden eminim.

Butros kendisine "hayır" dendiğini hemen anlamadı. Bir iki saniye sonra, yanıtın şifresini çözdüğünde parlayacak gibi oldu, ama kayıtsız görünmek için kendini zorladı, kibarca başını salladı, sonra da:

— Onunla konuşmak isterdim, dedi.

— Sana başka bir şey söylemeyecektir; onu az önce gördüm!

Ne var ki damat adayı, her şeye karşın onunla görüşmekte ısrar etti. Eski dostlukları ve aralarında örülmüş akrabalık bağları nedeniyle Halil'in buna karşı çıkması olanaksızdı. Zaten babanın herhangi bir kuşkusu yoktu; Nâzire kararını iyice düşünüp taşınarak vermişti ve akşamdan sabaha karar değiştirecek kız değildi.

Butros onunla, ancak bir iki hafta sonra, yaz tatili için köye geldiğinde baş başa konuşabildi. Konuşmanın sonunda kız, ana babasına yeniden düşünüp taşındığını ve bu evlilikten yana olduğunu söyledi. Tuzağa düşmüşlerdi; üstelik kızları bu kez düşüncesini değiştirmeyeceğini bildirmişti onlara. Halil, kuşkuları ne olursa olsun, artık Butros'un dileğini geri çevirmeyeceğine karar verdi. Buna karşılık karısı, hiçbir zaman kabullenmeyecekti bu evliliği.

Butros'un, kendisiyle evlenmeye ikna etmek için Nâzire'ye neler söylediğini hiçbir zaman kesinlikle bilemeyeceğim. Böylesine kişisel, böylesine uzaklarda kalmış sözler, aileler içinde çok ender olarak kuşaklar ötesine aktarılır; hele benim ailemde daha da ender görülür bu. Yine de eski kâğıtları okurken, damat adayının, yavuklusunun ayaklarının dibine uzun ve gözü yaşlı bir şiir bırakmakla yetinmediğini kestirebiliyorum. Söz konusu kişiyi duyulandıracak şey bu değildi.

Benim, sonradan olacağı büyükanneden tanıdığım şeylere bakarak, on yedi yaşında bir kızın duygularını kestirmeye kalkmamın da bir aşırıya kaçma olacağı kuşkusuz. Ama akli başında bir insanın, her zaman belirli bir rotası olur; kabuğunu değiştiren pavurya gibi bir ruhsal durumdan öbürüne atlayıp durmaz; ilkençliğıyle son olgun yaşları arasında bir çizgi çizerseniz, onu iyi kötü her zaman, bu çizginin yakınlarında bir yerde, kendi kimliğıyle bulabilirsiniz. Nâzire söz konusu olduğunda da, işte şu imgeler sıralanıyor gözümün önünde: Amerikan okulundaki sınıfında, öğrenciler ve öğretmenler arasında duran çalışan genç kız; bir bayram yemeğinde otlar üstüne oturmuş genç gelin; kocası ve çocuklarının arasında, dizlerinin üstünde yeni doğmuş çocuğıyla evli kadın; delikanlılara ve genç kızlara dönüşmüş çocuklarıyla çevrili, daha olgun yaştaki anne – kocası artık yok ama annesi Sofiya hâlâ dimdik yanında; henüz yaşlanmamış bir büyükanne ve önünde, gururla dizine yaslanmış, kısa pantolonlu ben; en sonunda da, kucağında torunlarından birinin çocuğıyla, çok yaşlı bir kadın... Ve bütün bu öykü boyunca o hep orada; hiçbir zaman gözden kaybolmuyor, her zaman tanıyorsunuz onu, “ruhu” değişmiyor. Kafamda bu resimlere, fotoğraf filmine aktarılmamış başka bir sürü imge karışıyor: hepsinden önce de gidip elini tuttuğum ve birlikte oğlunun –babamın– ölümüne ağladığımız, bağırıp çağırmadan, geveze yakınmalara, yasın izin verdiği o bayağı taşkınlıklara düşmeden ağladığımız o Ağustos ayı Pazar gününün görüntüsü...

Onunla ilgili bütün bildiklerimden kesin bir şey çıkıyor: Nâzire’nin delice bir hareketle, bir gönül kaymasıyla sarsılması olanaksızdı; bir yaşam tasarısı benimsemişti ve onun için anlamlıydı bu tasar. Butros da ona, birlikte bir okul kurmayı ve yönetmeyi önermişti. Ülkede o güne dek görülmemiş türden, çağdaş bir okul. Bütün ötekilere örnek olacaktı bu okul ve öyle güçlü bir ışık saçacaktı ki, sonunda tüm Doğu’yu aydınlatacaktı.

Bir okul mu? diyeceksiniz. Nesi yeniydi ki bu tasarının? Halil, otuz yıl önce aynı şeyi yapıp Doğu’da o güne dek görülmemiş türden, yeni tarzda bir okul kurmamış mıydı?

Evet, elbette. Ama bu arada girişim sürekli olamamıştı. Da-

ha önce de sözünü ettiğim gibi, vaiz yaşlanmıştı ve sekiz çocuğundan –beş oğlan, üç kızdan– hiçbiri, meşaleyi onun elinden almak istememişti; Nâzire dışında hepsi köyü terketmiş, dünyanın dört bir yanına dağılmışlardı. En büyüğü o dönemde hâlâ Mısır’da doktordu; küçük erkek kardeşlerden Alfred de onu izlemişti; üçüncü bir kardeş Porto Rico’da eczacıydı; öbür iki oğul da New York’a yerleşmişlerdi. Kızlara gelince, büyüğü kocasıyla Texas’ta yaşıyordu, Alis de artık Küba’daydı... Yalnızca en küçüğü ülkede kalmıştı. Meşaleyi onun ele alması, babasının başlattığı işin sürekliliğini sağlayarak ailedeki kopmaların verdiği üzüntüyü avutması, bütün bunlar genç kızın kayıtsız kalamayacağı, üstüne üstlük vaizin de geri çeviremeyeceği şeylerdi.

Kuşkusuz Butros’un yaradılışıyla, kışkırtma merakıyla, kararsızlığa eğilimiyle ilgili soru işaretleri vardı ortada; ama hiçbir zaman kimse, eğitimci niteliklerini tartışma konusu yapmamıştı. Bizim köyde o eski uygarlaştırma düşünüyü yeniden canlandırabilecek tek kişi varsa, ancak o olabilirdi...

Büyükkannemle dedemin kesin evlenme tarihini bulamadım; ama büyük olasılıkla bu evlilik, 1912 Ekim'inin ikinci haftasında, birbirini izleyen ve birincisi Beyrut'ta Protestan kilisesinde, ikincisi de köyün Katolik kilisesinde yapılan iki törenle gerçekleştirilmişti.

Her şey çok hızlı gelişmiş olmalıydı, çünkü Cebrail'e haber verilememişti. Aynı Ekim ayında kardeşine yolladığı iki mektupla bir telgraf, bugün aynı zarfın içinde duruyor. Bunların hiçbir yerinde, bu evlilikten haberi olduğunu belli eden bir şey söylemiyor göçmen. Tersine, bir an önce yanına gelmesi için kardeşine her zamankinden daha çok ısrar ediyor.

İlk mektup şöyle başlıyor:

18 Ağustos'ta yolladığın mektubu ancak alabildim ve bu gecikmenin nedenini kavrayamıyorum. Neden daha önce yazmadığını anlayasın diye de sana hemen yanıt veriyorum. Bir iki gün içinde daha uzun bir mektup yollayacağım ve bu mektupta, ortaya attığın sorulara daha ayrıntılı yanıtlar vereceğim.

Daha önce sana sözünü ettiğim evi, General Máximo Gómez'in evini satın almak üzereyim. Tanrı'nın izniyle imzalar bu hafta atılacak ve müjdeyi vermek için o gün sana bir telgraf çekme sözü verdim kendi kendime. Eğer böyle olursa, bu mektup daha sonra eline geçecek demektir ve ayrıntılı açıklamayı burada bulacaksın.

Anlaştığınız fiyat, altmış bin riyal...

Geçerken bir not: Söz konusu “riyal”, Amerikan dolarından başka bir şey değil. Dönemin mektuplaşmalarında Birleşik Devletler parasının sık sık böyle adlandırıldığını görüyoruz. Aslına bakılırsa biraz görece bir Doğululaştırma bu; çünkü “riyal” sözcüğünün kendisi “réal” (krala ilişkin) sözcüğünden geliyor ve bütünüyle Latin bir kökeni var; tıpkı Romalıların “denarii”’sinden gelen “dinar” ve Yunan drahmisinden gelen “dirhem” gibi...

Aile arşivini karıştırırken, eskiden, her dil değiştirildiğinde bütün adların, nasıl kolaylıkla ve hiç duraksamadan yeni dile çevrildiğini görmek, hep şaşırtmıştı beni. Örneğin Butros, İngilizce yazdığında adı Peter oluyor, birinden Fransızca bir mektup aldığı da bu mektup Pierre’e yazılmış oluyordu. Küba’da Cebrail Gabriel, Alis de Alicia olmuştu hemen. Amerikan toprağında çeviri, zaman zaman daha da kısa ve özlü hale geliyor, Tennesse Tom’a dönüşüyor, Ferid Fred, Nedim de Ned oluyordu.

Kimi ülke adları da aynı dönüşüme uğradı: “Birleşik Devletler” deyimini “el-Vilâyat el-Muttehide” biçiminde çevrildi; çünkü Osmanlıca “vilayet” sözcüğü, bir tür eyalet karşılığıydı ve bu ad böylece yerleşti.

Paraya gelince, 1960’lara kadar, köye dönmüş kimi yaşlı göçmenlerin, zaman zaman Amerikan “riyal”’inden söz ettiklerini duyardım. Onları dinleyenler de alaycı gülümsemelerle karşılardı bunu ve bu alışkanlık yavaş yavaş ortadan kayboldu.

Ama yeniden Cebrail’e ve Gómez’in evini almak üzere olduğunu kardeşine bildiren mektubuna dönüyorum.

Oturmak için düşünülmüş yapının bir alışveriş merkezine dönüştürülmesi, on bin riyalı ya da biraz aşağısını bulacak; demek ki cebimden toplamı yetmiş bin çıkacak; şu aralar gözden çıkarabileceğimin en fazlası bu. Belki biraz nakit sıkıntısı çekeceğim, ama böyle bir fırsatı kaçıramazdım doğrusu. Toprağın yüzölçümü 815 metrekare; yapıyı hesaba katmasan bile metrekaresi yüz riyalden fazla eder. Burası Havana’nın en güzel köşesi; tam karşıda, yeni hükümet sarayı inşa ediliyor; arka sokakta da adanın her yanına ulaştı-

ran deniriyolu istasyonu var şimdi. Öyle iyi bir iş yaptım ki, öğrenen herkes, dostsa sevindi, rakipse kıskançlıktan çatladı.

Bu koşullarda, bana satmayı düşündüğün toprakları alacak durumda olmadığını kestirebilirsin sanırım. Anı anıacın kendine bir sermaye edinmekse eğer, sana yalvarıyorum, gel buraya, sakın kafayla baş başa verip konuşalım; sana bütün işlerimi konusunda bilgi vermeye ve uygun bulaçağın koşullarda ortak olmaya hazırım!

Alı! Tanrı sana bir esin verse de, bu yazdığım mektup daha eline geçmeden, bir vapura atlayıp gelsen!

Her ne kadar Tanrı, artık başka bir yol tutmuş olan Butros'a Havana'ya gitmesi için hiçbir zaman "esin" vermeyecekse de, ailenin üç başka üyesi, her biri kendi tarzında, Küba macerasına ortak olma hevesine kapılacaktı. Cebraıl'ın, daha iyisini bulamayınca onlara razı olduğunu söyleyecek kadar ileri gitmek istemiyorum; ama yanibaşında kardeşi gibi güvenilir birini görmeyi yeğlediğinden kuşku yok – bu konuda daha fazla ısrar etmek istemiyorum; büyükamcam düşüncesini yeterince açıklıyor ve ben, söylediklerini şimdiye dek uzun uzun aktardım.

Yola çıkan üç kişiden ilki, Nayif adında bir genç adam oldu. Aile arşivi, ondan hiç de iyi söz etmiyor –herkes için kötü bir çocuk, berbat, örnek alınmayacak biri– ama hiçbir zaman tam olarak neyle suçlandığı da söylenmiyor.

Butros'la Cebraıl'ın yeğenleriydi Nayif, büyük kardeşleri Yusuf'un oğluydu. Bu sonuncudan pek söz etmedim; elimde onun tarafından yazılmış hiç mektup yok ve sanıyorum kardeşlerine göre daha az okumuş biriydi. Onun üstüne hâlâ anlatılan ender öykülerden biri, evlenmesiyle ilgili – ataların dünyasında düğünlerle ilişkili ne çok anı var; destansı angaryalar-mış onlar için besbelli bu olaylar; karanlık yaşamlarındaki kısacık parıltıarmış!

Yusuf için olayın başlangıcı, 1880'lere kadar uzanıyordu. Muhtâra adındaki büyük kız kardeşi, o sıralar evlenmek üzereydi; annesi Sûsen de gebeydi. Biraz kaygılıydı Sûsen ve bir

akşam, kocası Tennus'a dert yandı: Eğer büyük kızı evde olup ona yardım etmezse, doğum yaptıktan sonra bunca çocuğa nasıl bakacaktı? "Merak etme, dedi Tennus, aklıma bir çare geliyor. Yusuf'u evlendiririz ve onun karısı, Muhtâra'nın yerine sana yardım eder." Sonra köyün kızlarını bir bir gözden geçirdiler ve Sûsen'in pek sevdiği Zulfâ'da karar kıldılar. "Eğer sana uygun geldiğinden kuşkun yoksa, hemen gidip babasıyla konuşayım..."

Kızın babası Tennus'u, köyde bir konuk nasıl ağırlırsa öyle ağırladı; alıp karşısına oturttu, soğuk şerbetler ikram etti ve konuya gelmeden önce bir sürü önemsiz şey sordu. "Kızını, oğlum Yusuf'a istemeye geldim" dedi sonunda konuk. Evsahibi de hemen yanıtladı: "Onun olsun!"

Genç kız yatmaya gitmiş, uzun saçlarını açmıştı. Ama babası bağırdı ona: "Zulfâ, saçını topla; seni evlendirdik!" Bu tümce, köylülerin belleğinde kaldı; onu kimin, hangi koşullarda söylediğini artık bilmeyenlerin belleğinde bile. Ne zaman aceleye getirilen, hızlandırılmış ya da biraz ana baba zoruyla yapılan bir evlilik söz konusu olsa, biri çıkıp şaka yollu "saçını topla, seni evlendirdik!" deyiverir hâlâ.

Böylece saçını toplayan ve hızla yeniden giyinen Zulfâ, gelip babasının önünde başı eğik durmuş, o da haberi vermişti: "Seni Yusuf'a verdik. Hoşuna gitti mi?" Kız utangaç ve uysal bir edayla "Evet" dedi; pek de hoşnut kalmamışa benzemiyordu. O zaman Tennus eve döndü ve Yusuf'u derin bir uykuda buldu. Çocuğu uyandırmaktan çekindi; ancak ertesi sabah, onu evlendirmeye karar verdiklerini, bir eş seçtiklerini ve kızın da razı olduğunu bildirdi. Damat, henüz on sekiz yaşındaydı.

Bu öyküyü, yıllar boyu geniş akrabalıklarım konusunda bana, büyük olasılıkla en çok şey anlatan kişiden dinledim. 1911'de doğan bu adam, Yusuf'un, Cebrail'in yeğeni; ama asıl önemlisi Butros'un yeğeniydi; onun öğrencisi, üstelik koruyup kayırdığı bir öğrencisi ve hayranı olmuştu. Avukat, ateşli bir konuşmacı ve ünlü bir çapkındı; önemli devlet görevlerinde bulunmuştu. Aileyi ve ülkeyi tanıyanlar, kimliğini kestirmekte

hiç zorlanmayacaklar; ama ben bu sayfalarda yalnızca Konuşmacı diyeceğim ona ve daha önce koyduğum kurala, bu kitap sona erdiğinde henüz yaşamda olan yakınlarımla adlarını vermememe kuralına uyacağım.

Konuşmacı'ya bakılırsa, –ama aynı şeyi Ağaç'ta da okuyorum– Yusuf, düğününden az sonra, köyün girişinde bir tabakhane açmıştı. Bu tabakhaneyi çalışır halde hiç görmedim; ama yapı hâlâ ayakta, olduğu gibi duruyor; ailenin öbür yumurcaklarıyla birlikte çıktığım çocukluk gezileri, beni hep oraya götürürdü. Kentten gelen araba yolu da eskiden orada biter, insanlar ondan sonrasını yürürlerdi.

Yusuf bu işletmeyi, ara sıra kardeşlerinden yardım alarak yürütüyordu; daha sonra büyük oğlu Nayif, yükünün bir bölümünü üstlendi. Ama iş ağırdı, kokusu nedeniyle sevimsiz bir işti, getirisi de her zaman iyi değildi. Kuşkusuz, ailenin gençlerine sunduğu gelecek umutları da pek parlak değildi ve onların daha uzaklara –tıpkı çocukluğumda benim de yaptığım gibi– tabakhanenin çatısına oturup ufukta görünen denizin ötelere bakmalarını engellemiyordu besbelli.

Nayif, Küba'ya kendi başına mı, yoksa amcasının ısrarlı çağrısı üzerine mi gitti, bilmiyorum; kesin olan, birbirlerinden hiç hoşlanmadıkları ve kısa sürede iki rakip, giderek iki düşman haline geldikleri. Yeğen, Havana'da, amcasınıninkinden iki adım ötede, kendine bir dükkân bile açmıştı.

Kardeşlerine yazdığı bir mektupta Cebrail, Nayif'in "kuşku davranışlarından" yakınmış ve aileye yönelik çok sert şeyler söylemişti: Bir oğul gibi güveneceği ve biraz olsun yükünü hafifletecek birini göndereceklerine, kaygılarını ve sıkıntılarını artırmaktan başka bir işe yaramayan bu zehirli armağanı göndermişlerdi ona!

Bu sözlerden etkilenen Yusuf da, kendini bağışlatmak için bir başka oğlunu, biraz ham hayaller peşinde ama son derece dürüst ve sevecen bir çocuk olan Nasif'i Küba'ya göndermeye söz vermişti.

Cebrail, Nasif'i düşmanca bir önyargısı olmadan karşıladı ve gerçekten de kardeşinden farklı olduğunu gördü. Ne var ki,

disiplinli bir işyeri yöneticisi olmak için bu yeterli değildi. Butros'a yazdığı mektuplardan birinde, hem babacan, hem de umutsuz bir edayla yakınıyor bu durumdan:

Yeğenimiz Nasif'e gelince, koyduğumuz yerde duı uyur. Sağlığı yerinde, ama ondan beklediğimizin tersine, çok yavaş geliyor.

Bunun iki nedeni var gibi geliyor bana. Birincisi, Nasif ve yordakçılılarıyla sık sık görüşüyor olması; onları görmesini kesin olarak yasakladım ama beni dinlemiyor. İkinci neden, memleketten gelen ve kafasını karıştıran mektuplar. Gün oluyor, bir mektup alıyor; "Sevgili Yavrumuz" ya da "Sevgili Kardeşim" diye başlıyor mektup ve gerisi şöyle geliyor: "Burada işler yolunda değil; deriyi çok pahalıya alıyoruz, iyi işçi zor bulunuyor, alıcı daha da zor bulunuyor. Savaslar, karışıklıklar ve çeşitli güçlükler yüzünden buraları yaşanmaz hale geldi; herkesin canı sıkın. Olduğun yerde iyi çalış; belki günün birinde hepimiz senin yanına geliriz..." Bunları okuyunca bir süre işlerinin üstüne düşünüyor Nasif; ağırbaşlı, çalışkan, göz dolduran biri haline geliyor.

Sonra bir başka mektup geliyor "Yavrumuz" ya da "Kardeşimiz" diye başlayan: "Burada her şeyin yolunda gittiğini sana bildirmek bize mutluluk veriyor; ülke Amerika'dan da daha iyi durumda. İşimiz hiç bu kadar yolunda olmamıştı; bir sürü para kazanıyoruz; o kadar çok sipariş alıyoruz ki, başa çıkamıyoruz. Gelip sen de bir el verseydin, ne kadar iyi olurdu!" Hemen ardından Nasif, kendini işine veremez oluyor; bana geri dönmekten söz etmeye başlıyor.

Geldiğinden beri böyle işte. Her gün, keyfinin ne durumunda olduğunu anlamak için yüzünü gözünü incelemek gerekiyor. Memleketi düşünmekten vazgeçmiyor, adada dolışmıyor, hiçbir şey görmek, hiçbir şey öğrenmek istemiyor. Sık sık ona yanlısını göstermeye çalışıyorum; kimi zaman tatlılıkla, kimi zaman da sertçe, ama para etmiyor. Ve üç yıldır bu böyle gidiyor! Üç yıldır aynı kararsızlık, aynı can sıkıntıları içinde! Üç yıldır, sana belirtilerini anlattığımı bu hastalığı çekiyor ve iyileştirilmek de isteniyor!

Henüz babasına yazmadım; Nayif'in davranışının ona verdiği acılar henüz dinmedi ve onu yeniden üzmem istemiyorum. Ama sen de kabul edersin ki, bu duruma sonsuza dek katlanamam. Sana da bu yüzden yazıyorum, her zamanki bilgeliğinle, bu sorunu nasıl çözmem gerektiğini bana söylemeni bekliyorum!

Bana kalırsa, bu çocuğun ülkeye geri dönmesi daha hayırlı olur; çünkü, işini kolaylaştırmak için yaptığımı her şeye karşın, ilerlemek istemediği açıkça görülüyor. Oysa hepsi de kolayca yapabileceği işlerdi! Örneğin ona mağazanın beşin bölümünü emanet ettim; yalnızca yapılanları denetlemekle görevliydi, başka hiçbir şeyle değil; karşılığında da kârın yarısını veriyordum. Böylece geçen yıl, yüz Fransız lirasına yakın para kazandı –net kazancıydı bu!– bu yıl daha fazlasını kazanacak. Biraz daha işine düşkün olsaydı, zekâsını biraz daha iyi kullanabilseydi, siparişleri müşteriye göre ayarlamayı becerseydi, yalnızca bu işten dört beş bin riyal kazanabilirdi; adada altı bine yakın Arap kökenli var; hepsi de alışık oldukları yiyecekleri gelip bizden alıyorlar ve bu alanda hiçbir rakibimiz yok.

Buna ek olarak, başka alanlarda –paketleme vb– bize yardımcı olduğu için, onu her ay kırk altın riyalle ödüllendiriyorum; ve onu işlerimin bütününe ortak etmek için, her an, en küçük bir cesaret verici işaretini bekliyorum... Peki, söyle bana sevgili kardeşim, gereği gibi davranmıyor muyum ona sence?

Birkaç kez Nasif'ten, babasına yazarak, durumu bütün açıklığıyla anlatmasını ve burada mı kalmalı, yoksa geri mi dönmeli sorusunu sormasını istedim. Ama hiçbir zaman yapmadı bunu; ya bir türlü karar veremediği için ya da bana açıklamadığı bir başka neden yüzünden. Ya da belki, bunu benim yapmamı yeğliyor. Öyleyse, yapıyorum işte! Şimdi durumunu babasına anlatmak sana düşüyor. Özgürce düşünüp taşını, sonra da emirlerini bana bildirsin; istediği neyse, onu rahatlatacak olan şey neyse yapacağım. Ama benden bu zaman kaybına ve bu hiçbir yere götürmeyen tutarsızlığa katlanmam istenmesin. Göçün meyvalarını böyle toplayamayız!

Bu uzun savunmadan sonra sayfa kenarına, yukarıdan aşağıya kurşunkalemle bir satır eklenmiş:

Onunla ilgili olarak sana yazdıklarımı az önce Sevgili Nasif'e gösterdim. Dikkatle okudu, gerçeğe uygun buldu ve hiç karşı çıkmadı.

Ne var ki yeğen de, dört gün sonra -1 Ekim 1902'de- kalemi eline alıp olayları kendi açısından anlatma gereğini duyuyordu.

*Amcam Butros Beyefendiye, Tanrı onu esirgesin,
Uzaktan da olsa, ellerinizden öper, Yüce Tanrı'nın bizi
bir an önce birleştirmesini dileyerek sevgi ve saygılarımı sunarım.*

Birkaç kez, buradaki durumumu anlatmak üzere size yazmaya niyetlendiysem de zamansızlık beni hep engelledi. Ama bugün cumhurbaşkanı seçimi var; dükkânlar kapalı; böylece ben de size yazacak zaman buluyorum; ve bunu büyük bir içtenlikle, hiçbir şeyi abartmadan ve en baştan başlayarak yapmak istiyorum.

Ben New York'a 28 Ekim 1909'da geldim. Amcam Ceberrail, o sırada oradaydı, adaya kadar geldi -Ellis Adası olmalı bu- beni oradan çıkardı ve bana tam bir baba gibi davrandı. Sonra, birlikte Havana'ya geldik. Daha vapura yeni binmiştik ki, kaptan gelip amcama kardeşim Nayif'in davranışlarından yakındı; bu da benim için çok öğretici oldu.

Sonra hemen burada çalışmaya başladım. Ama, özellikle dili bilmediğim için çok kolay olmadı bu. Altı ay sıkıntı çektikten sonra, bu kadar genç yaşta ülkeyi terketmememi gerektiğini söylerken haklı olduğunu anladım ve geldiğim için pişmanlık duymaya başladım. O zaman da yeniden yola

düşmeye karar verdim; ya New York'a gidecek ya da ülkeye dönecektim; ama amcam beni bırakmadı ve Suriye besin ürünleri bölümünü bana emanet etti. Yeteneklerim ölçüsünde bu işle ilgilendim; elimden geldiğince mağazanın öbür bölümlerinde de çalıştım. Maaşım, önceleri ayda otuz riyaldi, sonra kırka çıktı. Ama buralarda yaşamın ne kadar pahalı olduğunu bilirsin; elbette aileme de biraz para yolladım. Sonuç olarak geçen yılki maaşlarımdan ve bakkaliye bölümündeki kârımdan elimde kalan, 390 İspanyol riyali oldu.

Genç adamın böyle adlandırdığı paralar, Küba pezosu olsa gerek...

Bu yıl için hesaplarımı henüz yapmadım. Ne olursa olsun amcam Cebrail'e borçlu olduğum şeyleri inkâr etmiyorum; öğütlerine değer veriyorum; beni nasıl karşıladığını ve benim için yaptığı şeyleri de hiçbir zaman unutmayacağımı. Ama benim için, her şeyden önce sağlığını korumak önemli ve bu ülkede sağlıklı kalmak zor – bunu benden iyi biliyorsunuz! Amcam Cebrail gibi yalnızca kâr ilgilendirmiyor beni; aynı zamanda sağlıklı bir yaşam sürmek istiyorum. Bu yüzden de gelip kardeşleriyle çalışmayı yeğliyorum; uzun uzun düşünüp taşındıktan sonra vardığım sonuç bu. Buradaki iş, kapalı kalmaya alışık kişiler için iyi bir iş; ama ben böyle değilim. Artık kararımı verdim: Yaz başında ülkeye dönüyorum. Kararımı amcamı bildirdiğimde, beni şikâyet etmek ve ne istediğimi bilmediğimi söylemek için size yazdı. Şimdi gerçeği biliyorsunuz; hâkemliği size bırakıyorum ve kararınıza boyun eğeceğim.

Öte yandan amcamı, babama bir mektup yazıp işimde neler olduğunu anlatmamı istediğini ve benim bu isteği geri çevirdiğimi ileri sürdüğünde, bu söylediklerine katılamıyorum. Babama da sorabilirsiniz: Mektubu 17 Ekim 1911'de postaya verdim ve içinde, buraya geldiğimden beri yaşadıklarımı ayrıntılarıyla anlattım. Bu yüzden, amcam, hava akımının içinde uçuşan bir tüy gibi karar değiştirdiğimi söylerken doğruyu söylemiyor; kafamı, omuzlarımın iis-

tünde yerinde; tutumumu hiç değişmedi ve aileni, belki amcamdan daha iyi değil ama en az onun kadar onurlu bir biçimde temsil ediyorum. Nayif ve benzerleriyle görüştüğümü için ahlakımın bozulduğu da doğru değil. Kardeşimi görmeye gidiyorsa, ona akıllı uslu öğütler vermek ve hatalarını kabul etmesini sağlamak için yapıyorum bunu; onun davranışlarından esinlenmek için değil.

Bunun ardından genç adam, çok nazik bir biçimde –kendini de bulaştırmadan– Butros’a Cebrail’in çağrısını iletiyor.

Özetle, yaz başında, belki daha bile önce, ülkeye dönme-ye karar verdim. Eğer aile, burada yaptığım işin iyi bir geleceği olduğunu düşünüyorsa amcalarımdan birinin, bir an önce gelip bu işe el atması iyi olur. Benden daha başarılı olacağından hiç kuşkun yok; bu işten yılda kırk elli bin riyal getiri elde edebilir ve amcamı Cebrail’in dediğine bakılırsa, bunun yarısı onun cebine kalır. Bir düşünün ve size uygun geleni yapın!

Sonra biraz geriye, onu kaygılandıran bir konuya geri dönüyor.

Cebrail amcaya yazdığınızda, Nayif’in, onun kardeşinin oğlu olduğunu ve kusurları ne olursa olsun, kendini ondan sorumlu hissetmesi gerektiğini anımsatın. Çünkü birbirlerine, sanki akraba değil de düşmanmış gibi davranıyorlar; kötü şeyler olmasından korktuğumu sizden gizleyemem!

Mektubun sonunda Nasif, ailenin bütün göçmenleri adına Butros’u selamlıyor –Cebrail, Alis, oğulları ve “kardeşim Nayif” diyerek de sayıyor bu göçmenleri– daha sonra, amcasının nezaketine karşılık vererek mektubu ona okutuyor; o da eliyle şu satırları ekliyor:

Yeğenimizin yazdıklarını okuyunca çok sevindim. Birincisi, söylediklerinin çoğu doğru. İkincisi, mektubumun onu

sarstığını ve sorumluluğunu üstlenmeye zorladığını görüyorum. Onun isteği üzerine ve onun önünde yazdığını bu eklemenin de, yaptığı hataları görmesine ve düzeltilmesine yardımcı olacağını umuyorum.

Sevgili Nasif'in, bu sayfaları övgüye değer amaçlarla ve saf bir yürekle yazdığından hiç kuşku yok. Ve düşündüklerini içtenlikle söylediği için ona kızmıyorum. Onu, çok şey vaat eden ve onurlu davranmayı bilen bir çocuk olarak gördüğüm için, mektubundaki yanlışlıkları gösterdim; o da benden özür diledi ve bu satırların hemen arkasından hatalarını düzelteceğine söz verdi; bu da, durumuyla ilgili endişelerinizi giderecek ve onun geleceği için doğru kararları almanıza yardımcı olacaktır. Demek ki, hem bu mektubu, hem de benim size yazdığımı, şikâyet ve suçlama mektupları gibi değil, her şeyi bilerek karar vermenize yardımcı olacak, ek tanıklıklar gibi görmelisiniz.

Gerçekten de, Nasif'in el yazısıyla yazılmış bir bölüm izliyor bunu.

Yukarıda, Cebail amcamın Nayif'e davranışıyla ilgili yazdıklarında bir yanlışlık var. Aslında ona karşı sabırlı davranmayı sürdürüyor. Onu yola getirmek için her çareyi denedi ve bir iki beladan kurtardı. Ama kardeşini kinseyi dinleniyor ve ona kendi iyiliği için öğüt veren herkesi—kendisi bubasını bile—düşman gibi görüyor. Bunun sonu nereye varacak bilmiyorum; çünkü Nayif kesin olarak doğru yoldan ayrıldı ve çok ciddi davalara karıştı.

Babama yazdığım mektup konusunda, Cebail amcam mektubu ona verdiğimi şimdi anımsadı; ama okumaya zaman bulamadığını ve bütünüyle aklından çıktığını söylüyor.

Bakkaliye bölümünün getirisiyle ilgili sayılara gelince, amcamunkilerle benimkiler arasında bir çelişki yok. O toplam getirden söz etmiş, bense yalnızca bana kalan paradan söz etmişim. İşte böyle! Sizden özür diliyorum; insan yanlışlabiliyor...

Bu mektuplaşmadan epeyce uzun bölümler aktardım, çünkü onun sayesinde, Cebrail’le Butros arasındaki yazışmada sürekli olarak ‘söylenmeyenler’ bölgesinde bırakılan birçok şeyi anladım. Örneğin, şu “bizim” Havana işyerlerindeki gergin havayı ve kimilerinin buna uyum göstermekte zorlandığını. Kuşkusuz Butros’a, daha sonra yeğenine davranılacağı gibi davranılmamıştı burada. Ama Cebrail’in yıldırım hızıyla başarıya ulaşmasını açıklayan saldırgan profesyonelliği, yakınlarını yanında tutmadaki başarısızlığını da açıklıyordu. Ayrıca erken ölümünde de bu atılganlığın payı olacaktı.

Nasif’in katlanamadığı, uzaklarda olmak değildi; amcasının ona dayattığı yaşam biçimiydi. Bu yazışmayı izleyen birkaç ay içinde, gerçekten de ülkeye döndü, kuzinlerinden biriyle evlendi, ama hemen ardından, onunla birlikte, başka bir yöne yollandı, Birleşik Devletler’in batısındaki Utah’a göçtü. Görünüşe bakılırsa oradaki Mormon topluluğuna katılmış ve tam bir Mormon olmuştu. Çocukları, torunları ve torunlarının çocukları hâlâ orada yaşıyorlar; zaman zaman bir haber almak için ararım onları.

Onun tersine, Nayif hiçbir zaman Havana’dan ayrılmadı. Kardeşinin dediği çıktı, başına kötü şeyler gelmekte gecikmedi: günün birinde aileye öldüğü haberi ulaştı. Yazgısı, bugün bile derin bir aile sessizliğiyle sarılıdır; başlangıçta susulmuştu, çünkü herkesi rahatsız eden bir kişiydi; bugünse daha basit bir nedenle susuluyor: Bu konuda artık kimse bir şey bilmiyor. Yalnızca, yeğenlerinden birinden, Nayif’in devrimci örgütlere ka-

tıldığını ve bu alanda ünlendiğini öğrenebildim; bu da büyük olasılıkla amcasının işine gelmiyordu – biri politikacılarla, yüksek devlet görevlileriyle ilişkiler kuruyor, öteki onlarla savaşmaya çabalıyordu. Cebrail'in onun hakkında yazdıklarını yeniden okuduğumda, bu sav, oldukça akla yakın geliyor bana.

Nayif, Birinci Dünya Savaşı döneminde adayı düzenli aralıklarla vuran, isyan bastırma seferlerinden birinde öldürülmüş olmalı. Yargılanıp idam mı edildi, yoksa kestirmeden vuruldu mu, bilmiyorum. Butros'un gizemli bir dizesinden, bedeninin onurlu bir mezara gömülmediği anlaşılıyor.

Nayif ile arasının bozulması, Nasif'in "kaçması" ve Butros'un gelmekten vazgeçmesinden sonra Cebrail, yüzünü ailenin başka bir üyesine dönecek, onunla bu kez kalıcı bir anlaşmaya varacak ve bu kişi, onun en güvenilir adamı olacaktı. Halil'in oğullarından biri, dolayısıyla Alis'in erkek kardeşi Alfred'di bu.

Bu işbirliğinden ilk kez, Doktor Şükrü'nün, 6 Ağustos 1913'te, Sudan'dan Butros'a yolladığı bir mektupta söz ediliyor.

Alfred, Halep'ten bir mektup yazıp geçici olarak Bağdat Demiryolu Şirketi tarafından işe alındığını ama istifasını verdiğini, çünkü sevgili Cebrail'den Küba'ya gelmesini isteyen bir telgraf aldığını bildirmiş. Hartum'dan ayrıldıktan sonra kimi sağlık sorunları yaşamıştı; ama şimdi bütünüyle iyileştiğini söylüyor. Yola çıkmakta acelesi var gibiydi; sanırım artık gemiye binmiştir. Ona yazmak istiyorsan, mektubu Cebrail eliyle gönder. En azından ben öyle yapacağım.

Şükrü'nün bilmediği, küçük kardeşinin son anda, son bir 'formalite'yi yerine getirmek, yani evlenmek üzere yolunu değiştirdiğiydi. Bu satırı yazarken gülümsüyorum biraz; ama akla ilk gelen neden yüzünden değil.

Demek ki Temmuz 1913'te Alfred, kaynının çağrısını almıştı ve Küba'ya doğru yola çıkmaya hazırlanıyordu. Şükrü'nün yanında, önce Mısır'da, sonra da Sudan'da iki yıl geçirmiş, İngiliz ordusu hizmetinde sivil görevli olarak çalışmıştı. Ve yine uzun süre ortadan kaybolacağı için, gelip ana babasına, Halil

ve Sofiya'ya ve küçük kız kardeşi Nâzire'ye –benim gelecekteki babaanneme– veda etmek istemişti; Nâzire o sırada ilk çocuğunu, amcalarımın en büyüğünü, yeni doğurmuştu – altmış yedi yıl sonra benim önümde, telefonla ona babamın ölümünü haber verecek olan amcaydı bu.

Nâzire'yi ziyarete gittiğinde Alfred, orada genç annenin en yakın arkadaşı Heda'yla karşılaştı: Nâzire'nin bebeğe bakmasına yardım ediyor ve bir bakıma, daha önce Amerika'ya göçmüş iki ablasının yerini tutuyordu.

Heda, köyün bütün kadınlarından –belki erkeklerin de çoğundan– daha uzun boyluydu; en azından Alfred'den daha uzun ve daha geniş omuzluydu. Biraz erkeksi bile görünebilirdi, eğer yüz çizgilerinde büyük bir tatlılık, bakışlarında ve kollarının hareketlerinde sonsuz bir ana sevecenliği olmasaydı. Babaannem çok seviyordu onu; öte yandan Alfred'e de büyük bir sevgiyle bağlıydı, onun kırılgan, buna karşılık Heda'nın çok dayanıklı olduğunu biliyordu; bu yüzden onları yaklaştırmayı kafasına koydu. Doğal olarak önceden tanışıyorlardı; köyde herkes doğuştan birbirini tanır, herkes az çok akrabadır zaten. Bu nedenle Alfred'le Heda'yı tanıştırmak gerekmiyordu; ama o zamana dek hiç baş başa konuşma olanağı bulamamışlardı; bu yüzden bu karşılaşma belirleyici oldu; besbelli Nâzire'nin çöptatanlığı da sonuçta önemli rol oynadı.

Yine de koşullar bir evliliğe çok uygun değildi bana sorarsanız. Alfred, yalnızca veda etmek üzere uğramıştı köye ve belirsiz bir süre için dünyanın öbür ucuna gidiyordu. Bu ivedilik duygusu, onları durduracağına her şeyi hızlandırmaya yöneltmiş olmalı: Gecikmeden evlenmeye karar verdiler. Daha sonra genç adam Küba'ya yalnız başına gidecek; oradan hoşlanmazsa hemen geri dönecek, tersi olursa, Heda gidip kocasıyla orada yaşayacaktı. Düğün 6 Eylül 1913'te, Presbiteryen törelerine göre yapıldı; hemen iki gün sonra Alfred vapura bindi ve genç karısına, en geç bir yıl içinde kendi evlerine –ister Doğu ülkelerinde, ister Amerika topraklarında olsun bu ev– yerleşeceklerine söz verdi. Heda, gemi ufukta kaybolana dek rıhtımdan mendilini salladı; sonra da beklemek üzere köye döndü.

Önümde Alfred'in Ellis Adası'na çıkışında –ailemin erkekleri için artık zorunlu hale gelen bu geçişte– doldurduğu soru kâğıdının bir kopyası var. Bu belgeden, Alfred'in Pire'den geçtiğini, orada *Themistokles* adlı bir yolcu gemisine bindiğini, New York'a 11 Ekim 1913'te ulaştığını, yirmi sekiz yaşında olduğunu, ne çokeşli, ne sakat, ne de anarşist olduğunu ve anayurdu olarak Türkiye'yi gösterdiğini öğreniyorum. Adının karşısına bir görevlinin bastığı damgada "NON IMMIGRANT ALIEN", "GÖÇMEN OLMAYAN YABANCI" yazısı okunuyor; anlaşılan Alfred, yalnızca transit geçiş yaptığını bildirmiş; çünkü yolculuğunun son durağı Küba ve orada bir adresi var: *Kayın Gabriel M.'nin evi, Monte Sokağı, Havana...*

Ekim sonunda adaya ulaştığında Heda'ya ilk mektubunu gönderdi; mektupta onu çok özlediğini, her an bu ayrılığın acısını çektiğini, ondan bunca uzakta fazla yaşayamayacağını, her şeyden vazgeçip geri dönmeyi düşündüğünü yazdı. 1914 Şubat'ında postaladığı ikinci bir mektupta, sürekli olarak hasta olduğundan yakınıyordu: Kuşkusuz, tüm yaşamını bu adada geçirmeyecekti ve günün birinde geri geldiğini görürse hiç şaşırmamalıydı karısı! Ama Mayıs'ta yazılmış üçüncü bir mektupta, sonuç olarak işin ona pek kötü gelmediğini, Cebrail'le iyi anlaştığını, onun kendisine sorumluluklar vermeyi ve başlangıçtaki ücretini iki katına çıkarmayı düşündüğünü söylüyordu. Dördüncü mektuptaysa, mutlu bir edayla Cebrail'in sağ kolu haline geldiğini, kaynının artık onsuz yapamayacağını bildiriyordu; artık kararını vermişti, sonsuza dek Küba'da yaşayacaktı; başkentin merkezinde, şimdi artık General Gómez'in eski evine yerleşmiş olan La Verdad mağazalarının hemen yakınında, geniş bir apartman dairesi tutmak üzereydi. Heda'nın yanına gelmesinin tam zamanıydı artık!

Heda'nın aldığı son mektup bu oldu. Havana'dan 12 Haziran 1914'te postaya verilen zarf, 24 Temmuz günü Beyrut limanına ulaştı. Dört gün sonra Dünya Savaşı başladı. Ne gemi vardı artık, ne posta, ne de yolculuk. Genç evlilerin buluşması artık olanaksızdı.

O sıralarda Butros da yeni yaşamının temellerini atıyordu. Günün birinde çeşitli tasarılarından –özellikle de tütün yetiştiriciliğinden– vazgeçtiği, olası onca geleceği ufkundan silip her zaman kaçındığı ortak yolu izlediği için, köye yerleşme, bir ailenin yükünü sırtlanma, yaşamının geri kalanını “defterlerle hokkalar” arasında geçirme kararını verdiği için pişman olacak mıydı acaba? En azından şimdilik, hiçbir pişmanlık belirtisi göstermiyordu; yalnızca sevinçler, mutluluklar, hoşnutluklar vardı çevresinde.

Düğünlerinin hemen ardından Nâzire’yle, uzun bir aile kutlamaları, şöenler, şiir atışmaları dönemi yaşadılar; onlara gönderilen, kimi düzyazı, kimi koşuk kutlama mesajlarının birçoğu özenle saklanmış – şimdi hepsi elimde. Sonra, evliliklerinin onuncu ayında ilk çocukları doğduğunda, yeniden atışmalar yapıldı, övgüler düzüldü, şöenler düzenlendi.

Önümde bu dönemden bir fotoğraf var. Ağaçlar yapraklarını döktüğüne ve Nâzire’nin kucağında bir bebek olduğuna göre 1913 sonbaharında çekilmiş olmalı. Genç annenin önünde, otların üstünde, içinde kara bir sıvı bulunan iki şişe var; şerbet mi bu, yoksa yandaki manastırdan alınmış şarap mı, bilemiyorum. Arkada küçük bir kız, devrik bir şemsiyeyle oynuyor. “Hanak” adı verilen o yerde –daha önce de sözünü etmiştim– bir kır yemeği bu. Görünmeyen ve orada olduğu daha çok tahmin edilen emzikteki bebekten başka on üç kişi sayıyorum; her yaştan on bir kadın –ki aralarında gencecik büyükannem de

var- ve yalnızca iki erkek: Kocası ve babası. Halil, ön sırada, büyükannemin önüne oturmuş; ince gözlükleri, açık renk bıyığı, Amerikan tarzı şapkasıyla bir *mid-west* rahibine benziyor; ve büyükannemin arkasında, boşlukta kaybolmuş bakışlarıyla Butros... Sırtında yelekli bir takım elbise var ama gömleğinin yakası açık. Elbette başı da açık, saçları kısa kesilmiş ama gür. Yine gür, kara bir bıyığı var. Görüntüsü, eskiden Fransa'da "cumhuriyetin kara süvarileri" denen o amansızca laik öğretmenleri anımsatıyor bana.

Düşünceli görünmesi, büyük olasılıkla aklının birkaç gün önce doğmuş ya da doğmak üzere olan okulunda olmasındandı. İlk yoklamalar yüreklendirici olmuş, yakın köylerden birçok insan, kapılarını açar açmaz çocuklarını okula yazdırmaya söz vermişlerdi. Butros'la Nâzire, yersizlik nedeniyle başa çıkamayacakları bir öğrenci akınından korkmaya bile başlamışlardı. Elleri-ndeki alçakgönüllü olanaklarla, kendi evlerinin alt katında tek bir oda düzenleyebilmişlerdi bu iş için; kendileri de çocuklarıyla birlikte üst katta kalıyorlardı ve bu katta da tek oda vardı.

Yerinin son derece gösterişsiz olmasına karşın okula, hiç de aşağıdan almadan "Evrensel Okul" adını koydular. 1913 Ekim'inde kısa bir törenle açıldığında, kimilerini sevindiren, kimilerini eğlendiren, çoklarını da kızdıran küçük bir devrim oldu bu. Başlangıçta bu adın tam anlamı, özellikle de başka özelliklerin yanı sıra okulun kız erkek karma olacağı anlaşılmadı. Ne erkekler için ayrı, kızlar için ayrı bir okul, ne de -okulu hâlâ açıkken Halil'in ürkek bir biçimde yapmaya başladığı gibi- erkekler için, kızlar için ayrı sınıflar olacaktı. Hayır, böyle olmayacaktı, o güne dek yapılanlar yapılmayacaktı: Aynı sınıfta, yan yana oturan kızlar ve oğlanlar olacaktı, işte o kadar! Dedemle babaannem, köyün bütün evlerini dolaşıp, şaşkın ana babalara durumu açıkladılar: "Göreceksiniz! Bize güvenin! Her şey yolunda gidecek!" dediler.

Gerçekten de her şey yolunda gitti. Hem bu nazik konuda, hem de eğitim konusunda. Öğrenciler okula bayılıyor, patikalardan koşarak geliyor, akşamları eve istemeye istemeye dönüyor ve çok hızlı ilerliyorlardı. Her şeyden önce de Evrensel'in bir özelliği haline gelecek bir yöntem sayesinde: Her sınıfın en iyi öğrencilerine, öğrendiklerini sınıf arkadaşlarına da aktarma

sorumluluğu veriliyordu; böylece bir tür bilgi zinciri kuruluyor, öğrenciler arasında sorumluluk ve dayanışma duyguları geliştiriliyordu. Görünüşe bakılırsa mucizemsi bir etkisi vardı bu yöntemin; bugün yaşayan eski öğrencileri, hâlâ hayranlıkla ve minnet duygularıyla söz ediyorlar ondan.

Yöntemin başarısı öyle büyük oldu ki, daha ilk öğretim yılı bitmeden okula yeni öğrenciler yazılmaya başladı. 28 Şubat 1914 tarihli, bir kopyası arşivde korunmuş genelge, buna tanıklık ediyor:

Sayın Yurttaşlarımız,

Aranızdan kimileri, geçmişte, çocuklarını okula almamızı istediler; ama eğitim amacıyla düzenlediğimiz sınıfta boş yer olmadığı için onlardan özür dilemek zorunda kaldık. Ama şimdi, ikinci öğretim yarıyılı başlarken, yeni öğrenciler almayı gerekli gördük; bu da bizi ikinci bir sınıf açmak zorunda bıraktı.

Böylece Evrensel Okul, bu yarıyıl sırasında bize güven duyacak herkese hoşgeldin demeye ve onlara en iyi hizmeti vermeye –Tanrı’nın izniyle– hazır hale geldi.

Uyarı

Bir önceki genelgemizde, okulumuzun inanç biçimleriyle ilgilenmediğini söylemiştik. Kimileri bundan, dinle ilgili hiçbir bilgi vermeyeceğimiz anlamını çıkarmış. Oysa bu okulun başlıca amacı, öğrencilere Hristiyanlığın ilkelerini aşılamaktır. Dahası, tam da Hristiyan erdemlerini güçlendirmek için kurulmuştur bu okul.

*Okul Yöneticisi
Butros M. M.*

Bu “uyarı”, uzun ve sıkıntılı bir savaşın başlangıcını haber veriyordu. Aslına bakılırsa, çok daha önce patlak vermişti bu savaş; ama bu bölümü, en çetin bölümü olacaktı.

Halil, otuz yıl önce kendi okulunu kurduğunda, Katolik papazlar tepki göstermeye çalışmışlardı. Vaazlarda sapkınlara

karşı verip veristirmişler ve onları izleyenlerin –özellikle de çocuklarını, ne Meryem’e, ne İsa’nın etini simgeleyen mayasız ekmeğe, ne de azizlere inanan bu şeytanların okuluna gönderenlerin– cehennem ateşlerinde yanacağını söylemişlerdi. Ama köylülerin en sofuları bile kiliselerinin sözünü körü körüne dinlemezlerdi. Protestanların okulu tek olduğu sürece, yine de oğullarını oraya gönderiyorlardı. Kara cahilliğin kaçınılmazlığı karşısında sapkınlık tehlikesini yeğliyorlardı

Bu durumdan gerekli sonuçları çıkaran piskoposluk, şaşır-muş ruhları doğru yola getirmek amacıyla kendi okulunu kur-maya karar verdi; okulun başına, Malatıyus adında, becerikli ve hiç de bilgisiz olmayan Şamlı bir papaz getirildi. Bu karşı saldırı başarılı oldu; o güne dek vaiz, bilgisizliğin karanlığı karşısında elinde ışığı tutan kişi gibi görünmüştü insanlara; oysa şimdi, karşılarına başka bir görüntü çıkıyordu: “Sapkın” oku-lun karşısında artık Katolik okul vardı. Hele Halil yaşlanmaya başlayıp, oğullarından hiçbiri meşaleyi elinden almaya niyet-lenmeyince ve sonunda kocamış vaiz okulundan vazgeçmek zorunda kalınca, Protestan ailelerden bile çocuklarını Papaz Malatıyus’un okuluna yazdıranlar çıkmıştı.

Böylece okullar savaşı, Katoliklerin yengisiyle sonuçlan-mıştı. Birinci savaş demeliydim aslında. Çünkü ikinci bir savaş, dedemle babaannemin kendi “Evrensel Okul”larını kurmalarıyla başlayacaktı.

Gerçi Butros Katolikti, yüksek rütbeli bir Katolik papazın kardeşiydi, *Patrikhane Okulu’nun* ve *Basileosçu Rum-Katolik Do-ğu Koleji’nin* eski bir öğretmeniydi ama yine de insanlar, iyi gözle bakmıyorlardı ona. Bir kere vaizin damadı olduğu için, ama yalnızca bundan değil. Ayrıca hem o, hem karısı, Amerika-lı misyonerlerin yanında öğrenim gördüğü için, ama yalnızca bundan da değil. Bunlardan çok daha ciddi bir şey vardı: Kişi-sel inançları! Protestan değildi besbelli. Peki neydi öyleyse? Pa-zarları kilisede hiç görülmemişti – vaizin “ayininde” de görül-mediği gibi. Köyde kulaktan kulağa fısıldanan, tanrıtanımaz ol-duğuydu. O, her zaman şiddetle karşı çıkmıştı buna –gizli yazı-larında bile hiçbir belirtisi yok– ama insanların çoğu bundan emindi, yakınlarından kimileri bile.

Bu yüzden, dedem, Meşrah'ın ve yedi komşu köyün ailelerine "Evrensel Okul"un açılışını tumturaklı bir edayla haber veren ilk genelgesini yollayıp, okulun özellikleri arasında kızların ve oğlanların bir arada öğrenim göreceğini ve "inanç biçimleriyle ilgilenmediğini" belirttiğinde, rakipleri kızıp köpürmüşlerdi: Bu adam yalnızca çocuklarımızın ahlakını bozmak istemiyor, onları Hristiyanlıktan da çıkarmak istiyordu! Bunun üzerine de Butros, o sert ama aslında savunma amaçlı yanıtı vermişti: Bu okul, değişik topluluklar arasındaki dinsel çatışmalara girmek istemiyordu ama en az onlar kadar Hristiyandı. Başka bir deyişle: Ey analar babalar, bir dinsizler okuluyla iyi Hristiyanlar okulu arasında seçme yapmak durumunda olduğunuzu sanmayın; yapacağınız seçim daha çok, bütün mezheplere açık bir okulla, yalnızca Katoliklere, onların da en dar kafa-lılarına açık bir okul arasında olacak! Söz konusu sekiz köyde ve Lübnan Dağı'nın bütün bu bölümünde, o zamanlar, halk tümüyle Hristiyandı; ama aralarında Rum-Ortodokslar, Rum-Katolik Melkitler, Maruniler ve –daha yakın zamanlarda– Protestanlar vardı. Butros, okuluna bu dört mezhepten de öğrenci çekmeyi umuyordu. Doğu'da "evrensel" sözcüğü, her şeyden önce mezheplerarası çatışmaların üstünde olduğunuz anlamını taşır.

Dedem, bu birleştirme kaygısını çok ilerilere götürmüştü. Örneğin bütün öğrenciler, hangi topluluktan olursa olsun, her sabah aynı duayı, *Pater Noster*'i birlikte okumak zorundaydılar. Onun dört ayrı dilde okunuşunu, Arapçasını, Türkçesini, İngilizcesini, Fransızcasını öğrenmek zorundaydılar. Aile kâğıtlarının arasında bu duanın, gümüş bir levha üstüne işlenmiş Arapça biçimi var. Onu alıp çalışma masamın üstüne yerleştirdim –bir zamanlar dedemin masasında duruyordu besbelli– ve onu ağır ağır, yüksek sesle, kendi kendime okudum:

Göklerdeki Babamız; Adın kutsansın, saltanatın gelsin ve hem yeryüzünde, hem göklerde senin istemin gerçekleşsin.

Bu sözlerde ne bir Protestanı, ne bir Katoliği, ne bir Ortodoksu, ne bir masonu (dedem öyle olduğuna göre), ne de bir Müslümanı ya da Yahudiyi incitecek bir sözcük var gerçekten de.

Bugün, gündelik ekmeğimizi ver bize; bizi incî enleri nasıl bağışlıyorsak, sen de bizim günahlarımızı bağışla; ayartılmanıza izin verme ve bizi Kötülükten kurtar. Amin.

Hayır, bu ikinci bölümde de, hangi türden olursa olsun, inançlı bir kişiyi incitecek hiçbir şey yok. Kuşkusuz birileri bunu, ötekilere göre farklı söylemeyi yeğleyebilir; ama dua, tartışılan dogmalardan hiçbirini içermiyor: Ne Kutsal Üçlü, ne Papa, ne Kilise, ne Meryem, ne de İsa söz konusu... Sadece tektanrılı, “evrensel” bir dua bu; tıpkı dedemle babaannemin okulu gibi.

Bu birleştiricilik istemine karşın, Butros, karşıtlarını yatıştırmayı başaramadı. Bir açılış ve birleştirme adamı olduğu kadar, bir ilke adamı, giderek bir inatlar adamıydı o; ve bunu, o yıllarda yaptığı bir şeyle, bir kez daha, parlak bir biçimde kanıtladı; düşmanlarını sevindirdi, yakınlarını rahatsız etti ve soyundan gelenler, bir daha bu yaranın üstesinden gelemediler: Çocuklarını vaftiz ettirmeyi ısrarla reddetti!

Kendisi gibi mason olan ve kendisi gibi bir Presbiteryenle evlenen kardeşi Cebrail –çocuğun vaftiz babalığı görevini Küba Büyük Locası’ndan yüksek mertebeli birine verme koşuluyla da olsa– Havana kilisesinden Katolik bir papaza başvurmakta duraksamamışken, Butros direndi. Çocuklarım, dedi, ergin olduklarında istedikleri dini seçebilir ya da hiçbirini seçmek istemeyebilirler; o güne dek verilmiş bir sözleri olmayacak. Güzel, soylu bir düşünceydi bu ve bu konulara ne denli ciddi yaklaştığının bir kanıtıydı; bir inananlar topluluğu, doğuştan parçası olduğunuz bir kabile olmamalıydı! İnsan araştırabilmeli, düşünebilmeli, okuyup karşılaştırabilmeli, sonra da özgürce, kendi inançları doğrultusunda bir dine bağlanabilmeliydi! Evet güzel bir düşünceydi bu; özellikle de dinsel topluluk kıyımlarının hâlâ belleklerde olduğu böyle bir ülkede. Ama köyde, rezaletin son perdesi oldu. Bir akşam tartışmasında böyle bir savın ileri sürülmesi, bir dereceye kadar kabul edilebilirdi belki; ama bunun en aşırı sonuçlarına göre davranmak, düşünülmesi bile olanaksız, hiç duyulmamış, neredeyse canavarca bir şeydi. Hiçbir zaman kimseye benzemek istemeyen, saygın erkekler şapka giyerken başı açık gezen, kendi kardeşleri köylü giysileriyle dolaşırken, yelekli siyah kostüm ve uzun bir pelerin giyen “Muallim Butros”un geçici bir deliliği olduğu sanıldı önce. Tuhaf biriydi, herkes biliyordu bunu; ama olağanüstü bir zekâsı olduğu da kuşkusuzdu ve sonuçta bunların birbirini dengelediği düşünülüyordu. Biraz şakasını yapı-

yor, sonra da omuz silkiyordu insanlar: Butros'tu bu, kimsele-
re benzemezdi!

Ama bu seferki, sıradan bir tuhaflık değildi. Yakınla-ından birkaçı, en başta da durumu kendine yönelik onur kırıcı bir davranış gibi gören kardeşi Theodoros, onu yola getirmeye ça-
lıştılar. Ama yapacak bir şey yoktu; Butros çocuklarını vaftiz et-
tirmeyecekti! Ölümüne dek, ona neye mal olursa olsun, ka-
rından dönmeyecekti. Öte yandan, seçimlerinde özgür olabil-
meleri için çocuklarına –kendisine, kardeşlerine ya da o zaman-
lar köylülerin çoğuna verildiği gibi– başmeleklerin ya da aziz-
lerin adlarını vermeyecekti; çocukları, insan niteliklerini ya da
özlemlerini anımsatan, "gurur", "bilinç", "umut", "utku" ya da
"kusursuzluk" benzeri adlar taşıyacaklardı. Hristiyan, Müslü-
man ya da Yahudi, herhangi bir dinsel etiket, hiç çıkmamacası-
na, doğuştan tenlerine yapışmış olmayacaktı.

Papaz Malatiyus'tan başlayarak, karşıtları için bulunmaz
nimetti bu. Dinsiz, kendi kendine maskesini düşürdüğüne gö-
re, tartışmanın, suçlamanın, inananları uyarmanın ne gereği
vardı artık? Dedem, buna şöyle yanıt veriyordu: "Tanrı'ya ina-
nıyorum, Hristiyanlığın erdemlerine inanıyorum; ama seçme
özgürlüğüne de inanıyorum ve dinde ayrılıkçılığı reddediyo-
rum." "Yalan, diyordu Malatiyus, bu adam ne Tanrı'ya, ne de
Kurtarıcımıza inanıyor, sizi aldatmak için böyle söylüyor!"
Ama Butros karşılık veriyordu: "Gerçekten de inanıyor musu-
nuz benim ikiyüzlü bir adam olduğuma, düşündüklerimin ter-
sini söylediğime? Göz boyamak isteseydim, bana çektilen şu
sıkıntılardan kolayca kurtulmaz mıydım? Şunu anlayın artık:
Ben söylediğim gibi düşünüyorum, düşündüğüm gibi de yapı-
yorum! Bu ülkede herkes böyle davransaydı, böylesine aşağıla-
ra düşmezdik!"

Ona yöneltlen suçlamalara karşın Butros, kendini işine
adayışı ve öğretim yöntemlerinin yetkinliği sayesinde birçok
köylünün güvenini kazandı; hiçbir zaman vaftiz konusundaki
görüşlerine katılmasalar da, kız erkek çocuklarını, onları yeni
çağın karşısına çıkmaya daha iyi hazırlayacağını düşünerek

Butros'a emanet ediyorlardı. Ama çatışma, hiçbir zaman yatışmayacaktı.

Malatıyus'un okuluyla dedeminki, birbirinden kuş uçuşu iki yüz metre uzaklıktaydı. Köyün hemen tepesinde yer alan birincisi, yakın zamanlarda onarıldı; toprak sarısı bir taştan yapılmış, büyük ve güzel bir yapı bugün; kırmızı kiremitli, piramit biçimi bir çatısı var ve hâlâ piskoposluğun malı. Daha küçük bir yapı olan ikinci okul, "bizimki", neredeyse bir yıkıntı artıktı. Ama bu hale geleli çok olmadı. Altmışlı yılların başlarında, yazları, zaman zaman büyükanneyle oraya giderdik. Geniş el çantasından çıkardığı kocaman bir anahtarla üst katın kapısını açar, ortada bırakılmış bir iki nesneyi toplar, sonra da uzun uzun içini çekerek çıkardı dışarı. Bir özlem iç çekmesi miydi bu, yoksa bir rahatlama belirtisi miydi, Tanrı bilir!

Ailede hâlâ "el-medrese", "okul" adıyla anılan alt kata gelince, onun çoktandır kapısı yok; tonoz örtülü iki sınıfın zeminini, dağılmış sıralar, kırık sandalyeler ve sayısız kış ayı boyunca çobanlara sığınaklık ettiği için eski püskü şilteler ve keçi pislikleriyle dolu.

Köyün eskileri, bu iki okulun savaşını hiçbir zaman unutmadılar. Ailelerin çoğunu bölmüştü bu savaş. Butros'un kardeşlerinden biri bile, açıkça "rakip" Malatıyus'a arka çıkmıştı.

Bir süre önce, amcalarımdan biri: "Amcam Sem'ân, bizimle değildi" demişti alçak sesle; sanki aradan geçen seksen yıl, olayın ciddiyetini hiçbir biçimde hafifletmemiş gibi.

Ya Peder Theodoros, o "bizimle" miydi?

"Ne bizimle, ne de karşıydı. Herkesten çok onun canı sıkılmıştı. Geceleri gözüne uyku girmiyordu. Onun haçı olmuştu..."

Gerçekten de olan bitenin tüm acısı, onun sırtına yüklenmiş olmalıydı. Bal gibi, Kilise'ye karşı bir ayaklanmaydı bu, ayaklananların başında da kendi öz kardeşi vardı! Bu olayların, onu sınamak için Tanrı'nın gönderdiği bir bela olduğuna inanmaktan başka ne yapabilirdi ki papaz? Bir yanda, kardeşlerinin büyük çoğunluğunun ve çok sayıda akrabasının -vaftiz konusu dışında- desteklediği Butros; bir yanda papazlar vardı; kendisi

de bu ikinci topluluğun, yıldızı gitgide parlayan bir üyesiydi. Yakında piskopos olabileceği fısıldanıyordu kulaktan kulağa; bunun için gerekli her şeye sahipti – bilgisi derin, görünüşü oturaklı, konuşması etkileyiciydi; gözle görülür bir sofuluğu vardı ve yetkinliğiyle kendini kabul ettirmiş biriydi. Ama böyle bir ortamda, böyle bir aileden çıkma biri, nasıl olur da papazlıkta yüksek görevlere atanabilirdi? Önce şu okullar savaşı; sonra şu vaftiz konulu, daha da akıl almaz tartışma; kardeşlerinden üçünün, Protestan vaizin çocuklarıyla evlenmesi de cabası... Bu kadarı fazlaydı! Çok fazla!

Theodoros'un ilk tepkisi sert oldu. Kardeşinin ilk çocuğunu vaftiz ettirmeme kararını öğrendiğinde, hemen manastırından çıkmış, kafasında bir düşünceyle köye yollanmıştı. Butros'la Nâzire'nin evde olmadıkları ve yeni doğmuş bebeği, büyükannesi Sûsen'e bıraktıkları bir sabah, iki "suçortağı"yla birlikte onlara geldi; gelir gelmez ayın atkısını boynuna astı, cebinden büyük bir tespah ve bir yağ şişesi çıkardı. Daha sonra yeğenini çok cılız bulduğunu söyledi; onun dinsiz ölmesini ve ruhunun sonsuza dek, vaftiz edilmemiş çocuk ruhlarının beklediği o gök katında kalmasını engellemek için, hemen vaftiz edilmesi gerektiğini bildirdi.

Tam çocuğu soymuş, ılık su dolu bir leğene daldırmaya hazırlanıyordu ki, Protestan komşuların uyardığı Butros, eve döndü ve tahmin edilebileceği gibi korkunç bir öfkeye kapıldı. Theodoros yanıt vermedi, omuz silkti, ağırbaşlı bir edayla evden çıktı ve gidip dağın öbür yamacındaki manastırına kapandı!

Görünüşe bakılırsa, iki kardeş çok geçmeden barıştılar. Papaz, yeğenlerinin sonsuz yaşamlarını tehlikeye atma pahasına da olsa, bir daha böyle bir şey yapmayacağına söz verdi; Butros da, homurdanarak onu –bu seferlik!– bağışladı.

Theodoros, bu zorlayıcı yöntemlerden vazgeçmişti ama ona göre hoşgörölmesi olanaksız bu durumun süregitmesine razı olmuş da değildi. Hiçbir zaman zıhdık kardeşiyle ilişkilerini koparmadı ve onu herkesin önünde kınamadı ama birçok kez onu ikna etmeye ve başkaldırısına bir son verdimeye çalıştı. Her zaman öğretmenlikten nefret ettiğini söylemez miydi Butros? Tüm ailesinin bu ufukları tıkalı köyden gitmesi gerektiğini söylemez miydi? Neden bu insanı tüketen girişimde ısrar ediyordu öyleyse? Başka bir yerde çok daha iyi kabul görüp, emeğinin karşılığını çok daha iyi almaz mıydı? Evrensel Okul'un her sıkıntıya düşüşünde, Theodoros, kardeşini bu deneye bir son vermeye ve başka bir yol tutmaya ikna etmeye çalışacaktı.

İşte size, buna tanıklık eden ve papazın 14 Ekim 1915'te, üçüncü öğrenim yılının başlangıcından az sonra yazdığı bir mektup; mektupta "rastlantı"dan söz ediyor ama, ustaca bir manevra gibi de görebiliriz bunu.

Sevgili Kardeşim Butros'a; Tanrı ona uzun ömürler versin,

Kardeşçe selamılarım ve dualarımdan sonra, bu satırları sana, Emir Malek Şehab'ın evinde saygıdeğer Yusuf Berdevil Bey'le yaptığımı bir konuşmayı aktarmak için yazıyorum. Öngörölmüş bir karşılaşma değildi bu; ama rastlantı da zaman zaman etkili ve yararlı olabiliyor. Konuşma

konusu, Zahle mahkemesi sorgu yargıçlığı görevi için en uygun adayın kim olduğuydu. Ve emirin ilk adını andığı kişi sen oldun. Bunun üzerine ben de söze karıştım ve senin nasıl bir adam olduğunu, kanu hizmeti açısından ne tür özelliklerin olduğunu anlattım. Ayrıca birlikte hukuk öğrenimi yaptığın mahkeme reislerinin adlarını bir bir saydım...

Bir ayraç açalım: Burada ilk kez, Butros'un ciddi bir hukuk öğrenimi gördüğünün bir kanıtını buluyorum; bu da onun, Küba mahkemeleri önünde Cebrail'i savunmaya gittiğini ileri süren aile söylencesinin saçmalığını biraz azaltıyor. Ne var ki bu yeni öge, söylencenin doğuşunu anlamama yardım etse bile, anlatılanları doğrulamaya yetmiyor; ve ben, tersi karutlanana dek, dedemin Küba'ya, kardeşini mahkemede savunmak için değil, onun tecimsel etkinliklerine ortak olmak için gittiğine inanmayı sürdüreceğim.

Ayracı kapıyorum ve Theodoros'un mektubuna dönüyorum.

Zaman zaman, Yusuf Bey'i de tanık gösteriyordum; o da söylediklerimi onaylıyor ve güçlü bir biçimde destekliyordu. Öyle ki, sonunda emir, senin doğrudan mahkeme başkanı olarak atanmanın en doğrusu olacağını kabul etti – ve bu makam, kısa süre içinde boşalacak; ancak yönetmeliğe göre kimse, daha önce yargıç yardımcılığı ya da sorgu yargıçlığı yapmadan bu göreve gelemeyeceğinden, seni önce bu son sözünü ettiğim göreve atamanın doğru olacağını söyledi. Bu da bence çok önemli bir görev; çünkü bu görevdeki kişi, bağımsız çalışıyor ve kendi başına karar verebiliyor.

Böylece, eğer kabul edersen, emir seni sorgu yargıcı olarak atamaya karar verdi; çok uzun olmayacak bir süre sonunda da daha önemli bir göreve getirileceğin kuşkusuz.

Bir yanlış anlamaya meydan vermemek için bir ayraç daha açıyorum: Sözü edilen emir, bir hükümdar değil –bu dönemde böyle biri yoktu artık– sadece eski Lübnan emirlerinin soyundan gelen ve bu onursal unvanı taşımayı sürdüren bir Osmanlı yüksek görevlisi. Sözü edilen öbür kişiye gelince, o da bir Os-

manlı görevlisi ve büyük olasılıkla kökleri Haçlı Seferlerine dek uzanan bir Hıristiyan ailenin üyesi; çünkü Berdevil adı, Balduinus ya da Baudouin'in Arapçalaşmış biçimi.

Eğer bu görevi almak istiyorsan, hızla gelip emiri görmen gerekiyor; çünkü atamayı hemen yapmamasının tek nedeni, senin kabul etmeyebileceğin korkusu oldu...

Tüm yakınlarımıza selamlar, ve Tanrı seni korusun...

Papaz, kimseleri dinlemeyen Butros'un "hayır" demesinden korkuyor besbelli. Alinganlıklarına dikkat ediyor, sahneyi anlatırken onu istekli gibi göstermiyor; önerilen görevi kendine uygun bulmaması tehlikesine karşı da hemen, hızlı bir yükselme olasılığının ışığını yakıyor.

Zaman, gerçekten de uygun görünüyordu. 1915 yılı, Lübnan Dağı'nın tarihinde en belalı yıllardan biri olmuştu. Her şeyden önce savaş vardı; 1914 Ekim'inde Babıali'nin, Alman ve Avusturya-Macaristan imparatorluklarının yanında katıldığı Büyük Savaş. Enver'le onun Jön Türkleri, bu serüvenin ardından Osmanlı İmparatorluğu'nun mucizemsi bir biçimde yenisinden doğacağını umuyorlardı; oysa herkesin bildiği gibi bu savaş, sonunda imparatorluğun dağılmasına yol açacaktı.

Savaşın başlangıcında, çatışmalara sahne olan yerler epeyce uzaktaydı ve Lübnan Dağı, bunlardan doğrudan etkilenmedi. O güne dek Fransa ya da İngiltere'den getirilen bazı ürünlerin eksikliği duyulmaya, göçmenler ailelerine para gönderemeye başladıysa da, herkes başının çaresine bakıyordu; bir malın yerine başkası konuyor, kesinlikle gerekli olmayan şeylerden vazgeçiliyor, kardeşler, kuzenler arasında yardımlaşıyor ve bu felaketin çok uzun sürmemesi için de Tanrı'ya sığınılıyor. Çok az insan, bir dünyanın can çekişmekte olduğunu ve sonunda ortak acıdan, büyük küçük herkesin payına bir şeyler düşeceğini farkediyordu.

Tanrı'nın kararı halka, neredeyse Kutsal Kitap'a yaraşır bir felaketle, çekirgelerle bildirildi! 1915 Nisanı'nda, göçmen çekirge bulutları, birdenbire gökyüzünü kararttılar, sonra da ta-

lalara indiler ve her şeyi, yerel deyimle “yaşı kuruyu” yiyip bitirdiler.

Sıradan bir zaman olsaydı, bir süre sıkıntı çekilirdi; savaş zamanında, o güne dek çekilen tüm yoksunluklarla birlikte çok büyük bir yıkım, Lübnanlıların belleğindeki en korkunç kıtlık yaşandı. Tahminlere göre yaklaşık yüz bin kişi yaşamını yitirdi; neredeyse her altı kişiden biri öldü, kimi köyler bütünüyle boşaldı. Geçmişte başka kıtlıklar da olmuştu kuşkusuz; ama hiçbir, belleklerde bu denli kalıcı bir iz bırakmayacaktı. Bugün bile göç dalgasına, dokuz yüz on beş kıtlığının yol açtığını söyleyenler çıkar zaman zaman. Elbette yanlıştır bu; hareket çoktan başlamıştı; birkaç onyıl öncesinden Mısır’a, çeşitli “Amerika topraklarına” ve Avustralya’ya gitmeye başlamıştı insanlar. Ama bundan sonra göç genişleyecek, kıtlığın korkunç sonuçları da, daha önce gitmiş olanlara hak verdirerek suçluluk duygularını ve pişmanlıkları susturacaktı.

Bu felaket sırasında da Butros, ne yapıp edip dikkatleri üstüne çekti. Genellikle Ekim ayı başında, gelecek hasat için toprağa tohum atılırdı; fazlası olanlar, eksiği olanlara verirlerdi bu sırada – aile arşivi bu türden hesaplarla dolup taşıyor: Şu kadar kutu tohum falancaya verilmiş, şu kadar kutu filancaya gitmiş... Ama 1914 sonbaharında, savaşın patladığını öğrenince, dedem, o yıl ekin ekmemeye karar verdi.

“Deli bu adam!”

Bu ilk kez söylenmiyordu onun için. Ortak sağduyuya, ortamın bilgeliğine hiçbir zaman uymama yönünde bitmez tükenmez –ama besbelli yakınlarını bitirip tüketen!– bir eğilimi vardı. Bu kez de, çok iyi hazırlanmış gerekçeleri vardı: Eğer yiyecek sıkıntısı çekilirse, bir kenara ayrılmış tohumluk buğdaylarla birkaç ay daha yaşayabilirlerdi.

Ama gelecek yıl ne yapacaktı? Ekmezse, kaldıracak hasadı da olmayacak, savaşın yarattığı kıtlık yüzünden kimsenin elinde ona satacak fazlası da olmayacaktı... Satan da altın fiyatına satacaktı.

Ah şu delilik! Şu, hiçbir zaman herkes gibi davranmama inadı!..

Tarlalarda buğdaylar büyüyor, başaklar dolup ağırlaşıyor, Butros'a gelince kimileri acıyor, kimileri de alaya alıyordu onu, tarlalarını nadasa bıraktığı için.

Ve birdenbire, çekirgeler!

Öğle vakti, güneş tutulmuşçasına kararan gökyüzü; sonra da binlercesi tarlalara yayılan, hasadı kendi yöntemleriyle kaldıran, her şeyi sömürüp bitiren, silip süpüren, temizleyen o küçük kemirgen böcekler...

Bu arada insanlar, yedeklerini çoktan tüketmişlerdi; ya da ellerindeki azar azar harcayarak, en fazla Ekim ayına kadar dayanabilirlerdi. Yalnızca Butros'un elinde, kışın geri kalanında ailesini besleyecek buğday kalmıştı. Gıpta edilecek bir durumdu bu gerçi ve sözünün daha sık dinlenmesi gerektiğinin bir kanıtıydı; ama böyle bir zamanda "gıpta edilecek" durumda olmaktan daha büyük bir uğursuzluk olabilir miydi? Köyde insanlar açlıktan ölürken evinde yiyeceği olmak ne zor şeydi! Butros'un silolar dolusu tohumluğu olsaydı, gelip ondan yiyecek isteyen herkesi doyurmayı bir onur sorunu yapardı; bunu tahmin etmek zor değil. Ama yalnızca ekilecek tohumluk payını saklamıştı; bu da ancak karısını, büyük oğlunu, küçük oğlunu –Ekim 1914'te doğan babamı– yaşlı annesi Sûsen'i ve belki de karısı ve üç çocuğuyla –benim bu sayfalarda 'Konuşmacı' adıyla andığım kişi de bu çocuklardan biriydi– en küçük kardeşini yaşatmaya yeterdi. Bu bile yeterince kalabalıktı; daha fazlasını üstlenmesi olanaksızdı! Ne yapacaktı öyleyse, bir kuzen, bir kuzin, bir komşu, bir öğrenci ya da öğrenci anası babası gelip kendisini ölmekten kurtaracak ekmeği istediğinde? Suratına kapıyı mı kapatacaktı?

1915 Ekim'inde, Evrensel Okul'da öğrenim yılı başladığında, dünyanın sonu gelmiş gibi bir hava vardı ortalıkta. Nasıl derslere yoğunlaşılacaktı karınlar açken ve herkes, tüm bir kışı yiyeceksiz geçirmeye hazırlanırken? Ailelerden okul ücreti istemek de söz konusu değildi elbette! Theodoros'un, bu koşullarda, Butros'a saygın ve kazançlı bir iş bularak onu ailesiyle birlikte köyden çekip almayı ve –ortada zorlayıcı nedenler olduğuna göre!– okulu kapattırmayı deneme zamanının geldiğini düşünmüş olması, kolayca anlaşılır bir şey.

Bu öneriyi oldukça kabul edilebilir hale getiren şeylerden biri de rakip kurumun, Papaz Malatıyus'un okulunun, kısa süre önce ve daha iyi günleri beklemek üzere etkinliğini durdurmak zorunda kalmış olmasıydı. Bu yüzden de kimse, Butros'un bu düellodan yenik çıktığını söyleyemezdi.

Dedem, Theodoros'un mektubuna verdiği yanıtın kopyasını arşivinde saklamamış. Besbelli "hayır" demişti; çünkü hiçbir zaman okulunu kapatmadı ve hiçbir zaman sorgu yargıcı olmadı. Ama ne tür gerekçeler göstermeyi yeğlediğini bilmiyorum. Öğrenim yılı yeni başlamışken, akşamdan sabaha karar değişti-rip kapıya kilit asmanın utanç verici yanından söz etmiş olmalıydı bana sorarsanız. Böyle bir davranış, ona bir onursuzluk gibi görünmüş olmalıydı. Ne yani? Karısı ve çocuklarıyla, üstelik de yanlarında erzak torbalarıyla "voltayı alıp" kendini güvenceye alacak ve köylülerini ölüme, öğrencileriyle ana babalarını kendi yazgılarına mı terkedecekti? Böyle kaçıp gidecek biri olsaydı, çoktan terketmiş olurdu bu ülkeyi! Göçme konusundaki kararsızlığına da, titizlikle, kılı kırk yarararak ona sorumlu ve onurlu görünen davranış biçimini kestirmeye çalışması neden olmamış mıydı her zaman?

Butros'un kardeşine *doğrudan* yanıtı korunamamış olsa da; *dolaylı* bir yanıtı arşivde duruyor. Öneriyi aldıktan üç gün sonra yazmış bunu; Theodoros'a değil, Osmanlı yetkililerine yollamış ve Evrensel Okul'un, kamu desteğinden yararlanabilen okullar listesine alınmasını istemiş.

Dönemin saygılı biçeminde kaleme alınan mektup, önce onu imzalayan kişiyi tanıtıyor: "*Yaklaşık yirmi yılını eğitim kurumları hizmetinde geçirmiş, Lübnan'ın Meşrah Köyü'nden bir Osmanlı*"; bu kurumlar arasında da özenle "*Osmanlı Koleji*"ni sayıyor – aile belgelerinin hiçbirinde böyle bir okulun adının geçtiğini görmedim; büyük olasılıkla bu kurumda bir iki ders vermişti dedem ve böyle bir dilekçede bunu öne çıkarmanın yararlı olacağını düşünmüştü. Sonra da ders verdiği konuları sıralıyor: Matematik, mantık, gökbilim, Arap yazını, çeşitli doğa bilimleri ve daha belirsiz sözcüklerle geçirilen "*biraz da yabancı diller*" – bu savaş, kuşku ve yabancı düşmanlığı yıllarında, işin bu yanı üstünde pek durmamak daha iyiydi besbelli.

Bu öğretmenlik yıllarından sonra, doğum yerini çevresindeki çok sayıda köyün ileri gelenleri, bir okul kurmam için beni seçtiler; ulusal bir okul olacaktı bu, gelecek kuşakları, değişik topluluklar arasında kardeşlik ve eşitlik duygularını yaşatarak eğitime işlevini iistlenecek ve kutsal yurdu-muzun çıkarlarına ters düşen her şeye karşı çıkacaktı.

Sonunda yurttaşlarımın baskılarına boyun eğdim ve üç

yıl önce, doğduğum köy olan Meşralı'ta, bu ilkeleri gözetken bir okul kurmaya karar verdim; yer bana uygun göründü, çünkü yakınında yedi köy daha var ve hiçbirisi bir buçuk mil-den uzak değil. Bu köylerin toplam nüfusu, yaklaşık altı bin kişi ve her öğrenci, yaz kış, hiç sıkıntı çekip yorulmadan sabah okula gelip, akşam eve dönebiliyor.

Aradan geçen iki yıl içinde çalışmalarımızı izleyebilenler, işimizi nasıl başarıyla ve Osmanlı yurduna tam bir bağlılıkla yaptığımızı gördüler. Bu yıl okulumuza akın eden öğrencilerin çokluğu da bunu kanıtlıyor. Ne var ki, bizim topluluğumuzda yoksul aile sayısı çok fazla ve –bildiğiniz gibi– herkesi büyük sıkıntılara düşüren çekirge akını yüzünden insanlar okul ücretlerini ödeyemez duruma geldiler. Bu yüzden, etkinliğini sürdürmede büyük güçlüklerle karşılaş-tım ve okulu kapatmak zorunda kalmaktan korkuyorum.

Dilekçenin verileceği kişi, Osmanlı yönetimince Lübnan Dağı Valiliği'ne atanmış bir Osmanlı yüksek görevlisiydi ve bu göreve geldiğinde, eğitim etkinliklerini geliştirmek üzere İstanbul'dan ödenek alacağına söz vermişti. Bu da, o güne dek bir okul açtığını yetkililere bildirmeye gerek görmeyen Butros'un, neden böyle bir girişimde bulunmak istediğini açıklıyordu. Ve çok nazik tümcelerle dile getiriyordu isteğini.

Bizim şu Lübnan'da yeni okullar kurulması için sultanın lütuflarını dilemek niyetinde olduğunuzu öğrendiğimde, geniş Osmanlı topraklarına saçılacak İmparatorluk iyilikseverliğinden yalnızca şu bizim sekiz köyün yoksun kalmasına haksever ve cömert gönlünüzün razı olmayacağını düşündüm. Size bu dilekçeyi bu nedenle yazıyorum ve verilecek bir buyrukla, kurmayı düşündüğünüz okullar listesine okulumuzun da alınacağını ve İmparatorluk ödeneklerinden ona da bir miktar ayrılacağını umuyorum; böylece bu köyler, Lübnan'ın başka köylerinden aşağı kalmayacaklar ve meyvalarını vermeye başlayan tasarımız, başarısızlığa mahkûm olmayacak...

İstek yerindeydi: Mademki hükümet okullar kurmaya söz vermişti, bir tane de o uzak köşede, o Dağ'ın tepesinde kurmuş olmakla övünebilirdi – yalnızca kötü niyetli kişiler, okulun zaten var olduğunu söyleyebilirlerdi. Gerçekten de bir süre sonra, Lübnan Dağı Meşrah Köyü'nden, Osmanlı uyruklu Butros M.M. adlı kişinin, erkek ve kız çocuklar için Evrensel Okul adı altında bir okul açmasına resmen izin verildiğini belirten, kocaman, süslü bir ferman alacaktı dedem. Ferman 1917 tarihliydi; valiye gönderilen mektuptan on beş, okulun kuruluşundan kırk ay sonra yazılmıştı. Parasal bir yardım sözü de verildi, ama elbette hiçbir zaman gelmedi bu yardım.

Dedem, okulunun geleceği konusunda böylesi bir girişime bel bağlamayacak kadar iyi tanıyordu Osmanlı yönetimini. Mektubu biraz böbürlenmek için, biraz da kurallara uyma kaygısıyla yazmıştı – bir yurttaş olarak, ne olursa olsun, ülkesinin yetkililerine başvurmanın görevi olduğunu düşünüyordu. Bunun yanı sıra, daha umut verici başka bir kapıyı daha çalmıştı: Presbiteryen Amerikan Misyonunun kapısını. O zamana dek uzak durmaya çalıştığı bir kapıydı bu; çünkü değişik dinsel adlandırmalar karşısında bağımsızlığını korumayı umuyordu; Anglosakson misyonerlerin yanında kendi gördüğü eğitimden de biraz yumuşamış anılar kalmıştı belleğinde. Ama bu yıkım günlerinde, her ne pahasına olursun olsun, sağ kalmak gerekiyordu ve uzanacak bütün yardımsever ellere sarılmaya hazırdı.

Aile arşivindeki bir belge, bu yardımın ne olduğunu ve bu savaş yıllarının, bizimkiler için ne anlama geldiğini açıkça gözler önüne seriyor. 29 Ağustos 1917 tarihli bir genelge bu ve mor mürekkep kullanan mekanik bir yöntemle çoğaltılmış; yalnızca "Saygıdeğer Öğretmen Butros M.M." adı elle yazılmış:

Saygıdeğer rahip, vaiz ve öğretmen kardeşlerimiz,

Sizleri kardeşçe selamladıktan sonra, içinde bulunduğunuz durumun ve şu günlerin yaşam zorluklarının bir an bile aklımızdan çıkmadığını belirtmek istiyoruz. Bu nedenle ve birçok kişiye danıştıktan sonra, şunlara karar verdik:

Başlangıçtaki ücretleri, bir çeyreği maden, üç çeyreği kâğıt para olmak üzere ödemeyi sürdüreceğiz; sonra da, 1

Ekim'den başlayarak, ücretleri artırmak yerine, özel bir yardım olarak, her bekâr görevliye ve her evli görevlinin aile bireylerine, ayda adam başı altı okka buğday vereceğ'iz; yalnızca altı yaş ve altındaki çocuklar üç okka alacaklar. Ama aranızdan biri, kendine özgü nedenlerle, temel ücretini ve buğdayını almak yerine –bugün olduğu gibi– hem temel ücreti, hem de bir ikincisini almayı yeğlerse, bu onun biliceği iş; ve bunu bize olabildiğince çabuk haber verirse, minnettar kalacağız.

Bu yardımın amacı, görevlileri, onları tehdit eden büyük kıtlıktan ve ölümden korumak. Bu yüzden, herhangi bir kişinin bu yardıma gereksinimi olup olmadığına karar verme hakkını saklı tutuyoruz ve buna karar verdiğimizde kendisine, şimdi olduğu gibi, çift ücret vereceğiz.

Bu yardımın, sizi sürekli olarak gündelik ekmeğinizin peşinde koştırmaktan kurtaracağını, kendinizi yeniden misyonerlik ve eğitim görevlerine adanmanıza ve şu andaki duruma karşın, ruhsal fırsatları yakalamanıza olanak vereceğini umuyoruz. Bu noktada dikkatinizi, Havari Pavlos'un Korinthoslulara İkinci Mektup, bölüm VI, 1'den 10'a kadar olan ayetlerdeki sözlerine ve yine Korinthoslulara Birinci Mektup, bölüm IV, 1 ve 2'nci ayetlerine çekmek istiyoruz; derinlemesine düşünün bu sözleri ve Yüce Efendimiz –ki O'nunla birlikte iş işleyen herkesin içindedir– size yol göstertsin, Kutsal ruhuyla size güç versin ve çalışmalarınızı kutsasın.

*Tanrı yolundaki kardeşlerinizin
hepinize selamlarıyla,
George Shearer, William Friedenger, Paul Arden*

Her ne kadar sondaki çağrılar, onun gibi laik bir öğretmen-den çok rahiplere ve vaizlere sesleniyor olsa da, Butros, ancak minnet duyguları besleyebilirdi bu misyonerlere. Çünkü, uzak görüşlülüğü sayesinde 1915-16 kışı kıtlığının sillesini bütünüyle yememişti ama, önce 1917'de, sonra 1918'de Presbiteryen ba-

ğışçıların buğdayı ve parası olmasaydı, öteki köylülerden daha iyi durumda olmayacaktı.

Altmış yıl sonra, Nâzire, benim önümde, bu ayrıcalıktan çevresindeki insanlardan olabildiğince fazlasını yararlandırmakla övünüyordu hâlâ: Her sabah okula geldiklerine iyi bir yemek yiyen öğrenciler; kız erkek kardeşleri ve onların aileleri; komşular; ve giderek iyice uzaktan insanlar... "Bir gün yaşlı bir kadın, elinde ütüsüyle geldi ve ütünün karşılığında ekmek vermem için bana yalvardı; ona ekmek verdim, ütüyü de almadım elbette; ama birkaç gün sonra yine de açlıktan öldüğünü öğrendim."

Kimse, bu zavallılarla ilgilenmiyordu; benim vaiz büyük büyükbabam dışında. O ki, uzun zamandır yoksulların hesabını tutuyordu zaten, savaş yıllarında bütün varlığıyla kendini bu işe adanmıştı.

1917 yılından kalma bir belge, onun imzasını taşıyor: "*Halil, Papaz Circis'in oğlu*". Besbelli bir okul defterinden yırtılmış çift sayfanın tüm genişliğine şu başlık atılmış:

Meşrah Köyü ve Çevresinde, İvedi Yiyecek Gereksinimi Olan Yoksulların Listesi

Bunu, çok farklı genişliklerde ve araları düşey çizgilerle ayrılmış altı sütun izliyor ve bu sütunlarda yoksul ailenin reisi, yaşı, oturduğu köy, mezhebi, bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı ve "gözlemler" yer alıyordu. Örneğin şöyle:

Aile reisi: Heykel Gandûr'un dul eşi

Yaşı: 65

Bakmakla yükümlü olduğu kişi sayısı: Yedi

Köyü: Meşrah

Mezhebi: İncil Mezhebinden

Gözlemler: "Evindeki her şeyi sattı ve satacak hiçbir şeyi kalmadı"

Ya da şöyle:

Circis Mansur'un dul eşi; 38 yaşında, beş kişiye bakıyor, Meşrah, Katolik; "Kocası ve çocuklarının bir bölümü açlıktan öldüler".

Iyd el-Hûri, 11 yaşında, üç kişiye bakıyor; "hiçbir şeyi yok".

Habib Ebû Akl'ın dul eşi, 44 yaşında, beş kişiye bakıyor: "Arazileri var ama satamıyorlar"...

Toplam olarak, on üç ev ve içlerinde –diyor Halil sayfanın altında, alaylı bir edayla ve öfkeyle– ölüm meleğinin bile almak istemediği kırk dokuz kişi; bu bölgenin en zavallıları bunlar... İşte benden istediğiniz liste. Umarım Yüce Tanrı, onlara birazcık yardım sağlama yolundaki çabalarınıza destek olur. Eğer başarırsanız, bu yardımı, okulu yöneten damadım Butros Efendi aracılığıyla ulaştırmanızı rica ediyorum; yardımı o dağıtsın, çünkü ben artık bunu yapacak durumda değilim.

Büyük büyükbabam, bu işle kendisi ilgilenemiyordu artık, çünkü seksen yaşına basmıştı –1837 doğumluydu– ve sağlığı bozulmaya başlamıştı. Yazısı da biraz güvensiz görünüyor zaten. Ama hâlâ tutkuluydu, coşkuluydu ve aklı başındaydı. Ve hâlâ mezhep ayırmacılığı yapmamaya büyük bir özen gösteriyordu; böylesi felaketler karşısında alçakça, giderek canice bir davranış olurdu bu. Aktardığım listede, yoksulların dinsel topluluklara göre dağılımı kusursuzdu: Üç "İncil Mezhebinden" yani Protestan, üç Maruni, üç Ortodoks ve dört Katolik Melkit aile – vaizin bundan daha hakça davranması olanaksızdı. Zaman zaman "rakipler", yani Papaz Malatıyus'u desteklemiş olanlar bile, Halil'in Presbiteryen misyonerlerden almayı başardığı ve Butros'la Nâzire'nin dağıttığı yardımlardan yararlandılar. Görünüşe bakılırsa bu sıralar dedemle babaannem, Katolik okulla kavgalarına artık bir son vermeyi düşlemişlerdi. Kardeşi Theodoros'un da aracılığıyla Butros, papazlarla bir barışma girişiminde bulundu. Bu nedenle aynı 1917 yılında, bir Rum-Katolik manastırına gittiğini, uslu uslu bir törensel ayine katıldığını, sonra da yemek saatinde, bir din adamları topluluğuna, kar-

şıtların uyumla bir arada yaşaması konulu bir konuşma yaptığını görüyoruz.

Köye dönüşünde, bir kâğıt parçasına kurşunkalemle şunları yazmış:

İnsanoğlu bu şaşkınlığından ne zaman vazgeçer? Ne zaman uyanır? Bilgelik yolunu ne zaman bulur?

Gözün akı, aynı gözkapığının altında, gözün karasıyla bir arada yaşamayı reddederse, düşünebiliyor musunuz, neler olur?

Bir giriş tümcesinde dedem, bu dizeleri yazarken, büyük savaşın neden olduğu yıkımlardan esinlendiğini söylüyor. Kuşkusuz. Ama belki, aynı zamanda, yandaki okulla sürdürdüğü küçük savaş da bu duyguları uyandırıyordu içinde.

Sonra öbür savaş –gerçek savaş– söndü gitti ve Butros bir süre için rahatladı. Ama yalnızca bir süre için; çünkü savaş sonrasının ilk aylarından başlayarak başka öyle yıkımlarla, öyle aşağılanmalarla, öyle haksız yaslarla karşı karşıya kalacaktı ki, kıtlık yıllarının anısı, sanki bir tür özlemle bezenecekti gözünde. Ölümlülerin, düşman bir Tanrı'nın yasalarına boyun eğmek yerine, bir arada ve cesaretle yıkımlara karşı savaştığı bir kahramanlık çağı gibi görmeye başladı o yılları. Tıpkı utanç içinde mezbahaya götürülen ve en azından birilerine saldırırken ölebileceği arenayı pişmanlıkla anan boğa gibi.

Büyük boy kâğıtlara yazılmış, Butros'un imzasını ve 4 Aralık 1918 tarihini taşıyan bir mektuptan alıntılar:

Sevgili Alis ve Sevgili Cebrail,

Size geçen ay yazmış, yüz binlerce insanın ölmesine neden olan ve bizi dehşet içinde yaşamak zorunda bırakan o iğrenç savaşın, Tanrı'ya şükür, üyesi olduğumuz iki büyük ailenin hiçbir kayba uğramasına yol açmadan sona erdiğini bildirmiştim.

(Bu tanımlama, Tennus'un ve Halil'in soyundan gelenleri ifade ediyor. Aşağıdaki satırlarda, hiçbir yerde adı geçmediği halde, Halil'in ailesinden söz edilmektedir.)

Babamız ve kayınpederimiz, bu belalı dönemi, en sevdiğimiz varlıkların bize bağışlanarak geçirmemizi sağladığı için Tanrı'ya durmadan dua ediyorlardı. Size ayrıca, geçen Cumartesi, 30 Kasım günü bundan söz eden bir mektup yazmış, Pazar günü ayını de neşe ve coşku içinde, en büyük bayrammış gibi yüceltmmişti. Vaazında, yaşlı Simeon'un Tanrı'ya verdiği şu yanıtı anmıştı: onun, "Ya Rab, sözüne göre / Şimdi kulunu selâmetle salıverirsin!" dediğini aktarmış, o çok zor dönemi, tüm bu felaketlerin, tüm bu büyük kıyımların insanları rereye götüreceğini görebilmesini ve çocuklarının ve ailelerinin yazgılarından emin

olabilmesini sağlamak üzere kendisini hayatta bırakması için Tanrı'ya sürekli dua ederek geçirdiğini söylemişti. Ardından, şunu eklemişti: "Şimdi, yaşlı Simeon'un söylediğini söyleme sırası bana geldi: Ya Rab, söziine göre / Şimdi kulunu selâmetle salıverirsin!" Bu sözleri gözlerinde yaşlarla söylemişti ve orada bulunanların hepsi ağlamaya başlamıştı.

Duadan sonra, günü her şeye karşı keyif içinde geçirmiş ve ertesi gün, Pazartesi, bize, eve gelmiş, sonra okula gitmişti. Herkesle şakalaşıyordu ve güliüyordu, özellikle de iki torununun yanında olduğunda. Sonra, Nâzire'den, sağ gözüne kaçan ve onu rahatsız eden bir kılı almasını istemiş, o da bunu hemen yapmıştı. Bunun üzerine şunları söylemişti: "Gözlerim çok zayıfladı, sol gözümlle artık neredeyse hiçbir şey göremiyorum, ayrıca giiciim de kalmadı, bana öyle geliyor ki, vakit yaklaşıyor." Sonra ağlamış, bizi de ağlatmıştı. Onun moralini yükseltmek için elimizden geleni yapmıştık. Gitmek için kalktığında, biraz daha kalması için ona ısrar etmiştik ama o, tarlalara gidip kendisi için bir şeyler ekmekte olan işçilerin başında bulunması gerektiğini söyleyerek, bizden özür dilemişti. Ben, oraya onun yerine gitmeyi önermiştim ama bunu, böyle bir gezintinin kendisine çok iyi geleceğini söyleyerek, kabul etmemişti. Yolun başına kadar ona eşlik etmiştik: Oysa o, yorgunluk belirtisi göstermeden yürüyordu. Evine uğrayıp işçilere armağan etmek için bir şeyler almıştı, kuru iiziim ve benzeri şeyler, sonra, onları görmeye gitmişti ve onlarla, her zaman olduğu gibi, büyük bir tatlılıkla gevezelik edip şakalaşarak akşamı etmişti...

Tuhaftır ki, aileye ait belgeler arasında, hatta sözünü ettiğim mektubun zarfı içinde, Halil'in tarlalarda çekilmiş bir fotoğrafı vardı; o fotoğrafta Halil, bir taşın üstünde oturup bir sopaya dayanmış, sırtında siyah bir palto, başında çevresine eşarp sardığı bir şapkayla görülüyordu, arkasında da sırttan iki işçi duruyordu. O gün mü çekilmişti? Ya da mektupta yazılanları temsil ettiği için oraya o amaçla mı konmuştu?

Akşam, eve diri adımlarla dönmüş, iştahla yemek yemiş, sonra, hiçbir acıdan, hiçbir yorgunluktan söz etmeksizin saat sekize kadar oturmuştu. Sonra yatmaya gitmiş, dua etmiş ve her zamanki gibi uyumuştur. Saat dokuza doğru (2 Aralık 1918 Pazartesi günü akşamı), bizi çağırmış, biz de koşmuştuk; ve onun her zamanki belirti yüzünden, kendini soluk alamıyormuş gibi hissettiği için acı çektiğini gözlemiştik. Ayaklarını hemen sıcak suya sokmuş, sonra ona canlandırıcı ilaçlarını, lapasını vermiştik. Ne yazık ki, ona her zaman iyi gelen bu ilaçlar bu kez hiçbir işe yaramıyordu. Durumu giderek kötüleşti – doktor Haddad’a göre, bu bir kalp kriziydi; ve birkaç dakika sonra felaket kapıyı çaldı. Ustamızın soluğu durdu, nabızı atmanmaya başladı, prenslere yaraşır ruhu onu terketti, bedeni hareketsiz kaldı. Ve onun çevresinde bulunan, gözlerini onun üstüne dikmiş olan bizlerden, kayayı bile yumuşatacak bir çılgılık yükseldi. Kimi zaman bizi yatıştırmaya çalışan, kimi zaman da çılgınlıklarımıza eşlik eden komşular koşup geldiler. Aynı zamanda hem aydınlık, hem katlanılmaz bir andı, ki bu satırların yazarı bunu betimlemekte güçlük çekiyor ama okuyanların, gözlerinin önüne kolaylıkla getirebileceklerine kuşku yok.

Biraz kendimize gelebildiğimizde, benzeri durumlarda herkesin kaçınılmaz olarak sorduğu soruları birbirimize sormaya başladık: Onun gibi saygın bir kişinin cenaze törenini nasıl düzenlemeli? İçinde bulunduğumuz koşulların, savaş yıllarında ölen birçok kişinin başına geldiği gibi, hak ettiği saygıyı ona göstermemizi engellemesinden nasıl kaçınımalı?

Benim aklıma gelen, ailenin öteki bireylerine de söylediğim ilk şey, ölünün bedenini ilaçlamamıza yardımcı olmaları için Beyrut’tan doktor çağırmaktı; böylelikle, Beyrut’a, Zahle’ye, çevredeki köylere ve Bekaa’daki köylere cenaze için çağrı göndermeye, dolayısıyla da birkaç gün içinde etkileyici bir cenaze töreni hazırlamaya zaman bulabilecektik. Ne var ki, biraz düşündükten sonra, haber verdiğimiz kişilerin, isteseler bile cenazeye katılamayacağını gördüm, çünkü herkesin bildiği gibi, taşıt araçları henüz işlemeye başlamamıştı. Üstelik, hava yağmurluydu, fırtına çıkabilir, kar yağabi-

lirdi. Elimizden gelenin en iyisini yapmak isterken, en kötüsünü yapacaktık. Bu yüzden, yalnızca Baskinta ve Şueir yörelerine çağrı gönderip cenaze törenini dün öğleden sonra, yani Salı günü düzenlemeye karar verdik...

Butros'un mektubu uzayıp gidiyor, çünkü töreni en ince ayrıntılarına varıncaya kadar anlatıyor, yapılan konuşmalardan bazı parçaları, okunan şiirleri aktarıyor. Mektup, daha önce de söyleme fırsatını bulduğum gibi, Halil'in, en küçükleri olan Nâzire'nin dışında, hepsi yurtdışında bulunan bütün çocuklarına gönderilmek üzere birçok kopya olarak yazılmış. Ailenin böylesine dağılmış olması, cenaze töreni ve başsağlığı dilekleri sırasında orada hazır bulunanların hepsinin aklını kurcalıyordu; merhuma ilişkin konuşma yapanların hepsi bu konuya, kimi zaman ısrarla değindi. Örneğin, kortej halinde gelen Evrensel Okul öğrencilerinin hep bir ağızdan okuduğu, cenaze nedeniyle bestelenmiş, merhumun sözlerini yansıtmayı amaçlayan şarkının bazı sözleri saf bir dindarlığı yansıtıyordu...

Tanrı beni yanına çağırdı, yakınlarımı gelip bana veda etsinler,

Özlemimi çekeceğim hiçbir şey bırakmıyorum ardımda, özlediğim her şeye yukarıda kavuşacağım.

... oysa bazı sözler, orada bulunmayanlara açıkça yapılmış sitemler içeriyordu; örneğin Halil'in, biri Mısır'da doktor olan, öteki Porto Rico'da eczacı olan iki büyük oğluna:

Şükürü, nerede senden beklediğim o ilaç? Nassib, nerede kaldı elinle yaptığın o ilaç?

Siz ikiniz ki beni iyileştirmek için burada değilsiniz, kimse iyileştiremez beni.

Sonraki dörtlük, köyden 1895'te Cebrail ile birlikte ayrılan, o zamandan beri New York'ta yaşayan ve babasıyla hiç barışmamış olan öteki oğuldan söz ediyordu:

Circi'ye söyleyin, çekip gidiyorum bu dünyadan, bu durumda belki, benimle vedalaşmak lütfunda bulunur...

Bu sözlerin yarattığı huzursuzluğun havayı ağırlaştırdığına, daha yoğun bir matem yaşanmasına yol açtığına kuşku yok.

Daha önce adı geçen ve cenazeye çağrılanların dışında, daha o zaman beş yıldır Havana'da, Cebrail'in yanında bulunan Alfred (hâlâ onun yanına gidememiş olan ve cenazeye katılması gereken karısı Heda değil) ve Enîs –Enis olarak okumak gerekiyor–, yani merhumun en küçük oğlu ve Amerikalı karısı Phebe vardı. Çok geniş ailemizin tüm bireylerinden söz etmeye niyetim olmadığı için, onların adını şimdiye kadar anmadım; yazgı o yıl, onların adını Konuşmacı'yla bir araya, hem de en acımasız biçimde getirmeseydi, bunu yapmaya yine de niyetim yoktu.

Enîs Amerika'ya çok genç yaşta gitmiş, Pennsylvania eyaletinde, Utah'ta bir mağaza açmıştı – ki bu, Anglosakson misyonerlerin Levantenlere özellikle girişmemeleri gerektiğini söyledikleri şeydi! Oralı bir kızla evlenmiş, iki çocuğu olmuştu.

Bu genç ailenin, arşivimizde, Texas'ta ve Utah'ta çekilmiş birçok fotoğrafı var. Ayrıca, Enîs'in Kentucky'deki Glasgow'dan 30 Aralık 1914'te postaya verdiği, Beyrut'a 13 Mart 1915'te ulaşan, altında kendi imzası bulunan bir posta kartı var; kartı babasına göndermiş. Kısaca şunları yazıyor: "Biz hepimiz çok iyiyiz, ya sizler?" Kartın arka yüzünde, çok büyük bir pankartın altında, film stüdyolarının önünde çekilmiş bir fotoğraf var. Pankartta şöyle yazıyor:

Don't miss seeing
THE MOVIE PICTURES

Fotoğrafın üstünde, gülümseyen on iki kadar insan var; her birinin altına Arapça not düşülmüş, “Ben” – utangaç bakışlı, ince yapılı bir genç; “Phebe” – açık renk, uzun bir entari giymiş, tombalak, yüzünde açık bir gülümseme olan bir kadın, belki hamile; “Louise”, bir kız yeğen; geriye kalanlar, “çalışanlar” olarak belirtilmiş...

Koşullar göz önünde bulundurulursa, bu kartın saklanmış olması beni şaşırtmadı. Beni şaşırtan, daha çok, kartın gönderildiği yere 1915’te ulaşması. Elimin altında bulunan arşive baktığımda, savaş yıllarında yurtdışından gelmiş başka hiçbir postaya rastlamıyorum. Zaten, Butros, Halil’in ölüm haberini bildirdiği çağrıyı kaleme aldığı 1918 yılının Aralık ayında bile, son satırlarda, bu mektupların her birini, *“halihazırda güvenli olan tek postanın Mısır postası olduğu görüldüğünden”* Kahire’ye bacağı Şükrü’ye, bunları oradan üstündeki adreslere iletmesi için göndereceğini bildirmekte yarar görmüştü.

Posta hizmetleri, ancak ertesi yılın ilk haftalarında yeniden düzgün biçimde çalışmaya başlayacak ve bundan böyle, savaşta Osmanlıları yenen ve onların doğu topraklarının bu bölümünü ellerinden alan Fransızlar tarafından işletilecekti. Bundan sonra, yakınlarla ilişkin sorular –hayatta kalmışlar mıydı? açlığa dayanabilmişler miydi? salgın hastalıkları atlatabilmişler miydi?–, aynı zamanda, göç edenlere ilişkin inandırıcı olsun ya da olmasın, haberler içeren mektuplar her bir yandan akın akın gelmeye başlayacaktı.

Özellikle bir mektup, benimkiler üstünde uzun süre iz bırakacaktı. Bu mektup köye 1 Şubat 1919’da geldi ve birçok kişi onu okudu. O mektubu aile belgeleri arasında çok aradım ama bulamadım. Özel olarak Butros’a yazılmadığı gibi, Nâzire’ye de yazılmamıştı – çünkü elimdeki arşiv onlara ait...

Ne var ki, merminin kendisi ortada olmasa bile, parçaları her yana dağılmış. Öncelikle de babaannem tarafından 2 Şubat’ta yazılan şu mektuba.

Sevgili Phebe,

Sana bu sözleri kırık kalbimin en derin üzüntüsüyle yaşıyorum. Son dört yıldır, sizden sürekli haber bekliyorduk

ama bekleyişiniz boş çıktı. Geçen hafta, senin ve Enîs'in mektuplarını toparlamış, hepsini art arda okumuştum. Yakında sana yazıp işlerin senin için nasıl gittiğini, Enîs ile çocukların nasıl olduklarını vb. sormayı düşünüyordum. Ama dün, Tanrını, ne korkunç bir gündü! Alfred'den, bize en korkunç haberleri, bizim için çok değerli Enîs'in ve Ceb-rail'in ölümlerini bildiren bir mektup aldık; ama Enîs'in başına ne geldiğini bize bildirmiyordu. Seni avutabilmek, annemi avutabilmek ve kendimi avutabilmek için ne yapacağını, ne söyleyeceğini bilemiyorum!

Babamın 1 Aralık'taki ölümü üstüne size bir çağrı, bir de mektup gönderdik...

Butros onun 2 Aralık'ta öldüğünü söylüyor ama bunun önemi yok. Nâzire, o tarihi aklında kaldığı gibi söylemiş olacak. Daha o zamandan üç çocuk sahibi olan ve son yıllarda Tarih'in en kötü yıkımlarına kafa tutmayı başarabilmiş yirmi üç yaşındaki bu genç kadın için, çatışmanın sona ermesinin ardından gelen ilk haftalar şimdi bir karabasana dönüşüyordu: önce babası, şimdi de kayını, özellikle de en küçük, yaşça ona en yakın, onun gözdesi olan, savaş yıllarında Amerika'da bilinmeyen bir nedenle kaybolan erkek kardeşi. O sıralarda doruk noktasında olan ve ABD'de yarım milyon insanı öldüren Asya gri binin ilk kurbanlarından biri olabilir miydi? Bunu asla bilemeyeceğim...

Peter –yani Butros– bana, sana yazmamı ve çocuklarını alıp bizimle birlikte yaşamak üzere Suriye'ye gelmek isteyip istemediğini sormam gerektiğini söyledi. Annem, bunun kendisi için büyük bir avuntu olacağını söylüyor...

Tombalak Phebe geri dönmeyecekti. Mektuba yanıt da vermeyecekti. Nâzire'nin arşivde bulunan mektubu müsvedde değil, bu birkaç bölümü alıntılanmak için zarfından çıkardığım özgün mektup. Beyrut'tan taahhütlü olarak, 1 Mart'ta, Mrs Enîs M., Pottsville Pa., P.O. Box 165, USA adresine gönderilmek üzere postaya verilmiş mektup, üzerine bir sürü kaşe vurulmuş ola-

rak geri gelmişti – ben, mektubun transit geçtiği kentleri, tarihleri ve bazı cesaret kırıcı gözlemleri içeren on beş kaşe saydım: *Moved - Left no address, RETURNED TO WRITER* – mektubun, alıcı adres bırakmadan ev değiştirdiği için, gönderene geri döndüğü anlaşılıyor...

Hayatta olan yaşlılar arasında, Phebe'in soyadını anımsayan kimse yok. Yeniden evlenmiştir kuşkusuz, çocukları da üvey babalarının soyadını almışlardır, onları bulmaya yeltenmedim bile... Dosya kapanmıştır.

Ne var ki, babaannemin mektubuna ve kardeşinin dul karısına "Suriye'ye" yerleşmek üzere gelmesi için yaptığı çağrıya geri dönmek için, arkaya küçük bir adım atıyorum. Biraz yukarıda, Enîs'in, babasına gönderdiği karttan söz ederken, adresi tam olarak yazacak oldum, sonra, bunu yanında bir açıklamayla yapmak için vazgeçtim. Adres şöyle yazılmıştı: *Profesör Halil M., Meşrah, Beyrut, Suriye, Türkiye*.

Aslında, bu anlatının başlangıcından beri, aile bireyleri ve atalarımın ülkesine ilişkin kullanmakta olduğum bu ad çağrısıyla ilgili bir açıklama yapmam gerekiyor. Bunun nedeni, bizim coğrafyamızın değişken olması; ve ben bu konuda, atalarımın yaşadığı dönem bakımından kullanacağım bir adın tarihe aykırı düşmemesi, bir başka adın günümüzde karışıklığa ve acı polemiklere yol açmaması için çoğu kez –"Dağ", "Eski-Ülke" vb. gibi– kaçamaklara başvurdum.

Yeni Türk Devleti, bugün bildiğimiz şekliyle Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üstüne kurulmuştur, oysa bu imparatorluğa belirli bir dönemden itibaren yaygın olarak "Türkiye" deniyordu. Örneğin Butros, Ellis Adası'ndan geçerken, doğduğu ülkeyi belirtmesi gerektiğinde bu adı kullanmıştı; sonra, "İrk ya da ülke" bölümüne "Suriyeli" yazmıştı. Buna karşılık, devlet yetkililerine okulla ilgili bilgi vermesi gerektiğinde, kendini tanıtırken, "Lübnan'ın Meşrah Köyü'nden bir Osmanlı" yazmıştı. Kardeşi Cebrail, Küba'da, adı "Suriye'yi Geliştirme Derneği" olan bir kültür kuruluşunun başkanlığını

yapmıştı, ne var ki mektuplarında yurttaşlarını "Arapoğulları" olarak adlandırıyordu ve "yurdunun kokusuna", "Lübnan'ın insanı canlandıran havasına" olan özlemini dile getiriyordu...

Atalarımın kafasında, bu farklı aidiyetlerin her birinin kendine özgü "hane"si vardı: Devletleri "Türkiye", dilleri Arapça, eyaletleri Suriye, yurtları da Lübnan Dağı'ydı. Bunların dışında elbette dinsel aidiyetleri geliyordu ki bu, varlıklarında ötekilerden kuşkusuz daha ağır basıyordu. Bu aidiyetleri, daha önce sözünü ettiğim birçok kıyımın kanıtladığı gibi, uyum içinde yaşamıyorlardı ama bu adlandırmalarda, sınırlarda olduğu gibi belirli kaymalar oluyordu ki bunlar milliyetlerin öne çıkmasıyla giderek ortadan kalktı.

Bundan yaklaşık yüz yıl önce Lübnan Hristiyanları kendilerine Suriyeli demekte bir sakınca görmüyor, Suriyeliler kendilerine Mekkeli bir kral arıyor, Kutsal Topraklar'da yaşayan Yahudiler kendilerine Filistinli diyorlardı... ve Butros, dedem, kendini Osmanlı yurttaşı olarak görmek istiyordu. O dönemde, bugünkü Ortadoğu devletlerinin hiçbiri ortada olmadığı gibi, bölgenin de adı henüz konmamıştı – genel olarak *Asya Türkiye-si* olarak adlandırılıyordu...

O günlerden bu yana birçok kişi, sözüm ona sonsuza kadar yaşayacak yurdu uğruna yaşamını yitirdi, yarın da daha birçok kişi bu uğurda ölecek.

Başka bir ölüme, Cebrail'in korkunç ölümüne gelecek olursak, ailenin bu konudaki haberi Küba'dan 1 Şubat 1919'da gelen mektuptan öğrendiği, babaannemin sözlerinden açıkça anlaşılıyor. Her şey beni, Alfred'in yalnızca kazadan söz ettiğine, suikast varsayımına hiç dokunmadığına inanmaya zorluyor.

İçim rahat etsin diye, Léonore'u bir kez daha arayıp o mektubu, rastlantıyla da olsa, okuyup okumadığını sordum.

Okumadım, dedi bana. O sırada sekiz dokuz yaşındaydı ve mektubu okuması için eline vermeleri söz konusu değildi. Ama onu büyükannesi Sofiya'nın elinde görmüştü. Büyükannesi bugün hâlâ, odasında bir koltuğa oturmuş, sırtını ve dizlerini örten büyük bir şal örtünmüş ve şalın üstünde, parmaklarının arasında o mektupla öylece durur haliyle gözlerinin önündeydi. Gözleri sabitti, hiçbir şey söylemiyordu.

— Bir an bakakaldım, sonra, aklıma kötü bir düşünce geldi ve ona, nesi olduğunu sordum. O anda biri beni kollarımdan sıkıca yakalayarak odadan dışarı çıkardı. Ev yavaş yavaş insanlarla doldu, birkaç hafta önce babam Halil'in ölümünde olduğu gibi.

"Daha sonra, günün bir saatinde Nâzire bana, evde bu kadar heyecan uyandıran mektubun Alfred amcamdan geldiğini ve bizimkilerden ikisinin öldüğünü bildirdiğini söyledi. Cebrail'in başına gelen kazanın ayrıntılarını anlatıyordu ama Enis'e ilişkin fazla bir şey söylemiyordu."

Kardeşinin mektubunda neler yazıldığını bana yalnızca babaannem söyleyebilirdi; bunu ona sormayı o zamana kadar akıl edebilseydim elbette... O mektubu defalarca okumuştum, orada yazılanlar kaçınılmaz olarak, genç kadının belleğine kazınmıştı ve orada ölünceye kadar kalacaktı. Bu kadar meraksız olduğum için kendime ne kadar kızıyorum! Çevremizdeki yaşlı insanların varlığı bizim için bir hazine, oysa biz bu hazineyi yaltaklanmalarla ve saçma sapan sözlerle ziyan ediyor, sonra da hiç doyurulmayacak bir açlıkla baş başa kalıyoruz; kendi arkamızda da kısa bir an için beliren, sonra toz toprak arasında kaybolan yollar bırakıyoruz.

Kimileri şöyle düşünecek: Ne olmuş yani? Atalarımızı ve onların atalarını tanımaya ne gerek var? Şu değersiz söze uyup, ölüleri ölüler gömsün, diyelim ve kendi yaşamımıza bakalım!

Doğru, kendi başlangıçlarımızı öğrenmemizin gereği yok. Torunlarımızın da bizim kendi yaşamımızı nasıl yaşadığımızı bilmelerine gerek yok. Bu dünyada herkes kendine ayrılmış zamanı tüketiyor, sonra da gldip mezarında uyuyor. Onlar için hiçbir şey ifade etmeyeceğimize göre, bizden sonra gelecek olanlar için kafa patlatmanın ne gereği var? İyi ama her şey unutulmaya yazgılıysa, neden bir şeyler kurmaya çabalıyoruz ve atalarımız neden bir şeyler kurdu? Neden yazıyoruz ve atalarımız neden yazdı? Evet, durum böyleyse, neden ağaç dikelim ve neden çoluk çocuğa karışalım? Bir dava için savaşmak neye yarar, ilerlemeden, gelişmeden, insanlıktan, gelecekten söz etmek neye yarar? İçinde yaşanan ana gereğinden çok ayrıcalık tanımakla, bir ölümler okyanusunun bizi kuşatmasına göz yummuş oluruz. Bunun tersine, geçip gitmiş zamanı yeniden canlandıırırsak, yaşam alanımızı genişletmiş oluruz.

Öyle ya da böyle, başlangıçların peşinde koşmak bana, ölme ve unutulmaya karşı yapılmış bir fetih gibi görünüyor, sabırla, kendini vererek, ısrarla, sadakatle yürütülmesi gereken bir fetih. Dedem 1880'li yılların sonunda, ailesine karşı gelme yürekliliğini gösterip öğrenimini uzak bir okulda sürdürmeye karar verdiğinde, bilginin yollarını aslında benim önümde açmaktaydı. Ve ölmeden önce bütün bu izleri, koşuk ve düzyazıyla kaleme alınmış, özenle kopya edilmiş, bunları hangi ko-

şullarda söylediğini ya da yazdığını açıklayan notlarla zenginleştirilmiş bu metinleri, tüm bu mektupları, tarihlendirilmiş tüm bu defterleri ardında bıraktıysa bu, günün birinde birinin çıkıp bunlarla uğraşması için değil miydi? Kişi olarak beni, onun ölümünden çeyrek yüzyıl sonra dünyaya gözlerini açmış olan beni düşünmüyordu elbette; ama birinin bunu yapacağını ümit ediyordu. Sonra, öyle ya da böyle, onun şunu ya da bunu ümit etmiş olmasının fazla önemi yok; madem ki şu anda onun yaşamının izleri benim avuçlarımda içinde duruyor, benim artık onu unutulmaya terketmem söz konusu olamaz.

Ne onu, ne de kimliğimin en küçük parçasını –adlarımı, dillerimi, inançlarımı, öfkelerimi, kaçışlarımı, mürekkebimi, kanımı, sürgünlüğümü– kendilerine borçlu olduğum insanların hiçbirini. Ben, atalarımın her birinin oğluyum ve benim yazgım da aynı zamanda onları doğuran kişi, onların sonradan gelen atası olmak. Sen, Butros, benim boğulan oğlumsun ve sen, Ceb-rail, benim parçalanan oğlumsun. İkinizi de bağrıma basmak isterdim ama yalnızca gölgelerinizi öpebileceğim.

Alfred'in yazgisal mektubunu aramaktan vazgeçmem gerekiyor, buna kuşku yok. Ne var ki, Büyük Savaş'tan hemen sonra Havana'dan gönderdiği kalın zarfın içinde yalnızca ölüm haberi değil, şans eseri dağılıp kaybolmamış fotoğraflar da vardı. Aileyle ilgili belgeleri karıştırırken, bunların birçoğu gözümün önündeydi. İçlerinden birinin altına Arapça yazılmış şu tümce beni o kadar büyülemişti ki, hepsine gereken dikkatle bakmadım:

Bu resmi, merhum Cebraillimizden bize kalan son görüntü. 16 Haziran 1918'de Estrella de Oriente Locası'nda çekilmiş. Cebrail, locanın kraliçesi seçildiği için başında taç bulunan Alis'in önünde oturmuş olarak görünüyor.

Son resim? Kuşkusuz öyle. Ama benim gözlerimle gördüğüm ilk fotoğraftı o. Daha önce, Kübalı büyükdayımın yüz çiz-

gilerini bilmiyordum. Bana kardeşinden daha değişik geldi. Giyimine gösterdiği tüm özene karşılık Butros'ta her zaman, çok dik saçlarıyla, gür ve birbirine karışmış bıyıklarıyla ve o, fotoğrafın icat edilmiş olmasına hâlâ hayranlık duyarmış gibi bakan gözleriyle, sırtına pazar kıyafetini geçirmiş bir dağlı havası vardı. Oysa Cebrail'de bir kentlinin görünüşü vardı, temiz pak, yıkanıp paklanmış, sinekkaydı traş olmuş ve objektife, sabırsızlığını bastırmak istemiş gibi poz veren biri. Karısında da kız kardeşinin, yani babaannemin –gençliğinde, *American school for girls* öğrencisi olduğu yıllarda çektiirdiği fotoğrafların dışında– hiç sahip olmadığı zengin bir kentli havası var.

Havana'da lüks bir evin, dama biçiminde döşenmiş siyah beyaz taşlı geniş salonunda çekilen o "son fotoğraf"ta, çiftin yanında yer alan, kadınlı erkekli otuz yedi kişi sayıyorum; kimi ayakta, kimi oturmuş; salonun dibinde antik bir heykel ve büyük bir Küba bayrağının örttüğü bir ayna var.

Gerekli bilgi edinildi: Fotoğrafın altında yer alan *Estrella de Oriente*, mason eğilimli, özellikle, Küba'nın 1918'de kültürel bakımından çok yakın olduğu ABD'de yaygın bir kadın kuruluşu. Oluşturduğu localara "bölüm", üyelerine de "kız kardeş" deniyordu, ki bunda şaşılacak bir yan yok – bugün sayılarının yaklaşık üç milyon olması gerekir. Çoğunun mason karısı, dulu ya da kızı olmasına karşılık, simgeleri "kardeş"lerinkinden farklı; masonlar, adından da anlaşıldığı gibi ideal tapınağı kurma, yani daha iyi bir dünya kurma peşinde koşar; bu yüzden, çıraklardan, eşlikçilerden, ustalardan söz edilir; kız kardeşlere verilen adlar daha çok, herkeste saygı uyandırmış adlardır, özellikle de İncil'de geçen adlar; aşamalarına Ruth, Yefte'nin kızı, Marthe ya da kraliçe Esther gibi adlar verilir; fotoğrafın çekildiği gün Alis'e verilen ad kuşkusuz buydu; bunu başında taşıdığı taç ile elinde tuttuğu asa kanıtlıyor.

Bütünıyla ansiklopedik bu araştırmadan sonra, o kişilerden bazılarını daha yakından incelemek istedim. İlk bakışta, hiçbirini tanımiyordum. Yalnızca, Cebrail ile Alis'in gözünde bu kadar önemli olan bir mason toplantısına, çocuklarının vaf-tiz babası ve Küba Büyük Locası'nın önde gelen kişilerinden biri olan Fernando Figueredo Socarrás'ı da çağırılmış olacakları-

nı varsaydım. Daha önceki araştırmalarımın, 1951’de, üstünde bu kişinin resmi bulunan bir pul çıkarılmış olduğunu öğrendiğim için, özel kataloglara başvurdum. Evet, bu kişi kataloglarda yer alıyordu. Hem resmi, hem de pulu vardı. Siyah papyonuyla ve gür çene sakalıyla –buna “imparator” sakalı adı veriliyordu– her zamanki görünüşü ve tavrıyla kolaylıkla seçiliyordu.

Pek de beklenmeyen bir durum olmamakla birlikte, bu keşiften cesaret alarak fotoğrafta, Cebrail’in mektuplarında adı geçen tanınmış bir kişiyi daha araştırmak istedim. Bu kişi, eski dönemde Küba Cumhuriyeti’nin başkan yardımcısı olan, 1920 yılında da cumhurbaşkanı seçilen Alfredo Zayas’tı. Büyükdayım, mektuplarında ondan bir dost olarak söz ediyor, ben de bu iki insanın aralarında gerçekten bir yakınlık olup olmadığını merak ediyordum. Adanın tarihiyle ilgili bir kitapta bu kişinin resmini bulup fotoğraftaki insanlarla karşılaştırdım ve onun en solda, ayakta duran kişi olduğunu anlamakta hiç zorluk çekmedim... Yaptığım başka araştırmalarda da birkaç kişiyi daha saptadım; bunlar, Küba devletine başkanlık yapmış ya da ileride yapacak olan üç kişiydi; ne var ki bakışlarımı onlar üstünde yoğunlaştırmadım; Cebrail’in yüzünü yeniden incelemek istiyordum, sonra da Alis’inkini, ardından bir kez daha Cebrail’inkini. Lübnan Dağı’ndaki küçük köylerinden çıkıp o noktaya varmak için ne büyük bir yol katetmişlerdi! O olsun, karısı olsun, o fotoğrafın karşısında durup şunları söylemeleri gerekirdi: Ben miyim bu? Düş mü görüyorum acaba? Çevresini saran insanlarca kutlanan, onurlandırılan kişi ben miyim? Bu soylu *señoras*’ların ve ünlü erkeklerin tam ortasında yer alan kişi ben miyim?

Büyük Savaş onlardan ne kadar uzaktı! Doğu’daki o Eski Ülke’de yaşanan açlıklar ve yoksulluklar ne kadar uzaktı!

Bununla birlikte, bu zafer dolu fotoğraf, kenarına siyah matem bandı ilştirilmiş bir zarf içinde gelmişti. O fotoğrafı, köyde ve ailedeki hiç kimse, gözleri ölümün gölgesiyle perdelemeyen, hayranlıkla izleyemedi. “*Bu resim merhum Cebrailimizden bize kalan son görüntü...*” Bu yüzden fotoğraf bir bakıma birbirinden ayrı iki fona sahipti: yüzeyde, inanılmaz başarı

yer alıyordu; altında da lanet. İnsan, ailemizin Küba'daki tragedyasını bir bakışta bütünüyle kavrayabilirdi.

Aşamaları aile içindeki yazışmalarda korunmuş tragedyayı: 1899, Havana'ya yerleşme ve La Verdad mağazalarının kuruluşu; 1910, evlilik; 1911, ilk erkek çocuğun doğumu; 1912, General Gómez'in evi; 1914, ikinci çocuk: bir kız; 1917, bir erkek çocuk; 1918, ölüm. Cebrail, henüz kırk iki yaşına basmamıştı...

Olup biten tüm bu olayların belgeleri var; onları kaç kez çıkarıp önüme dizdim: Üstlerine elle desen yapılmış vaftiz töreni çağrıları; büyük çocuğun karnaval kıyafetinde fotoğrafları ve başka fotoğrafları, annesiyle, bir şatonun merdiven basamaklarında; beşiğinin içindeki kız; çocukları bir bayram sırasında, büyük bir taraçada arkadaşlarıyla birlikte gösteren fotoğraf; Cebrail'in kalın mektupları ve zafer müjdeleyen telgrafı – *Butros'A HABER, GÓMEZ EVİ ALINDI...* Evet, bunların hepsi elimin altında bulunuyordu, her şeyi bilmem gerekirdi ama fazla bir şey bilmiyordum.

Bundan böyle yapabileceğim şey en fazla, büyük dayımın ölümünü zaman içinde yerine oturtmak olurdu. Luis Domingo ile konuştuğum o gece, yüzyıl dönümü ile 1920'li yıllar arasında "yüzüyordum". Aile arşivine göre bugün, onun 16 Haziran 1918'de henüz hayatta olduğunu ve daha o yıl sona ermeden öldüğünü söyleyebiliyorum; ne var ki, o konuda bundan başka hiçbir bilgi edinemeyeceğimi düşünüyordum.

Benim için artık Küba'ya gitmenin tam zamanıydı. Biraz gezmek, biraz da bilgi edinmek için. Tanımak istediğim bir sürü yer vardı ama hangisinden başlayacağımı bilemiyordum. Bunu çok kısa sürede, bu araştırmaya el yordamıyla başlar başlamaz, babamın, kendisine Konuşmacı demeyi âdet edindiğim yeğenine Cebrail amca, onun serveti, trajik ölümüyle ilgili birkaç ön soru sorduğumda öğrendim. Bana önce, Léonore'un söylediklerini söylemişti:

— Evet, bir kaza. Otomobil tutkusu vardı onda ve deli gibi araba kullanıyordu!

Kaza günü yalnız mıydı?

— Bir şoförü vardı, kendisiyle birlikte öldü. Ama arabayı kullanan Cebrail'di.

Şoför bizden biri miydi?

— Hayır, ama Kübalı da değildi. Zaten, dayımla aynı mezarlığa gömüldü, Küba'da ailesi yoktu.

Bu ayrıntıları bilmesine şaşırdığımı görünce, kırklı yılların sonunda Küba'ya gitme fırsatını bulduğunu söyledi bana.

— Latin Amerika ülkelerinde turneye çıkmış olan bir Arap delegasyonunun üyesiydim. Havana'ya vardığımızda, çocukluğumda Cebrail'e ilişkin çevremde anlatılan her şeyi anımsamış ve orada yaşayan Lübnan topluluğu üyelerine, ondan söz edildiğini duyup duymadıklarını sormuştum. En yaşlı olanlar onu hâlâ anımsıyordu; bana, onun ünlü, eliaçık biri, bir prens olduğunu söylemişlerdi! Ve mezarını göstermek için beni kentin göbeğinde yer alan çok büyük bir mezarlığa götürmüşlerdi. Baştan aşağı beyaz mermer kaplı, gerçek bir anıtmezardı!

Bu konuşmadan sonra, bu belirsiz bilgiyi doğrulayıp doğrulayamayacağımı, bu bilginin beni bugünkü kentte kolayca bulabileceğim bir yere yöneltip yöneltemeyeceğini öğrenebilmek için, yeni basılmış bir rehberde, Havana'nın kent planını incelemekte acele etmiştim. O planda akla yatkın hiçbir yer bulamamıştım: Kristof Kolomb adlı büyük ve eski bir mezarlık vardı yalnızca. Gizemli Cebrail, dünyamızın üstünde bir yerlerde hâlâ varlığını sürdürüyorsa, ancak orada olabilirdi.

EVLER

Çarşamba akşamı

Cebrail'i ajandamda kayıtlı son adresinde –Havana, Colon Mezarlığı– bulmak üzere işte Küba'dayım. Onun yattığı yeri tüm öteki mezarlardan kolayca ayırt edeceğimden ve mezar taşındaki yazıları çözebileceğimden eminim. Taşa kazınmış bir ad fazla bir şey ifade etmez, bunu kabul ediyorum; ne var ki benim aile adım bu, onların da yarım kalan Atlantik düşlerinin kanıtı.

Bizlerde, göçebe ruhlu insanlar olarak, kalıntı ve gezi kültürü vardır. Kalıcı hiçbir şey inşa etmeyiz ama iz bırakırız. Ve arkadan gecikmeyle gelen bazı sedalar.

Adayı tanıyan tüm dostların önerisi üzerine, keyfimce yaşıyıp araştırabilmek amacıyla resmi kanalları olduğu gibi, turistik güzergâhları da kararlı biçimde bir yana ittim. Kentin kuzeybatısında yer alan geniş bir semt olan Vedado'da, Betty adlı bir kadının evinde kalacak bir yer buldum kendime. Onun evi de çevredeki evler kadar gösterişli ama hiç de onlar kadar yıkık dökük değil. Sütunlu verandasında sevimli bir masa ile plastik iskemleler var. İskemlelerin ayakları, ilk gelen hırsızın peşinden gitmeye heveslenmesinler diye masanın ayaklarına bağlanmış. Akşam havasında benzin ve yasemin kokusu var. Küçük avluda iki begonvil, bir gardenya ve sac gölgeğinin altında, Sovyetler Birliği döneminde üretilmiş, yalancı pehlivan gibi duran yeşil bir otomobil var.

Kent planına bakınca, mezarlıktan birkaç sokak ötede bulunduğumu keşfediyorum. Büyük dayıma bu kadar yakın olacağım hiç aklıma gelmezdi – mezarı hâlâ oradaysa elbette. Oraya yarın, sabah erkenden yaya olarak gideceğim. “En fazla on dakika sürer,” diye güvence veriyor bana ev sahibem.

Ziyaret edeceğim ilk yer orası olmalıydı. Ne var ki Havana’ya yorgun, daha çok da sabırsızlık içinde vardım, beni çağıran bir başka yer var. Cebrail’in mektuplarından birinde rastladığım şu basit tümcenin belleğimden hiç çıkmadığını söylemem gerekiyor:

Yakında, hükümetin sekiz yıl önce General Máximo Gómez için yaptırdığı evi almaya niyetliyim. Ev, Prado ve Monte caddelerinin köşesinde.

Bu sözler bende, ilk okumalarım kadar uzanan bir hazine avcılığına girişme isteği uyandırmıştı. Bu, benzerlerimin bir çoğuyla paylaştığım ama çocukluk düşlerimizi kıskanan olgun yaşın boğmaya çalıştığı bir istekti sanırım. Bu gece, Cebrail’in bazı mektuplarında “Gómez Sarayı” olarak adlandırdığı ve zamanında bizim olan bu evi hayranlıkla izlemeden gözüme uykuyu girmeyecek.

Yolculuk öncesinde yaptığım araştırmalara göre, büyük dayımın sözünü ettiği Monte caddesi gerçekten de bugün Máximo Gómez caddesi olarak anılıyor; oysa Prado caddesinin adı José Martí caddesi olmuş – bildik hale gelen, neredeyse aileden olan bu adları yazarken, atalarımın gizlice yeniden keşfedip bir kez daha fethettikleri bir Amerika’da benimkilerin arasında bulunduğum duygusunu, bu duyguyu gasp etmiş gibi yaşıyorum.

Bu, yolculuğun getirdiği mutluluktan kaynaklanıyor olmalı, Atlantik ötesine ayak bastığım ilk saatlerimle ilk günlerimin her zaman, bana sonradan sonsuz bir yavaşlıkla olacak olan bir lav gibi kabarmasına yol açtığını duyumsatan o mutluluktan.

Gece araştırmasından döndüğümde, esrikliğimi üzerimden biraz atmış gibiyim. Gómez'in evini göremedim. Ya da gördüm ama tanıyamadım. Oysa, kendime Paris'ten beri uygulamaya söz verdiğim yöntemi özenle izledim.

Akşamın erken saatinde, semtte, plan üstünde işaretlemiş olduğum anacaddeye kadar ilerliyorum. Bir taksi çevirip kendime güven içinde, beni kent merkezine götürmesini söylüyorum: "Avenida Máximo Gómez". İlk sürpriz, adam duraksıyor. Yanlış mı telaffuz ettim acaba? Yineliyorum, hecelerın üstüne basıyorum. Havanalı şoför nasıl olur da yaşadığı kentin belli başlı caddelerinden birini bilmez? Planı açıp parmağımı "Máximo" sözcüğünün üstüne koyuyorum. Adam bakıyor. Düşünüyor. Dudak büküyor. Sonunda rahatlayıp gülümsüyor. "Claro, si, si! Avenida Monte!" Bunu akıl etmem gerekiyordu; gökyüzünün altındaki her yerde her zaman olduğu gibi, ülke insanları o yerin eski adını kullanmayı sürdürüyor...

Araba hareket ettikten sonra şoför, beni nerede bırakması gerektiğini tam olarak söylememi istiyor. Ona, "Prado ile Monte'nin kesiştiği yerde," diyorum. Bir şey demiyor ama birbirimizi hâlâ anlayamadığımızı seziyorum. Kırmızı ışıklardan birinde durmak zorunda kalır kalmaz da tüm bedeniyle bana dönüp beş parmağını planın üstüne bastırıyor: "Hangi kesişme? Kesişmiyorlar ki!"

Aslında, Prado ile Monte kesişmiyor. Bu iki cadde birbirine paralel olmadığı gibi, biri kenti kuzeyden güneye, öteki de batıdan doğuya katediyor, dolayısıyla kesişmeden söz etmekte "geometrik" açıdan hiçbir saçmalık yok. Ne var ki bir noktada birbiriyle buluşan, daha doğrusu, aynı göle boşalan iki ırmak gibi birbirine karışan çok geniş iki büyük anacadde söz konusu, yani çok büyük, kenar çizgileri çok düzensiz, dolayısıyla da merkezinde duran bir kişinin çevresine baktığında farklı köşelerini bakışlarıyla kucaklayamayacağı ölçüde büyük bir meydana buluşuyorlar.

İşin gerçeğine dönmem gerekiyordu: Cebrail, mektupların-

da bir adres vermeye çalışmıyordu; yakınlarına, kısa süre önce kentin merkezinde görkemli bir saray satın aldığını duyurmak istiyordu. Onun yerini "bize" tam olarak bildirmedi, o keşfi yapmak bana düşüyor.

Ama bu akşam değil. Bu akşam hiçbir şey keşfedemedim. Çevrede dolaştım yalnızca, vaktiyle saray olarak algılanabilecek birden fazla eski yapıyı yakından inceledim. Aradığım yapının, ya bugün otel olarak kullanılan kahverengi ve canlı kırmızı duvarlı o şaşırtıcı köşk, ya köşedeki şu beyaz yapı ya da karşıdaki, duvarına bizimkilerle hiç ilgisi olmayan J ve E harfleri kazınmış –bu harfler sonradan kazınmış olabilir– yapı olduğuna kendimi inandırmaya çalıştım.

Hayır, olguları birbirine bağlamaya çalışarak böyle düşünce yürütmek neye yarar? Çevreme baktığımda, bana öyle geliyor ki, bu çevrede barbarlık ölçüsüne vardırılmış fazla yenileme çalışması yapılmamış; Tanrı'ya şükür, burada sayısız eski yapı var; Cebrail'in evinin hangisi olduğunu bu akşam keşfetmeyi becerememiş olsam da, bunu nasıl olsa yarın ya da ertesi gün başaracağım. En iyisi, kendimle inatlaşmayı bırakayım.

Dolayısıyla, akşamı geçici evimin taraçasında bir romkadehinin başında sona erdirmek üzere beni beklemekte olan taksiye yeniden biniyorum. Büyük dayımdan sonra, dedemden sonra, yaşamımda bir an bile olsa Havana'da kendi evimde olduğum duygusunu yaşamış, yüzümü Karayipler'den esen serin rüzgâra vermiş olmama kendi hesabıma duyarsız değilim. Çevremde, karanlıkta her türlü ses, özellikle havlama sesleri, binlerce köpeğin yakından ve uzaktan gelen havlaması duyuluyor; ayrıca yakındaki yapılardan birinde bir cadalozun, her üç dakikada bir "Lazaro!" diye birinin adını haykıran kudurgan sesi.

Colon Mezarlığı'nın anıtsal kapısının en tepesinde yer alan bir yazıtta "*Janua sum pacis*", "Huzurun Kapısıyım Ben", yazıyor.

Gösterişli ya da yalın mezar-evlerle dolu, keçi yollarının, genişçe yolların ve geniş caddelerin göz alabildiğine uzayıp birbirini kestiği ölümler sitesinin sonsuz büyüklüğünü gözümle ölçüp biçtikten, ayrıca, Havana güneşinin alnımdaki ağırlığını da hesaba kattıktan sonra, her türlü oyalanmadan hemen vazgeçip dosdoğru yönetim binalarına gittim; orada onlara, Atlantığı aşmama neden olan bilgiyi doğrulamak üzere, olabilecek en tatsız biçimiyle şu soruyu soruyorum:

"Ailemden biri 1918 yılında bu mezarlığa gömülmüş..."

Bana bir not kâğıdı uzatıyorlar, üstüne Cebail'in tüm adlarını büyük harflerle yazıyorum.

Bu, daha şimdiden iyiye işaret: Olayın üstünden bu kadar uzun süre geçmiş olması buradakileri hiç etkilememiş görünüyor, ayrıca yaptığım girişim de yakışksız karşılanmıyor. Kabul bölümünde oturan memur, bir kayıt defteri açıp bu iş için ayrılmış sütunlara adları ve tarihleri yazıyor, bana gösterdiği yeri imzalamamı istiyor, defteri kapattıktan sonra, beni oturup beklemeye davet ediyor.

Bekleyecek hiç zamanım yok, bir kadın geliyor fazla geçmeden. Kadın, benim bugünkü kahramanım – içimden ona "Si-

yah Melek" demek geliyor. Bu, insanın gözü burada yalnızca köşe taşlarına takıldığı için değil, kadın yalnızca Afrika kökenli olduğu, bu kökenini de yarı yarıya Kübalılarla paylaştığı için değil, önadının María de los Angeles olmasından da değil; özellikle, onun, o anda kesin bir mucize olacağını sezmeme neden olan kurnaz, güven verici ve rahat bir havayla bana gülümsemesinden kaynaklanıyor.

Mucize mi? Bu sözcük aşırı kaçıyor kuşkusuz. Bu adaya gelmek için uçağa bindiğimde, sonra, bu mezarlığı ziyaret ederken, Cebrail'in izlerine, öncelikle de mezarının izine rastlama şansını elde etme konusunda bayağı kuşku duyuyordum. Ama bugünden başlayarak, böyle bir korku taşımıyorum! Daha gelişimin ertesi gününden başlayarak!

María'ya, büyük zorluklarla edindiğim Castilla şivemle, büyükdayımın Küba'da öldüğünü açıklamakla söze başlamıştım.

"Su abuelo?"

Az kalsın onu düzeltecek, ölenin tam olarak benim büyükdayım olmadığını söyleyecektim... Ama ayrıntılarla zaman yitirmeye ne gerek var? İşi basite indirgemek daha doğrudu. Evet, atalarımın biri... Gabriel M... Evet, 1918'de. Hayır, hangi ayda öldüğünü bilmiyorum. 16 Temmuz'dan önce değil herhalde, Aralık'tan sonra da değil. En fazla, sonraki yılın ilk günlerinde olabilir. 1919 yılının kayıtlarına da bakmak gerekir, öyle mi? Hayır, doğrusu, bu bana çok düşük bir olasılık gibi geliyor. 1918'e bakmak yeterli olacak...

Bana, kendisini izlememi, sonra, arşiv odasının kapısında beklememi söylüyor. Bir pencerenin pervazına oturup kimi zaman, mezarlığın yollarında gidip gelen ziyaretçileri, kimi zaman da aralık duran kapıdan, María ile kapakları bronzlaşmış kayıt defterlerine ulaşmak için taburelerin üstlerine çıkan öteki iki arşivcinin -mavi çalışma giysileri içinde, yaşlı adamlar- gidip gelmelerini izliyorum.

Bu bale en fazla çeyrek saat sürüyor, sonra, kahramanım, kapı aralığından gördüğüm eski kayıt defterlerinden birini kollarında tutarak avını yakalamış bir avcı gülümsemesiyle geri geliyor. Belirli bir sayfası açık defteri burnuma uzatıyor. Fi ta-

rihinde yaşamış tutanak yazmanının yazısını sökemediğim için, yazıyı bana yüksek sesle o okuyor, ben de not alıyorum:

Defin kitabı no. 96, s. 397, kayıt no. 1588.

21 Haziran 1918 tarihinde, adı geçen Cristobal Colon Mezarlığı'ndaki, M.'nin dul karısı Alicia M. tarafından alınan otuz iiç no.'lu bölmeye, Suriye kökenli, 42 yaşında, evli, Doktor P. Perdomo tarafından verilen rapora göre ezilmenin neden olduğu travma sonucu ölen Gabriel M.'nin naaşı getirildi. Adı geçen naaş bize, San Miguel del Padrón yöresi belediyesinde görevli yargıcın izniyle Jesus del Monte kilisesi tarafından teslim edildi...

Saygıyla dinliyorum, sonra, bir kez de kendim okumak, yazıda geçen bazı kısaltmaları, içi dolu bazı rakamları açıklamasını istemek için kayıt defterini terli ellerime alıyorum. Gözlerimi yaşartan bir evlat heyecanı duyuyorum ama aynı şekilde ve aynı anda, içimde bir araştırmacının sevinci de var ki bu, kayıt defterindeki olayla hiç bağdaşmadığı gibi, güneşin altındaki bu mezarlık bana üzüntüden çok huzuru, ölümden çok sürekliliği anımsatsa bile, içinde bulunduğum yerle de bağdaşmıyor kuşkusuz.

Bu kısa ve soğuk metinde beni en çok, tarih duraklatıyor. Cebirail 21 Haziran'da gömüldüyse, bu onun o tarihten bir ya da iki gün önce öldüğü anlamına gelir; oysa, bende en son fotoğrafı, Alis'in "taçlandırılma" töreni için 16 Haziran'da yapılan büyük mason toplantısında çekilmiş. Zafer dakikası ile ölüm dakikasını birbirinden yalnızca dört gün ayırıyor.

María'ya, mezarı görmeme olanak bulunup bulunmadığını soruyorum. Bana, aslında iki mezar olduğunu, bunlardan ilkinin telaş içinde kiralandığını ve "su abuelo"nun oraya geçici olarak gömüldüğünü; ikincisinin de aynı yılın Eylül ayında satın alındığını ve bunun, mezarlıktaki en pahalı, içinde devlet bütüklerinin ve Havanalı tüccarların yattığı parselde bulunan sürekli mezar olduğunu söylüyor.

Gerçekten de ilk mezar, çevresinde yer alan, numaralanmış yirmi otuz kadar mezara tıpatıp benzeyen, 333 numaralı, dik-

dörtgen, gri bir taştan yapılmıştı; ikincisine gelince, Konuşmacı'nın bana anlattığı kadar görkemli bir anıtmezar olmamakla birlikte, beyaz mermerden yapılmış güzel bir yapı, gerçek bir mezar-evdi bu.

Üstüne, büyük dayıma ait olmayan bir ad kazınmış; ama biraz eğildiğimde, altındaki yazı silinmiş bir parşömenden okur gibi, şu adı okudum:

GABRIEL M.M.

Bizim Kristof Kolomb Mezarlığı'ndaki kabrin, geçen yüzyıl boyunca, birçok ölüye ev sahipliği yaptığına kuşku yok. Kabrin üstünde farklı kişilere ait birçok mezar taşı yazısı var; bunlardan bazıları açık seçik Ortadoğu kökenli, bazıları da İspanyol ya da Slav soyadı taşıyor; mermer çatının üstüne mezar heykelleri yerleştirilmiş, – bunlardan yedi ya da sekiz tanesi On Buyruk'u, kiliselerdeki kitap rahlelerini ya da melek kanatlarını andırıyor.

Mezarın yakınına adını bilmediğim, şarap rengi çiçek açan bodur bir ağaç dikilmiş ya da orada kendiliğinden yetişmiş; biraz uzakta da bir tür bodur servi var. Sonra, oradan birkaç adım uzakta, aynı parselin içinde bir anıtmezar, José Martí'nin –mezar taşı yazısında Cebrail'in övüldüğü bir komşu– aile büyüklerinin küllerini koruyan gerçek bir anıtmezar var.

Mezar-evin üçgen gölgesinin düştüğü tek yere oturmuş, María'nın sorduğu soruyu yanıtlıyor, ona Cebrail'in kim olduğunu, çocukluğumda onunla ilgili neler duyduğumu ve şimdi ona ilişkin neler bildiğimi anlatıyorum. Bana, meslekten soybilimci olduğunu söyleyerek, Küba'da yaşayan çocukları ve torunları bulunup bulunmadığını soruyor, onların izini bulmam için bana zevkle yardım edebileceğini söylüyor. Ona, bildiğim bazı şeyleri, aile içinde duyduğum bazı dedikoduları seve seve aktarıyorum; bunları dikkatle not alıyor. Alfred'in, bir de dostum Luis Domingo'nun bana burada etkili bir insan olduğunu söylediği Arnaldo'nun adını veriyorum. Muhatabımdan hiçbir tepki gelmiyor...

Ayrılmadan önce bana, kayıt defterinde yazılı bilginin, mezarlık yetkililerince usulünce imzalanmış tıpatıp bir kopyasını

isteyip istemediğimi soruyor. Evet, diyorum, elbette. O işle gün içinde ilgilenmeye söz veriyor ve belgenin yarın hazır olacağını, ona uğrarsam alabileceğimi söylüyor.

Mezarlıktan ayrıldığımda, tam öğle olmamıştı. Sarhoştum, bunu itiraf etmeliyim. Bu adaya ayak basmamın üstünden yirmi dört saat bile geçmeden kendimi Cebrail'in mezarının başında bulabilmiş olmanın sarhoşluğunu yaşıyordum hâlâ.

Mucizeler olmaya başlamışken, General Gómez'in dün akşam bulamadığım evinin izini yeniden sürsem nasıl olur acaba? Bu düşünceyle, kentin merkezine, "Prado" ile "Monte"nir o ele geçmez kesişme noktasına yönelip, bir yandan işime gelen kuramları kafamın içinde çevirirken, öte yandan sağda solda dolaşmaya başladım. Ne var ki bu kez, bana rehberlik etmek için gökyüzünden hiçbir melek inmedi ve bu paragrafın sonuna eklememi haklı çıkaracak hiçbir keşifte bulunamadım.

Dolayısıyla, güneşten korunabilmek ve birkaç satır not alabilmek için Vedado'ya, ev sahibemin yanına döndüm. Ne var ki iki saat sonra, her zaman olduğu gibi, kendimi aklıma gelen yepyeni bir düşüncenin verdiği sabırsızlığa kaptırarak eski kent merkezine yeniden yollanmaya karar verdim. Kesin adresi bulunmayan bir evi el yordamıyla bulmaya çalışmaktansa, aile içindeki mektuplaşmalardan ele geçirdiğim tek kesin adrese neden gitmiyordum? Cebrail, 1912 yılında mektup zarflarının ve kâğıtlarının üstüne "Egido 5-7" adresini bastırmamış mıydı? İşini büyütmek için, Máximo Gómez için yaptırılan köşkü satın almazdan önce La Verdad mağazaları orada bulunmuyor muydu? Aynı şekilde, 1911'de büyük oğullarının vaftiz töreni için bastırdıkları davetiyenin de kanıtlağı gibi, Havana'da Alis ile birlikte oturdukları daire de orada değil miydi? Ayrıca, Butros dedem de Havana'da yaşadığı süre içinde, aynı adreste oturmuş, geceleri de tavan arasında yatmak zorunda kalmış olabilir.

Öyleyse, dün akşam, gelir gelmez neden hemen oraya gitmedim? Ancak şimdi, şu satırları yazarken farkına vardığım şu iki nedenle. İlki, benim imgelemimde “bizim” Küba düşümünün gerçekleşmesini daha iyi temsil eden sarayı öncelikle ve hayranlıkla izleme konusundaki acelem... Öteki neden de Luis Domingo’nun bu adresi bulmakta zorluk çekeceğim konusunda beni önceden uyarmış olması.

Küba’ya uçmazdan önce telefonla olsun, yazışma yoluyla olsun, adada uzun süreden beri görev yapmakta olan ve bana bir sürü öneride bulunan diplomat dostumla birçok kez görüşmüştüm, bundan daha önce de söz ettim sanırım. Ona ayrıca Egido caddesinden de söz etmiştim, o da Havanalı iyi dostlarından biri olan bir tarihçiden, bir gün o caddeden geçip 5 ve 7 numaralı yapıların önyüzlerinin bugün ne durumda olduğunu bize bildirmesini, fırsat bulursa bir de fotoğraf çekmesini isteme inceliğini göstermişti.

Bana hiç resim göndermedi; yalnızca, aşağıya olduğu gibi aktardığım ve görüleceği gibi, kafamı daha da çok karıştıran şu elektronik posta iletisini aldım:

Havanalı dostum bana, Egido caddesinde küçük numaralar olmadığını, bunun basit nedenin de caddenin, 1930’lu yıllardan beri, başlangıcı sahile uzanan Malecón’dan başlayan ve Martí evinin karşısındaki tren terminaline kadar giden Montserrate’nin bir uzantısı olan Misiones bulvarının uzantısını oluşturması olduğunu söylüyor. Açıklayamadığı bir şehircilik kaprisi yüzünden –buna benim de aklım ermiyor!– Egido caddesinin numaraları Montserrate’nin bittiği yerden, Montserrate’nin numaraları da Misiones’in bittiği yerden başlıyor; gel de işin içinden çık! Olası tek varsayım şu: Onun yaşadığı 5 ve 7 numaralar, bugünkü Misiones bulvarındaki 5 ve 7 numaralar olabilir...

Açıkça anlaşılacağı üzere, bu karmakarışık durum, dün akşam o adrese koş a koş gitmem için beni yüreklendirmede. Yine

de bugün oraya çok bilinçli olarak gittim. Önce Egido caddesine gidip o caddedeki en düşük numaranın gerçekten 501 olduğunu gözledim. Dört yüzlü numaralara gelindiğinde caddenin adı Avenida de Bélgica olarak değişiyor, sonra, iki yüz küsurlu numaralara gelince, Montserrate oluyor, sonunda, daha da küçük numaralar Avenida de Misiones'i oluşturuyor – bu arada, daha şimdiden üç dört saat yol yürümüş oldum.

Orada, deniz kıyısına birkaç adım kala yükselen bir yapının camekânında, sanki her türlü duraksamayı kısa kesmek için, "5 ve 7" numaralar birlikte yazılmış. Kapının önü gençlerle kaynıyor, bu da o köşede oyalanma konusunda beni düş kırıklığına uğrattıyor. Öyle ya da böyle o yapıda göreceğim bir şey yok. 1912'de yazılan mektuplarda betimlenen eski yapının yerinde bugün, kuşkusuz, bu görkemli başkent in estetikten en yoksun yapısı olan, göz alıcı elektrik mavisine boyanmış yepyeni bir yapı yükseliyor. Devrimci gençlik örgütünü ya da benzeri bir kuruluşu barındıran bir yapı olmalı. Duvarın üstünde Büyük Lider'in sözlerinden uzun bir alıntı var: *Eso es que lo quere mos de las futuras generaciones, que sepan ser consecuentes*, "Gelecek kuşaklardan beklediğimiz, tutarlı olmalarıdır".

Gecenin dinginliğinden, belki de gündüz kaleme aldığım yazanakta havada bıraktığım bir noktayı aydınlatmak için yararlanmam gerekiyor... Mezar taşındaki yazıyı aktarırken, "Gabriel M. M." yazmakla yetinmişim. Daha önce, gerçek adların yerine sıkça kullandığım bu baş harfler açıklama gerektiriyor.

İş in bu noktasında, taşıdığım soyadının, 'başlangıç' oluşturan köy olarak, ülke olarak aynı zamanda hem saptanabilir, hem yüzer gezer özellikte olduğunu söylesem, kimseyi şaşırtmış olmam. Saptanabilir özellikte, çünkü bu soyadını taşıyan herkes onu dile getirdiğinde, dillerin, kıtaların ve kuşakların ötesinde, kabileye değgin bir tür dayanışma duygusu yaşar; bu soyadı, soyadlarının çoğunun tersine, bir mesleği, bir coğrafi bölgeyi, maddi ya da manevi bir özelliği, bir önadı temel almaz; bizi, başlangıcı Arabistan'ın güneyinde bir yer olan, iz-

leri de söylencelerin gecesinde yitip gitmiş ortak bir yörüngeye oturtan bir kabile adıdır, bu en azından kuram olarak böyledir...

Dolayısıyla, saptanabilir bir soyadı, diyordum, bununla birlikte de yüzer gezer. Bu, öncelikle, yalnızca sessiz harflerin sabit, sesli harflerin değişebilir olduğu Sami dillerinin yapısından kaynaklanıyor. Bu yüzden, baştaki "M", ortadaki "I" ve sondaki "f" harfi, çevriyazıların hepsinde sabit kalmakla birlikte, aradaki sesliler çok sayıda değişke oluşturur. Ben otuz kadar değişke biliyorum; bunların ilk hecesi çift ya da tek "a" olabilir, kimi zaman "e", ender olarak da "o"; ikinci hece, "ou", "o", "u", "oo" olabilir; kimi zaman daha beklenmedik seslilere de rastlanır ki bunlardan sonra Slav, Rum ya da Mağrip dillerine özgü sessizler gelir... Bu bilgiyi daha az eksik kalmak için, bir zorluğu daha ekleyeyim: Benim soyumun adında fazladan bir sessiz harf var; "göz" adı verilen bu harf, Sami dillerinin, başka hiçbir dilde rastlanmayan gizli harfidir; bu, "Arabi"nin "A"sından, "İbri"nin (İbrani) "I"sından önce gelen harftir ve o halklardan olmayan insanların yakalayamadıkları, telaffuzunda, hatta dinlerken ayırt etmekte zorluk çektikleri sessiz harftir. Ülkemin en eski adı olan "Ken'ân" sözcüğündeki ikiz "a"ların arasında bu harf vardı; aynı şekilde benim soyadımda iki "a" arasında yer alır, buysa bütün çevriyazıları birbirine yakın kılar.

Öyle ya da böyle beni şimdiye kadar köyde kimsenin bu adla çağırmadığını söylemeye de cüret edeyim mi? Ne beni, ne Butros'u, ne Cebrail'i, ne de bizimkilerden birini. Bu soyadını ben bir bakıma, kente ya da yabancı bir ülkeye gittiğimde kullanırım ama ben Meşrah'ta ve çevresindeki köylerin hiçbirinde kullanmadığım gibi, kimse de beni belirtmek için kullanmaz. Bu, kolay anlaşılır bir şeydir: Aile adı, köy sakinlerinin çoğu için ortak olunca, onları birbirinden ayırt etmeye yaramaz. O insanlar, daha kendine özgü bir başka ada gerek duyarlar. Bu dalları belirlemek için "cübb" terimi kullanılır ki bu, sözlük anlamıyla "kuyu" demektir; ya da daha basit olarak, "ev" anlamına gelen "beyt" terimi kullanılır. Böylelikle, Butros ve kardeşleri, adını, bu adla anılan atalarının birinden alan "Beyt Muhtâ-

ra"dandı. Bugün köyde, dedemi anmak istediklerinde, ondan yalnızca Butros Muhtâra olarak söz ederler.

Köydeki kendi küçük dünyalarından dışarı çıkmayan insanlar, başka ad kullanmaya gerek duymuyordu. Bugün buna seyrek rastlanıyor ama zamanında bu çok yaygındı. Kimi zaman, bir Osmanlı ya da Fransız ya da Lübnan memuru onlara aile adını sorduğunda, hiç düşünmeden, ait oldukları dalın adını veriyorlardı ve kimlik belgelerine o ad işleniyordu. Günümüzde çoğu kez bunun tersi oluyor: Kullanılan ad belgelerde yer almıyor; bu belgelerde yalnızca büyük "kabile"nin adına rastlanıyor. Buysa kuşkusuz gülünç durumlara yol açıyor, kuyrukta beklemekteyken "resmi" adı art arda on kez bağırılan ama o adın kendisine ait olduğu aklının ucuna bile gelmeyen şu yaşlı yeğen gibi; o zamana kadar kimse onu o adla çağırmamıştı ki...

Butros ve kardeşlerine gelince, onlar iki soyadlarını birden art arda kullanma alışkanlığını edinmişlerdi. Özellikle, önadla soyadı arasında ortalayıcı bir baş harf kullanılması âdet olan "Amerika topraklarında" bulunduklarında – Muhtâra böylelikle gizli ve bilmecemsi bir "M" harfine dönüşüyordu...

Konu dışı bu bir sürü sözden sonra bana, bu sabah Havana mezarlığında büyük dayımın mezar taşının üstünde okuduğum yazıyı eksiksiz söylemek kalıyor:

GABRIEL M. MALUF

Söz verdiğim gibi, Colon mezarlığına geri döndüm. Ama bu kez yaya olarak değil; on dakikalığına bile olsa, Karayip güneşinin altında yürümeyi göze alamadım. Bir taksi çağırdım – çağırdığım aslında, ev sahibemin bu mesleği ruhsatsız yapan bir komşusuydu. Mezarlığın içine girip yollarında dolaştı, arabayı park etti; ben bütün bunların yasak olduğunu sanıyordum.

María de los Angeles beni hemen karşıladı; elinde bir değil, aynı kayıt defterinden alınmış, biri büyük dayımın, öteki 28 yaşında, evli, İspanya kökenli, iki satır aralıkla adı farklı iki biçimde yazılmış, bir yerde José Cueto, bir başka yerde José Cuaeto olarak geçen, o da "ezilerek" ölmüş, "por aplastamiento", aynı mezarlığa gömülmüş, büyük olasılıkla, Konuşmacı'nın bana sözünü etmiş olduğu "yabancı" şoför olan bir adamın naaşına ait iki "tıpatıp kopya" getirdi.

Benim değerli 'bilgi verici'm bana, Cebrail'in yattığı "ayrıcalıklı yerin", mezarlık kayıtlarına göre hâlâ ailemizin üstünde görüldüğünü bildiriyor. Bu yolculuk sırasında ölecek olursam, benim de buraya gömüleceğim düşüncesi düşüyor aklıma – hoşuma giden bir düşünce değil bu elbette, öte yandan beni korkutmuyor; başka yerde, örneğin Fransa'da ölecek olsam, beni nereye gömeceklerini bile bilmediğimi düşünüyorum. Doğrusu, bu konu pek umurumda değil. Öldükten sonra, dünyayı

dolaşıp duran göçebe bir hayaletten ya da cansız bir maddeden başka bir şey olmayacağım. İnsan soyunun hoşuna giden bir şey değil mi bu: Ya bir bakıma ikinci sınıf bir Tanrı ya da belleği olmayan, acı çekmeyen bir hiçlik olmak? Öyle ya da böyle bu bana şurada ya da burada herhangi bir toprağa kök salmam konusunda en küçük bir ilerleme sağlamayacak.

Böyle olmakla birlikte ben, bu mezarı hayranlıkla izlemek için yine de dünyanın yarı yolunu katettim. Hatta bu sabah bile, María'ya törensellik içinde teşekkür edip, çıkarttığı kopyaların masrafını ödedikten sonra, aileye ait mermerlerin önünde bir kez daha saygı duruşunda bulundum, duyduğum heyecan da yapmacık değildi. Güneşi örten bir bulut, yakıcı sıcağı biraz olsun hafifletmişti, bu da anıtın dibinde, başım açık, kendimi şakaklarımda atan imgelere ve özlemlere bırakarak ayakta durmamı sağladı.

Gölge yer değiştirir değiştirmez, Havana'nın her yerinde José Martí adına adım başı rastlanmasını sağlayan ulusal kitaplığa gitmek üzere yeniden arabaya bindim. Orada çok kesin bir araştırma yapmak istiyordum, çünkü bir gün sonra, şimdi, ölümle sonuçlanan kazanın tarihini artık biliyordum. Bu durumda, dönemin gazetelerinde o olayın bazı yankılarını bulabilmem gerekmiyor muydu?

Yazdığı mektuplardan birinde Cebrail, Havana'da çıkan bir günlük gazeteden, 1912 yılında kendisinden "*çok tanınmış Sr Gabriel Maluf*" olarak söz eden bir yazı yayımlayan *El Mundo*'dan uzun uzun söz ediyordu; böyle bir kişi bir kazaya kurban giderse, aynı gazetenin olayı haber yapacağını düşünmekte haklıydım.

El Mundo'yu ne yazık ki inceleyemezsiniz, dedi kitaplık sorumlusu. Gazete koleksiyonu kitaplıkta duruyor, hatta 1918 yılı sayıları, fişlere bakılırsa, eksiksiz duruyor ama öyle kötü durumda ki, açarken sayfaları dağılabilir. Ayrıca, ne yazık ki mikrofilme de aktarılmamış.

Peki, o dönemden başka bir günlük gazete var mıydı? Mikrofilm halinde tek bir gazete, *Diario de Cuba* vardı; ama o Havana'da değil, Santiago'da çıkan bir gazeteydi. Ne yapalım, madem ki tek gazete o, ben de ona bakarım.

Doğu Alman malı antika aletlerle boğuşup sayfa sayfa, gün gün ilerleyerek 1918 yılının bulunduğu bobine geliyorum. Aradığım tarih yaklaşıyor: 27 Nisan, 3 Mayıs, 12 Mayıs, 31 Mayıs... Baş sayfada doğal olarak Avrupa'daki savaştan ve barışı geri getirmek için yapılan bazı girişimlerden söz ediliyor. 14 Haziran, 17, 18, 20 Haziran. Yine savaş, yakında gelecek barışla ilgili söylentiler, bu arada Ada'nın başına musallat olan tu-fan yağmurlarından da söz ediliyor, ne var ki bu haberler, günümüzde yapıldığı gibi, o felaketleri canlandıracak fotoğraflardan yoksun.

Birden, baş sayfanın tam ortasında bir manşet:

**DOS MUERTOS A CONSECUENCIA
DE UN ACCIDENTE AUTOMOVILISTA**

üstünde, biraz daha küçük harflerle bir başka başlık:

Kurbanlardan biri, Havana'nın çok tanınmış tüccarlarından biri olan señor Gabriel Maluf.

Daha sonra haberin metni veriliyor:

Havana, 21 Haziran (telgraf servisimizden) – Diin, Santa María del Rosario yolunda, bu kentte ticaretle uğraşan Señor Gabriel Maluf, içinde bulunduğu otomobille birlikte şarampole yuvarlandı ve aldığı yaralar sonucu birkaç dakika içinde öldü. Arabayı kullanan avukat José Casto da kaza anında öldü.

Haberin metnini bir yandan sözcüğü sözcüğüne yazarak kopya edip bir yandan da zavallı José'nin soyadının Casto mu, yoksa Cuaeto ya da Cueto mu, avukat mı, yoksa şoför mü olduğunu kendime sorarken, süreli yayınlar bölümünün sorumlusu bana, 1918 yılından bir başka günlük gazeteyi, bu kez Havana'da çıkan *Diario de la Marina*'yı bulduğunu müjdeliyor; ve bana bir ayrıcalık yaparak onu özgün baskısından incelememe izin veriyor.

Bu gazete önemli olmalıydı, çünkü günde iki kez çıkıyordu, bir sabah, bir de akşam. Ve gazetenin 20 Haziran 1918, Perşembe tarihli akşam baskısının baş sayfasında, yani "edicion de la tarde"de, Santiago gazetesine özdeş bir başlıkla çıkmış haberi okuyorum, –"Bir otomobil kazasında iki ölü"– ; şu "altbaşlık" altında:

Tüccar Gabriel Maluf ve şoförü, bir otomobille San Francisco de Paula köprüsünden yirmi metre aşağı uçtu.

Altında da şu metin var:

Bu baskıyı bağlayacağımız sırada, başkent yakınlarında, San Francisco de Paula kasabasına bir kilometre kala meydana gelen üzücü bir otomobil kazasının haberini aldık. Monte ve Cardenas bulvarlarının kesiştiği köşede yer alan "La Verdad" mağazalarının sahibi, tüccar Señor Gabriel Maluf, Güines yolundan, arabasının direksiyonunda Havana'ya doğru gelirken, San Francisco yakınında bulunan bir köprüden, yirmi metre aşağıdaki ırmağa uçtu.

Araba parçalandı. Señor Maluf'un ve şoförünün bedenleri, arabanın bütünüyle ezilen parçaları arasından çıkarıldı. Kasaba yetkilileri yardıma koştular, yargıç cesetlerin kaldırılması için olay yerine gitti.

Yarınki baskımızda olayla ilgili daha fazla ayrıntı vereceğiz.

Haberin gerisini öğrenme telaşı içinde, sayfayı sert bir hareketle çeviriyorum; kitaplığın sessizliği içinde yankılanan bir 'cart' sesi duyuluyor; hiç önemli değil, kâğıdın kenarı en fazla bir santimetre kadar yırtıldı – ne var ki salon sorumlusu hemen, ziyaretçilerin nazik belgeleri böylesine hoyratça kullanmalarının kesinlikle tehlikeli olduğunu açıklamak için başımda bitiyor; utandığım ve suçluluk duyduğum için kendimi iyi savunamıyorum ve gazete koleksiyonu elimden alınıyor. Anlatmaktan neredeyse sıkıldığım bu sıradan olay, beni birden çocukluğuma götürüyor. Üçte bir yüzyıllık erişkin yaşamımla, ak

düşmüş yüzlerce saçımla bir okul çocuğu gibi azarlandım işte! Bu beni kudurtuyor ama öte yandan, içimden gülmek geliyor. Sonunda ayağa kalkıyor, yüzüme kızgın bir ifade veriyor, onurlu adımlarla dışarı çıkıyorum.

Geri geleceğim. Ortalıkta biraz gözükmeyeceğim, hafta sonunu geçirinceye kadar, sonra hiçbir şey olmamış gibi döneceğim. Kavgı çıkarmakta hiçbir yarar yok, böyle davranmış olsaydım zaten kendime kızardım. Her şey bir yana, Martı Kitaplığı'nda şimdiye kadar bana birçok iyilik yapıldı; Paris'te çalışmaya alışık olduğum kitaplık salonlarında, korumaya alınmış bir koleksiyonu hayatta inceleyemez, "hayır" sözcüğünün yanından dolaşıp işimi yürütemezdim; hatta, daha işin başında, benim durumumda olan bir kişiye, sıradan bir yolcuya, gelip geçen birine araştırma yapma izni hayatta verilmezdi; bir dilekçe yazması, çeşitli belgeler vermesi ve olumlu yanıt alma güvencesi olmaksızın günlerce beklemesi gerekirdi. Bana burada bir çiçek sunuldu, bu yüzden, küstahlık etmeye hakkım yoktu. Fırtınanın dinmesini beklemek en iyisi.

Öyle ya da böyle, daha şimdiden bazı değerli bilgiler topladım. Dayımın yaşamına mal olan kazanın yalnızca kesin tarihi, koşulları ve yeri değil, aynı zamanda ve ilk kez, mağazalarının bulunduğu yeri tam olarak öğrendim, – "Monte ve Cardenas bulvarlarının kesiştiği köşe".

Cuma akşamı

Öğle yemeğini bitirir bitirmez, serinlik çıkmasını beklemeksizin, beni o adrese götürmesi için sahte taksiyi çağırıyorum. Yolda kent planına göz atıyor, Cardenas caddesinin Monte'den, Cebrail'in mektuplarında sözünü ettiği demiryolu istasyonuna kadar gittiğini gözlemliyorum. Çok iyi, her şey birbirini tutuyor. Tutuşuyorum, çocukken söylediğim gibi...

Doğrusunu söylemek gerekirse, henüz tutuşmuyordum.

Meydana varır varmaz, şaşkınlığım geri döndü, topografya bir-birine karıştı, kerteriz noktaları bulanıklaştı.

Kuramsal olarak, geçmişte, yalnızca köşedeki iki yapı, hükümet tarafından kahraman Máximo Gómez için yaptırılan ve büyük dayımın *La Verdad* mağazalarını açmak amacıyla satın aldığı ev olabilirdi. Bir kaldırımdan ötekine geçerek ilk yapıyı, sonra ikincisini dikkatle inceliyorum, sonra, yeniden birincisine, ardından ikincisine dönüyorum. Hayır, hiçbiri inandırıcı değil, hiçbiri zamanında bir saray olarak inşa edilmiş olamaz; biri, elden geçirilmiş eski bir fabrikaya benziyor, öteki de bir ticarethaneye. Notlar alıyorum, tavanların ölçüsünü, parmaklarımı olabildiğince açarak karışıklarla alıyorum, bir sütuna yaslanıyorum; sinirli, düş kırıklığına uğramış, kafam meşgul, her yönden gelen insanların, beni kuşkuyla karışık merakla izlemek için giderek sokakta toplanmaya başladığını ya da pence-relere biriktiğini farketmiyorum.

Neden olduğum karışıklığın farkına ancak, kırk yaşlarında melez bir kadının, ellerini ağzına boru gibi götürüp balkonundan bana seslenmesiyle varıyorum. Ona merakla bakıyorum; bana yaklaşmam için işaret ediyor, kendimi bunu yapmaya zorunlu hissediyorum. Bunun üstüne, bulunduğu yerin tam altına gidip, ağzıma boru gibi götürdüğüm ellerimle, gidip gelmelerimin nedenini anlatmaya girişiyorum.

Onun hiçbir şey anlamayacağından emindim ama açıklamaya yatkın bir havaya bürünerek ona iyi niyetimi göstermek istiyordum. Bunu yaptıktan sonra da onu bir el işaretiyle selamlayıp oradan sessiz sedasız uzaklaşmayı tasarlıyordum. Ne var ki kadın ısrarcı çıkıyor, el kol hareketlerimden kesinlikle hiçbir şey anlamadığından olacak, dünyanın başka hiçbir ülkesinde yapılmayacak bir şeyi yapıyor: Cebinden bir anahtar tomarı çıkarıyor ve hiçbir şey söylemeden aşağıya atıyor. Anahtarları havada yakalıyor, sonra ona bakıyorum, soran, alaycı gözlerle. Parmağıyla binanın giriş kapısını işaret ediyor ve bana kapıyı açmak için –bıraktığı izlenim o– hemen içeri giriyor. Başka bir seçim yapabilir miydim? Kapıya yöneldim.

Demir kapının ardında, insana dışarıda güneş olduğunu hemen unutturan loş ve dik bir merdiven var. Varlığı kuşkulu lam-

ba otomatığını el yordamıyla aramak yerine, yukandan aşağıya uzatılmış bir ip gibi duran merdivene asılıyorum. Kendi kendime, Havana'ya geldiğimden beri belki yüzüncü kez, bu kentin şimdiye kadar tanıdığım kentlerin en güzeli, aynı zamanda da en çirkin olduğunu yineleyerek; attığım her adımda, içimden, insana ilk bakışta görkemli gelen bu yapının mimarının ya da dekoratörünün kim olduğunu keşfetmek, önyüzüne yazılmış, devrim döneminin "küfürleri" silinip onarılacak olsa, binanın ne hal alacağını gözümde canlandırmak için durmak geliyor... Burada, kümes gibi, on dört bakımsız evden oluşan bir saray var karşımda ve insan kendini sürekli olarak, kötülüğe eğilimli vicdan ikilemeleriyle karşı karşıya buluyor: O soylu insan eşitliği ilkesinin ille de bu sağlıksızlıkları ve çirkinlikleri yayması mı gerekiyor?

Gözlerimin ardında, kafamın içinde bu tür sorularla ikinci kata kadar geldiğimde, beni çatısının altına davet eden o yürekli kadının yüzüne bakmaya neredeyse utanıyorum. Tek bölmeden oluşan evde, titrek görüntülü, modası geçmiş bir televizyonun karşısında yere uzanmış iki yeniyetme, yüzüme bakıp yabancı olduğumu anlayınca, bana hemen, karaborsadan ele geçirdikleri puroları satmaya kalkıyorlar; ne var ki bunu gevşeklik içinde, yattıkları yerden kalkma zahmetine katlanmadan, onların dünyasıyla benimki arasında olması gereken doğal davranışın bir parçasıymış gibi yapıyorlar. Onlara kibarca gülümseyerek karşılık veriyorum ama anne, oğullarını bir güzel azarlıyor, öyle ki, gözlerini yeniden büyüleyici ekrana dikeyiyorlar.

Bunun üstüne beni davet eden kadıncağıza, neden onun sokağında, evinin altında bulunduğumu, kaçınılmaz olarak benim "abuelo"dan bilmem kaçınıcı kez söz ederek açıklamaya girişiyorum, ki bu, hem onun, hem oğullarının kaygıyla irkilmelerine yol açıyor; doğrusu şu ki, zamanında bir sürü eve şimdiki sahiplerine dağıtılmak üzere el konmuş bir ülkede, benim, eski mülk sahibi olduğumu, bir süre sonra da yanımda bir yetkili ile evimi geri istemeye gelebileceğimi düşünebilirler.

Bunun üstüne, açıklamalarıma onların yüreğine su serpecek her türlü ince ayrıntıyı katmaya çalışıyorum: Küba'da vaktiyle yaşamış olan benim dedem değil, büyükdayılarımdan biri yalnızca; o da bu yapıda değil, karşıdaki evde oturuyordu; üs-

telik, 1918'de öldü. Öç alma peşinde koşan bir göçmen değil, nostaljik bir kaçık olduğuma onları inandırmak için bu tarihi onlara iki, üç, hatta dört kez yineliyorum. Yeniden yüzü gülen kadın, beni koridorun ucunda oturan komşusu Federico'ya götürmek için peşine düşmemi istiyor. Orada yeniden açıklamalar, kaygılar, kesin güvenceler –“*el hermano de su abuelo?*” – tarihler vb. Adam, kararını vermeden önce düşünüyor: “Bunu bilse bilse Kimsesiz Dolores bilir”. Komşu kadın bunu onaylıyor. Kimsesiz Dolores oldukça uzun bir süreden beri burada yaşıyor. Giriş katında oturuyor, onu görmek istersem...

Aşağıdaki kadın bende, ataları buraya Kristof Kolomb'un kadirgalarıyla gelmiş, sonra kendisini burada unutarak geri dönmüş bir İspanyol soylusu izlenimi bıraktı. Dairesi bir mahzen gibi loştu ama onun beyaz saçlarından çevreye huzurlu bir akşam aydınlığı yayılıyordu. Daire, doğrudan kaldırma bakıyordu, eskiden belki bir dükkân ya da kapıcı bölmesiydi. Bu semte otuz kırk yıl önce yerleşmiş, karşıdaki binada da yıllar boyunca reyon şefi olarak çalışmıştı. Bu arada, *La Verdad* mağazalarından da, Máximo Gómez için yapılmış bir binadan da söz edildiğini hiç duymamıştı. “*Zaten, siz de görüyorsunuz ki, bu binalardan hiçbirisi bir ulusal kahraman için tasarlanmış olamaz.*” Amacı benim umudumu kırmak değildi, kesin gerçeği söylüyordu ki bunu ben de sezmiştim. Ayrıca üzüldüğünü de söylüyordu ve gerçekten üzülmüş gibi görünüyordu; söze ilk başladığımızdan bu yana gözlerinde sağlıklı bir merak duygusunun ışığı parlamıştı. Mağazalar ve Cebrail'e ilişkin sorular sordu, onun nasıl öldüğünü öğrenmek istedi, sonra, mantıklı varsayımlar ileri sürdü, bazı önerilerde bulundu. “*Gidip kent tarihçisine danışmalısınız; isterseniz, bana bir gün uğrayın, ben sizi ona götürürüm.*” “*El historiador de la ciudad*” deyişini büyük bir gururla söyledi, ben de ona hafta başında uğrayacağıma söz verdim –kendime de–, çünkü Cuma öğleden sonra, resmi makamlara başvurmak için vakit çok geç olmuştu.

Gómez için yapılan ünlü ev konusunda bilgi edinme açlığını bir kez daha doyuramamıştım. O ev hangi evdi, hatta vakitiyle varoldu mu, bunu bile hâlâ bilmiyorum. Adres, öncesine göre daha netleşmiş olmakla birlikte bulanıklık sürüyor.

Günüm başarısızlıklarla geçmiş olsa da bu bana hiç üzüntü vermiyor. Düne göre daha fazla bilgi sahibi olmamakla birlikte, öyle duyulanımlar edindim ki bunlar yakalanamaz ve belirsiz olsalar da gerçekliklerinden fazla bir şey yitirmiyorlar. Bu ülke beni yabanıl bir hayvanı evcilleştirir gibi evcilleştirmekte; bir zamanlar Cebrail'e sahip olduğu gibi. Bana balkonlardan anahatarlar atıyor, kitaplarıma el koyuyor, sokaklarda benimle senli benli konuşuyor, bana gülümsüyor, iltifatlarda bulunuyor, yardım ediyor, beni cezalandırıyorlar. Doğulu erkek ve Avrupalılaştırmış erişkin ruhumla bütünüyle altüst olmuş durumdayım. Dedem buna katlanamamıştı, bu yüzden onu suçlamıyorum. Bu adada kalmayı seçmediği için onun adına ve bizim adımıza biraz üzülüyorum yalnızca.

Evet, biliyorum, bu tür bir akıl yürütme saçma; Butros, seçimini Küba'dan yana yapmış olsaydı, başka bir yaşamı, başka çocukları, başka torunları olacaktı ve ben ne Karayipler'de, ne Doğu'da, ne de başka bir yerde dünyaya gelmiş olacaktım. Ben, bir dizi rastlantı sonucu doğdum, bunlardan biri eksik olsaydı doğmayacaktım ve beni kimsenin göresi gelemeyecekti... Kısacası bu adanın bende derin bir sevgi uyandırdığını söylemek istiyordum; bir başka yaşamım olsaydı, bu adayı gönüllü olarak sahiplenirdim ve onu sevmekten zevk alırdım.

Kayda değer hiçbir keşif yapmadığım doğru ama bu arada *Biblioteca nacional* kitaplığında incelediğim gazeteden, Cebra-il'in ve ona eşlik eden genç adamın uğradığı otomobil kazası-nın kesin olarak nerede meydana gelmiş olduğunu öğrenmeye zaman buldum. Ve bugün, eski San Francisco de Paula köprü-sünü ziyarete gittim.

Havana'nın güneydoğusunda bulunan bu kasaba, yeni tu-rist rehberlerinde yalnızca Hemingway müzesini barındırdığı için yer alıyor. Başkent'in hemen yakınında olmasına karşılık, gittikçe çoğalan yapılar bu iki yerleşim birimini tam olarak bir-leştirmedigi için, onun bütünüyle bir bölümünü oluşturmuyor, en azından şimdilik, bu yüzden de insan orada kente ait bir bölgede bulunduğu izlenimini edinmiyor. Özellikle de yerleşim merkezinde yeni yapılan birkaç yapıyı geçip Güines yoluna girdiğinizde ve biraz uzağa, Matanzas'a yöneldiğinizde.

20 Haziran 1918 tarihli *Diario de la Marina* gazetesinin be-lirttiği gibi, "kasabanın bir kilometre uzağında" bir köprü vardı – hâlâ da var.

Taksi, köprüye birkaç adım kala gölgelik bir yerde duruyor ve ben, kazanın olasılıkla meydana gelmiş olduğu yere yürüye-rek gitmek zorunda kalıyorum. Havana'ya giden yol o noktada birden daralıyor; Cebra-il çok hızlı gittiği için bunun çok geç farkına varmış, fren yapmaya kalkınca da çamurlu yolun üs-

tünde kayıp “yirmi metre aşağıya” değil, en fazla altı-yedi metrelik bir şarampole yuvarlanmış olmalı – ki bu da tam yol giden bir arabanın içindekilerin ölümüne yol açmaya yeterli bir yükseklikti.

Meydana gelmiş olan dramı bir an için unutabilsem, burası bana tropikal küçük bir cennet gibi gelebilirdi: Beyaz taşların menevişlendirdiği, suları berrak şu küçük dere; şu muz ağaçları; posta kartlarında rastlanan şu palmyeler; dev yapraklı tırmanıcı bir bitkinin tepesine kadar sardığı şu ‘yagruma’; ayrıca, dik dik çıkmış otlardan oluşan şu çayırılık cennetten farksızdı. Ne var ki Cebrail’in öldüğü gün burada çamurdan, yere yayılmış benzinden ve kandan başka bir şey yoktu herhalde.

Taksi şoförünün eşliğinde çukurluğun çevresinde dolaşırken, orta yaşlı bir adam bize yönelerek başımıza bir şey gelip gelmediğini sordu. Başında bir şantiye kaskı olan ama bunu yalnızca güneşten korunmak için takmış olan o adam bende, emekli bir mühendis izlenimi bıraktı. “Sizin aşağıdan yukarı doğru baktığınızı gördüğümde, bahçeyle uğraşıyordum ve yine bir kaza oldu, diye korktum. Burada çok kaza oluyor, biliyor musunuz! Yol birdenbire daralıyor, çok hızlı giden insanlar da duramıyor...”

Adam, yaptığı açıklamaları el kol hareketleriyle tamamlıyordu. Onu, başımı kibarca eğerek, geç kalmış bu tanıklığa gülmek mi, yoksa ağlamak mı gerektiğini bilemeden dinledim. Bir jüri karşısında söylenseydi bu sözler, olayın bir suikast olduğu yolundaki her türlü kuşkuyu ortadan kaldırırdı. Buraya gelmeden önce içimde kuşkulard vardı; bugün, burada, bu kuşkuların hepsi silinip gitti. 1918 yılının o uğursuz gününde, büyük dayımın kendisinden başka düşmanı yoktu, ortada, kendi yaşama hırsından, hedefine ulaşma hırsından başka katil yoktu. Suç ortağı da bardaktan boşanırcasına yağan yağmurdu...

Yanılıyor olabilirim ama şu andaki içten düşüncem bu.

Evini mesken tuttuğumdan beri Betty beni, Havana’ya neden geldiğim, boyuna nereye gidip geldiğim konusunda birçok

kez sorguladı; sorularını iyi niyetle yanıtladım. Saklayacak hiçbir şeyim olmadığından ve sahte şoförlük yapan komşusu, gidip geldiğim yerlere ilişkin ona zaten bilgi vermiş olduğundan, akşamları taraçada, önümde bir rom kadehi, günü nasıl geçirdiğimi kendisine anlatmayı alışkanlık haline getirmiştım ya da bunu sabahları, önümde bir kahve fincanı varken yapıyordum – bu arada, bu yıl Küba’da çaydan eser yoktu; nedenini merak etmedim...

Dolayısıyla, bu akşam döndüğümde ev sahibem bana, eski dolaplarını karıştırdığını ve işime yarayacağını düşündüğü bir belge bulduğu haberini veriyor: Havana’nın çok eski, İspanyollar zamanında hazırlanmış ve askerlik yaparken dedesi tarafından alınmış bir kent planı; az kullanıldığı için hâlâ iyi durumda; katlamaya kalkarsanız, yırtılma tehlikesi bulunması dışında. Bu bir yana, plan hâlâ çok iyi okunabiliyor. Yemek odasındaki masanın üstüne, güçlü ışık veren bir avizenin altına serildiğinde, içerdiği birçok kaynağı size sunuyor.

Gözlerim, planın üstünde önce anayolları arıyor; tuhaftır, anayolların hepsi modern planlardakilerin aynı, şu farkla ki, çoğunun adı değişmiş – en azından görünürde. Böylece, bugün Máximo Gómez adıyla anılan cadde, sömürge döneminin sonunda, “Prens Alphonse” adında birinin adını taşıyor; ne var ki insanların o caddeyi neden inatla “Monte” adıyla andıkları da anlaşılıyor, çünkü bu ad ötekinin yanında ayraç içinde verilmiş. Oranın çok yakınında bulunan “Katolik Isabel” parkı ve bugün bir bölümü Bolivar adıyla yeniden vaftiz edilmiş, “la calle de la Reina” da öyle. “Calle del Egido”ya gelince, bir santim bile yerinden oynamamış; bu beni çok şaşırtıyor! Bugünkü planla eski planı yan yana koyuyorum, cadde ikisinde de aynı noktadan başlıyor; numaraları bile karşılaştırabilirim: Modern planda okuduğum “517” –eski bir Ursula manastırı– ötekinde, İspanyollar döneminde “17” olarak kaydedilmiş. Bu kez, tamam, içimden “Eurêka!” diye bağırarak geliyor.

Durumu yerinde saptayabilmek için sabah olmasını içim içime sığmaz halde bekliyorum.

Yatmak için odama döndüm. Ne var ki, fazla heyecanlandığım için uyku tutmadı. Kendime bir rom hazırlayıp elimde not defterim, verandaya oturmaya çıktım.

Semt uyuyor belki ama gürültüler uyumuyor. Köpekler havlamayı sürdürüyor, yakındakiler ve uzak gecenin içindekiler. Zaman zaman, yandaki cadı, âdeti olduğu üzere bağılıyor:

“Lazaro!”

Gülümsüyor, gözlerimi yumuyorum. Terli göz kapaklarıma ılık bir rüzgâr vuruyor. Birden, bu kentte doğduğum duygusuna kapılıyorum. Evet, bu kentte de.

Sabahın erken saatlerinde, "505" numarada oturan yedi-sekiz aile, günün ilk ışıklarının içeri girmesi için pencere kapaklarını açmaya başladığında, iri yapılı, uzun ve gri saçlı bir adamın evlerinin karşısında, üçgen biçimli küçük meydanın, yapıları yelpazeyi andıran palmiyeleri arasında dikildiğini, sırtını kayaya vermiş, yalnızca Tanrı'nın bildiği bir nedenle, öylece durduğunu gördü. Adamın elinde, kabı toprak rengi, sayfalarına yay şerit geçirilmiş bir not defteri ve 1912 yılında o evde kaleme alınmış bir mektup vardı.

Yapıyı görünceye kadar hiçbir şeyden emin değildim; kafamın içinde yalnızca varsayımlar, tahminler ve beklentiler vardı. Oysa şu anda, gözlerimle doğruladığım kesinlikler var: Önümde duran yapının önyüzü, Cebrail'in zarflarının üstündeki resimle tıpatıp aynı; *La Verdad* mağazalarının antetli kâğıdının üstünde olduğu gibi. Evet, birbiriyle kesinlikle özdeş, ön tarafta aynı sütunlar, aynı pencere çerçeveleri, aynı çatı biçimi, aynı bordürler... Şu farkla ki, büyükdayımın mağazaları, iki yanında bulunan 5 ve 7 numaralı yapıları da kapsıyormuş; bugün bunlardan yalnızca biri ayakta, sol taraftaki, sonradan 505 numara verilmiş olan öteki yapı yıkılmış, yerinde hiçbir şey yok, boş bir arsadan başka.

Resme yeniden bakıyorum, sonra yapıya, bir kez daha resme, parmaklarımla ölçüyorum, karşılaştırıyorum... Büyükda-

yım, yapıya, önyüzünü bütünyle kaplayacak biçimde şu ibareyi yazdırmıştı: G. M. MALUF'UN LA VERDAD MAĞAZALARI. Hâlâ ayakta duran yapının üstünde vaktiyle G. M. MALUF'UN ile LA'nın L'si bulunuyordu, L harfi ise, yan yana duran iki yapının duvar çizgisinin üstünde yer alıyordu. Yaklaşıyorum. Bu bir düş, bir yanılsama, ya da bir serap mı? LA VERDAD MAĞAZALARI'nın A'dan başlayan yarısı ile sözcüğün sonundaki D'nin bir bölümü tam yerinde duruyor ve iyi seçilir durumda. Bunca yıl sonra? Aklım bana sus, diyor; o, bunların kireç artığı olduğunu varsaymayı yeğliyor; ya da daha sonra yazılmış bir yazının silintileri olduğunu. Fotoğrafları daha sonra büyüteçle, mikroskopla inceleyeceğim... Hayır, sonuçta, hayır, bu neye yarar? Rakamlar ve resimler elimde, onlara neden bir de yanılsamaları ekleyecekmişim? Hiç beklemediğim bir keşfi neden sıradan bir mucizeyle değişeyim?

Bugün kir pas içinde bir ev görüntüsü veren ama kapısı eski bir mağaza kapısı olan yapının girişine yaklaşıyorum. Ev sakinleri bana merakla bakıyor, kör topal Kastilya aksanımla onlara, Küba'ya geldiğimden beri anlatıp durduğum şeyi açıklıyorum. Bana gülümsemiyor, başlarını bezginlikle öne eğip sallayarak suskunluklarını koruyorlar. İçeride her şey yoksunluktan ve kirden kapkara. Bir merdivenle yukarı çıkıp, dedemin kentte kaldığında içinde uyuduğu, onun moralini bozduğuna hiç kuşku olmayan ve gezisini uzatmaktan vazgeçmesine neden olan tavan arasını gözlerimle arıyorum.

Ben de onun gibi bu evde kendimi kötü hissediyorum. Oysa burada en az bir iki dakika, bu nemli karanlığın içinde, "bizim" eski evin ruhunu ruhuma doldurmak istercesine, hareketsiz kalmaya zorladım kendimi. Ne var ki dışarı çıkmakta acele ettim. O evi uzaktan kucaklamak, geçmiş zamanı düşlemek ve bu notları almak üzere, gidip karşıdaki kayanın üstüne yeniden oturdum.

İçimi bir yararsızlık ve unutulmuşluk duygusunun kapladığını sezinliyorum. Bu kente başlangıçta neden gelmiştim ben? Benimkilerin izini sürmeye mi? Gözümün önünde onların çatlayıp bozulmuş mitleri var ve mezarlarında yatan külleri.

Bu sabah José Martí Kitaplığı'na dönüyorum. Kapanmış kapılar açılmış, açılacağından kuşku duymadığım başka kapılar da. İzlediğim yolda beni, bizim göçmenlerin ruhları değilse bile, adanın güleryüzlü tanrıları kolluyor.

Gidip boş bir masaya yerleşiyorum ve Cuma günü o olay olmamış gibi, *Diario de la Marina* koleksiyonunu özgün ciltlerinden incelemek istediğimi söylüyorum. Cildi masaya kadar kitaplık sorumlusu getiriyor ve olup bitenlerin kendi iradesi dışında gelişmediğini göstermek için, suç ortağımış gibi bana göz kırpmıyor. Adamın yanağına hiç düşünmeden bir öpücük konduruyorum; bu onu yerinden sıçratıyor ama yüzündeki gülücük daha da büyüyor. Meslektaşlarının arkamda kih kih güldüklerini duyuyorum. Tanrım, bu ülkeyi çok seviyorum! Benimkilerin günün birinde kalkıp geri dönmüş olmalarına ne kadar üzülüyorum! Ne var ki bunu otuz kırk yıl sonra bambaşka nedenlerle nasıl olsa yapacaklardı. Tarih'in yolları da en az San Francisco de Paula'nın yolları kadar kaygandı...

21 Haziran 1918 günkü gazetede, olayın ek ayrıntılarını boşuna arıyorum. Ne var ki dördüncü sayfada, siyah çerçeve içine alınmış, üstünde haç işareti ve "E.P.D." harfleri bulunan bir davet ilanını farkediyorum; bu, "*en paz descanse*", yani

“huzur içinde yatsın” anlamına geliyor. Altında da ilanın metni var:

*El Señor
Gabriel M. Maluf
ha fallecido*

Cenazesi bugün, cuma günü, öğleden sonra saat dörtte kaldırılacaktır. Dul karısı ve tüm yakınları, dostlarını, cenazesinin Loma del Mazo, Patrocinio sokağı, 53 numaradaki evinden alınıp Colon Mezarlığı'na götürülmesinde hazır bulunmaya davet ederler.

Altında Alicia ile çocuklarının, Alfred'in, Salomon B. Maluf adında birinin ve aralarında her yerde hazır bulunan Figueredo Socarrás'ın da bulunduğu –bu bir sürpriz değil– on iki kadar yakınının adları var. Yas törenine katılan öteki yakın dostlarının oldukça farklı kökenden geldiklerini farkediyorum: José Cidre Fernández, Charles Berkowitz, Elias Felaifel, José Solaun, Milad Cremati, Pablo Yodú, Bernardo Argüelles, Alejandro E. Riveiro, Aurelio Miranda, Morris Heymann ve Carlos Martí – José Martí gibi Katalan kökenli ama onunla aile bağı olmayan Kübalı ünlü gazeteci ve yazar...

Adların hepsini özenle kopya ediyorum ama üstlerinde fazla durmuyorum. Bu metinde beni duraksatan, Cebrail'in, ayrı bir kâğıda büyük harflerle yazdığım ev adresi: "... Calle de Patrocinio 53 numara, Loma del Mazo..."

Orayı bulup bu adrese gitmeye kendime söz veriyorum. Ama daha önce, içim rahat etsin diye, *Diario de la Marina*'yı okumayı sürdürüyorum ve bunu izleyen sayfalarda, altında "La Verdad" mağazaları çalışanlarının imzası bulunan ikinci, ardından da "Gelişen Suriye" adlı bir kuruluşun verdiği üçüncü bir davet ilanına rastlıyorum.

Gazetenin 22 Haziran tarihli sonraki sayısında, cenaze törenini uzun uzun anlatan bir yazı var; bunun, Cebrail'in orada yaşadığı dönemde Küba toplumu içindeki yerini en iyi şekilde gözler önüne seren bir kanıt olduğuna kuşku yok.

El sepelio del Señor Maluf

Yörenin çok tanınmış ve haklı olarak çok saygı gören tüccarı, Perşembe günü akşam sayımızda haberini verdiği-miz bir araba kazası sonucu feci şekilde ölen Bay Cebrail Maluf'un cenaze töreni, lieyecan verici bir yas töreni, güzel bir sevgi gösterisi oldu.

Maluf ailesinin oturduğu, Patrocinio sokağı, 53 numara-lı görkemli malikâne hareketli, küçük bir kiliseye dönüş-müştü. Yakınlarının iiziintiisi yürek burkuyordu. M. Ma-luf ile şoförü M. Cueto'nun naaşları aynı salona konmuştu ve adı geçen ikinci kişinin tabutunun üstünde şu yazıyor-du: "José Cueto'ya, Maluf ailesinden"; talihsiz İspanyol şo-förün bu Cumhuriyet'te ailesi olmadığından, bu davranış kayda değerdı.

Bu talihsiz tüccarın gösterişli tabutu, kentimizin önemli kuruluşları ve birçok aile tarafından gönderilmiş, doğal çi-çeklerden yapılmış güzel taçlarla ve çok sayıda haçla baştan başa kaplanmıştı.

Cenaze alayı saat tam dörtte Vıbora'dan hareket etti. Müthiş bir kalabalık vardı. Süssüz ve görkemli cenaze ara-basını yüzlerce araba ve otomobil izledi. Ve Colon Mezarlığı girişinde, cenaze alayına birçok kişi daha katıldı.

Gömme töreni sırasında, kalabalığın ilk sırasında mer-humun kayınbiraderi Bay Alfredo K. Maluf; Cumhuriyet yönetiminin mali sorumlusu Albay Fernando Figueredo Socarrás; Bay José Solaun, Bay Aurelio Miranda, Bay Charles Berkowitz, Doktor Bernardo Moas ile Doktor Felix Pages, meslektaşımız Carlos Martí ve Bay Elias Felaisel, Bay Milad Cremati, Bay Pablo Foch, Bay Bernardo Argüel-les, Bay Alejandro E. Riveiro ve Bay Morris Heymann yer alıyordu. Bunların arkasında, merhumun şeref üyesi oldu-ğu ticaret odası çalışanlarının ve başkanı bulunduğu "El Progreso Sirio" derneğinin temsilcileri ve başkentte yerleş-miş önemli topluluklar arasından Fransız, Kuzey Amerika, İspanyol ve Suriye sömürgelerinin temsilcileri vardı.

Merhumun seçkin dostlarının yaptığı, onun, yaptığı her

girişimle, günlük yaşamın yüklediği görevleri yerine getirirken olduğu gibi, her şeye sevgi dolu yaklaşımıyla sergilediği niteliklerini, kişiliğini, girişimciliğini, enerjisini, heyecanını ve karar alma yetisini öven İspanyolca, İngilizce, Fransızca ve Arapça yapılan konuşmalardan sonra, naaşı, Piskoposluğa ait bir mezara defnedildi.

Merhum, Suriyeli seçkin bir aileden geliyordu. Kardeşlerinden biri Lübnan Dağı'nda, Kilise'de önemli bir görevde bulunmaktadır.

İyi bir eş, iyi bir baba ve topluma yararlı bir kişi olan merhum huzur içinde yatsın.

Avutulamaz dul karısına, seçkin ve kültürlü Bayan Alicia Maluf'a ve Bay Alfredo Maluf'a en içten taziyetlerimizi bildiririz.

Bu uzun yazıyı elle ve sabırla kopya etmem gerekti, çünkü o büyük ve nazik cildi fotokopi makinasına yatırmak söz konusu olamazdı! Bunu yaptıktan sonra, dönemin eski gazetelerine bakmaya sabrım kalmadı; özellikle, yazıyı kaleme alan kişiye göre "Maluf'ların görkemli malikânesi"nin bulunduğu adrese gitmek için acele ediyordum.

Bu yüzden, yazıda adı geçen "Mazo del Loma" semtini Havana kent planında aradım. Boşuna. Salon sorumlusuna sordum. Bu ad ona hiçbir şey ifade etmiyordu. Aslında, artık kullanılmayan bir semt adıydı bu. *Mapoteca*'ya, yani eski haritalar bölümüne bakmamı söyledi. Acele etmeyip, ev sahibesinin elindeki eski haritaya bakmak için eve döneceğim saati bekleyebildim ama madem ki oradaydım...

Araştırma hem kısa sürdü, hem de meyvasını verdi: 20. yüzyıl başında yapılan haritada bu ad iri harflerle yer alıyordu; zamanın modası uyarınca, zengin Havanalılar için yükseklerde kurulmuş, içinde malikâneler olan bir semt olmalıydı; ne var ki Mazo del Loma , "Tokmak Tepesi" adı, daha o zamandan aynı yer için kullanılan daha yaygın bir başka adla yarış halindeydi, sonunda bu ad ötekinin yerini aldı; *Diario de la Marina* bu ikinci adı kullanıyor olmalıydı ki, cenaze alayının "Vibora"dan hareket ettiği söyleniyordu; metni kopya ederken o adı dikkatle

okumuştum ama telaş içinde olduğumdan, aralarında bağ kuramamıştım...

Kübalıların, kendilerine dayatılan adları hiç umursamadıklarına kuşku yok. Büyük Şefin bugün hiçbir sokağa, hiçbir meydana, hiçbir yapıya kendi adını vermek istememesinde şaşılacak bir şey yok. Akıllıca alınmış bir önlem bu, ayrıca anısal bir heykeli de yok, hatta üstünde resmi olan bir pul bile bastırmamış. Yerine geçecek olanlar, ki bu yakın görünüyor, onun anısına başkaldırdıkları gün, yerle bir edilecek bronzdan bir sakal bulamayacakları gibi, adı değiştirilecek fazla bir şey de bulamayacaklar...

Dolayısıyla "Tokmak Tepesi" unutulmuş; "La Vibora", "Engerek" ise yaşamayı sürdürüyor – başkentin güneydoğusunda yer alan ve San Francisco de Paula yolundan çok uzakta bulunmayan bu semt bugün yalnızca bu adla biliniyor; günlük *Diario de la Marina* gazetesinin kilit altında tutulan ikinci cildi temel alınacak olursa, Cebrail'in, aracının kontrolünü kaybettiğinde, öğle yemeğini evinde yemek için acele ettiği varsayılabilir.

Kitaplıktan çıktığımda bir taksi çağırdım – antika bir Dodge, gövdesi kırmızı, tavanı beyaz, yalnızca müzelerde ve Havana'da rastlanır cinsten; adresi şoföre verip kendimi bir temaşa kuyusuna bıraktım. Çevremde hayhuydan ve kaçıp giden görüntülerden başka bir şey yoktu. Geri vitesle takmış bir taksiye atlamış, XX. yüzyılın başına doğru gidiyormuşum gibi tuhaf bir duyguya kapıldım; yatağımda uyandığımda, gördüğüm bu düşün ne anlama geldiğini kendime sormaktan korkuyordum. Ne var ki gözlerimi açtığımda, Patrocinio sokağını gösteren tabelanın önündeydim.

— Kaç numara, demiştiniz?

— Elli üç.

Sokak dümdüz uzayıp gittiğinden, taksi biraz daha ilerlemek zorunda kaldı. Bununla birlikte, bir an durur gibi oldu; evlerin numaraları daha üç yüzlerde olduğu halde, bazı yapılar yolu resmen kesmişti. Ama bu sahte bir uyarıdan başka bir şey değildi, yapılması gereken, sola kıvrılıp aynı yönde ilerlemektir,

kendinizi yeniden Patrocinio sokağında buluyordunuz ve numaralar küçülmeyi sürdürüyordu.

Yol, daha sonra dağa tırmanır gibi bir hal aldı; hem sağda, hem solda, kaldırım yerine, dik merdivenler vardı; taksinin cesareti kırıldı, biraz da tıknefes oldu; yarım tur yapıp düzlükte yeniden hızlandı. Yeniden atağa kalkıp son bir hıçkırıkla tepeye ulaştığında, hani Akdeniz’de sefer yapan uçaklar inişe geçtiklerinde tekerlekleri yere değince içindeki yolcuların kimi zaman yaptığı gibi, neredeyse alkış tutacaktım.

Numaralar hâlâ küçülüyordu, yetmiş bir, altmış beş ve sol tarafımızda altmış sekiz. Yol, daha yumuşak bir eğime sahip olmakla birlikte, yükselmeyi sürdürüyordu. O anda kafamdan, birinin bir işi başardığını belirtmek için Lübnan’da çok kullanılan bir deyim geçti: “Onun evi kasabanın ta tepesinde!” Bizim Dağ çocuğunun toplumsal başarısını kanıtlamak için, gidip doruklara yerleşmiş olmasında şaşılacak hiçbir şey yok.

— Elli üç. Efendim!

“Bizim evimiz,” diye mırıldanıyorum, hiç de benim evim olmadığı halde; olsa olsa, o da en iyi koşullarda, yüzlerini hiç görmediğim, bir düzine kadar uzak yeğenimin evi olabilirdi burası. Ama ben yine mırıldanıyorum: “Bizim evimiz” ve gözlerimden aptalca, bayağica yaşlar süzülüyor.

Sonra, eve sevgiyle, hayranlıkla bakıyorum ve Havana evlerinin çoğunun tersine, hiç de bakımsız olmadığını görüyorum. Hatta yıl içinde yeniden boyanmış izlenimi veriyor. Yalnızca, üstünde dövme demirden kafes kapı bulunan ve doğrudan caddeye bakan alçak dış duvarda yeni oluşmuş küflenmeler var ama kapının parmaklığı olduğu gibi duruyor, eksik demiri yok, hatta neredeyse hiç paslanmamış.

“Havana’daki evimiz”, başkentin oturmaya ayrılmış semtlerinde bol bol rastlanan, beyaz ve krem rengi, gösterişli oluktan çok zarif, sağlam, sütunlu bir burjuva evi; birden zenginleşen büyükeyim sanki her şeye karşılık zenginliğini sergilemekten kaçınmayı becermiş gibi. Bu benim için güzel bir sürpriz ve avuntu. Antetli kâğıdının üstündeki Levantenlere özgü aşırılığı gördükten sonra, başka bir şeyle karşılaşmayı bekliyordum. Bu ölçülü davranış, büyük olasılıkla Presbiteryen olan ve

her türlü gösterişe karşı çıkan karısının sınırlayıcı etkisiyle açıklanabilir – Alis’in kız kardeşi olan kendi babaannemde otuz yılı aşkın bir süre bu etkiye tanık olduğum için, bu konuda en küçük kuşku yok.

Parmaklık bir zincirle bağlanmıştı. Yalnızca dışarıdan şöyle bir göz atmakla, içime su serpen bu gözlemlerle yetinip iki üç cephe fotoğrafı aldıktan sonra gidecek miydim? Başka zaman olsa, bu mülkün içine girmekten çekinirdim; ne var ki adaya ayak bastığımdan bu yana, kimi zaman kendi yapıma aykırı davranmaktan geri durmuyorum. İçeri girmeye karar veriyorum, gerektiğinde kapıyı kırarak. Zaman ve uzam içinde, dışarıda kuzu kuzu duracak kadar yakından gelmedim buraya! Sarılmış ve düğüm atılmış zinciri açmaya çalışıyorum, neyse ki üstüne asma kilit vurulmamış. Sonra, evin geriye kalanı gibi o zamana kadar kusursuz biçimde korunmuş, belki de restore edilmiş, hafifçe aralık duran –bu, sokaktan farkedilmiyordu– ahşap oyma, yüksek kapının önüne gelinceye kadar merdivenin basamaklarını çıkıyorum.

Avucuma bastırıp sıkıttığım parmaklarımla kapı kanadının yeterince kenarına, kanat her vuruşunda biraz daha açılacak şekilde yeterince kuvvetli vuruyorum. Kafamı sokacak kadar açılınca, içeride, üstü kâğıt, kalem ve mühür dolu bir masanın arkasına oturmuş bir adam olduğunu farkediyorum. Aslında burası bir konut değil, bir şirketin ya da bir kuruluşun yönetim bürosu.

Bunun üstüne, soluğumu tutup kapıyı ardına kadar açıyorum. İlk gördüğüm ne oluyor, dersiniz? Girişteki duvarların üstünde, insan boyu yüksekliğinde, Doğu motifli *azulejos**’lar var, oraya atılmış bir imza gibi. Büyükdayımın uzaklarda, Amerika’daki yurdunun bir köşesine attığı arabesk imza. Okyanusu, gözlerimi bu imzaya dikmeye gömmişim, demek; yani buraya boşuna gelmemişim.

* Arabesk süsleme (çev. notu)

Danışmadaki adam bana gülümseyip elimi sıkıyor –uzun boylu, ince yapılı bir melez, ağzının kenarında bir sigara izmariti duruyor, adı da Matteo. Kübalı atamın artık iyice orta malı olmuş serüven özetini dinliyor, heyecanlanmış görünüyor, sonra bana, evin şu anda bir kültür merkezi olduğunu açıklıyor, daha açık söylemek gerekirse, burası bir “Centro de Superación para la Cultura de la ciudad de La Habana”*; *superación* burada, “geliştirme”, “yükseltme” ya da “ilerletme” kavramlarından daha iddialı bir kavramı ifade ediyor; burası aslında bir müzik okulu.

Zaten, ben girdikten hemen sonra, içeriden notalar yükselmeye başlıyor. Sesler koridorun ucundan, yüksek tavanı ve duvarları hem fayans, hem yalancı mermer kaplanmış, üstünde, Elhamra Sarayı’ndaki motiflerin taklit edildiği, özellikle de Gırnata’nın son Müslüman kralları olan Nasrilere ait özlü sözün duvara aktarıldığı –“Lâ gâlibe illallah”: “Her şeyin galibi Tanrı’dır”– büyük bir odadan geliyor. Belki de yemek salonu olarak kullanılan bu odada, öyle görülüyor ki, ‘yalınlık vaizi’nin kızının, yani büyükdayımın karısının etkisi kendini gösterememiş; salondaki abartılı gösteriştten kaynaklanmıyor bu; zenginlik burada çekingen davranmamış, diyelim.

Bununla birlikte, bunu o yeni zenginin bir kaprisi olarak görmek haksızlık olurdu; Cebrail’in evinin duvarlarına diktiği, ailesinin parlaklığının simgesi olan servetinin sancağı değil, başlangıcındaki kültürün, kendi kişiliğinin sancağı; Endülüs uygarlığına ait oluşunu göğsünü gere gere ilan etme gereğini duyuyordu o.

Bu yoğun anda aklıma Berlin’de, XIX. yüzyılın ikinci yarısında inşa edilip bugün müzeye dönüştürülmüş olan, yakın zamanda ziyaret ettiğim bir sinagog geliyor. Bu sinagog ile Elhamra Sarayı arasındaki olağanüstü mimari benzerliğe şaşırdığımı gören sorumlulardan biri bana, böyle bir üslubun benimsermesinin, kentte yaşayan Yahudi cemaati için o dönemde, Doğulu kökenini sergilemenin bir biçimi ve kendine güveninin kanıtı olduğunu, bunun ayrıca, kuşkusuz, zamanın modasına uyma isteğinden kaynaklandığını söyledi.

* Havana Kenti Kültür Yüceltme Merkezi (çev. notu)

Benim Havanalı büyükdayıma gelince, onunla ilgili de aynı şeyler kesin olarak söylenebilirdi: kimliğini doğrulama, kendine güven, zamanın süsleme üslubuna uyma; Havana'nın aynı dönemde inşa edilmiş görkemli ve şatafatlı yapısı İngiltere Otel'i'nin duvarlarında da zaten -XI. Muhammed'in özlü sözü dahil- aynı süslemelere rastlanıyordu. Bununla birlikte, Cebrail konusunda ben şunu da ekleyeceğim: İspanyolca konuşan bir ülkeye göç etmiş bir Levanten için bu, ayrıca, atalarının İber yarımadasına yaptıkları katkının bir simgesiydi.

Büyükdayım ayrıca, ikili aidiyetinin altını çizmek istermiş-çesine, zamanının kuşkusuz en yetenekli zanaatçılarına, Mağrip üslubunda süslenmiş büyük salonun karşısındaki koridorun duvarına, o süslemelere eşlik etsin diye asılmış izlenimi veren, "Don Quijote" ile ilgili sahneleri canlandıran iki fayans tablo ismarlamıştı.

Endülüs tarzı o büyük salonda çok fazla kalmak istemedim. İçeride, benim hac ziyaretimi bozmamak için dersi kesen bir müzik öğretmeni ile üç öğrencisi vardı; onların bu sevimli davranışını kötüye kullanmış olmamak için, rehberim Matteo ile birlikte malikâne turunu sürdürdüm. Ağzının kenarından düşürmediği sigara izmaritiyle, elinde de dikkat çeken koca anahtar tomarıyla, yaptığım keşiflerden o da benim kadar heyecan duyuyormuş, bana istediğim kadar zaman ayırmaya hazırmış gibi görünüyordu.

Evin geriye kalan bölümü, fazla cafcıflı olmamakla birlikte, yıkık dökük de sayılmazdı, özellikle, o dönemde bizim Lübnan Dağı kasabalarındaki yaşam koşulları, ayrıca, Küba'ya yerleştiği ilk dönemde Cebrail'in yaşam düzeyinin ne olabileceği göz önünde bulundurulduğunda. *"Tanrı'ya şükür artık bir evimiz var ve eskiden yaptığımız gibi tavan arasında uyumak yerine, saygın insanlar gibi bir arada oturabileceğiz"* diye yazıyordu dedeme, onu kendi yanına gelmeye yüreklendirmek için. Gerçekten, konutun ana bölümünde, içinde herhalde birçok hizmetlinin, özellikle de talihsiz şoförün kaldığı ek bölümlerin dışında, yedi yatak odası ve üç-dört banyo var.

Babaannem Nâzire'nin, bazen de babamın beni Meşrah'taki okul-evimize götürdüğü zamanları hâlâ unutmadım; o evde ne banyo vardı ne tuvalet, evin dışında yapılmış derme çatma bir kabinde ihtiyaç giderilirdi, hatta bazen, tarlalarda, gözden uzak bir yere gidilirdi; yassı bir taş bulunur, gerekli temizlik yapıp ayağa kalkıldığında, bu taş olabildiğince uzağa fırlatılırdı.

Mutfak da evin dışındaydı, oysa Cebrail, Patrocinio sokağında, göz kamaştıran yemek salonunun hemen yanında, içinde dolaplar, büyük bir evye ve tezgâh bulunan bir mutfak yaptırtmıştı.

Ne var ki "bizim" Küba'daki malikânemizde en heyecan verici şey, başlangıçlarla kopukluk oluşturan değil, onları anımsatan şeyler. Öncelikle Endülüs tarzı salon; çatıda, taşla kaplanmış çok büyük taraça. Ailenin soy başlangıcı olan kasabanın adı "Meşrah", daha önce bir nedenle söylediğim gibi, olasılıkla "açıklık yer" anlamına geliyor; bunun kolay anlaşılır nedeniyse, insanın orada bulunduğu, gözünün çevreyi bütünüyle, yüksek dağlarıyla, çevre kasabalarıyla ve sağ yanda, deniziyle kucaklaması; uzaktan elbette ama kasabamızın bin iki yüz metre yükseklikte bulunduğu, denizle aramızda da hiçbir şeyin yer almadığı düşünülecek olursa, onun bizim manzaramızın bütünleyici parçası olduğu söylenebilir. Kuşkusuz bu nedenle olacak, gezme dürtüsü bizim kafamızdan hiç eksik olmaz.

Cebrail, evinin damı üstünde yükselen Engerek tepesinde ellerini taş korkuluğun üstüne dayadığında, aynı şeyleri hissedebilirdi. Lüks taşlarla döşenmiş taraçanın, onun en gözde salonu olduğuna kuşku yok; büyükdayım işinden döndüğünde o taraçada ailesiyle ve dostlarıyla herhalde gecenin geç saatlerine kadar oturuyordu. Havana'nın silüetini orada uzaktan izleyebilirdi, ve bakışı uzakta, ufuk çizgisinde denizle buluşabilirdi. Günün birinde çekip gideceği değil, günün birinde çıkageldiği denizle. O taraçadan, yaşamının her anının, yazgısına karşı zafer kazandığı her anın tadını çıkarabilirdi; ne yazık ki, o anlar ona cimrice bahşedilmişti.

Cebrail'in tavırlarını, duyguları kuşkusuz daha bastırılmış olan Alis'in tavırlarından daha iyi düşünebiliyorum; Alis'in da-

mağında aynı zafer tadı olamazdı; o daha çok, bu kadar kısa sürede edinilen ve gereğinden fazla gururla harcanan zenginliklerin kaygısını taşıyordu. Saklanmış mektuplarda kocası ondan çok kısa söz ediyordu, "Alis sana selam söylüyor", "Alis armağan için sana teşekkür ediyor...", "Alis senden, dostumuz Badur'dan kendisine, notalarıyla birlikte bir ilahi kitabı göndermesini söylemeni rica ediyor". Ayrıca, yine ve yine o mason töreninde çekilmiş, onu taç giymiş, elinde asa tutarken gösteren fotoğraf var. O fotoğrafa yakından, çok yakından baktım; büyükyengenin yüzünde, o anda içinde bulunduğu zafer havasını yansıtan hiçbir ize rastlanmıyor. Tedirgin görünüyor, korku içinde olduğu bile söylenebilir belki. Yakında gelecek felaketi hissettiği için değil, aldığı eğitimin her satırının ona başarıya ve zenginliğe karşı kuşku duymayı öğretmiş olmasından, bunların onun yüreğine ve bakışlarına gizli bir dehşeti damutmuş olmasından.

Aile yaşlılarının aktardığı anılara bakılırsa, Alis, Cebrail'in ölümünden sonra aylarca içine kapanmış; uyuşmuş, pusulasını şaşırmış, acılı, hafif paranoyak biri gibi yaşamış. Kardeşi Alfred'in tersine, kocasının ölümcül bir komploya kurban gittiğini sürekli düşündüğü anlaşılıyor.

Bu sabah, *Diario de la Marina*'da anlatılanları okuduktan sonra, ayrıca şu anda Patrocínio sokağındaki evi de artık görüp tanıdığımı göre, cenaze günü o eve egemen olan hayayı da kafamda canlandırabiliyorum. Koltuklardan birine yığılıp kalmış, siyahlara bürünmüş, döktüğü yaşlardan gözleri çevresini görmez olmuş, dört bir yanına toplanmış kadınların kendisine yatıştırıcı sözler fısıldadığı ama bunlara hiç kulak vermeyen bir dul kadın; biri yedi, öteki dört, en küçüğü de neredeyse bir yaşında, yukarıda bir odada dostların ya da hizmetçilerin yanında tutulan çocuklar; iki büyük çocuk ağlıyor, en küçükleri de cıvıl cıvıl konuşuyor, ara sıra da babasına sesleniyor ve bu, orada bulunanların hıçkırıklarını, ağlayıp sızlamalarını bastırmaya çalışmalarına yol açıyor.

Evin kapılarını bana elindeki ağır anahtar tomarıyla teker teker açarak içeride dolaşmamı, düş kurmamı sağlayan Mat-

teo'ya minnet duyuyorum. Geçmiş benim için bugün artık o kadar uzak değil, bugünün ışıklarını, bugünün hayhuyunu kuşandı; ve dikkatli duvarlarını. Alışıyorum, uysallaşıyorum, kendimi unutuyorum, kendimi düşünüyorum, kendime sahip ıkıyorum. Kaybolmuşluk tutkumu odadan odaya dolaştırıyorum: burada, geçmişte, benimkiler...

KOPMALAR

Bu sabah hiçbir keşifte bulunmayacağıma kendi kendime söz verdim. Gereğinden fazla imge üst üste birikiyor, gereğinden fazla duygu birbirine zincirleniyor, bunların dibe çökmelelerini beklemem gerek. Ve yolculuğumun hangi noktasında olduğumu bilmeliyim. Çelişkili duygular beni huzursuz ediyor; görevimi yerine getirmişlik duygusu ile geçmişte olup bitenlerin kabuğuna henüz şöyle bir dokunmuş olma duygusu. Bu yüzden, bugün sabahtan akşama kadar, yanımda getirdiğim belgelerin içine yeniden dalmak için odama kapanıyorum. O belgeleri buraya, attığım her adımda bana rehberlik etmeleri için getirmiştim ama ben kendimi daha çok, günlük mucizelerin güdümüne bıraktım – ama bundan yakınmayacağım! O belgeleri aynı zamanda, bir zamanlar Ada’da gelişen olayların, memlekette kalanları nasıl etkilediğini bana anımsatmaları için getirmiştim. Buraya yanımda, aileye ait sayısız belgenin ancak kayda değmeyecek kadar küçük bir bölümüyle geldim; üstlerinde, bizim Küba’ya göç eden yakınlarımızın yüzlerini ya da adlarını taşıyan belgeleri. Bir bakışta kavrayabilmek için, bunların hepsini yatağımın üstüne dizdim.

İlk kez Şubat 1919’da, yani Cebrail’in ölümünden ancak yedi buçuk ay sonra, kasabada ona gözyaşı döküldü. Theodoros tarafından düzenlenen bir ayin yapıldı – ağıtında, içine ön-

ceden doğan şeyden, gizemli şekilde birdenbire duran saatin-
den söz edip etmediğini öğrenemedim, çünkü güncesinin say-
fası üstüne dökülüp yayılan ince, kırmızı mürekkep orada leke
oluşturmuştu. Sonra, kutsal deyimiyile söyleyecek olursak, ka-
saba sakinlerinin ve yakınlarından gelenlerin taziyyede buluna-
bilmeleri için “evlerin kapıları açıldı” elbette.

Butros’a gelince, onun bu dram karşısında gösterdiği tepki,
çoğu kez yaptığı gibi, bir şiir yazmak oldu. Bu durum karşısın-
da kendine, kardeşinin ölüm haberini getiren postayı konu al-
dı. Cebrail ile Alis’e, Kasım 1918’de yapılan ateşkes dolayısıyla,
ailemizin Büyük Savaş sırasında çok acı çekmiş olmakla birlik-
te, sonunda kazasız belasız kurtulmuş, yakınları içinde de ar-
kasından gözyaşı dökülecek hiç ölü olmamasının ona verdiği
sevinci bildiren bir mektup yazmamış mıydı kendi elleriyle? Bu
mektubu ironi dolu bir hüznle anmıştı, ne var ki bu hüznü
birkaç gün sonra, Halil’in ölüm haberini aldığı anda da sürdür-
mek zorunda kalacaktı. Bu kez, koşullar daha da kötüydü, çün-
kü dedem, kardeşine bu rahatlatıcı sözleri yazdığı sırada, o
çoktan ölüp gitmişti.

*Doğu Postası, barış iletimizi sevdiklerimize ulaştırdı-
ğında,*

*Yoklukları sırasında acı çektiğimizi söyleme onlara, çünkü
uzakta olmak onlar için ölüm anlamına gelir.*

*Doğu Postası, birkaç yıldan beri burada mezarda yaşar
gibi yaşadığımızı onlara nasıl söyleyebildin?*

*Mezarlarına yatmak zorunda kalan onlar oldu, oysa biz,
sarayında yaşayan krallar gibiydik.*

Acımasız bir benzetme, istemeden yapıldığına kuşku yok;
aslında Cebrail’e ilişkin şunu söylemek istiyordu: Onun meza-
rıyla karşılaştırıldığında, bizim iddiasız kasaba evlerinin saray-
dan farkı yok – ölmüş kardeşini tuhaf biçimde anıyor, değil mi?
Söylemek istediği tam olarak bu değil ama satır aralarında bir
acı alayın ya da en azından eski bir çekişmenin yankısı sezilebi-
lir: Göç etmek mi, yoksa memlekette kalmak mı gerek? Patroci-
nio sokağındaki göz kamaştırıcı eve bakılırsa, insan kendi ken-

dine, Cebrail'in çekip gitmekte haklı olduğunu söylüyor; ne var ki, San Francisco de Paula'daki kaygan yol ve dibinde arabanın paramparça olduğu o kahrolası şarampol akla gelir gelmez, kasabasından ayrılmasaydı iyi olurdu, diye düşünmekten de kendini alamıyor.

Acımasızlıktan ve acı alaydan söz ettim. Acımasız davranan öncelikle alını yazısı, acı alay ise: Memlekette kalan kardeşin açlığa, savaşa ve Osmanlı İmparatorluğu'nun çökmesine karşılık hayatta kalması, öte yandan, dünyayı saran karışıklığın dışında kalan bir adaya göç eden öteki kardeşin, fişek gibi giden pahalı arabasının direksiyonunda, kendi servetinin kurbanı olarak öbür dünyaya gitmesi! Butros'un yaptığı yalnızca bu olayın yersizliğini gözlemek; o, hayatta kaldığı için kendini kutlamakla birlikte, kardeşinin ölümünün kendisi için bir ufkun silinip gitmesi, bir umudun kaybolması anlamına geldiğini seziyor.

Defalarca üstüme çullanan yazgı, o güne kadar beni yere sermeyi başaramamıştı!

Şiirini daha sonra şu dinsel yakarışlarla bitiriyor:

*Cebrail'in geride bıraktıklarına Tanrı sabır versin!
Cebrail'in yattığı toprağı Tanrı taze tutsun!*

Yas günleri geride kalınca, ailenin kısa sürede alarına geçtiği anlaşılıyor. Küba'dan gelen haberler, Cebrail'in edindiği servetin yok olma tehdidiyle karşı karşıya olduğu izlenimi bırakıyordu. İleri karakollarda, yani Amerika'da, Porto Rico ve Dominik Cumhuriyeti'nde yerleşmiş aile yakınları, bu arada Havana'dakiler bile, kimi imalı, kimi çok açık seçik haberler göndermeye başlıyordu; buna göre, borçlar, ipotekler vardı, bazı mülklerin satılması gerekecekti... Olup bitenlerin nedeni uzaktan pek iyi anlaşılmıyordu ama durum kaygı veriyordu. Bizimkilerden biri kırk yılda bir servet edinmişti; şimdi o servetin çarçur olmasına göz yumulursa, yazık edilmiş olmayacak mıy-

dı? Bazı mektuplarda Alfred, adı belirtilerek, Cebrail'in mirasını har vurup harman savurmakla suçlanıyordu, hatta Alis bile eleştiriliyordu.

Sonuçta bir aile meclisi toplandı; bu toplantıda birçok kişi, Butros'tan, Küba'yı tanıdığı, Cebrail'in de girişimlerini bildiği için, gidip orada duruma el koymasını istedi; üstelik, "suçlanan" iki kişiyle, yani kendi karısının kız ve erkek kardeşleriyle yakın akrabalık ilişkileri içinde bulunmasının bu görevi kolaylaştırması gerekirdi. Ne var ki dedem bunu kesin olarak reddetti. Kurduğu okuldan da, kendi yuvasından da uzaklaşması söz konusu olamazdı – kısa süre önce dördüncü çocuğu dünyaya gelmişti.

Bunun üstüne, içlerinden biri Theodoros'un aile tarafından bu iş için özel olarak görevlendirilmesini önerdi; belki de, ölümünden sonra Küba basınında Cebrail'e ilişkin, erkek kardeşinin Kilise'nin yüksek görevlilerinden biri olduğundan söz eden yazılar oraya, onların kulağına kadar gitmişti. Yüksek rütbeli bu papaz, Ada'ya gidecek olursa, kapıların onun önünde açılacağından, durumu bizimkilerden yana düzelteceğinden hiç kuşku yoktu.

Alınabilecek kararların en akılcı olanı değildi bu. Alis ile Alfred korkunç derecede bağnaz iki Protestandı ve yanlarına gönderilecek bir Katolik papazının onlara, "Siz şöyle biraz kenara çekilin, her şeyle ben ilgileneyeğim," demesi, alınacak sonucu biraz rastlantıya bırakmak olurdu.

Aile arşivinde elime geçen ve bu yolculukta bir fotokopisini yanımda getirdiğim uzun ve tuhaf bir mektubun da kanıtlandığı gibi, verdikleri tepki gerçekten kuşkulu, hatta düşmanca oldu. Mektup, Havana, 23 Aralık 1920 tarihini taşıyor ve Theodoros imzalı. Olup bitenleri doğruluk ve tarafsızlıkla ele alıp almadığını bilmiyorum ama anıştırmalara saplanıp kalmadığı için değerli.

*Çok sevgili kardeşim Butros'a, Tanrı onu korusun,
Kardeşçe selamılarını gönderip sana ve seninkilere iyi
dileklerini sunduktan sonra, şunu söyleyeyim ki bundan*

önce, İskenderiye'den, Marsilya'dan, sonra Havana'dan, oralara sağ salım vardığımı bildiren birçok mektup gönderdim. O mektuplar yalnızca sana değil, bütün kardeşlerime yazılmıştı. Buna karşılık bu mektup özellikle sana yazıldı, onu başkaları okumazsa memnun olurum.

Limana vardığımda, zavallı Cebrailimizin dul karısının, erkek kardeşi Alfred'in ve genç yeğenimiz Taufic'in genmiye çıkararak bana hoşgeldin, deyip, kalmak için evlerine davet ettiklerini önceki mektuplarımda sana yazmıştım – son mektubumda da şimdi aynı evde hep birlikte oturduklarını söylemiştim.

İki gün sonra, Alfred ziyaretime gelip, bu yolculuğu yaptığım için bana açıkça sitemde bulundu. Bana şunları söyledi: “Bizi görmeye geleceğini öğrendiğimde, seni bu kararından vazgeçirmek için doğrudan yazmak istemedim, bu yüzden, niyetinin ne olduğu açıkça belli olduğundan, kibar davranmış olmak için, ailenin çeşitli üyelerine yazıp onlardan seni bu kararından vazgeçirmelerini rica etmeyi yeğledim; açıkça görülüyor ki bu ricanı yerine getirmemişler. Şunu bil ki, buraya gelmekle bize büyük bir saygısızlık ettin.” Ve sinirli bir hava içinde konuşmaya başladı. Ona sakince karşılık verdim, Amerika'ya bu yolculuğu, Kilise'nin bana verdiği dinsel bir görevi yerine getirmek için yaptığını ve bu Ada'ya da onları selamlamak, iyi olup olmadıklarından emin olmak ve aile adına onlara başsağlığı dilemek için uğradığını açıkladım. Bunu ona söyledim, çünkü, biraz önce bana, aileden hiç kimsenin merhumunun dul karısına başsağlığı dilemek için mektup yazmadığını ve hem onun, hem kendisinin buna çok kızdıklarını, bu yüzden aile ile ilişkilerini koparmayı düşündüklerini söylemişti; hatta bu ilişkiyi zaten kopardıklarını da eklemişti...

Bundan sonra, kardeşimin dul karısıyla baş başa konuştum ve ona ziyaretimin nedenini anlattım, ailede herkesin her an onu düşündüğünü, herkesin onu sevdiğini, ona saygı duyduğunu ve Küba'ya kadar gidip onu ziyaret etmem ve her şeyin yolunda gittiğini gözlerimle görmem için beni temsilci olarak seçtiklerini vb. söyledim. Ne var ki onun

söyledikleri de kardeşininkinden farklı olmadı; hatta ben gelmeden önce, yeniden evlenmek niyetiyle biriyle görüşmekte olduğunu ve bu iş gerçekleşecek olursa, benim oradaki varlığımın hiçbir anlamı kalmayacağını da sözlerine ekledi. Sonra, hep birlikte aynı evde kaldıkları için, kardeşinin beni evlerinde uzun süre ağırlayamayacağını söyledi. Bu sözleri duyar duymaz, eşyalarımı toplayıp, sana bu mektubu yazmakta olduğum otele yerleştim.

Böylece, saygıdeğer Theodoros, neredeyse kapı dışarı edilmişti. Zaten o mektubu da "Otel Florida, 28 Obispo sokağı, Havana" antetli kâğıda yazmıştı. Patrocínio sokağındaki evin boyutlarını biliyorsanız, Alis'in ileri sürdüğü bu gerekçeye ancak gülümseyebilirdiniz. Onun ve kardeşinin söyledikleri mektupta aynen aktarılmışsa elbette... Çünkü daha önceden kızışmış bir kavganın varlığı satır aralarında seziliyordu. Alfred'in, kocası öldükten sonra kız kardeşine ailenin tek bir satır bile yazmamasından yakındığını papaz yalanlamıyor. Oysa, aralarında bu konuşma geçtiğinde, Cebrail öleli iki buçuk yıl olmuştu, yakınları da olayı iki yıldan beri biliyordu. Bu süre içinde, dul karısına bir başsağlığı mektubu gönderilmesinin uygun olmayacağını düşünmeleri en azından nezaket kurallarına aykırı ve kaba bir hareketti.

Bu sitemler onun tüm yakınlarına yöneltilmiş gibi görünmekle birlikte, aslında onların bir bölümünü hedef alıyordu: Protestanlarla yapılan evliliklere iyi gözle bakmamış olanları, en başta da Theodoros'u. Cebrail yaşadığı sürece, Theodoros onunla sıkı ilişkide olmuştu; ama Halil'in evinden hep uzak durmuştu – Katolik bir köy papazının oğlunun, Presbiteryen bir vaizciye dönüşmesi, onun gözünde şeytana uymak değil miydi?

Theodoros o "sapkınlar"a hiç sevgi duymuyorsa, onlar da bu sakallı ve göbekli "Papacı"yı hiç sevimli bulmuyorsa, buna kişisel olarak her birinin hakkı var. Ne var ki, papazın kendi kardeşinin karısına başsağlığı mektubu göndermemesinin hiçbir haklı yanı yok. Ve her ne olursa olsun, böyle bir insana iyi niyet görevi yüklemek ne büyük densizlikli! Butros o yolculu-

ğu yapmak istemediğinde, onun dışında kimsenin oraya gitmesi gerekirdi!

Otele yerleştikten sonra, diye sürdürüyor Theodoros, merhum kardeşimizin bazı dostları beni ziyarete geldi, ben de onun bazı dostlarını ziyaret ettim, o insanların çoğu bana, Alfred'in davranışlarından memnun olmadığını ama bunu ona açıkça söyleyemeyeceklerini, çünkü onun kendilerinden uzaklaştığını söyledi. Sözüünü ettikleri davranışlar, bizim de bildiğimiz davranışlar, yani Alis'in merhumun tek varisi olduğu ve erkek kardeşini kendine vekil atamış olduğu. Alfred onu her bakımdan gözetiyor, çocuklarına da kendi çocuğu gibi davranıyor ama satabileceği ne varsa gizlice satmaya çalışıyor, geriye kalanını da ipotek edip elde ettiği parayla arazi ve daha başka şeyler satın alıp kendi üstüne geçiriyor ve bu işi bazı hukuksal incelikler kullanarak yapıyor, öyle ki, istediği anda mirasın tamamının üstüne konabilecek. Kız kardeşine gelince, hiç kuşkulandırmıyor, ona körü körüne inanmış durumda ve bu davranışlara karşı onu uyarılara da kulak asmıyor. Öte yandan Alfred de onu bizim ailemizden uzaklaştırmaya çalışıyor; bizim onlara gösterdiğimiz her yaklaşımı bir tehdit gibi algılamasını sağlıyor. Aslında, kendi amacına ulaşmaya kadar, onun üstündeki etkisini korumaya çalışıyor. Burada birçok kişinin bana söylediği işte bunlar ve bir araya getirebildiğim bütün belirtiler bu söylenenlerin doğru olduğunu gösteriyor, özellikle kız kardeşini ve ailenin tümü öteki bireylerini benden kuşkulandırmaya, benimle konuşmamaya ve onlara söylediğim hiçbir şeye kulak asmamaya inandırdığı doğru.

Gösterdikleri bu açık düşmanlığa karşı, ben onlarla yumuşak bir biçimde konuşmayı sürdürerek, her mirasçının payına ne düştüğünün Alfred'e sordum ama beni yanıtlamayı reddetti ve aldığı kararları bana açıklamaya yanaşmadı. Onun bu davranışlarının öniine, yasal yollara başvurmak-sızın, aleyhine bir dava açılmaksızın geçilemeyeceğini düşünüyorum ki ben bunu, burada, kardeşimin yasal mirasçısı olan dul eşi beni vasi tayin etmeden yapamam. Gerçeği so-

*nunda görebilmesi için, onu hâlâ kendi düşüncelerime inan-
dırmaya çalışıyorum; bunu başarırsam ne iyi, yoksa, öteki
mirasçıların aleyhine birleştiklerini kanıtlamak için ikisine
birden dava açmak gerekecek. Ne var ki iş bu noktaya varır-
sa, Butros, buraya senin gelmen gerekecek, çünkü mağaza-
ların başına geçip onlara ancak sen çeki düzen verebilirsin.
Sen aynı zamanda burada Amerikan elçiliğiyle tercümana
gerek kalmadan temasa geçebilecek ve öteki mirasçıların tel-
dit altında olduğunu kanıtlayabilecek ve baba mirasından
geriye kalana sahip çıkabilecek tek kişinin – bunu benim gibi
bir din adamının yapmasına olanak yok elbette...*

Bu son gözlem insana, Cebraîl'in bir ABD yurttaşı olduğu-
nu düşündürüyor; bunu kuşkusuz gençliğinde New York'ta
kaldığı sırada yapmıştır; cenazesinde Ada'nın Kuzey Amerika
sömürge temsilcilerinin bulunmaları da zaten bunu kanıtlıyor.

Theodoros bundan sonra, Küba'ya gitmek ve bir dava aç-
mak isterse Butros'a yardım edebilecek Lübnan asıllı birinden
söz ediyor; ayrıca "Alfred'in daha başka zararlar vermesini ön-
lemek" için bir "moratoryum" sağlanabileceğini de anımsatı-
yor. Sonra, kendini tutamayıp içini döküyor.

*Kardeşimin dul karısı beni dinlememeyi sürdürürse, es-
ki ve yeni anıların etkisiyle yakında Küba'dan ayrılacağım
ve kendimi bütün bunları artık düşünmemeye zorlayaca-
ğım. Bir halk deyimi şunu söylemiyor mu: "Evin tamamı
elden gitmişse, sandalyeler için iizülmek neye yarar?" Ben
kendime, kardeşim Cebraîl'in yoksul bir göçmen olarak öl-
düğünü söylemeyi yeğliyorum. Bu adaya, başkalarının Os-
manlı Devleti tarafından Anadolu'nun uçsuz bucaksız boş
arazilerine sürüldüğü gibi gönderildiğimi söylemeyi yeğli-
yorum... Burada gördüklerimin beni ne kadar iizdüğüünü
sana anlatanım. Ah, bu yolculuğa girişmemi gerektiğini
söylemeliydin bana!*

Buna karşılık, size en sıcak selamlarını gönderiyor, sizi
yakında çok sağlıklı olarak görmeyi ümit ettiğimi bildiriyo-
rum. Sizi koruması için Tanrı'ya dua ediyorum.

İmzaladıktan sonra Theodoros sayfanın altına şunları ekliyor:

Birbirimizi en son gördüğümüzde, senin buraya gelmenin de göz ardı edilmemesi gerektiğini anladığını sanmıştım. Bunun hâlâ gerçekleşebilir olduğunu düşünüyorsan, her şey elden çıkmadan elini çabuk tut, çünkü buraya gelip bir dava açacak olursun, merhum Cebrail burada büyük üne kavuşmuş biri olduğu için, çocuklara ait olan birazcık şeyi hâlâ kurtarabilir, ailene daha iyi bir gelecek sağlayabilirsin. Buna karşılık, gelmen söz konusu değilse, bütün bunları hiç düşünmemek, işi olurlarına bırakmak daha iyi olur.

Butros Havana'ya gitmeyecekti. Kendi karısının kız kardeşiyle erkek kardeşine dava açmak için dünyanın yarı yolunu katetmek, istemez, eksik olsun! Cebrail'i o da kafasında "yoksulluk içinde ölmüş bir göçmen" olarak canlandırmayı yeğledi. Ne var ki, papazın mektubunu ve o dönemin aile içi çekişmelerini belki de dedemin Küba'ya "kardeşini kurtarmak" üzere gidip oradaki mahkemeye bir dava açtığı yolundaki söylenceye eklenecek bir kaynak olarak görmek gerekiyor; düşler gibi, söylenceler de belleğimize birikip orada tutarlılığa benzer bir şeyler oluşturuyor...

Theodoros memlekete dönüp Küba'daki servetin deve olduğunu söyleyip buna neden olan kişiyi de adıyla açıkladığında herkes öfkелendi, hatta öfkeden kudurdu, ne var ki bu öfke yerini kısa sürede acıyla karışık bir boyun eğişe bıraktı. Ne olursa olsun, çok güzel bir düştü o ve sonsuza kadar uzayıp gidemezdi, er ya da geç, günün birinde o düştten uyanmak gerekiyordu.

Bu, Alfred'in bağışlandığı anlamına gelmiyor elbette. Kısa sürede dışlandı. Bir daha girmemek üzere belleklerden kovuldu. Hakaretsiz, küfürsüz, hatta aleyhinde bir kampanya açılmadan. Unutuldu, yalnızca unutuldu. Aile arasındaki mektuplarda onun adı 1921'den başlayarak ortadan kalkıyor. Kimse ondan artık haber sormuyor, adı anılmıyor. Varlığı basitçe sona eriyor.

Küba da silinip gidiyor. Onunla ilgili acı anıları var, onu

defterden siliyorlar. Bizimkilerin orada kalan kesimiyle bağlantı kopuyor. On üç yıl sonra yeniden buluşmalar olacak, trajik buluşmalar – bunlardan yine söz edeceğim.

Akşamı

María de los Angeles beni evinden aradı. Bugün gidip bilinçli bir soybilimci olarak, Küba’da doğan ve benimle aynı soyadını, çeşitli yazılışlarıyla taşıyan bütün çocukları bulmak için nüfus idaresinin arşivini karıştırmış. Şimdiye kadar altı tane bulmuş; bunlardan birkaçı da evli ama onları araştırmaya zaman bulamamış.

Çocukların adlarını bana bir bir saydı, her birinin üç dört adı var, kendisine yabancı gibi görünenleri de belirtti: Nesbit Victor Abraham, Taufic Gabriel Martín Theodoro, Nelie Susna Margarit, William Jefferson Gabriel, Carlos Alberto Antonio, Henry Franklin Benjamin...

“Arnaldo yok mu?”

“Hayır, ne yazık ki hiç Arnaldo yok. Oysa çok iyi araştırdım. Ama başka kütükler de var, onları da araştıracağım...”

Sesim, içimdeki hafif düş kırıklığını ele verdi herhalde, çünkü María bana hemen “her şeye karşılık” her birinin “doğum kâğıdı suretini” alırsam sevinip sevinmeyeceğimi sordu. Evet, elbette! Hepsinin mi? Evet, hepsinin! Aynı zamanda, “evlenme cüzdanı” suretlerini de, olabilirse...

Bütün o belgeler ne işime yarayabilirdi? Önce, adların ve tarihlerin yazılı izini edinmiş olmaya. Ama aynı zamanda, beni bilgilendiren kişide, o anda duyduğum heyecanın onunkinin altında olduğu duygusunu yaratmamaya. Benim için ne toplayabilirse, eyvallah.

Umudu kırılmaması gereken bir başka kişi de Dolores. Çünkü bana, birlikte kent tarihçisine gitmeyi önerdi, geçerken ona da uğramamak, ikisi arasında eşitsizlik yaratmak olur. O işi de yarın yapacağım, yarın sabah, kesinlikle. Adada geçireceğim zaman giderek kısalıyor.

Dolayısıyla, bu sabah Havana'nın merkezine döndüm, Dolores'in kapısını çalmadan önce, "Monte" ile "Cardenas" caddelerinin kesiştiği yerde köşe oluşturan yapıları yeniden hayranlıkla izliyor, durumlarını saptamak için birkaç fotoğraf çekiyorum. Dolores, beni bekliyormuş gibi, üstüne en güzel giysisini giymiş. İçinde kent müzesinin bulunduğu Plaza de Armas'a gitmek üzere, iki kişilik bir heyet oluşturarak hemen yola çıkıyoruz. Orada, görkemli sömürge yapısının hemen arkasında ayrıca, yenileme çalışmaları yapılan tüm yapıların üstünde o güzel adı yer alan *historiador de la ciudad*'ın gizemli bürosu da bulunuyor. Ne yazık ki adam yerinde değil. Sekreteri, yaptığımız açıklamaları dinledikten sonra, zamanında general Máximo Gómez için yaptırılan konutu gösteren eski klişeler olup olmadığını öğrenmek amacıyla fotoğraf servisine gitmemizi öneriyor bize.

Böylece, Dolores'le birlikte, küçük bir salona yerleşiyorum; salon, iklimlendirilmiş, hatta soğutulmuş diyebilirim – oradaki-ler bize, arşivin korunması için bunun gerekli olduğunu açıklıyor. Ve eski fotoğraf albümlerine dalarak geçen zamanı unutuyorum; pek verimli olmuyor ama bu benim için bir zevk: 1928 yılında çekilmiş, semtin tümünü kucaklayan, bu arada La Verdad mağazalarını da içine alan panoramik iki fotoğraf buluyo-

rum yalnızca. O alan içinde "bizim" yapıyı seçemediğim için, geri dönüşümü izleyen haftalar içinde evimde oturup kılı kırk yararcasına, sabırla inceleyebilmek için, fotoğrafların diske alınmış kopyalarını istiyorum. Sorumlu kişi, dehşete düşerek, bunun "çok pahalıya" mal olacağı konusunda beni uyarıyor... Buradaki ölçütlerle Avrupa'dakiler karşılaştırıldığında, bu sözün benim için aynı anlama gelmediğini söylemeye biraz utanıyorum. Ona yalnızca, o klişenin benim için anlatılamayacak kadar büyük, duygusal bir anlam taşıdığını, *abuelo*'mün sahip olduğu o görkemli evi gözümle görmeden Küba'dan ayrılmanın benim için düşünülemez olduğunu açıklıyorum – işin gerçeği de bu zaten.

Oradan ayrıldığımızda Dolores bana, topografya arşivine de uğramamızın iyi olacağını söylüyor. Havana'daki herhangi yapının ne durumda olduğunu, hangi yıl, kim tarafından yapıldığını, hangi yıl kime satıldığını öğrenebilmek için başka kaynak bulunmadığını söylüyor bana. Neden olmasın? Haydi oraya gidelim!

Gittiğimiz yer ilk bakışta, bize umduğumuz şeyi sağlayacak gibi görünüyor: İçinde onlarca memurun çalıştığı koskoca bir salon, ardında, bir manastırı andırır biçimde ağaçlandırılmış dikdörtgen, geniş bir avlu – sorduğumuzda, yapının gerçekten de eski bir manastır olduğunu öğreniyoruz. Dolores, masasında oturan bürokrata, üstü plastik kaplanmış bir kart uzatıyor; bu, o adamın onu saygıyla selamlamasını sağlıyor, sonra ona kendinden emin bir hava içinde, arşive nerede bakabileceğimizi soruyor. Yukarıda, diyor adam, şuradaki, dip taraftaki geniş merdivenden çıkacaksınız.

Biz de, uslu uslu oraya, dipteki geniş merdivene yöneliyoruz. Üst kata çıkıyoruz ve gözümüzle bir sorumlu ya da en azından konuşabileceğimiz birini arıyoruz. Kimse yok. Etraf bomboş. Çalışanlar öğle yemeğine çıkmış ya da bir toplantıya katılmak için oradan ayrılmış gibi değil. Hayır, boş, herkes kaçıp gitmiş, orayı terketmiş, boşaltmış gibi... Kapıları açık duran, içinde masa sandalye, telefon ya da başka aygıt bulunmayan üç

bölme. Yalnızca dört duvar, onlar da yüzyıllardan beri boya yüzü görmemiş. Bunların dışında, çok geniş bir salon var, o da bomboş; içinde, bir duvarın dibinde, esmerleşmiş tozlu dosyaların, üstünde birinin yakılarak cezalandırılacağı odun yığını andıran bir tepe oluşturduğu yığın görülüyor, bir başka duvarda da üstünde aşınmış, siyaha dönmüş iplerle birbirine bağlanmış yığınla dosyanın bulunduğu raflar var. Ölüp gitmiş topografya arşivi işte burada yatıyor.

Dolores'e bakıp gülümsüyorum; o da gülümsüyor ama sonsuz bir hüznle. Kendini yürekten yaralanmış, ulusal onuru ayaklar altına alınmış gibi hissettiğini seziyorum. Uzun öğütler verecek birini yakalamak üzere salondan çıkıyor, sonra, dışarıda kimseyi bulamadığı için dağıtamadığı öfkesini yüzünün maskesi altına gizlemiş olarak hemen geri dönüyor.

Onu avutabilmek için, o yığın değerli bir kaynak oluşturmuş gibi davranmaya karar veriyorum. Yerde ve raflarda duran, farklı derecelerde esmerleşmiş dosyaların içinden üstte duran ya da yığının göbeğinde yer alan bazı dosyaları, tarihlerini saptamak amacıyla çekip almaya girişiyorum. Böylelikle o dosyalar içinde en eski olanların 1950'li yılların başlarından, en yeni olanlarını da 1980'li yılların ortalarından kalma olduğunu saptıyorum. Onların içinde Cebrail'le ya da La Verdad'la ilgili hiçbir şey olamaz.

Bu iyi oldu doğrusu. 1912 ya da 1918 tarihli tek bir dosyaya rastlasaydım, toz deryasının oluşturduğu bu tuzağa balıklama dalmam gerekecekti. Meyvasını vermeyen bu sondaj bana saygınlığımı yeniden kazandırdığı gibi, eşlikçimin onurunu da kurtarıyordu. Artık gidebilirdik.

Salondan ayrılacağımız sırada, son bir kez bakmak için arkamı dönüyorum: O kırış kırış yığınlar benim gözümde, sonuç olarak eskil kalıntılar gibi heyecan verici; yetenekli bir fotoğrafçı onları ölümsüz kılabilirdi. Hatta, bir daha geldiğimde bu dosyaları temiz dolaplar içine aptalca yerleştirilmiş bulacak olursam, düş kırıklığına uğrayacağımı sanıyorum...

Dolores'e gelince, olayı benim kadar hafife alamıyor. Eski "manastır"dan çıkarken, ona merdiveni göstermek için "orada, ta dipte" diyen memura zehir gibi birkaç tümce söylemekten

kendini alamıyor. Adam, onun öfkesine bir anlam veremiyor: Arşiv yukarı katta değil miydi? Onu çat pat konuşabildiğim Kastilya diliyle yatıştırıyorum – *si, si*, arşiv oradaydı, hiç sorun yok, aldırmayın siz!

Sonra, Dolores'e yetişmek için adımlarımı açıyorum. Yolun tam ortasında, şaşkınlıktan ağzı açık kalan bir şoförün yolunu keserek burnunun dikine yürümeye başlamış bile. Boynu kasılmış ve hafifçe topallıyor, buysa yürüyüşüne –öfkesinin de yardımıyla– görkem kazandırıyor.

Birden duruyor.

"Teresita'yı görmeye gitsek mi?"

Neden olmasın? İyi de Teresita kim?

"Bir dost, gelin benimle!"

Peşinden gidiyorum. On dakika kadar sonra, bir sokağın köşesinde yer alan, üst bölümü eski, alttaki iki katı modern hale getirilmiş bir yapının önüne geliyoruz. Bir başka yönetim binası, bu açıkça belli: Gişelerin önünde bekleyen insanlar var, birkaç memur çalışıyor, ötekiler çalışmış gibi yapıyor. Dolores, Teresita'yı görmek istediğini söylüyor. Teresita birkaç dakika sonra, elma yeşili bir asansörün içinden çıkıyor; ufak tefek, sigarası ağzında, ayaklarında da terliksi pabuçlar. Uzayıp giden boş konuşmalar. Benim kenarda kaldığım ateşli fısıldaşmalar. Ne var ki Teresita yeniden asansöre bindiğinde, Dolores, alınan kararı gelip bana açıklıyor:

"Görmemiz gereken kişi Olguita'ymış!"

Olguita kim?

"Bir dost. Gelin benimle!"

Havana'da yaptığım bu gezintiden, belleğimden zamanla çok şey silinip gidecek ama Olguita'nın krallığı asla. Eski bir evin yarı yarıya zemine gömülmüş giriş katı; birkaç basamak aşağı iniyorsunuz, sıradan bir demir kapıdan içeri giriyorsunuz ve orada, kim olursanız olun, Olguita dıgılseniz, soluğunuzu kesip, olduğunuz yerde hareketsiz kalıyorsunuz. Loşluğun içinde göz alabildiğine uzanan bir arşiv labirenti ve gözle görülmez bir suyun, bir mağaranın tabanından gelir gibi her yandan duyulan çağıldaması. Eski manastırda birinci katta

bulunanların hepsi, buradakilerin yanında hiçbir şey. Kentin belleğinin semt semt, sokak sokak, ev ev yattığı yer burası. Ziyaretçinin gözünün, bulunduğu yerin gecesine alıştığında gördüğü şey, dosyalardan oluşmuş, birbirinden ayırt edilemeyen duvarlar; bunlar o kadar iç içe geçmiş durumda ki yıkılıp altında kalmanız için, içlerinden birini çekip almanız yeterli. Bu ışık geçirmeyen belleğin içinde yalnızca Olguita keyfince dolaşabiliyor.

“Hangi caddelerdi? Ha evet, Monte ve Cardenas... Hangi numaralar, demiştiniz?”

Dosdoğru ilerliyor, hiç duraksamadan, sonra eli kolu dosya dolu geri dönüp bunları, lambanın aydınlattığı en ışıklı köşede bulunan madeni bir masanın üstüne boşaltıyor. Dosyaların içine korkuyla dalıyorum. İnşaat ruhsatları, yıkım ruhsatları, mülk sahipleri arasındaki anlaşmazlıklar, varisler, noter belgeleri, mahkeme dosyaları – bütün bunları gerçekten gözden geçirmek zorunda mıyım? Zaman zaman gözüm zeminde duran onlarca ölü hamamböceğine ya da karşımdaki duvarın üstüne yapıştırılmış sarı, üstünde şu slogan bulunan plastik kelebeğe kayıyor: *Viva el día del Constructor*, “Kurucu’nun günü hayırlı olsun”.

Onaylanmış, kopçalanmış, pullanmış daha bir sürü belge... Ama hiçbirini bana, Cebrail’in ya da La Verdad’ın adının geçtiği bir belgenin vereceği basit doyumunu tattırmıyor. Giderek bezginliğe kapılıyorum, neredeyse havlu atacağım. Ne var ki Dolores’le Olguita, gözlerini bana dikmiş, ağzımdan çıkacak bir “Eurêka” sözcüğünü bekliyorlar; ben de onları ne düş kırıklığına uğratmak, ne de incitmek istiyorum.

Bu yönetim mağarasının içinde bir buçuk saat süren direngen bir kazı sonunda ulaştığım sonuç hiçbir dosyada, hiçbir belgede açıkça kaydedilmiş değil; bu sonuca, birbirini doğrulayan birçok belgeyi birbiriyle karşılaştırarak ulaşabildim; ne var ki tatsız gerçek bu: General Máximo Gómez’e hükümet tarafından konut olarak inşa edilen ve Cebrail’in 1912’de satın alıp büyük mağazaya dönüştürdüğü yapı, 1940 yılında fütursuzca yıkılmış, yerinde de caddeden birazcık daha içeri çekilmiş, sıra-

dan bir konut yükseliyor. La Verdad'ın, "bizim" Verdadımızın yerinde yeller esiyor.

Arşiv bölümünden ayrılacağımız sırada tatsız bir olayla karşı karşıya kaldık: Arkamızdan dikkatle kapatıp anahtarı da kilidin içinde iki kez çevirmiş olan Olguita, madeni kapıyı bir türlü yeniden açamıyordu. Sonuçsuz kalan dördüncü girişimden sonra, anahtar kırılacak gibi olup ev sahibemizin de omuzları düştüğünde, Dolores'le yarı şakacı, yarı tedirgin gözle birbirimize baktık; akşam olmuştu ve geceyi bu rutubetli ve karanlık, telefonsuz, dışarıyla hiç bağlantısı olmayan mağarada, bu hamamböceği yuvasında, o ana kadar hiçbirini bana burnunun ucunu bile göstermemiş olmakla birlikte, içinde büyük olasılıkla farelerin dolaştığı bir delikte geçirmek zorunda kalma düşüncesi kimseye sevimli gelmiyordu. Olguita, tanıdığı biri oralardan geçer umuduyla, bir masanın üstüne çıkıp başını küçük pencereden dışarı uzattı. Yapının merdivenlerinde ayak sesi duyar duymaz dışarı seslendi. Bir çocuk yaklaştı ve kendisinden yapmasını beklediğimiz şeye kulak vermek amacıyla pencereye eğildi: Kapı dışarıdan kolayca açılabilirdi. Ev sahibemiz, anahtarları ona tomarıyla uzattı. Kurtarıcımız şaşırmış, keyiflenmiş görünüyordu, bir an, onu bir daha göremeyeceğimizi düşündük, aklından bize kötü bir oyun oynamak geçebilir ya da anahtarları tomarıyla ele geçirmek kafasında başka düşünceler uyandırabilirdi. Ne var ki, bize bitmeyecekmiş gibi uzun gelen çok kısa bir süre içinde, anahtarın kilidin içinde döndüğünü duyduk ve açık havaya ulaştık.

Eski Havana'nın labirenti andıran, iyi aydınlatılmamış, yüzlerce gencin gruplar halinde kapıların eşiğine oturup gevezelik ettikleri sokaklarından geçerek Dolores'e evine kadar eşlik ediyor ve Obispo sokağını geçtikten sonra kendimi birden, Theodoros'un 1920 yılında Alfred ve Alis tarafından kapı dışarı edildiğinde kaldığı Florida Otel'i'nin tam karşısında buluyorum. Otelin ışıklı yazısını gördüğümde, Küba'da bir zamanlar efsane olan bu otelin, kırk yıl kapalı kaldıktan sonra yakınlarda

kapılarını yeniden açtığını bir rehberde okuduğumu anımsıyorum.

Restore edildiği ve kuşkusuz, büyükamcamın orada kaldığı dönemdeki haliyle otel, kesinlikle Akdeniz havasını taşıyor; yeşile çalan girişi, üstü örtülü iç avlusu, dizi halindeki sütunları Cordoba'nın anısını sürdürüyor ve katlarda, yarım ay biçimi renkli vitraylarla süslenmiş oda kapıları, bizim kasabadaki kapıların aynısı. İsteddiği kadar uzak batıda yer alsın, adı da Florida olsun, bu otelin atası bir kervansaray. Theodoros'a uçsuz bucaksız Anadolu'yu anımsatmış olması beni şaşırtmıyor.

Akşamı

Geçici evimin tıraşasına oturmuş, elimde eski bir rom kupası, yolculuğum sırasında şimdiye kadar yapabildiğim ve geriye kalan kısa süre içinde –yaklaşık kırk sekiz saat– yapmam gereken şeyleri kafamdan geçirme gereğini duyuyorum.

Küba'ya gelmeden önce, kareli sarı bristol bir kâğıda, ziyaret etmem gereken yerleri, aramam ya da doğrulamam gereken bilgileri not almıştım. İşaretlemek, üstünü çizmek, not almak için o kâğıdı yeniden önüme koyuyorum.

"Egido 5 ve 7"...

Yapıldı. Hatta birçok resim aldım.

"Máximo Gómez'in evi"...

Ne yazık ki artık yok ama bavullarımın içinde, onu olması gereken yerde gösteren eski bir fotoğraf var.

"Dönemin gazeteleri"...

Hepsine göz atıldı; o gazetelerde daha bir sürü şey bulabildim, La Verdad Mağazaları'nın reklamları örneğin. Ne var ki şimdiye kadar ümit ettiğimin ötesinde şey buldum: büyük amcamın ölümüyle ilgili haberler, davetiyeler, cenazeye ilgili röportajlar, kazanın olduğu yer ve aile evinin adresi...

"Colón Mezarlığı"...

Birkaç kez ziyaret edildi elbette ama uçağa binmeden önce oraya bir kez daha gideceğim, fırsat bulursam...

"Liman ve karantina"...

O dönemde nerede bulunduğunu ve oraya nasıl gidildiğini şu anda biliyorum ama gidecek olursam orada daha başka ne bulurum, bilemiyorum – öyle ya da böyle bunu yapmaya artık zamanım yok; limana gelince, onun yakınlarında dolaştım, eski gümrük binalarının ve rıhtımların yerini saptadım, araba vapuruyla Regla mahallesine kadar gittim, sonra, dedemin buradan 1902 yılında ayrıldığında gözleriyle neler gördüğünü saptayabilmek umuduyla, aynı yoldan geri döndüm; öte yandan, Plaza de Armas'taki eski kitapçılardan satın aldığım, göçmenlerin geldiği sırada limanın toz içindeki karmaşasını gösteren fotoğrafların içine de daldım.

"Alis'in dua etmeye gittiği Presbiteryen kilisesi"...

Onu arayamadım. Önemi yok...

"Masonlar"...

Ha evet, bunu unutuyordum... Onlarda Cebrail "kardeş" ile "kraliçe" Alis'in anısından bir iz kalıp kalmadığını öğrenmeye çalışmam gerekecek belki...

"Estrella de Oriente'de yapılan törenin büyük fotoğrafı"...

Buralı bir tarihçiye gidip, büyük amcamdan kalan son fotoğrafta onun yanında yer alan kişileri saptayıp doğrulatacağıma kendi kendime söz vermiştim... Bununla ilgilenemedim. Doğrusunu söylemek gerekirse, o işin önemi kafamın içinde giderek azaldı. Vakti zamanında Küba'da ünlü olan kişileri bilemiyoruz. Cebrail'in Havana kentsoyluları arasında kendine bir yer edinebildiğini de zamanın gazetelerinden ve oturduğu evin görüntülerinden, fazlasıyla biliyorum. Bu konuda ek bilgilere gerek duymuyorum, hangi sosyetik kişilerle düşüp kalktığını teker teker araştırmayacağım...

Bütün bunlar, burada devşirdiğim her şey, bulunabileceklerin küçük bir bölümünü oluşturuyor, bunu biliyorum. Ne var ki, daha fazlasını beklemek, düş olur. Geçmiş, kaçınılmaz olarak bölük pörçüktür, kaçınılmaz olarak yeniden kurgulanır, yeniden yaratılır. Orada, yalnızca bugünün gerçeklerinin hasadı yapılabilir. Bugünümüz geçmişten doğduysa, geçmişimiz de bugünden doğmuştur. Gelecek de bugünkü soysuzluklarımızın hasatçısı olacak.

Perşembe

Küba'da masonluk hiç de yeraltı etkinliği olarak sürdürülüyor, hatta eskiden adı III. Carlos olan, bugün Salvador Alende "kardeş" in adını taşıyan bulvarın üstünde onlara ait gösterişli bir yapı var – önyüzünde Büyük Loca'nın amblemlerini belirgin biçimde taşıyan bu yapıda on bir kat saydım. Bu, içinde bulundukları etkinliklerin hepsinin saydamlıkla yürütüldüğünü kanıtlamıyor elbette.

Oraya Ruben'le birlikte gittim; bu sabah beni Luis Domingo tarafından arayıp daha önce aramadığı için özür dileyen Kübalı bir yazar. Bir zamanlar İspanya konsolosluğunda çalışmış; yaptığım araştırmalarda bana yardımcı olmayı önerdi. Orada birini tanıyordu, karısının bir yeğeni, Ambrosio adında biri...

Bununla birlikte Ambrosio onu, bu arada beni, hiç de candan karşılamadı. Yüzüne sıkıntılı bir gülümseme yerleştirdi, sandalyesinden de, kendini yakalandığı bir kapandan kurtarmaya çalışıyormuş gibi, ağır ağır kalktı... Sonra, elimi resmi bir hava içinde sıktı; bu davranış bana yabancı değil, öyle ki onlardan biri olduğumu sanmasını sağlayabilirdim. Ama Butros'un, Cebrail'in ve Alis'in ve daha başka birçok kişinin anısına, o oyunu oynamak istemedim, onu sıradan biri gibi selamladım; muhatabım bunun üstüne, istiridyenin kabuğunu kapatması gibi, içine kapandı.

Davranışına bakılırsa, adamın insan ilişkileri konusunda hiç deneyimi yoktu; görece olarak alt yönetim kademelerinden birini işgal ettiği için, benim gibi bir yabancıнын kendisinden, vermeye yetkili olmadığı bilgileri sızdırmaya gelmiş olmasından korkuyordu herhalde. Ona büyük amcamın mason olduğunu söylediğimde, bunu nereden bildiğimi sordu; mağazasında masonluğa özgü simgeler sattığını açıkladığımda da bunun hiçbir şey kanıtlamadığı karşılığını verdi. Bunun üstüne ona Alis'in taç giyme töreninin fotoğrafını göstererek, o resimde yer alan yüksek mevki sahibi insanları, eski devlet başkanlarını ve elbette Büyük Loca'nın önde gelen simgesi Fernando Figueredo Socarrás'ı parmağım ile işaret ettim. Adam bütün o kişilere başını kibarca sallayarak baktı ama anlattıklarım a en küçük bir ilgi duyduğunu bile sezdirmedi. Benim *abuelo*'nun bir "kardeş" olduğundan kuşku duyması artık zor olmakla birlikte, hangi locadan olduğunu kendisine söylemezsem, onunla ilgili hiçbir şey bulamayacağını ileri sürdü. Locasının adını nereden bilecektim? İki Kübalı arasında İspanyolca bir tartışma geçti; sonunda bana, beş kat aşağıda bulunan mason müzesiyle kitaplığa bir göz atmam önerildi.

Orada, daha girişte bir sürprizle karşılaşıyorum: Müze, Cebrail öldüğünde gazetede çıkan cenaze davetinin altına imza koyan on iki kişiden biri olan ve haberlerde cenaze törenine katıldığı bildirilen Aurelio Miranda'nın anısına adanmış. Sürpriz, burada belki en doğru sözcük değil ama çarpıcı bir doğrulama. Müzeyi bize gezdiren yaşlı –bu kez sevimli– bekçiye göre Miranda, Küba'daki mason örgütünün büyük tarihçisiydi. Sırası gelmişken söyleyelim, bir başka Miranda da, Latin Amerika'nın büyük kurtarıcılarından birini, Simón Bolívar'ı "eğitmiş" olmasıyla tanınır.

Müzenin bir bölümünde de bir başka mason *libertador* olan José Martí için sürekli bir köşe düzenlenmiş. Eski fotoğraflarda Fernando Figueredo'nun yüzünü arıyorum – boşuna. Boş bulunduğum bir anda kendimi, Martí'nin çevresinde toplanmış bir kalabalığın arasında genç Cebrail'i ararken yakalıyorum ama aynı fotoğrafın üstünde ikisi aynı anda yer alamaz; büyükamcam New York'a Aralık 1895'te gitti, devrimci yöneticiy-

se, aynı yılın Şubat ayında kentten ayrılmış, Ağustos ayında da bir çatışmada ölmüştü, dolayısıyla Cebrail, olsa olsa onun yalnızca anısıyla ya da yakınında bulunmuş birkaç kişiyle birlikte olmuştur.

Müzenin geri kalan bölümünde, başka tarih sayfaları, başka kahramanlar, mektupların elyazmaları, nişanlar, kutsal eşyalar... Yatay konmuş bir vitrine eğildiğimde birden, yan yana konmuş iki altın madalyayı farkediyorum, biri kadınlar kolu *Estrella de Oriente*'ye ait, öteki *La Verdad* adlı locadan gelmiş. Bu keşif bana güç veriyor, Ruben'le birlikte, cahil Ambrosio'ya güven içinde şu haberi vermeye koşuyorum:

“Yakınımın hangi locanın üyesi olduğunu artık biliyorum.”

Dürüst olmak gerekirse, elimde hiçbir kesin kanıt yoktu, kendime genelleme yapma hakkını tanımıştım yalnızca: Madem ki Cebrail şirketinin adını *La Verdad* koymuştu, madem ki bir locanın üyesi olması gerekiyordu, onun zamanında Küba'da kesinlikle bu adı taşıyan bir loca vardı; dolayısıyla, bu yaklaştırmayı yapmak akla aykırı değildi... Karşımdaki insan anlayışlı biri olsaydı, ona biraz rastlantısallık içeren bu akıl yürütmeyi açıklayabilirdim; ne var ki kendisine açıkladığım her şeyi sistemli biçimde reddetmiş biriyle karşı karşıya bulunduğum için, ona karnımın yumuşak yerini göstermeyecektim. Bu yüzden, locanın adını notlarımın arasında bulduğumu ve bu konuda hiç kuşku duymadığımı söyledim.

Bu tepeden inme davranışım beklediğim etkiyi gösterdi. Adam zor durumda kalmış gibi göründü. Ruben'e İspanyolca bir tümce söyledi ki o tümcedeki “*archivo*” ve “*Estados Unidos*” sözcüklerini açık seçik yakaladım. Eşlikçim, söylenenleri bana İngilizceye çevirdi: “Öyle görünüyor ki, o locayla ilgili arşiv yanmış”. Bu sofu devrimci yalanının hiç üstünde durmaksızın, mason arşivinin, göç eden “kardeş”ler tarafından Florida'ya götürülmüş olabileceğini düşündüm; Küba'daki mason örgütünde o dönemde yer alan kentsoyluların, işçilerden fazla olması gerekiyordu; büyük bir bölümü de hiç kuşkusuz uzun yıllar önce oraya göç etmiş olmalıydı; bunların Miami'de buradakinin daha yüksek bir binaları, ayrıca daha iyi düzenlenmiş arşivi olmalı.

Oradan eli boş ayrılmadan önce, son okumu da fırlattım: Büyük amcam öldüğünde yayımlanan davetiyeyi cebimden çıkararak, Aurelio Miranda'nın adının altına kırmızı kalemle çizdim. Muhatabım, ona uzattığım metni aldı; okudu, bir daha okudu; ona anlattıklarımıza ilk kez ilgisiz kalmadı. Ruben'e, yarın öğleden sonra orada bulunacak ve bize kapıları açabilecek önemli bir kişinin adını ve telefon numarasını verdi.

Bu arşivden fazla bir şey beklemiyorum. Ama en azından, her üyenin, içinde kendi geçmişi, kökleri, inançlarına ilişkin bilgiler bulunan bir başvuru dosyası olduğunu söylüyorlar... Ceb-rail'in dosyasına ulaşabilseydim, önümde bir perde kalkmış olacaktı, bir perde daha. Göreceğiz bakalım...

Öğleden sonra

Vedado'daki evime, kafamın içinde yanıtta çok soruyla, kaçınılmaz olarak düş kırıklığına uğramış, yine aç olarak döndüğümde, bir sürprizle karşılaşıyorum: İçeride María de los Angeles'i buluyorum. Bir saatten beri beni sabırla beklediğini söylüyor. Bana vaat ettiği altı nüfus belgesini getirmiş. "Üçü, Gabriel ile Alicia'nın çocuklarına ait, ötekiler değil"...

Bugünün tarihini taşımasına ve bir memur tarafından çalakalem yazılmış olmasına karşılık, bu belgeleri elimin içinde sevgiyle tartıyorum. *"Taufic Gabriel Martin Theodoro Maluf Maluf. Doğumu Havana, 30 Ocak 1911. Erkek. 'Monte Libano, Suriye, Türkiye' doğumlu Gabriel Maluf Maluf ile aynı yerde doğmuş olan Alicia Maluf Barody'nin oğlu. Baba tarafından dedesi ve babaannesi: Antonio ve Susana; anne tarafından dedesi ve anneannesi: Julian ve Sofia. Bu yazı babasının verdiği bilgilere dayanılarak vb."*

İki kuşak önceki atalarım olan Tennus, Sûsen ve Sofiya'nın adlarının Antonio, Susana ve Sofia'ya dönüştürülerek İspanyollaşması alışlagelmiş bir uygulama ama öteki büyük büyük-babam Halil'in, Julian olması için, benim bilemediğim yöntemlere başvurulmuş olması gerekir. Kuşkusuz, Arapçadaki "h" sesi, Kastilya dilindeki "jota"nın eşdeğeri – belki de atası; bu başkalaşım yine de oldukça şaşırtıcı...

“*Taufic Gabriel Martin Theodoro*” adı aile içi yazışmalarda sık sık geçiyor; ünlü vaftiz babasından dolayı daha önce de sözünü ettiğim vaftiz töreni davetiyesi var; ayrıca, çeşitli yaşlarda çekilmiş birçok fotoğrafı var. Kübalı yakınlarımızla ilgilenmeye başladığımda o, günün birinde karşı karşıya gelmeyi en çok düşlediğim insandı, çünkü çocukları içinde babasını biraz olsun tanıyabilmiş tek evlattı. Ne yazık ki beni bekleyemedi, böyle ifade edebilirsem. Ona ne olduğunu öğrenmeye kalktığımda, çok yakın bir geçmişte ABD’de öldüğü haberini aldım. Bu sayfaları bir kez daha tarihlerle doldurmaya kalkmanın yararı yok; onun, Lübnan’a yaz tatili için gitmiş olan annemin, evimizdeki dolabın çekmecesinde Cebrail’in ilk mektuplarını bulduğu sırada öldüğünü söylemem yeterli.

Uzaktaki bu kuzenin bana verebileceği bilgileri düşündüğümde, içimin yandığını hissettirmeye olanak var mı? Ne var ki bu iç yanması, daha birçoklarına eklenen bir yanma... Bundan böyle bunun üstünde durmayacağım!

Ben o belgelere hayranlıkla, düşüncelere dalmış durumda bakarken, María da beni inceliyor. Sessizce, yüzünde gururlu bir ifade var. Ona bir kez daha teşekkür ediyor, beni büyükamcamın mezarının başına götürmeden önce, benimkilerin yazgısını belirten, mezarlık kütüğündeki o sayfayı yüksek sesle okuduğu o mucizevi andan bu yana benim için yaptıklarından dolayı duyduğum tüm minneti bir kez daha dile getiriyorum. Hıznır bir çocuk gibi gülüyor, sonra kulağıma teatral bir hava içinde, bana ilk kez ‘sen’ diye seslenerek şunları fısıldıyor:

“Daha her şeyi söylemedim. Buralara kadar, sana yalnızca şu birkaç sayfayı vermek için gelmedim herhâlde!”

Başka ne için gelmiş olabilirdi ki?

“Onun için” diyor bana, nüfus belgelerinden birini parmağıyla işaret ederek.

Sözün gerisini bekliyorum. Başka bir şey söylemiyor. Bakmak için kâğıdı elime alıyorum. “*William Jefferson Gabriel... Havana doğumlu... 1922... Erkek... Alfredo’nun oğlu ve Heda’nın... Baba tarafından dedesi ve babaannesi: Julian ve Sofia...*”

Heda'nun savaştan hemen sonra Küba'daki kocasının yanına gittiğini daha önce, aile mektuplarından biliyordum. Altı uzun yıl bekledikten sonra, karı koca olarak yaşamaya sonunda başlayacaklardı. Atlantik ötesine giderken, o sabırlı eşe, kocasının matemini tutmakta olan kızı Alis'in yanında da bir süre kalmak isteyen kaynanası Sofiya eşlik etmişti. Büyük büyükanne Havana'dan 1922'e döndü, Theodoros'un oraya o verimsiz misyonu için gitmesinden biraz önce.

Sonunda birleşen Alfred ile Heda'nın, Henry Franklin Benjamin adını verdikleri ilk çocuklarının 1921'de doğduğundan da haberim vardı – doğumu dolayısıyla gönderilen davetiyeyi bulmuştum. Ama öteki çocuklarının, yani William'ın adını şimdiye kadar ne duymuş, ne de bir yerde rastlamıştım. Bu arada, bizim göçmenlerin, İspanyolca konuşulan o ülkede çocuklarına, Enrique ve Guillermo yerine, Henry ve William adlarını vermiş olması da anlamlı! İkinci önad olarak da birine "Franklin", ötekine de "Jefferson" demeleri! Oysa ataları, yani benim atalarım genellikle "Hattar", "Aziz", "Assaad", "Gandur" ya da "Nasif" adlarını alıyordu.

Bir süreden beri beni incelemekte olan soybilimcim bizim Levantenlere özgü bu münasebetsizliklerimize ilişkin hiçbir şey bilmiyordu elbette. Onu bu öğleden sonra buraya kadar getiren ve gözlerini neşe ve gururla dolduran şey başka, bambaşka bir şeydi.

Parmağını yeniden, elimde tuttuğum kâğıdın üstüne koyuyor.

"Hâlâ burada yaşıyor!"

Donup kaldığımı, hatta gözümü bile kırptıstırmadığımı görünce, yeniden, bu kez daha yavaş, şöyle diyor:

"William. Hâlâ burada yaşıyor, Playa'da."

Aklımdan geçen ilk düşünce şu: Tanrı'ya şükür, ailemiz Küba'yı terketmemiş! Ben o sayfanın kapandığını düşünüyordum, henüz kapanmamış. Reddedilen amcanın soyundan gelenler Ada'nun toprağına tutunmuş! Onlardan geriye bir oğul kalmış.

Bizimkilerden hiçbirinin onun adını bilmediğine, varlığın-
dan bile haberi olmadığına kuşku yok.

“William Jefferson Gabriel...”, mırıldanıyorum, duyulur bir
sesle.

María, elini omzuma koyuyor.

“Onun evinden geliyorum. Bizi bekliyor!”

William bizi gerçekten de evinin kapısında, kapının eşiğin-
de bekliyor – kaç saattir kim bilir? Kaç yıldan beri? Bugün ken-
di ailesini oluşturanların hepsini çevresine toplamış, Playa
semtinin en geniş ve en gürültülü caddelerinden biri olan Mar-
rero caddesinden geçen tüm arabaları kolluyor. Seksen yaşında
ve yaşamında ilk kez, hayaletler ordusunu andıran sülalesin-
den biriyle karşı karşıya geliyor. Bana itiraf etmekte duraksa-
masına karşılık, bu ona acı veriyor. Yakınlarının onları, babası-
nı, annesini, kardeşini ve kendisini neden böyle terkettiğini hiç
anlayamamış. Büyükleri bu konuyu hiç açmazmış; benim bile,
yeniden buluştuğumuz bu gün, bu dikenli sorunu deşmeye
pek niyetim yok. Gabriel’i tanıyor elbette, Alis halasının kocası;
onun La Verdad mağazalarının sahibi olduğunu, babası Alf-
red’in orada çalıştığını biliyor. Sonra, amcası ölünce, o mağaza-
ları satmak zorunda kaldıklarını da. Araba kazası, evet, elbette,
ondan söz edildiğini duymuş. Aile büyükleri zaman zaman söz
ederlermiş.

“Öyle anlaşılıyor ki Gabriel, arabasının motor sesini duy-
duğunda akli başından gidiyordu. Bir şoförü vardı ama onun
ahırdaki seyisten farkı yoktu; arabayı yıkıyor, parlatıyor, gün
boyunca ona göz kulak oluyor, akşam olunca da garaja soku-
yordu. Arabayı kullanan, yalnızca patrondur. Ve olabildiğince
hızlı kullanıyordu. Üçü de bu yüzden öldü.”

Üçü de mi?

“O, şoförü ve küçük çocuk.”

Hangi küçük çocuk?

“Gabriel’in kendi ailesi gibi yakın davrandığı komşuları
vardı. Alçakgönüllü insanlar. Onlardan birinin yedi yaşındaki

oğulları, onun arabasına binmek için tutturuyordu; o gün, ana babası pek istemediği halde, çocuğu da yanına almıştı.”

María’ya dönüyorum, olayı doğruluyor: Colón mezarlığına aynı gün, ezilerek ölmüş bir çocuk daha gömülmüş; sicil defterini kopya ederken bunun farkına vardığını ve bu rastlantıya şaşırdığını söylüyor; ne var ki bunu “bizim” kaza ile ilişkilendirmekte duraksamış.

Nasıl oluyor da bu dramdan hiçbir yerde, olayın ya da cenaze töreninin tüm ayrıntılarıyla anlatıldığı raporlarda bile hiç söz edilmiyor? Bunu bilemiyorum... Çocuğun ana babasının Cebrail’e ve ailesine karşı öfkeli olduklarını, dolayısıyla da o sırada onlarla birlikte hareket etmek istemediklerini düşünüyorum. İyi de ya gazeteler? Gazeteler bu olaydan neden söz etmiyor? Ölen bu hatırlı kişinin imajına leke sürmemek için mi? Bunu asla öğrenemeyeceğimi kabul etmem gerekiyor...

Daha sonra William’a, aile arşivinde bulunan, Küba’ya gelirken yanımda getirdiğim birçok fotoğrafı gösteriyorum. Bunlardan biri onu yerinden sıçratıyor. Fotoğrafın üstünde genç bir çift var; kadın iri ve tombul yanaklı, kocasıysa daha ufak tefek ve daha ince; birbirlerine gülümsüyorlar ama belli belirsiz; kadın, başını kocasının başına hafifçe dayamış; evladını seven bir ana gibi.

“Babamla annem! Yeni evlendikleri sırada!”

Aynen öyleydi. Ama tam olarak değil: Havana’daki fotoğrafçılardan birinin damgasını taşıyan fotoğraf 1920 tarihliydi. Bu, “resmi” aile fotoğrafıysa eğer, onların en azından yedi yıldır evli olmaları gerekiyordu!

“Bu fotoğraf nereden çıktı?” diye soruyor bana.

Babaannemin çekmecesinden, zamanında halası onun en iyi dostuymuş, diyorum ona, tepkisini kollayarak; adı Nâzire idi. Aslında bu adı hiç duymadı ya da duyduysa, Heda’nın ağzından duydu ama aklında tutamadı. Bu fırsattan yararlanarak, hiç olmazsa onun, onu ve ailesini silip atmadığını, çünkü bu fotoğrafı saklamış olduğunu söylüyorum. Böylelikle, kendi gözümde, ailenin düştüğü hatayı, o çok uzun sürmüş uzaklaşma, o hiç bitmeyen surat asma olgusunu bir bakıma onarmış oluyordum.

Gerçekten, babaannemin, ailemizin Küba koluyla ilişkisini bir süre daha –ama yalnızca belirli bir süre daha– belirli ölçüde götüren son kişi olduğu kesinlikle anlaşıyor. Geriye kalanların hepsi Alfred’le ilişkisini 1921 yılının başında, peder Theodoros’un Havana’da felakete sonuçlanan misyonundan döndüğünde kesmişti; ben Nâzire’nin evinde, daha sonra yazılmış mektuplar buldum. Pek seyrek açtığı bir çekmecede bazı mektupları, bazı davetiyeleri ve Atlantığın öte yakasında çektirilmiş birçok fotoğrafı saklamıştı. Bunların en ilginç olanları ona, fotoğrafların arkasına tarih atmak, çekilmesine neden olan olayı not etmek ve resimde yer alan kişilerin adlarını yazmak gibi iyi bir huya sahip olan kız kardeşi Alis tarafından gönderilmişti. Şubat 1922’de basılmış bir fotoğrafta, Cebrail’in çocukları, taş döşeli bir taraçada, belki de Patrocinio sokağındaki evlerinde, karnaval kıyafetleriyle yer alıyor; 1923 tarihli bir başka fotoğrafta, hâlâ siyahlara bürünmüş haliyle, hinthurması ağacından yapılmış bir koltuğa oturmuş, bir “tiffany” lambasını yakarken görülüyor; duvarda, üstünde –büyütle bakıldığında– tüm ailenin, yani Cebrail’in, Alis’in ve üç çocuklarının yer aldığı görülen, çerçevelenmiş bir resim asılı; çocuklardan, en çok birkaç aylık olan en küçüğü, babasının dizlerine oturmuş.

Bu fotoğraflardan bazılarını, bu arada Alfred ile Heda’yı “yeni evli” olarak gösteren fotoğrafı yanımda getirdim – yeni kavuştuğum yeğenimizin buna tepki vermesi şaşılacak bir şey değil. Buna karşılık, Cebrail’in aile fotoğraflarına tepki vermedi ya da çok az verdi. Aile büyüklerinin, çocukların resimlerine, varsa arkalarındaki notları da okuyarak onun önünde resmi geçit yaptırdım. Adlar, tamam, onların bazıları kulağına çalınmıştı ama yüzler ona hiçbir şey ifade etmiyordu.

Birden yerinden sıçırıyor ve elimdeki bir fotoğrafı alıyor.

“Soy yo!”

Beti benzi atıyor.

“Soy yo!”

Fotoğrafın üstünde iki küçük çocuk var, biri birkaç aylık, öteki iki yaşından biraz büyük. Küçük olanın sağ kolunun üstünde gözle görülebilir siyah bir leke var. William o lekeyi fo-

toğrafın üstünde bana gösteriyor, sonra aynı lekeyi göstermek için gömleğinin yenini sıyrıyor.

“O, benim!”

Gözleri yaşıyor, María dahil, orada bulunan herkes gibi, benim de.

Bakıştık, o ve ben, ellerimizi ellerimizin içine aldık, sıkı sıkı tuttuk, ayrılığımızın sonuç belgesine mühür koyar gibi. Ben onun gözlerinde yine de onunla birlikte büyüüp yaşlanan o bunalımı okuyordum: Biz neden terkedildik? Bu soruyu bana sorsaydı, çok zor da olsa, o konuda bildiklerimi ona söyledim. Sormadı, ben de hiçbir şey söylemedim. Daha ilk karşılaşmamızda kendimi, ailenin, onun babasını Küba’da edinilen serveti çarçur etmekle suçladığını açıklarken görmek istemiyordum. Bir ceza verilmişti ve bu asla açık seçik ortaya konmamıştı, buna kuşku yok ama bu herkesin, Alfred, Heda ve çocukları yokmuş, hiç varolmamış gibi davranmalarına yol açmıştı. Olup bitenden utanıyordum ama her şey izlenimlerden ve sanılardan ibaret olduğu için, hiçbir açıklama yapmadım. Ben özellikle kendi sorularımı sordum, anlamak için.

Babası hangi yıla kadar yaşamıştı?

1940’lı yılların sonuna kadar.

La Verdad kapandıktan sonra, ne iş yapmıştı?

İngilizce dersleri veriyordu.

Ya annesi?

William, içinde eski belgeleri sakladığı bir kutuyu getirmek üzere odasına gidiyor. Onların arasından, Heda’nın, yaşamının sonuna doğru çekilmiş, gözleri hüzünlü bakan ama yüzü her zaman genç kızlığındaki gülümsemesini koruyan bir fotoğrafını çıkarıyor. Sonra ölüm ilmhaberini – 1969’da, yetmiş dört yaşında, Havana’daki bir yaşlılar evinde. Aynı kutunun içinde Arapça yazılmış, kuzenimin özenle sakladığı ama Arapça bilmediği için okuyamadığı bir belge var. Belgeyi açıyorum: Bu, annesiyle babasının, 1913’te köyde düzenlenmiş olan evlilik belgesi. Tanıkları da Butros...

Peki, ya büyük kardeşi Henry, o ne oldu?

Devrim'den çok önce, Utah'ta yaşamak ve dayıları ile tekstil işi yapmak üzere Küba'dan ayrıldı. Çocukluğundan beri, diyor William, sürekli hüzünlüydü; pek oyun oynamazdı ve yüzü ender olarak gülerdi. "Bir gün, öldüğünü bildirdiler bana." 1975 tarihini taşıyan, Henry'nin Norveçli eşinden gelen o uğursuz telgraf da aynı kutuda yer alıyordu; elli dördüncü yaşını kutlamasından beş ay önce gelen bir kalp krizi.

Hep o evde mi yaşamışlardı?

Evet, 1932'den beri. Daha önce, kent merkezinde, La Verdad mağazalarına yakın bir apartman dairesinde yaşıyorlardı. Sonra, merkezden uzak ama o dönemde olasılıkla yalnızca konutların bulunduğu bu semte yerleştiler. Bugün, o dönemde yaşadıkları evin yalnızca bir bölümünü oluşturan küçük bir bölümde yaşıyorlar. Daha bir sürü ev gibi o da paylaşılmış. Bir duvarla baştan başa bölünmüş.

William bundan söz etmiyor. Onu zor durumda bırakmak için ben de söz etmiyorum. Zaten söz etmeye de gerek yok, evi bölen duvar bunun ağır bir kanıtı. Üstelik, öteki yarım-evi işgal edenlerin bir zamanlar kayırılan kişiler olduğu anlaşılıyor, çünkü duvar düz değil, çarpık yapılmış, öyle ki ev, dik-dörtgen olacağına üçgen biçim almış; dolayısıyla yan dairenin geniş bir trapez oluşturması gerekiyor. Eşitlik çoğu kez değişken geometrilidir.

Bu haksızlık, yeniden bulduğum kuzenimin her koşulda koruduğu temiz yürekliliğini bozmamış. Karısı Amalia buna sevgiyle tanıklık ediyor. Onu, sanayi bakanlığında birlikte çalıştıkları sırada tanımış. İkisi de dulmuş; William'ın çocuğu yokmuş, onunsa bir kızı, bir de oğlu varmış. Her zaman neşeli, her zaman güler yüzlü olan William'ı büroda herkes seviyor-muş... Bir gün, en iyi dostu ölmüş; William o kadar mutsuz, o kadar avutulamaz durumdaymış ki Amalia onu avutmaya karar vermiş. O günden beri de birbirlerinden hiç ayrılmamışlar.

William bir ara bana, yaşamı boyunca yaptığı tek yolculuğu alçak sesle anlatmaya başlıyor: Küçükken annesi onu ve kardeşini Utah'a, amcalarının yanına götürmüştü: Orada iki yıl

kalmışlar; babaları onlarla birlikte gelmemiş. Kuşkusuz, o sırada aile içinde ciddi bir kriz varmış; bu kanıya yıllar sonra, annesinin anlattıklarına dayanarak varmış; ama o sırada hiçbir şeyin farkında değillermiş. Günümüzde bu koşullar içinde bulunan bir çift kuşkusuz boşanırdı, diyor bana, ama yirmili yıllarda durum böyle değildi. Heda, sonunda Küba'ya dönüp kocasının yanında yaşamaya razı olmuş. Ondan sonra da adadan hiç ayrılmamış, William da. Bu arada Alfred de hiç ayrılmamış.

Alfred'e ilişkin duyduğum her şey, Léonore'un bir gün bana kendi deyişiyle söylediği şeyi doğruluyor – en basit şekliyle söylemek gerekirse, "birlikte yaşaması çok zor bir insandı". Zaten, ailenin Lübnan'da kalan kesiminden hiç kimsenin onunla artık görüşmek istemediğini, baştan ona körü körüne güvenen Alis'in sonradan onunla ilişkisini kestiğini, kendi karısının bile çocuklarını alıp ondan uzaklaşma gereğini duyduğunu düşündüğümde, onunla ilgili anlatılanlardan kuşkulananmak için hiçbir neden göremiyorum.

Geriye, dürüst davranmadığını mı, yoksa basitçe beceriksiz, hırslı ve hırçın biri mi olduğunu öğrenmek kalıyor. Bana öyle geliyor ki, Theodoros'un ileri sürdüğü hırsızlıkları yapmış, Cebrail'in arazilerini ve çeşitli mülklerini üstüne geçirmiş olsaydı, küçük ailesini geçindirmek için özel dersler vermek zorunda kalmazdı.

Alfred ile Heda'nın, sonra Henry ile William'ın birlikte oldukları fotoğraflara yeniden bakıyorum. Onları başkalarından duyduklarımınla mı değerlendiriyorum? Yoksa doğruyu söyleyenler onlar mı? Çünkü bana şu anda öyle geliyor ki, onlar doğruyu söylüyorlar. Alfred kendinden emin değil, boynu omuzlarına gömülmüş, kırılğan, oysa Heda ona doğru sevgiyle, anne sevecenliğiyle, bir kuşkuvar uçuvarumunu aynı zamanda hem gizleyen, hem ortaya koyan bir gülümsemeyle eğilmiş. Sonra, iki çocuk, biri fotoğrafçıdan ve kımıldamaktan korkuyormuş gibi gözlerini kırıştırıyor, ötekiyse o anın törenselliğine aldırmadan konuşuyor ya da cıvıldıyor. Alfred ile Heda'nın yuvası ikiye bölünmüş gibi. Baba ve büyük çocuk suskun, kuşkuvar, melankolik, sürekli doyumsuz. Oysa anne ile küçük ço-

cuk, yaşamı nasıl gelirse öyle kabul eden ve çevrelerine karanlıktan çok, aydınlık yapan kişiler.

O beyaz dantelli giysiler giymiş küçük çocuk bugün poh-pohlanan bir ihtiyar. Çevresinde cömert ve güler yüzlü bir eş, ona tapan bir üvey kız ile damat ve dizlerinin üstüne sıçrayan iki küçük torun var – mutlu yaşadığı izlenimi veriyor. Ne var ki, yüreğinde her zaman, ayrılığın yarasını taşıyor.

Üç saat sonra, gitmek için sonunda kalktığımda, yapmacık olmayan bir kaygı içinde, Havana’da daha ne kadar kalmayı düşündüğümü soruyor bana. Ne yazık ki yalnızca yarına kadar. Ne zaman yola çıkıyorum? Akşam. Öyleyse, yarın öğle yemeğine neden ona gelmiyorum, yitirilmiş bu yüzyıldan bir şeyler daha yakalayabilmek için?

Dönüşte hâlâ onu düşünüyorum, onu uzun süre düşüneceğim, evet, uzun süre. Ve hayatta olan yeğenlerine ondan söz edeceğim. Hatta bazılarını ona yazmaları için dürtükleyeceğim. Ama hangi dilde? İki yaşına kadar Arapça konuştuğunu söylüyor bana; şimdiyse anımsadığı tek bir sözcük var: “laben” – bizim köyde yoğurda verilen ad bu. Elinde hâlâ Arapça bir kitap var ama bu, Ağaç kitabından başka bir şey değil; o soyağacı kitabında aile tarihinin anlatıldığını, orada babasının adının geçtiğini biliyor ama o yazıyı hiçbir zaman sökmemiş. Yaşamunda daha sonra biraz İngilizce konuşmuş; dört yaşına kadar, Utah’ta İngilizce onun dili olmuş; daha sonra, babasıyla birlikte o dili biraz öğrenmeye çalışmış ama sonra unutmuş; bir tümcenin anlamını genel olarak hâlâ çıkartabiliyor, hepsi o. Bugün konuştuğu tek bir dil var, İspanyolca, ve tek yurdu, Küba. Evet, atalarının dışarıdan geldiğini çok iyi biliyor elbette. İyi ama tüm öteki Kübalılar da öyle değil mi? Ailemizin ona karşı davranışı, onun, kendini başka yerle bir bağlantısı yokmuş gibi hissetmesine yol açmış kuşkusuz. Ben her halükârda ona yazacağım, buna söz verdim; becerebilirim İspanyolca, yoksa İngilizce; damadı ona çevirir. Sözüm söz, onu artık bırakmayacağım, artık hiç terketmeyeceğim. Buradan çok uzaklarda olduğumda bile, kendime edindiğim ikinci yurduma giderken.

Bu akşam, yanımda getirdiğim belgelere yeniden daldım, Theodoros'un suçlayan mektubunu bir kez daha okudum; ve aldığım bazı notları. Anlamaya çalışmak için...

Hâlâ hayatta olan, adını ve yaptıklarını hâlâ anımsayan ender kişilere inanacak olursam, Alfred, yaşamı boyunca sorunlu bir çocuk olmuş gibi görünüyor. Kardeşlerinden biri bir yere yerleşir yerleşmez, onun yanında bir iş edinmek için yanında bitiyordu; işe gidiyordu ama hoşlanmadan ve kara kara düşünüyordu. Huzursuz, kuşkulu, içekapanıktı, meslektaşlarıyla da, üstleriyle de normal ilişki kuramıyordu, hatta kardeşleriyle de. İlişkisi bozulunca da işten ayrılıyordu – işte bu yüzden onu kimi zaman, Britanya ordusunun servislerinden birinde çalışırken; Kahire'de, Mısır hükümetinin memuru olarak; daha sonra, 1913'te Halep'te, çok kısa süre önce kurulmuş Demir Yolları Şirketi'nde görevli olarak çalışırken; en sonunda da Havana'da buluyoruz...

O dönemde Cebrail, yanına getirtme konusunda Butros'tan ümidi kestiği gibi, yeğenlerinin de kendi yanında adam gibi çalışacağından ümidi kesmişti. Alfred, kapağı onun yanına tam zamanında attı; eniştesi onu kollarını açarak karşıladı, kısa sürede ona sorumluluklar verdi ve yaptığı her işe ortak etti. Özellikle de artık gına getiren bir angarya olarak gördüğü mesleki yazışmalarını, tüccarlara, müşterilere, bankalara her gün yazmak zorunda olduğu onlarca mektubu onun üstüne yıktı. Yeni gelenin kalemi kuvvetliydi, özellikle İngilizcesi, patronunun işi bundan böyle, yazılanlara yalnızca köşeden köşeye göz atıp altına imza koymaktan ibaretti. İkisi de çok memnundu, Alis onlardan da fazla memnundu. Başiboş erkek kardeşi onun sayesinde sonunda durmuş, doğru yolu bulmuştu.

Ama birdenbire gelen o kaza, birdenbire o felaket... Cebrail ölünce, Alfred kendini küçük bir ticari krallığın tepesine savrulmuş buldu – mağazalar, işlikler, onlarca çalışan, Cebrail'in tek temsilcisi olduğu, oysa onun o zamana kadar hiç görüşmediği Amerikan, Fransız ya da Alman markaları. Dört yıl boyunca eniştesinin en güvenilir adamı olmuştu kuşkusuz; ona şunu ya da bunu önerdiği de olmuştu elbette; bununla birlikte asla

bir şirket yönetmemiştir, bunu yapmak için insanın her gün ne kadar enerji tüketmesi gerektiğini bilemezdi; hem de her yönde ve yalnızca varlığını sürdürebilmek için; Cebrail'in yıllar yılı dokuduğu ve rakipleri, kendisini kıskananlar ve kılı kırk yaran memurlar karşısında ayakta durmasını sağlayan siyasal, mali ya da toplumsal tüm o ilişkiler ağının yaşamsal önemini anlamıyordu. Bütün bunlar çok ani olmuştu, Alfred hâlâ hızlı yükselişinin esikliği içindeydi, daha önceki basamakları çıktığı gibi, son basamağa da tırmanabileceğini düşünmüş olmalı. Kaza öğrenildiği anda, rakiplerin, kendi hizmetlerini sunmak için yabancı üreticilerle temasa geçeceklerinden ya da bankacının, Colón Mezarlığı'ndaki cenaze töreninden döner dönmez, verdiği krediyi geri almanın yollarını aramak için sekreterinden, üstünde "La Verdad" yazan dosyayı isteyeceğinden kuşkulandırmıyordu.

Sattığı en ünlü markalardan, patronun günlük işlerin yolunda gitmesini sağlayan gözetiminden, dostlukların desteğinden kısa süre içinde yoksun kalan şirket, para kaybetmeye başladı; para akışını yeniden sağlamak ve alacaklıları yatıştırmak için, Alfred birçok varlığı elinden çıkarmaktan başka çare bulamadı –özellikle de arazileri– ki Cebrail bunları Küba'daki yirmi yıllık etkinliği sonunda elde etmişti. Kısa süre sonra, bu kanamayı durdurmak için, mağazalar da elden çıkarıldı... ve o pek ünlü Máximo Gómez malikânesi de artık "bizim" olmaktan çıktı! Theodoros bunu mektubunda çok güzel ifade ediyor: Kardeşi sanki yeniden yoksul bir insan olmuştu.

Aile içinde, köyde, kaygı çok çabuk yayıldı. Cebrail bir başarı ve beceriklilik simgesiydi ama Alfred bunun neredeyse tam tersiydi. Bu karanlık genç adamın bundan böyle müthiş bir servetin bekçisi haline gelmiş olmasını düşünmek kimseye güven vermiyordu. Theodoros, misyonunun başarısızlığa uğramasından sonra memlekete dönüp yapılan yolsuzlukları anlatıp, yitirilmiş ya da yakında yitirilecek olan her şeyden söz ettiğinde, bu kuşku öfkeye ve düşmanlığa dönüştü.

Alis bile felaketin büyüklüğünün farkına varıp kendisiyle bağını koparınca, aile Alfred'e son darbeyi vurdu. Oysa artık çok geçti – Cebrail'in edindiği servetten geriye hiçbir şey ya da

neredeyse hiçbir şey kalmamıştı. Kalanlar, işin içinden başı dik sıyrılmaya yetecek kadardı. Alis, üç çocuğu ile birlikte Küba'yı terkedip yerleşmek için ABD'ye gitti – yerini kesin olarak söylemek gerekirse, Virginia'daki Chatham'a. Nâzire'ye en son gönderdiği fotoğraf 1924 tarihini taşıyor; ardından, uzun ve acı bir sessizlik. Ailenin onu da silip attığının farkına varmıştı. Onun, kardeşine tanınmayan bazı hafifletici nedenleri olduğunu kabul etmekle birlikte, bu kazadan onu da kısmen sorumlu tutuyorlardı, bu doğru.

Alfred'e gelince o, arşivden çok kısa sürede yok oluyor. Heda ile çektiği "yeni evli" fotoğrafı, babaannemin sakladığı en son fotoğraf. Bundan sonra, 22 Şubat 1921'de Henry Franklin Benjamin adını verdikleri çocuklarının doğumunu bildiren bir davetiye var... Bu davetiyenin içinde geldiği küçük zarfı Küba'ya yanımda getirdim, üstünde yalnızca "Bayan Nazeera Malouf... Mount-Lebanon" yazıyor, oysa, mantıklı düşünülüğünde zarfın üstünde kocasının adının da yer alması gerekiyor; ne var ki, babaannemin, Alfred'in aile içinde ilişkisini hâlâ sürdürdüğü tek insan olması gerekiyor. O davetiyeyi, kocasından habersiz Heda yazmamışsa elbette, ama hayır, yazı daha çok bir erkeğin el yazısına benziyor. Ama ne güzel bir yazı!

Son olarak bir de o fotoğraf var, arşivimizde bulduğum fotoğraflar arasında en dokunaklı olanı. O fotoğrafı, üstündekinin kim olabileceğini kestiremeden belki on kez incelemiştir – anlamını ancak bugün sezebiliyorum. Arkasında hiçbir tarih ve yer adı bulunmamasına karşılık, üstüne bir tayyör giymiş, oturup bir ağaca yaslanmış duran Heda'yı tanıyorum. Üstündeki giysi siyah, dizlerinde de en fazla üç dört aylık, baştan aşağı beyazlar giydirilmiş, capcanlı gözlerle bakan bir çocuk yatıyor – William, birlikte geçirdiğimiz akşamdan beri bu süt bebesinin o olduğunu biliyorum. Annesine gelince, onun bakışları boş, sonsuz bir hüznün içindeymiş gibi görünüyor, "çarmıh"ın dibinde duran bir *pieta* gibi. Sağında, ayakta duran bir başka çocuk var, daha büyük, iki üç yaşlarında.

O fotoğrafa baktıkça, içimde, onun bir imdat çağrısı olduğu duygusu giderek büyüyor. Siyahlara bürünmüş o genç kadın, okyanusun ötesinden, uzaktaki dostuna şöyle sesleniyormuş gibi: "Beni terketme!"

Biz yine de onu terkettik, onu ve çocuklarını. Ben bugün o seksenlik çocuğun karşısında utanç ve suçluluk duydum, onun çok sonra dünyaya gelmiş bir yakını olduğum halde...

Havaalanı yolundayım, esmer kapaklı defterim elimde, henüz dolmamış. Zamanından önce yola çıktığım izlenimi içindeyim, bir evi terkederek, bir evi daha...

Küba'da geçirdiğim bu son günü, yolculuğumun kısa bir özeti olarak düşünmüştüm. Egido caddesindeki 5 numaralı yapının karşısında bir izleme seansı daha. Büyük Loca binasına meyvasını vermeyecek bir ziyaret daha – "*sorumlu kişi seyahatte*". 1928'de çekilmiş fotoğrafları içeren disketi almak için *historiador*'a kısa bir ziyaret. Bir zamanlar sarayının, yani bizim sarayımızın yükseldiği yere yeniden bir göz atmak için Máximo Gómez bulvarına gidiş; şimdi onun yerine, hangi binanın yapıldığını görüyorum, biraz içerlek bir yapı ve onu doğal olarak çirkin buluyorum. William'da, bizi şimdiye kadar birbirimizden ayıran zaman ve mekân ortadan kalkmış gibi, aile arasında yenen bir öğle yemeği; ne yazık ki dil, engel olarak kalmayı sürdürüyor – Tanrım, İspanyolca'yı yeterince anlayamamak bana ne büyük acı veriyor; o işe kaç kez soyundum ama yeterince sebatlı değilim, ezber konusunda yeterince yeteneğim yok ve doğrusunu söylemek gerekirse, öğrenmeye hevesim de yok... Sonunda, bu son günü bitirmek üzere, öğleden sonra, Patrocinio sokağındaki eve yeni bir keşif gezisi yapıyorum. Odadan odaya, verandadan banyoya geziniyorum ve Endülüs salonunda uzun düşüncelere dalıyorum, bu kez müziksiz, öğrencilerin ve öğretmenin olmadı-

ğı bir zamanda; yere oturmuş, tavana bakıyorum ve Cebail'i bir kutlama töreninde, masanın baş köşesine kurulmuş olarak düşünüyorum. Bahçede de geziniyor, "onların" burada yaşadığı dönemden kalma bazı paslı şeyleri fetiş olarak topluyorum. Paramparça olmuş bir düşünle ilgili, gözler açıkken görülen bir düşün...

Saatime bakıyorum, geç olmuş, burada bir yüzyıl geçirmişim, Paris uçağı beni beklemeden kalkacak.

Uçakta

O ateşli adanın benimkiler için kısa süre için yurt oluşturduğu yere yaptığım yolculuk böyle sona eriyor. Luis Domingo'nun, içimde uyuyan tozları kaldırdığı gün, günün birinde Havana'ya gitmek zorunda kalacağım aklıma düşmüştü. Diplomat arkadaşımın bana sözünü ettiği o Arnaldo'dan orada elbette hiçbir iz bulamadım – onun yerine, bu hayalet kuzeni, şimdi yazgının bana uzattığı bir yem, sağaltıcı bir tuzak olarak düşünmeye razı oldum; Arnaldo'nun Küba devrimlerinde önemsiz bir rol oynamış olması önemli değil, var olmuş ya da olmamış olması da önemli değil... Ben, başlangıçlara doğru giden bu sabırlı yol alışı girişmeye onun sayesinde karar verdim.

Yuvarlak pencereden bakıyorum – dışanda hareketsiz ve mavimsi saydamlıktan başka bir şey yok. Atlantığın enginliğini gözlerimle öpmek isterdim; ama nerede olduğunu kestirebiliyorum ancak.

Kol saatime o kadar mekanik bir hareketle bakıyorum ki, başımı kaldırdığımda saatin kaç olduğunu anımsamıyorum. Saate yeniden bakıp hesaplamam gerekiyor: Yarı yoldayız ya da yarı yolu biraz geçmiş olmamız gerekiyor...

Biraz kestirmek istiyorum ama uyuyacak halim yok. Saplantılarım çevremde, soka sinekler gibi uçuşuyor...

Korktuğumun tersine, bitmekte olan bu yolculuk, bana çocukluğumda atalarımın Küba serüveniyle ilgili olarak anlatı-

lanlarla pek akışmadı. Ben, ayrıntıları sırayla tek tek sarsarak araştırmacı ve amatör tarihi görevimi bilinçle yerine getirmeye çalıştım; yine de oraya vardığımda, esas olarak aynı şeyleri anlatmak zorunda olduğumu hissediyorum. Söylencenin ruhu bana yalan söylemedi, tragedya orada, doruk noktasında, trajik bir kurban olarak yatıyor – dünya dünya olalı sık sık görüldüğü gibi.

Cebrail'in ölümü – Göklere kadar yükselen, sonra, ilahi bir cezaya çarptırılmış gibi yere düşüp parçalanan göçmen İkaros; bu olayın benim donuk belleğimde, benimkilerin belleğinde olduğu gibi, ne ölçüde sürekli bir varlık gibi yaşadığını şu son birkaç ay içinde anladığım kadar anlamamıştım. İnsanın aklına daha da çok takılan bazı ölümleri ağlayan halinde ardından getiren bir ölüm...

Benimkilerin başından geçenler kesinlikle şöyle anlatılabilir: Atalar ölüyor ve onlar uzaklarda ölünce, olukları çocukları da ölüyor. Yaşam, yaşamı doğurur, öyle mi? Hayır, ölüm ölümü doğurur – benim için, bizim için başlangıçların sessiz tarihi hep böyle olageldi.

AÇMAZLAR

Küba'dan dönüşümde, daha o akşam, benimkilerin geçmişiyle yeni bir ilişki kurduğum inancıyla yere, bir şiltenin üstüne oturup dört bir yanıma fotoğrafları, defterleri, zarfları yaydım. Fazladan bir sürü şey öğrendiğim için değil, söyleneceye bu şekilde yaklaşmam, oranın taşlarına kendi ellerimle dokunmam, o dönemin gazetelerini karıştırmam, yüreğim çarpa çarpa aile arşivinin içine dalmam gerektiği için.

Nerede kalmıştım?

Dolayısıyla, Butros'un Aralık 1918'de Cebrail'e gönderdiği son mektup, alıcısının ölümünden çok sonra yerine ulaşmıştı. Yeniden okuduğunda, insan o mektuptan belirli bir neşenin yayıldığı duygusuna kapılıyor. Oysa mektupta Halil'in ölüm haberi veriliyor, gözyaşından, tabuttan, tütsülerden ve başsağlığı dileklerinden söz ediliyor. Ne var ki bu hüznü hava, insanların tarih boyunca geçirdikleri en zor sınavlardan birinin ardından hayatta kalmış olmanın –Lübnan Dağı'ndakiler de buna dahil– getirdiği rahatlamayı yeterince gizleyemiyordu. Değerli bir varlığın yitirilmesi, özünde, belirli açıdan, savaşa ve hayvanlığa karşı kazanılmış bir zafer değil miydi? Saygıdeğer vâizin, böylesi bir kıyımdan çıkıldıktan sonra, doksan iki yaşında, akli başında, ruhu huzur içinde, onu el üstünde tutanların arasında böyle doğal bir ölümle sönüp gitmesi, utanma duygusunun ve insanlığın bir zaferi sayılmaz mıydı?

Kötü haberler, yani bizim göçmenlerin orada, Amerika'da,

olgunluk çağında, zamansız ölüm haberleri köye ancak iki ay sonra gelmeye başladı. Halil'in bu dünyaya gözlerini, Enîs'in ölümünden habersiz yummuş olması ne büyük mutluluktu! Sûsen'in, savaşın başlamasından birkaç ay önce, en çok sevdiği insan olan Cebrail'in çevresine ışık saçtığını ve zenginlik içinde yüzdüğünü bilerek ölmesi ne büyük mutluluktu! Bunun tersine Sofiya ne kadar mutsuzdu! Ve hayatta kalan tüm öteki insanlar!

Olup bitenler Butros için, başlangıçta gözüne karanlık görünmese de yaşamında zor bir dönemin başlangıcıydı. Hatta 1919 yılı bir bakıma onun için doyurucu bile oldu: Bu yüzden -bize ulaşan mektuplarına bakılırsa- belirli bir süre için özgüvenini ve savaşımıcılığını yitirmedi.

Evrensel Okul konusunda çekilen güçlükler sürüyordu elbette: Öğrenci velilerinin öğretim ücreti ödeyecek paraları hâlâ yoktu, Presbiteryen misyonerler giderek daha az yardım yapıyorlardı, kamu güçlerinin de o konunun çok önüne geçen öncelikleri vardı. Bu küçük köy okulunun ünü yine de giderek artıyordu, öyle ki, Rum Ortodoks Kilisesi ondan, Butros o kiliseye kayıtlı olmadığı halde, kilise adına, aynı model bir dizi okul kurmasını istedi; hem de tüm Doğu'da. Bu öneriyi ona, bazı işlerini düzene koymak için gittiği Beyrut'ta yaptılar.

Ama ben bunu size kendi ağzından, 1919'da babaannem Nâzire'ye ve onun, babasının ölümünden sonra bir süre kalmak için memlekete dönen ve kendi alanına hiç girmedığı halde -mesleği doktorluktu- okul konusunda onlara "el vermeye" çalışan kardeşi Şükrü'ye dile getirdiği biçimiyle aktarayım.

Aslında mektup çok acele yazılmıştı, çünkü Butros yazmak için, bir kitapçının fatura koçanından koparılmış iki kâğıdın arkasını kullanmıştı: *Al-Alıval Kitapçısı, M. Rahmet yönetiminde, Beyrut (Suriye). Kâğıt, Büro Malzemeleri, Okul Gereçleri, Çeşitli Dillerde Kitaplar, Fransızca ve Arapça Romanlar vb., Dinsel Resimler, Fantezi Eşyalar, Fotoğraf Büyültme-Küçültme*, bütün bunlar, kâğıdın sağ üst köşesine Arapça, sol üst köşesine de Fransızca olarak basılmış; ve her kâğıdın yarından aşağısında, satılan malları, adedini, fiyatını yazmak için sütunlar...

Beyrut'a diin, evle ve okulla ilgili bazı işlerini görmek için geldim; gelir gelmez de benden, nitelikli eğitim veren okullar açmanı istendiği haberiyle karşı karşıya kaldım ve kendimi bir bakıma, buraya tam da piskoposluğuna ait okulları düzene sokacak birini aramaya gelmiş olan Halep Piskopos Hazretleri'nin karşısında buldum. Elimden tutarak bana şunları söyledi: "Seni Beyrut'a Tanrı yolladı; sen tam benim aradığımı adanısın!" Kendi okulumuza ve ailemize karşı yerine getirmek zorunda olduğum tüm görevleri sıralayarak beni bu görevden affetmesini rica ettim ama Hazret, üzerime bir sürü eğitimci dostumu "salarak" benim bu özrümiün önünü kesti... Öyle ki ona, bir aylığına Halep piskoposluğuna gidip oradaki okulları bizim Evrensel Okulumuzun modeline göre yeniden düzenleme konusunda söz vermek zorunda kaldım.

Dolayısıyla, kalkan ilk trene atlayarak oraya gidecek ve Tanrı izin verirse, gelecek ayın başında geri döneceğim. Bu nedenle sizden, sevgili öğrencilerimizi kabul etmek, sınıfları düzenlemek ve öğretilen üç dilin pratliğini, Fransızca konusunda özellikle sevgili Theodorosumuzun ve saygıdeğer gazetmenlerinizin yardımıyla yapmak için benim yerimi almanızı rica edeceğim. Her birine şunu söyleyin ki, dine duyduğumuz saygı ve yurt aşkımız yüzünden, bilgiyi yayma gibi kutsal bir görevi üstlenmiş olmasaydık, onların yanından bir an bile ayrılmazdım...

Butros, kendini neredeyse kanatlanmış gibi hissediyordu. Öteden beri düşünüyordu ama gerçekleşeceğine pek inanmadığı şey birden gerçekleşiyordu: Dağ'ın küçük bir köyünde girişmiş olduğu öncü deneyim, ötekilerin örnek alacağı bir okul haline geliyordu. Halep o sırada Suriye'nin büyük ana-kentiydi; orada yaşayan Ortodoks Rumlar olasılıkla Doğu'nun en kalabalık ve en zengin Hristiyan topluluğunu oluştuyordu; onların modern okullarının Butros'un okulunu örnek alması, imanı gevreyinceye kadar çalışmasının kesinlikle boşa gitmediği duygusuna kapılmasına yol açıyordu.

Ve söz konusu iş, yalnızca bir kenti ya da topluluğu kapsamıyordu, ülke bütünüyle yeni ve gelecek vaat eden bir döneme giriyordu. 1918’de yenilen Osmanlı İmparatorluğu, Doğu Akdeniz’e dört yüzyıldan uzun bir süre egemen olduktan sonra parçalanmıştı. Suriye’yi ve Lübnan’ı oluşturan topraklarda, nöbeti geçici olarak, bu ülkeleri Milletler Cemiyeti’nin mandası altında özgürlük dönemine hazırlamak üzere, Fransa devralmıştı. Ve kanayan bir yara halini almış göçe son vermek için, kısa süre sonra, eğitimi geliştirme kararı almıştı.

Butros bu karara çok seviniyordu. Osmanlılara düşmanlık beslediği için değil, tam tersine. İmparatorluğun son otuz-kırk yılında reformlar ele alındığında, bu davranışı alkışlamıştı. Onun gururla, *“Ben, Butros M... Osmanlı yurttaşı”* yazdığını görüyoruz. Ne var ki Devrim onu düş kırıklığına uğratmış, Jön Türkler hareketi gına getirmesine yol açmıştı ve Büyük Savaş’ın, Doğu halkları üstüne çöken yüzyılların tozlu düzenini altüst etmesine üzülmemişti.

Beyrut’tan yazdığı mektupta –bunu Halep’ten yazacağı üç mektup izleyecekti– bir heyecan okunuyordu; ne yazık ki bu heyecan çok kısa sürede kendi karşıtına dönüşecekti. Önce, ailesinin tepkisiyle. Çünkü olup bitene köyde, kendi yuvasında, onun gözüyle bakmıyorlardı. Daha çok, onun giderek büyüyen tutkularından kaygı duyuyorlardı. Kararsızlık konusunda uzun süreden beri sağlam bir ün kazanmış kişi olarak, kendi ailesinin yaşamını, kendini kaptırdığı yeni bir serüvende başlarına yeni bir iş açarak allak bullak etmeyecek miydi?

Butros aslında böyle bir tepkiden korkuyordu. Köyde kalkanların sitemlerini savuşturmak umuduyla, onlara en soylu ilkeleri anımsatarak yolculuğunu haklı göstermek istemişti. Bosuna. Aldığı yanıt arşivde duruyor ve umduğu şeyle kesinlikle uyuşmadığı görülüyor.

O yanıtın altına imza koyan bir erişkin değil, altı yaşında bir çocuktu, kendi oğlu, amcalarımın en büyüğü. Okuduğumda, o mektubun Ağustos 1913’te doğan bir çocuk tarafından Ekim 1919’da kaleme alınmış olduğuna inanamıyorum. Ne var ki ben, aile içinde bu tür kaygılar besleyen tek kişiyim. Mektubun yazıldığı kişiden başlayarak, yaşayanların hepsi, onun o

mektubu kendi eliyle yazdığını, daha o zamandan dillere destan bir bilmişlik taşıdığını bana temin ediyorlar... Bunu kabul ediyor ve mektubu çeviriyorum:

*Saygıdeğer babama, Tanrı onu esirgesin,
Öncelikle, içten sevgi ve bağlılıkla ellerinden öperim, ve Tanrı'dan, ailenin temel direği ve gururu olarak gelecekteki uzun yıllar boyunca seni başımızdan eksik etmemesini dilerim. Sonra, sana on beş gün önce yazdığımı, ardından, dört gün önce, seni buradaki durumdan, en kısa sürede geri dönmeyi gerektiren durumdan haberdar etmek için –çünkü mektuba eklediğimi listeden de anlayacağın gibi, senin yokluğun dolayısıyla birçok öğrenci okula devam etmiyor, öte yandan bunların bir bölümü de okul ücretini ödemek istemiyor– bir kez daha yazdığımı bildiririm.*

Kinileri senin artık geri dönmeyeceğini düşünüyor, çünkü Malatıyus onlara, senin, ellerine kelepçe vurulup gizenli bir nedenle Halep'e götürüldüğünü söylemiş. Bu haberler bazı öğrencilerin okula gelme hevesini kırdı, özellikle uzakta oturanların, örneğin Baskinta'da oturanların...

Assad, Afife ve Hattar gibi son sınıf öğrencileri, annemin sağlığı elverdiği ölçüde verdiği destekle, okul içinde disiplini sağlıyorlar... Şükrü dayımı büyüklere İngilizce dersi veriyor. Ve hepsi senin dönüşünü dört gözle bekliyor...

Mektup, altına imzasını koyan "itaatli oğul" tarafından yazılmış ya da yazılmamış olsun, Butros'un en kısa sürede geri dönmesi gerektiği konusundaki ısrarı büyükler de paylaşıyordu, özellikle de dördüncü çocuğuna dört aylık hamile olan babaannem; onun sağlığına da bu nedenle gönderme yapıyordu.

Dedemi Halep'te kalış süresini kısaltma konusunda ikna eden en etkili gerekçenin, eski rakibi, köy papazı Malatiyus'un yaydığı, onun "*elleri kelepçeli olarak*" bir hırsız gibi götürüldüğü yolundaki söylenti olduğuna kuşku yok. Mektupta kullanılan "*tsarkalt*" kısaltması, henüz çok yakın geçmişte yer alan Osmanlı döneminin tipik deyişlerinden biri... Mektubun bu bölümünü okuduğunda kuşkusuz, Butros'un kanı beynine sıçramış, evinden uzun süre ayrı kalamayacağını anlamıştır.

Çünkü Birinci Dünya Savaşı sırasında, papazın sürdürdüğü etkinlikleri bırakmak zorunda kalmasıyla yatışan okullar savaşı bu kez olanca şiddetiyle yeniden başlamıştı. Evrensel Okul'un kurucusu, öncü deneyimini ülkenin dört bir yanına yaymayı düşlerken, tehdit kendi köyünden geliyordu, çünkü rakibi, manda yönetimi yetkililerinden kendi kuruluşu için kısa süre önce destek sağlamıştı.

Ne? Fransa mı? Aydınlıklar ülkesi, o yobazların okuluna para desteği sağlamıştı, ha? Ve bu desteği, Devrim'in ülkelerini yayan kişiden esirgemişti, öyle mi? Dedemin öfkesi bir türlü yatışmayacaktı. 24 Ocak 1920'de, Fransız Yüksek Komiseri Ge-

neral Gouraud kabinesine, bir kopyasını arşivinde özenle sak-
adığı şu mektubu yazdı:

Efendim,

Saygı ve hürmetlerimi sunduktan sonra, bundan yedi yıl önce, Baskinta bölgesinde yer alan kendi köyümde, kuruluş ilkeleri bakımından olduğu kadar, yabancı dillerin öğretimi ve tümü öteki konular bakımından da belirli emekler harcadığım bir okul kurmuş olduğunuu bilginize sunmaktan şerej duyarım. Bu okulda, insanları dinlerinde özgür bıraktım, k. bu, kimi bilgisiz ve yobaz kimselerin hoşuna gitmedi, bı kimseler bizi rahatsız etti. Ne var ki onların bu girişimi okulunuzun kazandığı inandırıcı başarılar sayesinde insan ların onlara değil, bize gelmeyi yeğlemeleri karşısında so nuçsuz kaldı. Suriye'deki tümü okulların kapılarını kapadığ Savaş sırasında, ben kendi hesabıma, çıkarılan söylentileri ve yapılan kısıcılıklara karşın eğitim etkinliğini sürdür- dümü, hatta ileride bir gün Fransızların bana yardım edecek lerini düşünerek kişisel birikimlerimi bu yolda harcadım...

Aslında, Butros'un Fransızların gelmesi için dua ettiğinden çok kuşkuluyum. Ne var ki bu sofı, diplomatik yalan, yalnızca biçimsel; ülküler söz konusu olduğunda, dedem, Özgürlük, Eşitlik, Kardeşlik gibi bir sloganı ileri süren bu ülkeye kändini her zaman yakın hissetmişti; Fransa'nın şimdi kendi ülkesinin geleceğini biçimlendirme sorumluluğunu üstlenmiş olması, onu kesinlikle bunalıma itmiyordu; bu onun için, en azından, başa gelebilecek kötölüklerin en hafifiydi.

...kişisel birikimlerimi bu yolda harcadımı ve ileride Fransızların gelip benimı bu kayıplarımı karşılayacaklarını ve bu kısıcılıklara son vereceklerini düşündüm. Ne yazık ki Fransızlar bizi değil, bize kıyanları kayırmak için gelmişler- di; bunu sonsuz bir üzüntü içinde söyleyemı gerekiyor. On-

lara para verildi, onlar da bu parayı bizimle savaşmak için harcadılar; oysa bizim elimize hiçbir şey geçmedi.

Bazı memurlara soru sorduğumda aldığım yanıtlar, Bay Gouraud gibi evrenselci bir reformcunun düşüncelerini yansıtmaktan uzaktı. Bana şu yanıt verdiler: "Biz aynı bölgede iki okula birden yardım yapmıyoruz." Ben de sordum: "Madem ki öyle, neden varolan bir okula değil de bir zaman kapanmış, şimdi yeniden açılan bir okula yardım ediyorsunuz?" Şu yanıtı aldım: "Sizin binanız çok küçük!" Şunu söyledim: "Birincisi, herkes orada verilen eğitimin iyi olduğunu kabul ediyorsa, binanın küçük olması hiç önemli değil. İkincisi, madem öyle, bize yardım edin de daha büyük binalar yapalım!" Yanıt verdiler: "Siz Amerikalılardan yardım alıyorsunuz!" Karşılık verdim: "Yabancılar bile bize yardım etmekte yarar gördüklerine göre, bizi kalkındırma görevini üstlenmiş olan bizim hükümetimizin daha da..."

Butros inatlaşıyor, isyan ediyor, tartışmayı sürdürüyor, kendi okulunu ötekiyle kıyaslıyor –*"Bizini almış öğrencimiz var, onların yirminin altında, çoğunun da kaydı sahte..."*–, büyük ilkelere mıncıklıyor, dar kafalılığa, yobazlığa, bilgisizliğe karşı verilen savaşımı ileri sürüyor, tarafsız bir müfettişin gönderilmesini istiyor... Boşuna çaba. Evrensel Okul madem ki Anglosakson misyonerlerin yardımını almıştı, Fransızların gözünde kuşkulu hale geliyordu. Kurucusu bundan böyle, Büyük Güçlerin kendi aralarında oynadıkları oyunda yer alan küçücük ve heyecanlı bir piyon değildi, devrimci ülküleri de hiçbir işe yaramazdı. Yapılan yardımı kesmekle kalmayıp onunla çok daha acımasızca uğraşacak, Osmanlılar dönemindeki o iyi zamanları, Büyük Savaş'ı, Açlık Dönemi'ni ve yeşil buğday tarlalarına musallat olan çekirge bulutlarını mumla aratacaklardı ona.

Ne var ki Butros hemen pes etmiyor. 31 Ağustos 1920'de General Gouraud, kısaca "Büyük Lübnan" olarak adlandırılacak tasarıyı –bu aslında Dağ, Beyrut, Trablus, Sayda, Tir ve Bekaa vadisinin birleşmesinden oluşan bugünkü ülkeydi– ilan edip, yeni Devlet'in Fransız genel valisi Georges Trabaud'nun

bu nedenle çıktığı açılış turnesinde yolu, bizim köyden yaya bir saat uzaklıktaki Baskinta kasabasına düştüğünde, dedem onu karşılamaya gidiyor ve ona okumak üzere, "çok emek vererek" bir söylev hazırlıyor. "Çok emek vererek" demekle bir sakınca görmüyorum, çünkü arşivde bulunan o metin biraz karışık görünüyor. Butros'un elinden çıkan metinler genellikle temiz, okunur niteliktedir, sunuluşa da özen gösterir; düzeltmeler, yapılması gerektiğinde, temiz olarak metnin kenarına ya da satır aralarına daha küçük karakterli harflerle yazılarak yapılır. Tra-baud'nun huzurunda okuduğu söylevde bunların hiçbirine rastlanmıyor: Metnin üstünde kaba ve saçaklı çizikler, mürekkep lekeleri var, yazı sinirli ve karışık ki bu onun içinde bulunduğu kafa karışıklığını, rakibinin önünde eğilmesi mi, yoksa ona isyan etmesi mi gerektiğini bilemediğini gösteriyor...

Buraya gelip herkesin içinde işinize burnunuzu sokmanın...

Hayır, o satır çizilmiş,

Kendimde size seslenme cesaretini buluyorsam, bu...

Bu da olmamış. Neden pişmanlık belirten bir ton kullanıyor ki? En iyisi, daha doğrudan ve daha kesin bir formüle başvurmak:

Efendim, size Evrensel Okul'un kurucusu sıfatıyla ve bu bölgede yaşayan çok sayıda insanın adına sesleniyorum...

Bu formül daha gururlu, dedem bu ifadenin üzerini çizmiyor. Ardından, basmakalıp birkaç karşılama ve övgü tümcesi; bunların hemen ardından da yakınmalar:

Ekselanslarının huzurunda yakındığınız şey, bize uygulanan bu tehlikeli "ayrımıcılık": Angarya söz konusu olduğunda, bizim yanımızda oluyorlar; sıra lütuf dağıtmaya gelince, bizi bundan yoksun bırakıyorlar. Biz kuşkusuz, avantajların üstüne atlayan, angaryaları da daha uzaktaki-

lerin üstüne yıkan becerikli insanların bulunduğu karar merkezlerine çok uzağız. Örneğin, hükümet bizden yolların onarımı için yıllardan beri vergi alıyor. Vergi almak söz konusu olduğunda, bu bölgenin insanlarından, ötekilerden alınan vergilerin iki katı toplanıyor; ne var ki, bir yol onarımı için ödenek ayrılacağı zaman, kimse yüzünü bu bölgeye çevirmiyor; onarılan asla bizim yollarımız olmuyor; öyle ki, sizin de tanık olduğunuz gibi yollarımız, üstünden geçen herkes için her zaman tehlike oluşturuyor. Günün birinde bir yol müzesi kurulacak olsa, orada antika yol olarak bizim yollarımızın sergilenmesi gerekir...

Aynı şekilde, bu ülkede öğrenimin iyileştirilmesi için milyonlar harcayan Fransa –Tanrı onun arkasından eksik olmasın!– bu harcamalarından bizi de yararlandırmıya gereğini duymadı; okullarımızdan bazılarında henüz bir kuruş bile yardım yapılmadı, oysa çok iyi biliyoruz ki, bağnazlığın ve bölünmüşlüğü temelinde bilgisizlik yatar, tarım ve sanayi gibi yaşamsal önemi olan etkinliklere kendimizi gerektiği gibi vermemizi engeller, insanları göçe zorlayan yalnızca bilgisizliktir. Bilgisizliği geriletmeyi başaramıyarsak, bizim için gelecekte ne ilerleme, ne de toplumsal uyum söz konusu olabilir. Bilgi, yaşamdır ama bizler bilgiye iktidarın yardımı olmaksızın ulaşamayız. Oysa, iktidar sizsiniz, Bay Trabaud...

Söylev, şu sözlerle başlayan birkaç dize ile bitiyor:

Erdenlerin anası, yürekli öncü olan Fransa'yı Tanrı korusun...

Bu girişim, sonuçta gereksiz bir girişim olarak kalacaktı. O "yürekli" öncü, bizim öncüyü görmezden gelmeyi sürdürecekti, o da günden güne biraz daha çaresiz, daha isyankâr, daha buruk bir insan haline gelecekti.

Bu söylenenler bir yana, dürüst olalım: Ülkenin yeni efendileri Butros'u cezalandırmadı, okulu yasaklanmadı. Ne var ki o, sesini asla duyuramadı, oysa "bilgisiz ve bağınaz" rakiplerine, Fransız yetkilileri tarafından önemli para yardımları yapılıyor, onlar da bunu, onu tüketmek, moralini bozmak ve yıkmak üzere, başına çorap örmek için kullanıyorlardı.

Dedemin Halep yolculuğu sırasında, köy papazı Malatiyus'un çıkardığı kötü niyetli söylenti, onun çektiği sıkıntılara bir örnektir. Aile arşivinde, bu sonu gelmez çekişmenin başka örneklerine de rastlanıyor.

Örneğin, sararmış sayfaları sabırla tarayarak yeniden kurduğum şu olay: Evrensel Okul'un yanında, Avustralya'ya göç etmiş dul bir kadına ait terkedilmiş bir arazi vardı; sınıf binalarının arasında yeteri kadar oynayacak yer bulamayan öğrenciler, bu araziden teneffüs alanı olarak yararlanmayı âdet haline getirmişlerdi. Butros bir gün, o alanı boşaltmasını, öğrencilerinin bir daha oraya ayak basmalarına izin vermemesini isteyen, aksi halde hakkı da soruşturma açılacağını bildiren resmi bir yazı aldı. Bunun ardından iki yıl süren, izlerine aile arşivinde rastlanan bir mahkeme geldi. Özellikle de dedemin dostlarından birine yazdığı, ondan mülk sahibiyle arasını bulmasını isteyen şu mektup:

Merhumu Milad'ın dul eşi, akrabamız Mariam, Malatiyus'a, hakkında dava açması için vekâletname göndermiş.

Söz konusu papazın bana diişmanlık beslediğini burada herkes bilir; bu kişi, öğrencileri zor durumda bırakacak bir durumu yaratmakta gecikmedi, oysa diirüst ve iyi niyetli bir hanımefendi olan akrabamızın böyle bir şey istemediğine kuşku yok...

Dolayısıyla, kendisine mektup yazıp, papaz kisvesini taşıyan bu adamın kim olduğunu, benim kim olduğumu açıklayıp, isteklerini bana doğrudan ya da söz konusu kişinin dışında bir üçüncü kişi aracılığıyla bildirebileceğini, onun istediği her şeyi yapmaya söz verdiğini söylerseniz size sonsuza kadar minnettar kalırım. Anıacım onu alacağından yoksun kılmak değil, tek isteğimi, o kişinin, akrabamızı bana ve okula karşı bir araç olarak kullanmasını engellemek...

Bu mektubun yazıldığı kişinin aracılığı, meyvalarını vermiş gibi görünüyor, çünkü aynı zarfın içinde saklanmış ikinci bir mektupta, anlaşmazlığın birkaç ay sonra çözümlendiği bildiriliyor. Malatıyus, kendi eliyle yazdığı bu mektupta, Fransa'nın Avustralya konsolosluğu tarafından onaylanan vekâletnameye dayanarak, söz konusu araziye mülk sahibi adına beş yıllıkına, yılda bir Suriye lirasına dedeme kiralamaya yetkili kılındığını bildiriyor; yıllık kira peşin ödenmek koşuluyla... "Butros efendi" o mektubu aldığıında, adı geçen sözleşmenin kendisine gönderilmesi için, katırcı Aziz'i, eline bir vekâlet verip son derece kibar ama kuru ve tumturaklı sözlerle doldurduğu bir kartvizit de ekleyerek ona gönderiyor. İki şansölyelik arasında anlaşma imzalanıyor sanki, oysa bir okuldan ötekine geçmek için, alçak bir duvarla iki çalılığın üstünden atlamak yeterli.

Teneffüs alanıyla ilgili bu kavga yine de en zararsız kavgalardan biri oldu. Onu Said adında biriyle karşı karşıya getiren kavga, öncekinden daha da beterdi. Bu kişi, kıtlık yaşandığı yıl ona gelip halinden şikâyet ederek, arazilerinden birini satın alması için yalvarmış, ne var ki, savaş biter bitmez, alıcının ülkenin genel koşullarından yararlanarak arazisini yok pahasına satın aldığını ileri sürüp hakkında şikâyetle bulunmuş, bununla da kalmayarak onu hile yapmakla, hatta dolandırıcılıkla suçlamıştı. Dedem o

olayda da –haklı ya da haksız– papaz Malatıyus’un parmağı olduğunu düşünmüştü. Köyde bir soruşturma açılmış ve satışın yasal koşullarda yapıldığı anlaşıncı, şikâyet geri alınmıştı. Ne var ki bu olay Butros’a derin acı verdi. O, gençliği eğiten, onlara her konuda açık ve dürüst olmalarını öğütleyen kişi, adının böylesi bir çamurla kirletildiğini görüyordu, ha?

Aile arşivinde, savaş sonrası döneme ya da savaşın hemen sonrasına ait davalarla, şikâyetlerle, celpelerle ve tanıklıklarla ilgili daha birçok belge var... Hatta, içinde Butros lehine iki mahkeme kararının –biri, Mansur adında birine, öteki önadı Hanne olan bir kadına karşı– yayımlandığı *Büyük Lübnan Resmi Gazetesi*’nin bir örneğine bile rastlanıyor...

Ben kaçınılmaz olarak dedemin yanını tutma, olayları onun gözüyle görme eğilimindeyim. Ne var ki, yaşamındaki bu uyuşmazlık bolluğunun kafamı karıştırmasına, beni bunların üstünü örtmeye itmesine de izin veremem. Onun ahlaksal dürüstlüğünden bir an bile kuşku duymadım ama kendi ahlaksal dürüstlüğü de beni, bütün soruları, en uygunsuz, en acı verici olanları, kendime bile sormaktan hoşlanmayacağım soruları sormaya zorluyor. Dedem, saf, ülkülerle yoğrulmuş, kendini yalnızca bilgi yaymaya ve Doğu uluslarının ilerlemesine katkıda bulunmaya adanmış bir insan mıydı? Özünde, evet, öyleydi; ve bu konuda kendi döneminin, hatta kendi dönemimin insanların da önünde yer alıyordu. Öte yandan, küçük kusurları da yok değildi. Yalnızca hata düzeltici “doğrucu Davut” yanıyla, sonuçta ‘meraklı turşucu’ yanıyla değil – bu tutumu kendi yaşamını da, ailesinin yaşamını da daha kolay kılmamıştı. Yalnızca ahlakçı, itici ama saygıdeğer, öyle ya da böyle onun eğitimciliğinin ayrılmaz parçası olan yanıyla değil. Bunların yanında, belirtilerin de tanıtladığı gibi, maddesel değerlere ve üne karşı doymak bilmez bir açlık duyuyordu. Bu açlığın, hiçbir konuda hiç doyuma ulaşmamış insanlarınkinden farkı yoktu. Özünde, küçültücü bir ayıplama değil bu – ya da bu ayıplamayı bana, benim yurttaşlarıma ve benzerlerimizin çoğuna da yöneltebilirsiniz; ama bana öyle geliyor ki belirli koşullarda, özellikle de savaş sırasında bu “açlık”, dedemi, aldığı kararlar da önemli hatalara sürükledi.

Aşağıda okuyacağınız, Sabeh adında biri tarafından yazılmış mektup, bu düşüncemi doğrulamamı sağlayacak. Bu mektupta anlatılan olay, yukarıda sözünü ettiğim olayla benzerlikler gösteriyor, çünkü söz konusu olan yine, Büyük Savaş sırasında dedeme önerilen bir araziyle ilgili. Adı geçen mülk, genç varislere aitti, mektubu yazan kişi de kendini onların bir kuzeni olarak tanıtıyordu, – ama şurası da gerçek ki bizim köylerimizde, ya bu taraftan ya karşı taraftan herkes birbirinin yeğeni oluyordu.

Dolayısıyla, adı geçen yeğen arazi için bir fiyat saptamıştı, Butros da ona, bu fiyatı çok yüksek bulduğunu söylemişti. Buysa ona şu kırıcı ve batıcı yanıtın verilmesine yol açmıştı:

Saygıdeğer yeğenimiz hoca Butros'a,

Üstüme düşen selamı gönderdikten sonra, yanıtınızın elime ulaştığını, açıklamanızı anladığınızı, sağlığınızın yerinde olduğunu öğrendiğime memnun olduğumu ama amcamız Gandur'un mirasıyla ilgili yanıtınıza memnun olmadığını bildireyim, çünkü ben size, içinde bulunduğumuz durumu açıklıkla yazmış, uzun tartışmalarla yitirecek zamanınızın olmadığını altını çizmiştim. Bu yüzden, yanıtınızın açık olması, 'alıyorum', ya da 'almıyorum' demeniz gerekirdi. Büyüük bir insan olduğunuzun farkında olduğumdan, bu zavallı çocukların elindeki mülkün fiyatını kırmayı düşündüğünüze inanmak istemiyorum. Bu durumda, bize bu arazi için ne fiyat önerdiğinizi lütfen açıkça yazın! Vereceğiniz fiyat bizim için uygun olursa, bizimkilerden biri, satışı bitirmek için, elinde vekâletname ile size gelecek, yoksa bu çocuklar için başka bir çözümleri bulmanız gerekecek.

İşte bu yüzden, bize bu konuda çok çabuk yanıt vermeniz gerekiyor, elbette, değerli sağlığınız konusunda da bizi aydınlatarak...

Dedem, mektubu gönderenin kendisine yönelttiği ince alayın farkına vardı mı? Pek sanmıyorum. Ne var ki bu mektubu ve yine aynı kişinin altı ay sonra, 12 Kasım 1918'de yazdığı mektubu saklama inceliğini göstermiş. Bu arada satış yapıla-

mamuş, araziyi inceleyen bir bilirkişi de mülkün, Butros'a önerilen fiyatın dörtte biri ettiğine karar vermişti. Sabeh, sonraki mektubunda dedemi, bilirkişiyi etkilemekle, mülkün değerini düşürmekle ve böylelikle onun bir başka kişiye satılmasını engellemekle suçluyor.

Bu zavallıların aleyhine bir kazanç sağlamayı düşündüğünüüz doğruysa, şunu bilin ki onlar zayıf, sefil, konumunuz dolayısıyla kendileriyle uğraşmamanız gereken kiniselerdir. Arkanızdan, bu kadar çaresiz bir rakibe yüklenecek kadar alçaldığınızın söylenmesi sizin için utanç verici olur. Bu yüzden, yazın ve bilimi dünyasında kendisine böylesine saygı duyulan büyük öğretmen ve ünlü bilgin olan sizden, Davut peygamberi düşünmenizi, zavallının koyununa göz dikmemenizi rica ediyorum. Siz daha çok, size karşı kendini koruyabilecek güçte olanlarla boy ölçüşün...

Mektupta daha bir sürü acı alay yer alıyor ki, okuyan saygıdeğer kişinin bunları kalbine saplanmış birer bıçak gibi hissetmiş olması gerekiyor.

Bu iş uzun süre sürüklenip gidecekti, çünkü Butros'un bir dostu iki yıl sonra ona yazdığı mektupta, rakiplerinin bu uyuşmazlık konusunda kendi lehlerine karar çıkartmak için bir yargıca yedi Mısır lirası verdiklerini söylüyor. İmzası açık seçik okunamayan bu dost, bu anlaşmazlığı dostça çözmeyip işi mahkemelere kadar götürdüğü için dedeme sitem ediyor.

Sonuç olarak, çok sevgili dostum –mektup 29 Eylül tarihini taşıyor–, sana sabırlı olmanı öneriyorum, yakında yağacak yağmurların yazın tozunu bastıracağını düşünüyor ve yalnızca seni değil, ilkeyi bütünüyle kaplayan bu pis kokuyu ortadan kaldıracak konusundaki ümidimi koruyorum...

Butros bu davada haklı mı, yoksa haksız mıydı? İşin temelinde, bu konuda karar vermemi sağlayacak öğelerin tümünün

elimin altında olmadığı kesin. Buna karşılık, içtenlikle emin olduğum bir şey varsa, o da kendini bu bataklıklara sürükleyecek biçimde hareket etmiş olmakta haksız, yüz kez haksız olduğu. Evet, bu kanıyı koltuğumda oturmuş, kendime yurt olarak seçtiğim ülkenin bana sağladığı huzur içinde ileri sürüyorum elbette; oysa o, Büyük Savaş sırasında, yaşamda kalabilmek, okulunu yürütmek, güneşin altında yerini alabilmek için her an savaşım verme gerçeğine göğüs germek zorundaydı – oysa, sonuçta bunu hiç başaramadı.

Ne var ki ona karşı bağışlayıcı olmak, ona acıma yanlışlığına düşmek de istemiyorum. Kendi adıma duyduğum suçluluk duygusunun beni, onun kusurlarını hasır altı etmeye itmesini de istemem. Onun anısına, gerçeği ortaya koymak da benim görevim. Gerçek, benim onun sırtına yüklediğim bir yargı değil, bu onun karmaşık ruhuna bir saygı duruşu, karanlıkları yırtıp aydınlığa kavuşmak isteyen bir insanın ateşle oynamasının ifadesi.

Savaş sırasında herkes açlıktan kırılırken ve her gün binlerce insan ölürken, dedem ihtiyaç içinde olmaktan uzaktı; çolukunu çocuğunu beslemeye yetecek miktarın üstünde tahılı vardı, biraz da parası, daha iyi günleri beklemeye ve okulunu açık tutmaya yetecek kadar... Bu, çelişkili olarak, pek de özlem duyulacak bir durum değildi; daha önce, sırası geldiğinde bunu söylemiştim. Çünkü insanlar, Butros'un kendilerinden daha ileri görüşlü olduğu için bu felaketten paçayı sıyırdığına inanmak istemiyordu; ailenin mülklerini yirmi yıldır titizlikle yönettiği, tahılla, hasatla ilgilendiği için onlardan biraz daha fazla parası olduğuna inanmaya niyetleri yoktu – oysa o, ailesinin küçük, küçücük servetini yönetebilmek amacıyla muhasebe öğrenimi bile görmüş, diploma almıştı. İnsanlar, Butros'un bunu o kıtlık yıllarında, mülkünü yalnızca kendilerinden daha iyi yönettiği için başardığına inanmak istemiyordu. Ona tuzu kuru, ayrıcalıklı bir insan gözüyle bakıyorlardı; dolayısıyla da fırsatçının tekiydi, bu kesindi.

Savaş sırasında, biri gelip satın alması için ona arazi önerdiğinde, o da önerilen fiyatı çok yüksek bulup bilirkişi raporu istediğinde, insanlar ona ters ters bakıyor, arkasından verip ve-

riştiriyor, onu leş kargası gibi davranmakla suçluyordu. Oysa o, bunu yapmakla doğal bir davranışta bulunduğuna inanıyor ve gelen bilirkişi, etki altında kalmadan ya da hile yapmaya zorlanmadan ona hak vermiş oluyordu. Başka türlü nasıl davranılabilirdi ki? Ülkenin tümü satılığa çıkarılmıştı ama kimse ne almak istiyor, ne de alabiliyordu; insanların, mülkünü paraya dönüştüremediği için her gün açlıktan öldüğü görülyordu; bu durumda, fiyatlar kaçınılmaz olarak en düşük düzeydeydi, bir alıcı çıktığında da bu kişi, kendine en avantajlı koşulları sağlamakta bir sakınca görmüyordu. Hatta Butros, kendine ayırdığı rezervin bir bölümünden vazgeçip hiç kimsenin almadığı, o an için kendi işine de hiç mi hiç yaramayan bir mülkü satın almakla başkalarına hizmet ettiği duygusu içinde olmalıydı; öte yandan, yapılan sözleşme kimsenin gözüne aslan payını kapan, aşırı, iğrenç bir sözleşme gibi görünemezdi; en azından o anda, hiç olmazsa savaş sona erip fiyatlar yeniden yükseldiğinde ve insanlar, mülklerini yok pahasına elden çıkardıklarını düşünmeye başladıklarında.

Butros'un tedbirde kusur ettiğine kuşku yok. O çatışma yıllarında, önüne ne çıkarsa almaktan kaçınması gerekirdi. Ama şurada bir incirliğe, öte yanda bir çamlığa, hatta bir tepe yamacına sahip olma tutkusu belki ağır basıyordu. Belki de aklının bir köşesinde, Cebrail'in Amerika'da elde ettiği 'maddi' başarının bir benzerine orada, memlekette ulaşmak yatıyordu... İşin bu yanı böyle ama tutarlı ve tutkulu bir insandan söz ettiğimize göre, bu konuda en saygıdeğer olasılığı da göz ardı etmememiz gerekir, yani darda kalmış, ellerindeki toprağı satamazlarsa açlıktan ölecek duruma düşmüş ailelere içtenlikle yardım etmek istemiş de olabilir. Onun kolayca anlayamadığı şey, bu tutumunun başkalarınca yüz kızartıcı bir davranış olarak değerlendirilebileceği oldu belki de.

Aynı dönemde yaptığı bir başka değerlendirme hatası da ödünç para vermek oldu. Bu paranın, tefecilik sayılacak kadar yüksek faizle verildiğini hiç kimse ileri sürmedi, hatta hiç faizsiz para verdiği bile oldu. Ne var ki bu konuda bazı söylentilerin ortaya çıkmasını önlemeye de olanak yok; borç verenle

borçlu arasındaki insani ilişkileri saydam tutmak çok zordur. O yıllardaki yazışmaları karıştırdığımda, savaş sırasında köydeki birçok insanın yaşamını Butros'un parasıyla sürdürebildiğini keşfettim; bunların arasında erkek kardeşleri, yeğenleri, kayın-pederi Halil ve birkaç kişi daha var... Herkesin sıfırı tüketip yıkıldığı bir dönemde dedem, terslik bu ya, kendini çok ayrıcalıklı bir durumda buldu, bunun, çevresindekilerin ona hınç duymasına, düşmanlık beslemesine yol açtığını düşünüyorum.

Burada da ikilem var. Ne yapması gerekirdi? Çok büyük bir serveti varsa, bunu çevresinde geçim zorluğu çeken herkesle, büyük ailemizle paylaşmış olduğunu ve tüm köyün onun bu cömertliği sayesinde yaşayabilmiş olduğunu duymak hoşuma giderdi. Ne var ki onun ikilemi kesinlikle bu değildi, çünkü onun serveti önemsizdi, yalnızca köylülerin gözünde büyüktü ve onu zengin biri kılmıyordu; bunu doğrulamak için, yaşadığı eve, çocuklarının giyimine kuşamına bakmak yeterli... Hayır, doğrusunu söylemek gerekirse, zengin değildi, küçük bir birikimi vardı, onu da gözlerden uzak tutsa iyi ederdi. Oysa o bir başka yol, kendi gözüne daha ahlaklı, daha adaletli görünen bir yol seçti: Onu, parası olmayanlara borç olarak dağıtmak, savaş bittiğinde de geri almak.

Peki, o kıtlık yıllarında, dürüst anlaşıma ile usulsüz anlaşımayı birbirinden ayıran çizginin nereden geçtiğini kim söyleyebilir? Bu konu uzun uzun tartışılabilir. Kesin olan, bu durumun Butros'un imajını soldurduğu, onu da yaralamış olduğudur.

Aile arşivinde, o zor yılları kâğıt üstünde saptamak için çekilmiş gibi, Butros'u, Nâzire'yi ve ilk dört çocuklarını gösteren bir fotoğraf var. En küçüğünün yaşına bakılacak olursa, o fotoğrafın 1921 yılı baharında ya da belki yazında çekildiği düşünülebilir. Dedem ancak 53 yaşındaydı ama yaşlı bir insanı andırıyor, yüzünde zorlama ve umutsuz bir gülümseme var, kafasının içinde, henüz düş kurmaya başlamış çocuklarının siyah, zeytuni gözlerine kadar yansıyan kaygılar taşıyor. Hepsinin üstünde aynı kareli kumaştan dikilmiş giysiler var, henüz değiller ama yetim çocukları andırıyorlar, arkalarında eski bir duvar ve köydeki bir ağacın çıplak gövdesi var. Yaşa-

mın onlara neler getireceğini bilmiyorlar oysa ben bugün, burukluk içinde de olsa, bunu biliyorum. Kim önce öldü? Kim göç etti? Kim kaldı?

Onlardan bugün yalnızca biri hayatta, resimde neşeli görünen tek kişi. Amcalarımın en büyüğü, hep uzakta, Yeni-İngiltere’de sonu gelmez emekliliğini yaşıyor.

Babaannem o sırada hamileydi. Resimde bu belli belirsiz farkediliyor ama ben bunu tarihlerden biliyorum. 1921 yılının aralığında doğuracaktı ve dedem daha o zamandan, çocuğuna koyacağı adı seçmişti: Adı “Kamal” olacaktı, Atatürk’ün onuruna.

Dedem o yıl Kemal Atatürk için neden yanıp tutuşuyordu? Bunu, yazışmalarının hiçbir yerinde açıklamıyor ama nedenini sezmek benim için güç değil. O ki, öteden beri Doğu'nun altüst oluşunu görmeyi düşlüyordu, o ki, yaşamını geçmişe hayranlığa karşı, geleneklerin boğucu ağırlığına karşı ve giyime kuşama varıncaya kadar modernliğe ulaşmak için savaşmakla geçirmişti, savaş sonrasında Türkiye'de olup bitene duyarsız kalmazdı: Selanik'te doğan, orada eğitim gören, oranın "Aydınlanma"sı ile beslenen bir Osmanlı subayı, eski düzeni yıkacağını, İmparatorluk'tan geriye kalanı, gerekirse zorla, yeni yüzyıla sokacağını ilan ediyordu.

Bana öyle geliyor ki dedemin, Kemalist girişimin bu güçlü yanından hoşlanmamasına olanak yoktu. Kendi babasının –sarımlarım en başta köy papazı Malatıyus için– kaleme aldığı, babamın da bana sık sık yerel şive ile yinelediği şu dizeler hâlâ belleğimde duruyor. O dizeleri şöyle ifade edebilirim:

*Kunduracının bıçağı biçebilseydi onları,
Biçebilseydi tepeden tırnağa!*

Bu iğnelemeyi buraya alıyorum, çünkü bu sözler bana, Atatürk'ün yobaz din adamlarının sakallarını nasıl otoriterce kestğini anımsatıyor, – iki yüzyıl önce Büyük Petro'nun, Papaların sakalını kesişi gibi. 1921 yılında henüz gerçekleşmiş bir şey yoktu ama Türkiye'nin yeni önderinin laik ve yenilikçi dü-

şünceleri daha o zamandan belli olmuştu ve Butros'un, hem düşünce, hem mizaç olarak kendine çok yakın bulduğu bu insana duyduğu hayranlık beni şaşırtmıyor; hatta, kendi Dağının bundan böyle Türk toprakları içinde yer almadığına üzölmüş olduğundan eminim. Mustafa Kemal, hiç olmazsa tutarlı bir laikti, kendi ölkelerinde Devlet ile Kilise'yi birbirinden ayıran, bize gelince, köy papazının okuluna para desteğı sağılayan o Fransızlar gibi değildi.

Kahraman ile hayranı arasında bazı tutum farkları da yok değildi – bunlardan birini, başlık konusundaki ayrılığı farketmiştim; Atatürk, fesle sarığın yerine Avrupalılara özgü şapkayı koymak istiyor, bunun öncölüğünü kendisi yapıyordu; oysa Butros başı açık dolaşmayı, böylelikle de Doğulu geleneklere baş eğenlerle Batılılara öykünenlerin arasına mesafe koymayı yeğliyordu. Ne var ki bu fark, gerçek olmaktan çok, görünüşte var olan bir farktı: Dedem, Doğuluların Batılları örnek almasını çok istiyordu, onun eleştirileri daha çok, Öteki'ni, onun ileri oluşunun derin nedenlerini anlamaya çalışmadan maymun gibi taklit edenlere yönelikti; Atatürk'e gelince, Batılılara hayran olmakla birlikte, yeri geldiğinde onlara kafa tutabiliyordu.

Gerçekten de 1921 yılında, Türkiye'yi işgal etmiş Avrupa ordularına karşı zafer üstüne zafer kazanmıştı. Ekim ayında da Fransızların, kendi hükümetini tanımalarını ve ordularını ölkesinden geri çekmelerini sağlamıştı. Dedem, işte toprakları ve kafaları özgür kılan bu kişiye duyduğu hayranlık yüzünden, çocuğuna onun adını vermek, ona Arapların söylediğı biçimiyle "Kamal" demek istiyordu.

Ayrıca, bu kararını önceden bildirmekte de sakınca görmemişti. Bu, gericilik ve gelenekçilik yanlılarına, onun Evrensel Okul'una karşı olanlara, General Gouraud ile Mösyö Trabaud'ya ve ona savaş açmış olanların, karaçalanların ya da yardım etmekten kaçanların tümüne karşı bir meydan okumaydı...

Beklenen bebek 9 Aralık 1921'de doğdu. Butros o gün Beyrut'a hareket ediyordu. Birkaç gün sonra köye geri döndüğünde, insanlar arkasından dedikodu yapıyor, bıyık altından gülüyor, alay ediyorlardı... Nâzire'den başlayarak, yakınlarına ge-

lince, hepsi zor durumdaydı. Ne yazık ki Butros verdiği sözü yerine getiremeyecekti, Tanrı başka türlü karar vermişti, çocuğa Atatürk'ün önadı konamazdı – çünkü bir kızı olmuştu!

Dedem, kaşlarını çatı ve hiçbir şey söylemedi. Odanın bir köşesinde, karısının yatmakta olduğu yataktan iki adım uzakta duran yazı masasına gidip oturdu; karısı da eliyle herkesin odadan çıkmasını işaret etti; büyükler küçükleri alıp dışarı çıktı. Odada yalnızca anne, baba ve yeni doğan çocuk kaldı – üçünün de sesi çıkmıyordu.

Butros, uzun uzun düşündükten sonra, Nâzire'ye bakıp şunları söyledi:

— Ee ne yapalım? Bir kızımız var, ne olacak yani? Ben onun adını yine de Kamal koyacağım! Bir erkek adıysa, ne olmuş? Ne farkeder? Bu beni kararımdan vazgeçiremez!

Babaannem onu bu kararından vazgeçirmeye çalıştı mı, bu bilinmiyor. Öyle yaptığını düşünüyorum. Bu adı bir kızın taşımasının zor olacağını yüreklilikle ona açıklamaya çalıştığını düşünüyorum. Ama o her zaman olduğu gibi inat etmiş, karısı da her zaman olduğu gibi sonunda ona boyun eğmiştir.

Sonraki günlerde, aileden başka kişilerin de onu bu konuda ikna etmeye çalıştıklarını düşünüyorum... Boşuna çaba! Dedem o yapıda bir insandı ki, biri çıkıp da ona aklın ve sağduyunun yolunu göstermeye kalktığında bu, onun kendine söylenlere karşı çıkması için güçlü bir uyarı oluyordu. Kızına, yani halama Atatürk'ün önadı verildi.

Kamal – ondan söz etmek için bu anı bekliyordum. Önceki bölümlerde ondan birçok kez, kimi zaman tırnak içinde, kimi zaman tırnaksız söz ettim ama gerçek adını kullanmak için, adının öyküsünün anlatıldığı bu anı beklemeye özen gösterdim. Oysa o, kocasıyla birlikte ilk sayfalarda yer alıyor, çünkü bu kitap öncelikle ona adandı.

Dedem, büyükamcam Cebail, hısımlarımız ve başlangıçlarımız hakkında bir araştırma yapmaya karar verir vermez, yüzümü döndüğüm, içdünyasına yöneldiğim kişi o oldu. Duyarlılık gerektiren bu yolculuğu yapabilmem için, hem bana, hem

o döneme yakın, bana o dönemin kişilerini ve duygularını kesin ayrıntılarıyla, doğru olarak betimleyebilecek, geçmişle ilgili anlatılabilir ya da anlatılamaz olan şeylere ilişkin yol gösterecek bir rehberin eksikliğini duyuyordum. Bugün artık hayatta olmayanların hepsinin adına benim yanımda bulunacak bir rehber. Ondan heyecanla, minnetle ve hüzünle söz ediyorum, çünkü bu yolculuk sırasında o da çok erken öldü.

Son zamanlarda, anında yerine ulaşan postanın getirdiği kolaylıkla çoğu kez birbirimize uzun mektuplar yazıyorduk. Ben Fransızca, o İngilizce, aynı zamanda hem zarif, hem açık ve seçik bir İngilizce ile. Bana anlatılan ya da didiklediğim belgelerden çıkardığım bir olayla ilgili sorular sorduğumda, ona, onun değerlendirmesine gözümlü kapalı güvenebileceğimi biliyordum. *"Olayın bu yorumu bana kuşkululu görünüyor", "Bu anlatı, benim daha önce duyduklarımınla uyuyor; bu, gerçeğe en yakın olan anlatış biçimi gibi geliyor bana"* ya da *"Ben bu olayı başka türlü biliyorum, hem de ilgili kişinin kendi ağzından duydum..."* ya da *"On üç yaşındayken, Alis'in babaannemin kulağına, Cebrail'in ölümünün bir kaza olmadığını söylediğini duydum – I overheard"*... Yaptığı kesin değerlendirmeler kimi zaman bana dedikoduları anlatmasını da –bunu eğitici buluyorsa– engellemiyordu; ne var ki bunları, hiçbir karışıklığa meydan vermemek için ayrıca içinde *"(hearsay)"* aktarıyordu.

Kendi doğumuyla ve önadıyla ilgili anlatılar, kısmen bu ikinci ulama, "kulağa çalınanlar" ulamına giriyor. Ama yalnızca bir bölümüyle. Atatürk'le ilgili her şey, dedemin ona duyduğu hayranlık, evladına onun adını vermek konusunda gösterdiği kesin kararlılık, bütünüyle doğru; buna karşılık, dedemin odanın içinde söyledikleri, ilk ağızdan değil. Söylenenlerin tek tanığı olan karısı Nâzire'nin, onun sözlerini olduğu gibi aktarmadığına kuşku yok. Neden? Çünkü babaannem, boş bulunup da bu tür itirafları hiç yapmazdı. Ne kızına, ne de kim olursa olsun bir başkasına. Zaten bunu ona sormaya kimse cüret edememiştir. Presbiteryen vaizcinin kızı, Sofiya'nın ağzı sıkı kızı, kendisine yaklaşanların saygısız davranmasına asla izin vermezdi; onların uluorta konuşmasına meydan vermez, hatta içlerine korku salardı. Ama bu, onu ileri yaşında, yumuşamış, se-

vecen haliyle tanımış olan bizler, yani torunları için geçerli değildi; kaldı ki onu daha önce tanımış olanlar yanına besmeleyle yaklaşırdı, kendi çocukları bile ona baş eğdi. Öte yandan da onu severlerdi kuşkusuz, ama öncelikle ondan korkarlardı; onunla çocuklar arasında, ileri geri konuşmak söz konusu olamazdı. Aşırı sevgi gösterileri de. Size daha önce, annesine, onun kendisini neden öteki annelerin öptüğü gibi hiç öpmediğini soran, annesinin de ona yanıt olarak, onu yalnızca uyurken öptüğünü söylediği küçük kızın öyküsünü anlatma fırsatını bulmuştum. O küçük kız Kamal'dı işte, başkası değil.

Burada babaannemi anmamın kesin bir nedeni var. Sonsuz sakıncılarla yaklaştığım bir neden. Atalarımın aynı çamurdan yoğrulduğum için, bende de aynı sıkılganlıklar, aynı suskunluk ve onurluluk kültürü var. Bu yüzden, bir süredir içimi kemiren, hayatta olanların da bana büyük bir ağız sıkılık içinde söz ettiği bu konuya yaklaşmak benim için hiç de kolay değil. Nâzire gibi güçlü, katı, dediği dedik, sağduyulu kişiliği olan bir insan, nasıl oluyordu da kaprisli, kıskırtıcı ve durduğu yerde duramayan bir kocayla birlikte olabiliyordu? Sonunda kendime verdiğim yanıt şu oldu: Aynı çatı altında uzun süre kalmıyorlardı.

Bunun ilk işareti bana uzun süre önce babamdan geldi, ama ben buna kulak asmadım. Çocukluğumda, günün birinde annemi ve babamı kaybetme düşüncesi beni dehşete düşürürdü, özellikle onun da kendi babasını çocukken kaybettiğini öğrendikten sonra, bana kırılğan, dayanıksız, tehlike içindeymiş gibi görünen babamı düşündüğümde. O dönemde araştırma falan yapmıyordum, yazmayı düşünmüyordum elbette; yalnızca bunalımlarımı bastırmaya çalışıyordum. Bu yüzden babama, "ceddi Butros"a ilişkin bir sürü soru sordum, o da beni sabırla yanıtladı, sonra şunu ekledi:

— Olup biteni, bana anlattıkları biçimiyle aktarıyorum sana, çünkü ben dedeni çok fazla tanıyamadım. O Beyrut'ta çalışıyordu, biz de köyde kalıyorduk.

— Akşamları eve dönmüyor muydu?

— O dönemde, biliyorsun, yol iz yoktu, otomobiller de sayılıydı...

O anda, bu söylediklerinde bir olağandışılık görmemiştim. Çocukluğum boyunca her yaz, annem, kız kardeşlerim ve ben, köye gidiyorduk. Babam da geliyordu ama bu arada işini de bırakmıyordu; her sabah, Beyrut'a, gazeteye "inmeyi" sürdürüyor, akşama doğru da yeniden köye "çıkıyordu". Dağ'ın öte yamacına varır varmaz, arabasının kornasını kendine özgü biçimde çalıyor, biz de onu, Tabakhane denen yerde karşılamak üzere yola koşuyorduk. Bu bizim için her günkü törendi. Ama yalnızca yazın, üç ay boyunca sürüyordu. Yılın geriye kalan dokuz ayında, hepimiz başkentte bir arada oluyorduk.

Herkes onun köyde, terkedilmiş yapılarını sık sık görmeye gittiğim "okulumuz"un müdürü olduğunu söylediğine göre, dedem nasıl oluyordu da Beyrut'ta çalışıyordu, bunu babama hiç sormamış olmam bugün beni şaşırtıyor.

Uzun yıllar sonra, bu konuda elime bir başka işaret daha geçti. Bu bilgiyi de babamdan edindim ama bu kez onun kendi babasıyla ilgili yazdığı bir yazıdan - bu, bildiğim kadarıyla, ona ilişkin yazdığı tek yazıydı. O yazıyı onun ellinci ölüm yıldönümünde kaleme almıştı; Butros, ölüm yıldönümleri kutlanan ünlü bir insan olduğu için değil, oğlu, bu fırsattan yararlanıp onu biraz gün yüzüne çıkarmak istediği için. Büyük bir gazetenin yazın ekinde yarım sayfalık bir yer kaplayan yazı, babamın, ona ilişkin yalnızca karışık anıları olduğundan, sözünü ettiği insanı gerektiği gibi betimleyemediği için özür dileyen bir girişle başlıyordu:

Öldüğünde ben çok küçüktüm, son yıllarda da onu çok seyrekle görüyordum, çünkü Beyrut'ta çalışıyordu...

O yazıyı, babamın kitaplığının altındaki bir çekmecenin içinde, daha başka bir sürü kâğıdın arasında buldum. Bulduğumda, o da, babaannem de hayatta değildi ama henüz hayatta olan ve o konuda sorular sorabileceğim değerli tanıklar vardı - özellikle Kamal. Kamal, bana birkaç gün sonra şu yanıtı gönderdi:

Dedenin yaşamının son yıllarında Beyrut'ta sürekli bir işi olup olmadığına ilişkin sorduğun soru üstüne, o dönemi hâlâ anımsayabilecek üç dört kişiye sorular sorup, sana aşağıda olduğu gibi aktardığımı bazı bilgiler edindim: Meşralı'taki okulun bundan böyle iyi yürüdüğünden, kendi yokluğunda büyük öğrencilerin küçüklerle gerektiği gibi ilgilendiğinden emin olduktan sonra, Beyrut'ta, adını "Bilgi ve İş Edinme Bürosu" koyduğu, özel dersler düzenleyen...

Mektubu kaleme alan kişi, işin içine kendi kuşkularını katmadan, bu açıklama ile arasına mesafe koyup, anlatılanları bu bilgiyi sağlayanlara mal ediyordu (bu kişilerin adlarını da mektubun bir başka yerinde tek tek sayıyordu). Gerçekten de bu açıklama biraz kapalıydı: Butros zorunlu olarak bir süre Halep'te kaldığında, ileri sürülen bir sürü kaygıyı gözlemleme fırsatını bulduğumuz; papaz Malatıyus'un sürekli saldırıları karşısında, okulunun etkinliğini sürdürme konusunda karşı karşıya kaldığı zorlukları bildiğimiz düşünülürse, kendini köyün dışında yeni bir girişim peşinde koşacak kadar güçlü hissettiğini, çünkü on yaşındaki çocukların artık altı yaşındaki çocuklarla ilgilendiğini bildiğini okumak, insanı yalnızca gülümsetiyor!

Ve karısının eteğinde beş çocuk varken, yakında da altıncıyı doğuracakken.

Kafamı neyin kurcaladığını bilen Kamal, mektubun ilerideki satırlarında şu bilgiyi ekleme inceliğini gösteriyor.

Deden Beyrut'ta, Abu-Samra'larda kalıyordu, buysa onlarla bizim sıkı ilişki içinde olduğumuzu gösteriyor; ben bile, annemle birlikte ilk kez kente gittiğimde onlarda kalmıştım... Oğulları daha sonra, okulumuzun en önemli öğretmenlerinden biri olan Saralı'la evlenecekti...

Mesaj alınmıştı: Dedem aile ocağını ikili bir yaşam sürdürmek için terketmemişti. Ama evden uzaklaşmak istediği de açıktı. Belki de yuvasından ve okulundan değil -yine de bira-

zıyla öyle!–, özellikle köyden ve köylülerden. Arazilerle, ödünç verilen paralarla ilgili bütün o boğuşmalar yüzünden, çocuklarını vaftiz ettirmeyi reddetmesi yüzünden; bütün o sert eleştiriler, komşularıyla, yeğenleriyle mahkemelik olmaları yüzünden; köy papazını bir yana koyduğumuz halde...

Butros aslında tükenmişti, iğrenmişti; soluk almak zorundaydı, başka şeylerle uğraşmaya gerek duyuyordu. Bekârlık güdüleri ağır basmıştı...

1922 yılı, dedemin öfkesini yumuşatacak hiçbir şey getirmedi. Fransa, Doğu'da kazandığı yeni topraklarına yeni bir yüksek komiser atadı: Maxime Weygand. Bu kişi daha o zamandan ünlü bir general, koyu bir Katolik'ti. Butros, ona yazma zahmetine bile katlanmadı. Gouraud yönetimdeyken, gerçekleştirdiği eylemlerin hümanist görüşle bağdaşmadığını ona kanıtlamayı deneyebilirdi; yerine gelenin zamanındaysa, ne yazık ki dedem için hiçbir çelişki söz konusu değildi: Weygand işe başlar başlamaz, dinsel eğitimi destekleme niyetini açığa vurdu.

Aile arşivinde, o yıl yazdığı dizelerde, din adamlarına karşı kullandığı dilin bir kat daha şiddetlendiği görülüyor.

*Dürüst insan kılığına girmiş şeytan bunlar
Ya da isterseniz, kuyruksuz şeytanlar, diyelim
Ne var ki bunların kuyrukları suratlarında bitmiş
Kuyruktan farkı yok sakallarının, Tanrı ateşe versin on-
ları!*

Tüm yaşamı boyunca, hatta ölümüne kadar yüksek rütbeli papazlara özgü etkileyici bir sakalı olmuş Theodoros'un, kardeşinin bu dizelerinden inşallah hiç haberi olmamıştır.

Ne de şu dizelerden:

*Kim diyecek Cizvitlere şimdi
Koyun emanet edilmiş kurt olduklarını?*

Kötülük, tüm kötülük, "aşk" sözcüğünün ardına gizleniyor

Genelevlerde herkesin ağzında dolaşan o sözcükte.

Butros'u, İsa'nın Müritleri'ne böylesine saldırmaya hangi olaylar itmişti, bunu asla bilemeyeceğim. Kesin olan şu ki, bu tarikat, Fransız mandası döneminde, Lübnan'daki eğitimde önemli bir rol oynuyordu, buysa, dedemin işine gelen bir rol değildi elbette. Ne var ki, olasılıkla onu daha doğrudan etkileyen belirli bir olay meydana gelmişti. Örneğin Cizvitler, papaz Malatıyus'un okuluna şu ya da bu desteği sağlamış, öyle ya da böyle, onun eğitimine güvence vermişlerdi... Bu konuda elle tutulur hiçbir kanıt yok elimde, ne var ki böylesi akla yatkın, bu da Butros'un ateşinin neden başına vurduğunu açıklıyor.

Burada iki paragraf arasında, onun yetiştirdiği birçok "koyun"un günün birinde kendilerini Cizvit "kurtları"nın sultanı altında bulduğunu söylersem, dedemi daha da öfkeliendirmiş olur muyum, dersiniz? Ne mutlu ona ki, bunları görmeden önceki dünyaya gitti; Tanrı ruhuna huzur versin!

Bu kısa ayrıcalık kapattıktan sonra, konu dışı bir başka soruna geçiyorum, daha da kısa, ama bana göre bir anlaşmazlığı aydınlatmak için gerekli.

Gerçekten de Butros'un Kilise karşıtı, şiddet içeren sözlerini art arda birçok kez alıntılıdım. Onun aile içinde yarattığı izlenimin yumuşadığını, gevşediğini, eriyip gittiğini görmek beni üzdüğü için bunun üstünde durmak istiyordum... Başkaldıran biriydi o ve ben kendi başlangıcımı o başkaldırının yıkıntıları arasında arıyorum, onun başkaldırısının beni daha iyi anlatacağını düşünüyorum, ben o başkaldırıdan çıktım. Ne var ki, bir çarpıtmanın yerine bir başkasını koymak da istemiyorum. Bu Kilise karşıtı bir avuç öfkeli dizeye karşılık, onun başka anlamlara çekilebilecek yüzlerce –evet, yüzlerce– dizeyi de kaleme aldığını es geçerse, böyle yapmış olurum.

Böylece, Butros'un sakladığı en eski defterlerin ilk sayfala-

rından başlayarak örneğin Yunan-Katolik patriği I. Gregorios'u onurlandırmak için kaleme alınmış bir övgü şiiri ile 1892'de –o sıralarda dedem hâlâ Amerikan misyoner okulundaydı– yazılmış ve yine aynı kişiye adanmış bir şiire rastlıyoruz. 1898'de, Beyrut'ta, seçilmesi dolayısıyla yeni Yunan-Katolik patriği IV. Butros onuruna bir kitap yayımlanıyor; bu kitapta Theodoros'un bir buçuk sayfa uzunluğunda bir şiirini görüyoruz, ne var ki kitapta Butros'un da bir şiiri var; öteki şiir gibi aşırı övgüyle dolu, tam üç sayfa.

Dedemin defterlerinde, göz attığınız her yerde patriklere, piskoposlara, Rum manastırı başrahiplerine, "ekonomos"lara, manastır üst düzey görevlilerine, Hazretlere, Kutsal Kişilere, Saygıdeğer Kişilere... rastlıyorsunuz. Bunların kimi Katolik-Rum, kimi Ortodoks-Rum, kimi de Maruni ya da Protestan.

Bu, kendi yurttaşları yaptığında çok kınadığı o ikili dili Butros'un da kullandığını mı gösteriyor? Bana öyle geliyor ki bu düşünceyi ileri sürmek haksızlık olur. Çocuklarını vaftiz ettirmeyi reddeden, böylelikle de cemaatinin ve ailesinin kendisine bütünüyle sırtını dönme tehlikesini göze alan bir insanı ikili oynamakla suçlamak mantıklı olmaz. Onun tutarlı, inceden inceye düşünülmüş, ince ayrımlarla dolu bir çizgisi var; bunun kendisine getireceği acıları göze almış, bu yüzden de saygıyı hak ediyor: Süt çocuklarına bir din dayatmamak, onların dinlerini kendi başlarına seçecek yaşa gelmelerini beklemek gerektiğini ileri sürdüğünde, kafasındaki düşünceyi tam olarak aktarmış oluyor, böyle olduğunu da zaten kanıtlamış; bu düşünceye, Hristiyanlığa –ne de genel olarak dine– karşı asla düşmanlık beslemediğini, öğrencilerinin kafasına, cemaatler arasındaki kavgaları bir yana atarak inancın gerçek kavramlarını yerleştirmeyi amaçladığını eklediğinde, düşündüğünü yine tam olarak söylemiş oluyor.

Onun Kilise karşıtlığının sınırlı bir hedefi vardı: Gericilikleri ve bağınazlıkları yüzünden kendi Evrensel Okulu ile uğraşanlar; örneğin köy papazı Malatıyus ve onun eline o silahı verenler. Yalnızca onlar. Onun düşlediği şey, dini, hatta Kiliseleri yıkmak değildi; günün birinde özgür bir ülkede, özgür erkeklerle özgür kadınların, hatta özgür çocukların arasında, keyfi davra-

nışların değil, yasaların egemen olduğu, bozulmuş değil, aydınlık yöneticilerin yönettiği, hangi mesleği seçmiş olursa olsun, yurttaşlara eğitim, gönenç, inanç özgürlüğü ve şans eşitliği sağlayan, onları başka yerlere göç etmek zorunda bırakmayan bir ülkede yaşamayı düşünüyordu. Haklı ama ulaşılması olanaksız bir düştü bu; ne var ki o bu düşün peşinden son gününe kadar inatla gidecekti. Ve bu düş onu çoğu kez hüzne, öfkeye, umutsuzluğa boğacaktı.

*Her şeyin boş ve yüzeysel olduğu bir ülkede, defterler ve mürekkep hokkaları arasında geçirdiğim bunca yılı düşün-
dükçe üzülüyorum!*

Bacanağı Şükrü'ye yazdığı bir mektubun bu bölümünü yeniden alıntılamanın nedeni, onun sık sık yaşadığı ama genelde, gururu ve bir anlamda, taşıdığı sorumluluk yüzünden dile getirmedığı başarısızlık duygusunu açığa vurması. Doğrusunu söylemek gerekirse, yaptığı her şeyden ve "Doğu ülkelerinin" geleceğinden her zaman kuşku duydu; gelişmelerin umutlu olmaya elverdiği durumlarda bile.

Büyük Osmanlı devrimi sırasında olduğu gibi.

Ve eğer, aradan bir siire geçip de ilerlenmiş ulusları yakalayamazsak, bunlar bize insan gözüyle bile bakmayacaklardır artık!

Sonra, biraz daha aşağıda:

Bir sultan tahttan el çekti, yerine öteki geçti, ama hâlâ aynı biçimde işliyor iktidar,

Maymunun iştahlı bir ulusuz biz, tutkuların rüzgârıyla sürüklenir gideriz oradan oraya...

Şu sözleri de yeri geldiğinde alıntılamıştım. Ama aşağıda okuyacağınız, koparılmış bir kâğıdın üstüne kurşunkalemle yazılmış, basitçe "Beyrut, 1923" başlığını taşıyan sözleri değil.

Bezginim

Bizim Doğu ülkelerinin durumunu

Anlatmaktan bıktım artık,

"Ülke" sözcüğünün yerine "musibet"i koyun

"Doğu"nun yerine de "lanet"i,

Ne demek istediğimi anlarsınız.

Bu umutsuz sözler, sürekli olarak boğuşmak zorunda olduğu sıradan musibetlerle açıklanamaz. İçinde çok büyük bir sarsıntı meydana gelmişti. Altından bir türlü kalkamadığı hem ani, hem simgesel bir tragedyaya.

1923'te, Butros'un yeğenlerinden biri, dayısıyla kıyaslamakta herkesin aynı düşünceyi paylaştığı çok zeki, aynı zamanda Evrensel Okul'un öğrencisi olan bir delikanlı, annesine ve babasına aile şirketinde çalışmayı düşünmediğini, edebiyat eğitimi görmek üzere üniversiteye yazılacağını bildirdi. Hatta, belki meydan okumak, belki de gerçekten öyle düşündüğü için, yaşamını şiire adamaya karar verdiğini söyledi.

Bu tasarılar ne annesinin –Butros'un kız kardeşiydi–, ne de babasının hoşuna gitti. Anası olsun, babası olsun, onun daha özentisiz tutkulara yönelmesini yeğlerdi. Bana anlattıklarına göre, gelenekler bakımından ailenin o dalında sözü geçen tek kişi olan babasının ağabeyi buna razı olsaydı, yine de oğullarına baş eğeceklerdi. Oysa o buna şiddetle karşı çıktı; bin bir dereden su getirmeye cüret eden yeğenine şu yanıtı verdi: "Hiçbir yere gitmeyeceksin! Burada çalışacaksın, bizimle birlikte, bizim gibi! Artık erkek oldun, ekmeğini kazanma zamanı geldi." Delikanlının karşılığı şu oldu: "Bundan böyle ekmeğinizi yemeyeceğim!"

Daha önce bir köy söylencesi anlatmıştım: Tanios adlı bir çocuk, eğitimini sürdürme hakkını elde etmek için ailesine karşı açlık grevi yapar; artık ümit kesildiği sırada annesiyle babası onu bir İngiliz papazına emanet eder; bunun üstüne, çocuk yeniden yemek yemeye başlar. Bu söylenceyi aile içinde geçen bir olaydan esinlenip, kendime göre değiştirerek kaleme almıştım elbette.

Şimdi de gerçeği söyleyeyim: O delikanlı öldü. Tamı tamına 28 Temmuz 1923 tarihinde.

Açlık grevine başladığında, annesiyle babası onun, sonunda bundan vazgeçeceğini düşünerek uzlaşmaz bir tutum içine girmişlerdi. Ağzına gerçekten tek bir lokma koymadığını, gidecek zayıfladığını, güçten düştüğünü görünce tutumlarını değiştirmiş, onun tasarılarına artık karşı çıkmayacaklarına söz vermişlerdi. Ne var ki o, yaşama isteği ile ölme isteğini ayıran çizginin öte yanına geçmişti bile.

1914 yılının Ekim ayında doğan, buna göre o dönemde dokuz yaşından biraz küçük olan babam, bana bu dramdan birkaç kez söz etmişti:

— Dün gibi anımsıyorum. Tüm aile, yeğenimi yeniden yemek yemeye razı etmek için, önünde geçit yapıyordu. Ona en çok sevdiği şeyleri uzatıyorlardı; bu, onun kapanan iştahını yeniden açabilirmiş gibi. Yeminler ediyor, vaatlerde bulunuyorlardı... Çevresinde bir sürü insan vardı; ve annesi ağlıyordu. Ama o kimseyi dinlemiyordu.

— Ölünceye kadar ağzına bir şey koymadı mı?

— Bir mum gibi ağır ağır sönmedi. Bir gün, onu bu davranışından vazgeçirme konusunda henüz ümitlerini yitirmedikleri bir sırada, kalbi birden durdu.

Bu kriz ortaya çıktığında Butros Beyrut'ta bulunuyordu. Çocuğun annesiyle babası başlangıçta, çocuklarının kendini kaptırdığı delice heveslerin az da olsa sorumlusu olduğunu, ayrıca aile içinde inadıyla da ünlü olduğundan, onun bu meydana okumasına arka çıkabileceğini düşündüklerinden, Butros'a haber vermek istememişlerdi. Onu ancak, olay tehlikeli bir durum aldığında çağırdılar. Çok geç kalmışlardı. Açlık grevcisi artık kimseyi dinlemek istemiyordu.

Bu dram tüm aileyi üzüntülere boğdu ve uzun süre akıl karıştırdı. Dağ'daki çocukların tümünü sürekli bir travmayla karşı karşıya bırakan büyük kıtlık döneminden hemen sonra, özgürce karar verilmiş, özgürce dayatılmış ve sadece ilkesel nedenler yüzünden meydana gelen bu olay, kuşkulu bir soylulu-

ğun izlerini taşıyordu. Ötekiler Amerika'ya göç ederken, Butros'un yeğeni aynı nedenlerle ölüme göç etmişti: Çevresindeki dünya, çevresindeki topluluklar, onların düşünceleri, inançları, kuşkulu davranışları, bayağı bir kaynaşma içinde oluşları ona dar geliyor; aileler de dar geliyordu, dar ve boğucu. Kaçıp gitmek gerekiyordu!

Dedem, defterlerinden birinde, bu olay nedeniyle onun için, kimi zaman düzyazı, kimi zaman da koşuk olarak dile getirdiği bir övgüye yer ayırmış. Giriş tümcelerinde açlık grevin-den değil, yalnızca "ani ölümden" söz ediyor...

Kullandığı sözlerin her biri bu olayın onu ne kadar etkilediğini, nasıl isyan ettirdiğini ortaya koyuyor; öte yandan, ne kadar suçlu olursa olsun, cehennem azabı yaşamakta olan kız kardeşinin de, bacanağının da, ailenin öteki bireylerinin de üstüne gidemezdi. Cenaze törenleri polemik yapmak, hesaplaşmak, şunun ya da bunun ne kadar dar kafalı olduğunu ortaya koymak için düzenlenmiyordu. Öte yandan, gerçeği olduğu gibi gözler önüne sermek için de kullanılamazdı. Avutmak, yatıştırmak, yüreklere biraz su serpmek için yapılıyordu.

Butros'un ilk sözleri bu çerçeveyi hiç aşmıyor. Bazı insanların aramızda çok kısa süre kalmakla birlikte, çok uzun süre yaşamış birçok insanın bırakmadığı bir iz bıraktığını söyledikten sonra, eski tarz övgüleri andıran bir üslupla kendine sesleniyor:

Senin daha önce ağladığına tanık olmuştum ama kanlı gözyaşı döktiğini hiç görmemişim...

Sonra, ölen kişiyi kimi zaman, "yaşamım güllerini derleyecek yaşıydı" gibi kalıplaşmış belirli imgelerle, kimi zaman da kalıp dışı ifadelerle övüyor. Ve sözlerle anlatılamayacak şeye adım adım yaklaşıyor.

Yaşamı bize bir mücevher sunmuştu, ne var ki pişman olup elimizden aldı onu.

Sözlerini bitirmeye yakın, şu ifadeyi kullanıyor:

Seni kendi varlığımızdan, onun tedirginliklerinden nefret ettirdik

Sen de o varlığı bir yana ittin, bıraktın bizi, bütünüyle kendi isteğinle...

Söz ağızdan çıkmıştı. Kuralların maskesi bir yana itilmişti: genç adam bütünüyle kendi isteğiyle yaşama veda etmişti ve "bizim" yüzümüzden.

Arzu ettiğin o öteki yaşam senin için güzel olsun

Orada, yukarıda, Yaratan'ın sarayında.

Bize gelince, burada kalacağız, mezarının başında,

Çimenleri solmasın diye gözyaşlarımızla sulamak için.

O gün orada bulunanların hıçkırıklarına sayısız mırıldanmalar da karışıyordu; o zamandan bu yana ağızdan ağza dolaşan şu öykü gibi: Ölen genç insanın annesiyle babasının, küçük yaşta ölen cılız bir çocukları olmuş, baba da nazardan korumak için, bundan böyle doğacak erkek çocuklarına, yırtıcı hayvan adları koymayı kararlaştırmıştı; daha sonra doğan üç çocuğa "Yırtıcı", "Aslan" ve "Leopar" anlamına gelen adlar verilmişti.

Bunların en küçüğünü, "Leopar"ı –Fahd– çok iyi tanıdım; babamla ara sıra onu ziyarete gidiyorduk; ölçülü, nazik, hatta çekingen bir adamdı, yırtıcılığı çağrıştıran hiçbir özellik taşımıyordu. İki ağabeyinin de, yani "Yırtıcı" ile "Aslan"ın da ondan çok farklı olmadıklarını düşünüyorum; onlara hatalı olarak önceden bu adları yakıştırmış olan kişinin aldanmış olduğunu düşündüğüne kuşku yok; ikisi de çok incelikli, çok oturaklı şiirler yazıyordu; aileye ait belgeler arasında saklanmış, kendi el yazılarıyla yazılmış bazı şiirleri var.

Kendini açlıktan ölmeye mahkûm eden ortanca kardeşin adı "Aslan"dı – Assad. Aslan kraldır, sen de kraldın ania saflığın ve bilginin kralı, diyecekti Butros, ona düzdüğü övgüde. Bu sözle-

rin, dinleyenlerin bir bölümünce sözcük anlamının ötesinde anlaşıldığına hiç kuşku yok.

Bu dramın hemen ardından, babamın benim yanımda anlattığı, dinlediğim anda sonuç olarak bana aykırı gelmeyen bir olay meydana gelmişti:

— Assad ölünce, ondan hiç ayrılmayan ağabeyi daha o gün, cenazeyi beklemeden ülkeden ayrılmaya karar verdi. Gece olduğunda, kimseye görünmeden köyden ayrıldı, sonra, keçi-yollarını izleyerek kıyıya, Beyrut limanına kadar yürüdü, orada, Brezilya'ya giden ilk gemiye bindi. Bir daha kimse yüzünü görmedi!

Ben bu olayı belleğimde otuz kırk yıldır bu biçimiyle korumuştum. Ne var ki aile arşivini karıştırdığımda, farklı bir sonun yankılarıyla karşılaştım. ABD'ye göç eden erkek kardeşlerinden biri Nâzire'ye yazdığı bir mektupta ondan, *"art arda iki oğullarını kaybeden"* görümcesine ve kocasına başsağlığı dileklerini iletmesini istiyordu.

Kaybedilen iki oğul? Bu durumu hemen Kamal'a sordum, o da bana dört gün sonra, aşağıdaki bilgileri aktardı:

Çocukluğumda, büyük kardeşin gerçekten Brezilya'ya gittiğini, daha sonra da kendisinden hiç haber alınmadığını duymuştum. Daha sonra, onun köktenci bir siyasal harekete katıldığını ve bir çatışma sırasında öldüğünü söylediler. Ne var ki, kısa süre önce uzun uzun konuştuğum kız yeğeni Ayda bana bu olayın bir başka versiyonunu aktardı. Ona göre, dayısının Brezilya'da bir yöneticinin karısıyla ilişkisi olmuştu. Yönetici, durumu öğrenmiş, korumalarından birine onu öldürmesi için buyruk vermişti. Cinayet, söylendiğine göre, sarayın anıtsal merdivenleri üstünde gerçekleştirilmişti. Daha sonra, onun, yöneticiyi öldürmek üzere gelmiş bir anarşist olduğu ileri sürülmüştü. Bu öykünün doğru olup olmadığını bilmiyorum...

Ben de bilmiyorum ama başlangıçta anlatılan öykü, anne-siyle babasına Brezilya'dan gelen ilk haber bu olmalı. Bu habe-

ri, ailenin saygınlığı ve ölen çocuklarının anısı açısından uygun bulmayan anne ile baba, işin duygusal yanını örtbas edip siyasal yanını öne çıkarmıştı – yani, oğullarını öldürenlerin ileri sürdükleri gerekçeyi kabullenmişti: "Yırtıcı", militan bir harekete katılmıştı, bu yüzden öldürüldü.

Öldürülmesine yol açan koşullar tamı tamına ne olursa olsun, büyük kardeşin başına gelen bu acı olay, belleklerde fazla iz bırakmadı – kalın bir sis perdesinin arkasında kalmıştı ve çok uzakta olup bitmişti. Oysa ortancanın başına gelen, kınından çıkmış bir bıçak gibi berrak ve yakındı; bu yüzden, ruhlar da açtığı yara uzun süre kapanmadı.

Butros'a gelince, başka hiçbir olay ona bu kadar büyük bir acı veremezdi. Yastan da öte bir şeydi bu, bir bozgundu, o güne kadar inandığı her şeyin, kurmaya çalıştığı her şeyin bozguna uğramasıydı. Öğrencileri arasında en parlak, en yetenekli, en temiz, kendisine en yakın olanların başına gelen buysa, memlekette kalıp, kendini eğitime adanmış olmak ne işe yaramıştı! Dedem bundan böyle, acı çekmenin çok ötesinde, umutsuzluğun eşliğindeydi.

Ah, karısını ve çocuklarını alıp gidebilseydi, evet, uzaklara gidebilseydi, kardeşinin yaptığını yapıp Havana'ya gidebilse, onunla birlik olsa, onun gibi zengin olup kendine yükseklerde bir ev yaptırabilseydi...

Ne var ki bu düş de ona artık yasaktı. Cebrail ölmüştü, serveti yitirilmişti, ondan mesken olarak geriye kalan, Cristobal Colón mezarlığındaki gösterişli ve duygusal bir mermer yığınydı yalnızca.

Küba asla bizim olmayacak, Dedeciğim, Yakındoğu da öyle! Bizler, her zaman yolunu şaşırmış kişiler olarak kalacağız, hem de sonsuza kadar.

Bununla birlikte 1924 yılı Butros'a gelecek vaat eden bazı haberler getirdi; kendi dünyasının dışından gelen ama sürdürdüğü savaşımında ağırlığı olabilecek haberler: Mayıs ayında Fransa'da yapılan seçimler, programının başına, özellikle eğitim alanında laikliğin ödünsüz uygulanmasına dönüşü koyan Sol kesimin oluşturduğu birliğin zaferiyle sonuçlanmıştı. Doğu'da bunun sonuçları kendini hemen gösterecekti: Koyu Katolik Maxime Weygand, Yüksek Komiserlik koltuğunu, kendisi gibi general ve Büyük Savaş'ın kahramanlarından olan, buna karşılık mason ve şiddetli bir Kilise karşıtı olan Maurice Sarraile'e bırakmak zorunda kaldı. Bu köklü yön ve adam değiştirme, o yılın sonuna doğru resmiyet kazanacak olmasına karşılık, haber daha Temmuz ayında duyulmuş, Paris gazetelerinin ardından, Beyrut gazeteleri de bu haberi aktarmışlardı. Hatta, Fransa'nın yeni temsilcisine ilişkin, onun o zamana kadar duyulmamış şu sözlerini de haber yapmışlardı: Yeni temsilci görevini yerine getirirken, özellikle cemaatlerden, piskoposlardan, patriklerden, müftülerden ve ulemalardan söz edilmesini istemiyordu! Ülkedeki kilise yüksek görevlilerinin bu sözler karşısında ağzı açık kalmış, hakarete uğradıklarını düşünmüşlerdi.

Butros'a gelince, tersine, benzeri açıklamalar ona umut vaat ediyordu. "Fransız yardımları" bu kez rakipleri için değil, onun için gelecekti; Evrensel Okulu sonunda manda yetkilile-

rinin desteğinden yararlanacaktı, belini doğrultabilecek, büyü-
yebilecek ve aydınlığını yayabilecekti. Malatıyus ve koruyucu-
ları hangi ermişe başvuracaklarını bilemeyeceklerdi.

Aslında olaylar böyle gelişmeyecekti. Dürüst bir adam
olan Sarraıl, aynı zamanda beceriksiz, yerel siyasetlerin inceli-
ğine karşı duyarsız bir insandı; o kadar büyük bir güvensizliğe,
düşmanlığa ve karışıklıklara –özellikle Dürzilerin kanlı bir
ayaklanmaya girişmesine– yol açacaktı ki, en çok birkaç ay son-
ra Paris’e geri çağırılacaktı...

Dedem, bu “kardeş”in görevini nasıl tamamladığını hiç bi-
lemedi. Yalnızca başlangıçtaki laiklik sevincine tanık oldu ve iyi
haberler beklerken öldü. 17 Ağustos 1924’te, bir Pazar günü ya-
şamını yitirdi. Odasındaydı, masasının başına oturmuş yazı-
yordu. Babaannem öğle yemeğini hazırladığı sırada kendisini
tuhaf bir sesle çağırdığını duydu...

Dedemin, hafta boyunca bir sürü şeyi kâğıt parçalarının,
kartonların üstüne, sigara paketlerinin arkasına not alma huyu
vardı; Pazar günü öteki köylüler ayine gittikleri saatte de o not
yığınının ceplerinden boşaltır, temize geçirilmeye değer olanları
defterlerine yeniden not alırdı.

O Pazar günü de aynı işi yapmakta olduğunu düşünürsek,
en son hangi defterin üstüne eğildiğini bildiğimi sanıyorum.
New York’ta edindiği ve kuşkusuz, Atlantik ötesinde o sırada
elinin altında başka kâğıt bulunmadığı için aynı amaçla kullandığı
tasarruf kitapçığını da sayacak olursak, on üç defter bul-
dum.

1924 yılına ait notlar tek bir defterin içinde yer alıyor. Def-
terin fildişi ve bordo renginde, mermer desenini andıran bir ka-
pağı var. Kapağa bir etiket yapıştırılmış, üstünde şu başlık var:

*1917 yılı ile ... yılı arasında
beklenmedik koşullarda doğaçtan not alınan
bazı diişüncelerin müsveddesi*

Dedem, bitiş yılının yerini, defter bittikten sonra tamamladı.

mak üzere boş bırakır, bittiğinde, aynı başlığı koyarak bir yeni-
sine başlardı. Defter bu kez bitirilmemişti. Sonunda kullanılmamış
iki boş yaprak vardı.

O defteri karıştırırken, kaleminin durduğu tarihi büyük bir
heyecan içinde kollamaktan kendimi alamıyorum... Bu heyeca-
nı kimi zaman, ölüm tarihini bildiğim bir yazarın ya da bir baş-
ka kişinin güncesini okurken ve söz konusu kişi bunu bilmeksi-
zin o tarihe yaklaşırken tattığım oldu. Ne var ki benim için bu-
rada fazladan bir boyut var ve bu yalnızca akrabalık ilişkisine
değil, elimin altındaki belgenin niteliğine de bağlı: Bu, basılmış
bir belge değil, tek bir örnek ve ölecek olan kişinin kendi elin-
den, kendi mürekkebiyle çıkmış; bu sayfaların üstünde parmak
izleri, belli belirsiz ter ve kan izleri bile bulabilirim.

Bu son defterin başında, başlık olarak tasarlanmamış ama
başlığa dönüşmüş dizeler var:

*Gençliğine ağlamaya başlıyorsun,
Böğürtlenler arasında açmış minicik çiçekler gibi,
Aklar belirdiğinde saçlarında.
Ama bu olgun dönemi de
Yakınmalarla geçirecek olursan yanılırsın,
Çünkü o da sürüp gitmeyecek.*

Sayfanın altında aynı düşünceye ya da çok benzerine yeni-
den rastlıyoruz:

*Gençliğine üzölmek bir işe yaramaz,
Ne de yaşlılığı kötülemek,
Ne de ölümden korkmak,
Yaşamın senin, içinde yaşamakta olduğun gündür,
Yalnızca o. Avut kendini öyleyse, mutlu ol,
Ve hazır ol çekip gitmeye.*

Ve iki sayfa ileride bir kez daha, kendini kendi sonuyla ba-
rışık kılma denemesi; bu sonun yaklaşmakta olduğunu belli be-
lirsiz hissediyordu herhalde:

*Dünyayn uyanık gözle bakan kişi
Yaşamın çirüüyüp giden bir tohumu olduğunu
Gözler kuşkusuz,
Yalnızca özgür bir ruh
Üstiinde mutsuzluktan başka bir şey bitmeyen çayırlar-
dan vazgeçip
Sonsuzluğun kokusunu içine doldurmayı bilir.*

Bu defterde şiirler ve çeşitli yerlerde, özellikle Halep'te, Zahle'de ve Baalbek'te yapılmış konuşmalar yer alıyor. Sonra, daha önce sözü edilen, 1923'te yeğeni "Aslan"ın cenazesinde yaptığı konuşma. Ardından da 1924'te Beyrut Amerikan Üniversitesi'nde düzenlenen bir tören nedeniyle yazdığı bazı dizeler geliyor – ay belirtilmemiş.

Aynı sayfada, katlanmış bir kâğıt buluyorum. Bu, "Profesör Pierre Malouf" için Fransızca yazılmış, bir doktor reçetesi. Pratisyen hekimlerin, üstüne anlaşılmaz sözcüklerden oluşan bir listeyi okunmaz biçimde çiziktirdikleri bugünkü reçetelere hiç benzemeyen bir reçete; ilacı yapacak olan eczacı için belirtilmiş kesin dozajlar içeriyor ve her türlü hatayı önlemek için, baştan aşağı daktilo makinasıyla yazılmış.

*SODII ARSENİATİS 00.05 gram
YOHIMBINES SPIEGLES 00.20 gram
EXT. NUCIS VOMICAE 2.00 gram*

Bu listeyi sürdürmenin gereği yok, bu meslek jargonu benim için kapalı, anlaşılmaz bir dil. Ama hiç kaygılanmıyorum, aile yakınlarım arasında, benim bu bilgisizliğimi örtecek bir bilgin var; evet, bir sürü amatör edebiyatçı yanında, gerçek bir bilgin, hatta hayati kimya konusunda ayaklı kütüphane sayılabilecek biri. Reçetenin bir kopyasını ona postalamakta acele ediyorum. Ayrıntılı açıklamaları birkaç gün sonra elime ulaşıyor.

Aşağıda, deden için yazılmış reçeteyle ilgili sorduğun sorulara yanıt olarak bazı notlar bulacaksın. Verilen ilaçlar, belirli bir hastalığı iyileştirmek amacıyla yazılmamış. Halsiz-

lik çektiğini ve eski enerjisine kavuşmak, kendini iyi hissetmek için bir şeylere gerek duyduğunu düşünüyorum. Reçetenin arkasına liste halinde Arapça yazılmış besinler de aynı amaca yönelik.

İşte sana, adı geçen maddelere ilişkin kısa bir açıklama. Bunların çoğu bugün artık kullanılmıyor. Sentetik ürünlerin ve modern farmakolojinin ortaya çıkmasından önceki döneme ait maddeler.

İlk ilaç, aşağıdaki yedi maddeyi eski usulde bir araya getiren bir karışımı:

a. Sodyum arseniat. Arsenik, doping etkisi elde etmek için kullanılabilir; profesyonel dağcılar bazen bu maddeyi, kendilerine tırmanma, sert iklime ve çok düşük sıcaklıklara dayanma gücü sağlaması için kullanırdı.

b. Yohimbine, bir Afrika bitkisinden çıkarılan alkolit. Bir cinsel uyarıcı, bir afrodisyak.

c. Nucis Vomicae ekstresi, sinirleri güçlendirdiği ve iştahı açtığı düşünülen, içinde "strychnine" bulunan bir ekstre.

d. Zinci Phosphidi – eskiden, içerdiği fosfor için kullanılan çinko fosfürü, tonik madde (bugün fare zehiri olarak kullanılıyor).

e. Damiana ekstresi – Amerika'nın ve Afrika'nın tropikal bölgelerinde bulunan, çeşitli (tonik, mideyi ve depresyon giderici) etkiler sağlayan bileşikler içeren damian yapraklarından elde edilmiş bir ekstre.

f. Kolae ekstresi – içinde bol miktarda kafein bulunan ve sinirler için uyarıcı olan kola cevizi ekstresi.

g. Cocae ekstresi – Güney Amerika kökenli (Peru, Bolivya, vb.) koka yaprağı ekstresi. Bu maddeden merkezi sinir sistemini uyarıcı, aynı zamanda lokal anestezi etkisi yapan kokain elde edilir. Yerliler yorgunluk gidermek için bu bitkinin yapraklarını çiğner. Birkaç gün boyunca açlığa dayanmayı da sağlar.

a. ve c.'de sözü edilen maddelerin, çok küçük dozların iistiinde zehirleyici etkisi vardır.

Dedem için yazılan bir başka ilaç da lapa idi, *Alcock's American porous plaster*, no. 1. Kullanma biçimi reçetede Fransızca yazılmıştı: “Bel bölgesine yapıştırılacak ve kendiliğinden düşünceye kadar orada kalacak”.

Burada “lazka Amerikaniyyeh” adı verilen bu “sparadrap” öteden beri kullanılır. Sancı veren bir organdaki kan dolaşımını uyarır. Söz konusu sancı romatizmadan, üşütmeden ya da başka bir şeyden kaynaklanabilir. Lapa, bedenin herhangi bir yerine, sırtta, omuza, boyuna vb. uygulanabilir. Gerektiği gibi uygulandığında iyi sonuç verir.

Doktorun dedene önerdiği öteki besin maddelerine gelince, bunların da bedene enerji veren yiyecekler olması, yazılan ilaçları bir bakıma takviye edici özellik taşıması ilginç. Örneğin rafadan yumurta, kuzu omuriliği, balık, piliç, güvercin ve başka kümes hayvanları...

Dolayısıyla, dedem bir kalp rahatsızlığı nedeniyle tedavi edilmemişti. Bu, kalbinin zayıf düşmediği anlamına gelmez elbette. Öyle ya da böyle, Nâzire’nin o dönemdeki izlenimi buydu. Sonraki yaşamında kızı Kamal’a bu konuda açılmıştı, o da bana şunları aktardı:

Annem bir gün bana, ölümünden kısa süre önce babamın, başına bir hal gelirse takip edebilmesi için, çeşitli işlemlerle ilgili kendisine bilgi vermeye başladığını söyledi. O da bu durumdan, doktorların onu kalbi konusunda uyardıkları sonucunu çıkarmıştı.

Konu kalpten açılmışken, Butros'un en son defterinde ilgi-mi çeken birçok dizeye rastlıyorum.

*Bana acı çektiren kişi benim ona duyduklarımın
Birazını bana duysaydı
Benim ona gösterdiğimin birazını olsun bana gösterirdi,
Ve benim kalbimi tüketmeye çalışmazdı.
Bir insan nasıl olur da
Kendisini barındıranı yuvayı
Yerle bir etmeye böylesine çabalar?*

Doğrusunu söylemek gerekirse, "kalp" sözcüğü aşk eğretilmelerinde insanların en çok kullandığı sözcüktür, yalnızca şairlerin değil. Ama ben bu alıntıda, kalpten bir ölçüde organ olarak söz edildiğini düşünmekten kendimi alıkoyamıyorum. Özellikle de dedem iki sayfa ötede konuya yeniden döndüğü için:

*Daha uysal ol öyleyse, sevgini daha çok göster
Acılarımı hafiflet benim
Çelikten bir kalbim yok benim!*

Sonra, bunun hemen ardından, aynı konuşmayı, aynı yakınmaları sürdürüyormuş gibi:

*Kalbimin ne durumda olduğunu soruyorsun bana
Yediği o darbeden sonra? Şunu bil öyleyse,
Hiçbir yaratık senden daha fazla izmedi onu –
İşte aldın yanıtını!
Kalbini koparmak istemedi
Kendini ona bağlayan bağı...*

Burada kısa bir ruhçözümleme yapmaktan kaçınmakla birlikte, bana öyle geliyor ki, sayfalar boyunca kalbinin bu kadar üstüne düşmesi ve bunu, onu alıp götüren kalp krizinden kısa süre önce çoğu kez çektiği acılara bağlaması anlamsız değil. Çektiği bunalım ve acı sözcüklere indirgenmiş, böylelikle de yazgisal musaların kılığına girmiş olabilir.

Yaklaşmakta olan son konusundaki bu önsezi Butros'un kaleme aldığı son sayfalarda sezilmekle birlikte o, mesleki etkinliklerinden vazgeçmediği gibi, açık bir iyi niyetle yerine getirdiği toplumsal görevlerini de savsaklamadı. Örneğin, doktorla buluşmasından hemen sonra Beyrut'tan ayrılıp bir düğüne katılmak üzere Sûku'l-Garb'a gitti. Burası iyi tanıdığı bir kasabaydı, çünkü eğitiminin bir bölümünü burada, Amerikan misyoner okulunda yapmıştı; bu arada söz konusu kurumu da ziyaret etmek için zaman ayırdı ve âdeti olduğu üzere, okulu ayakta tutan kişilerin onuruna, onların özverilerini ve yeteneklerini öven dizeler yazmaktan da geri kalmadı; bu dizelerde, kurumun kurucusu olan papaz Calhoun'u ve o sırada kurumun başında bulunan papaz Shaerer'i andı.

Bu kasaba, kayınvalidesi Sofiya'nın doğduğu kasabaydı, o sırada orada evlenen delikanlı da karısının yeğenlerinden biriydi, dolayısıyla babaannemin amca çocuklarından biriydi. Onu çok daha sonra, altmışlı yıllarda ben de tanıdım – tostoparlak, kibar, babamın sevgiyle "Uncle Emile" diye çağırdığı yaşlı bir adamcağızdı; her yıl baharda Nâzire'ye Anneler Günü için bir çiçek sepeti gönderirdi.

Butros, 21 Haziran 1924'te, Sûku'l-Garb'dan çocuklarının en büyüğüne, bu arada köyde kalanların hepsine, şu mektubu yazıyor:

Daha bugünden sizin yanınızda olmak isterdim ama gelmek için uygun bir araç bulamadım ve burada kuşkusuz gelecek haftaya kadar kalacağımı.

Emile cumartesi günü kilisede evlenecek, sonra karısıyla birlikte, birkaç günlük bir balayı yapmak için yola çıkacak. Yanlarında eşlikçi olmayacak. Eşlikçiler kilisede yanlarında bulunacak, daha sonra herkes kendi evine dağılacak, en yakın olanların dışında elbette; onlar evli çifti evde bekleyecekler (bundan kimsenin haberi yok ama Emile bana gizlice söyledi).

Şimdi söyleyin bana, hanginiz buraya gelmek isterdiniz? Peki ne zaman? Aranızda tartışın, size uygun düşecek kararı alın ve niyetinizi bana Pazartesi günü bildirin ki durumdan haberim olsun ve gelmeye karar verirseniz sizi karşılayabilirim.

İncir yapraklarına gelince, onlara hiç dokunmayın, henüz el sürmeyin...

Süleyman dayınızın karısı bana bir teneke helva istediğini söylemişti; onu katırcıya ısmarlayabildi mi, bilemiyorum; henüz ısmarlanıyorsa bana haber verin.

Derslerinizi gözden geçirmeyi savsaklamayın, bana soracağınız sorular varsa, geri dönmemi bekleyin.

Sûku'l-Garb'da papaz Friedenger'e rastladım, bu ayın 22'sinde ya da 23'ünde sizi ziyarete gelebileceğini söyledi bana. Bn. Shearer benden, annene selam götürmemi istedi...

Bu, Butros'un yazdığı son mektup. Bu mektupta, her konuda en ince ayrıntısına kadar uzaktan buyruk verme eğilimi ve titizliği ortaya çıkıyor ama aynı zamanda, başkalarının özgürlüğüne karşı ne kadar titiz olduğu da görülüyor – onun yaşadığı dönemde çok az baba çocuklarına mektup yazıp şunları söylediler: "Aranızda tartışın, bir karar verin ve bana bildirin!"

Büyük oğlu henüz on bir yaşına basmamıştı; doğum gününü 19 Temmuz'da kutlayacaklardı. Bu, tüm aileyi bir araya getiren son neden olacaktı.

Butros köye döndükten sonra, 1924 yılının Temmuz ve Ağustos aylarına rastlayan Pazar günlerinde, mermer görüntülü kabı olan bu deftere, son yolculuklarda –özellikle Sûku'l-Garb'da– yapma fırsatı bulduğu konuşmaları ve okuduğu şiirleri temize çekmeye zaman bulmuştu. Defterin en sonunda, düğün törenini, Emile'i ve genç karısını, onların tüm yakınlarını ve töreni gerçekleştiren papazı –daha çok, basmakalıp sözlerle– överek anlatıyor.

Birden, metin kesiliyor. Görünür bir nedeni olmaksızın. Bir sayfanın altında, giderek bozulan bir yazıdan sonra.

Son dizeler şöyle:

*Şu ışık dalgalarını görmüyor musun
Ve Göğün aramızda dolaşan meleklerini,
"Neşelenin" demek için bize gelmiş o elçileri...*

Sonraki sayfalar boş kalmış.

İnsanın içinden, bu son sözleri, öteki dünyaya yakında yapacağı yolculuğun önsezisi gibi yorumlamak geliyor. İlk okuduğumda öyle olduğunu sanmıştım. Ama bugün, sakın kafayla ve bağlamlarını dikkate alarak yeniden okuduğumda, hiç de öyle olmadığını kabul etmem gerekiyor: bu dizeler basitçe, düğün nedeniyle yaptığı konuşmayı sonlandıran sözler; "Gök melekleri" de davetlilerin arasında dolaşan, beyazlar giydirilmiş küçük kızlar.

Ölüm yakasına yapıştığında, dedem şiir falan yazmadı. Bu dünyadan göçmekte olduğunu anlamaya zaman bulabilmiştir belki.

– O giin köyde değildim, diye anlatıyor bana yeğeni Konuşmacı. Annemle birlikte Rayfun'daki yeğenlerini ziyarete gitmiştim ki, haberi bize ulaştırdılar. Amcanın biraz önce banyo yapmış olduğunu söylediler bize...

Dedemin, bedenini ovalarken, kollarını oynatırken sol tarafında bir sancı ya da kasılma, çekme, rahatsızlık hissettiğini düşünüyorum. Ama uzun süreden beri benzeri şeyler hissettiğini ve buna alıştığını da düşünüyorum. Öyle ya da böyle karısına hiçbir şey söylemedi, kurulandı, sonra giyindi, üstüne de kuşkusuz, köyde ondan başka hiç kimsenin giymediği fantezi gömleklerinden birini giydi. Sonra, masasının başına oturdu, önüne bu defteri açmıştı, benim şu anda önüme açtığım defterin aynı sayfasını...

Kendisini tuhaf bir sesle çağırdığını duyduğunda babaannem koştu; arkasından da tin tin Kamal geliyordu, o sırada iki buçuk yaşındaydı; anılarını yetmiş beş yıl sonra bir kitapta anlatacaktı.

Babamı o giin görmedim. Belleğimde koruduğum görüntüler yalnızca annemin telaş içinde kendi odalarına gittiği, benim de onun ardından seğirtmemdi. Bana yıllar sonra onun bir kalp krizi geçirdiğini söylediler. Cenazeye katılmadım, başsağlığına gelenleri de görmedim. Küçük yaştaki çocuklar bu gibi durumlarda genellikle evden uzaklaştırıldı; üzülmeler, olasılıkla da ayak altında dolaşmalar, diye. Beni teyzelerimden birine gönderdiler herhalde. Hayır, o giinlere ait hiçbir anım yok, oysa buna bugün biraz üzülüyorum.

Çocukluğumda, dedemin cenazesinden söz edildiğini zaman zaman duydum. Asla ayrıntılı biçimde değil, dağınık anıştırmalar halinde; bunların hepsi, ülkenin dört bir yanından ge-

len kalabalıkların köyümüze, okul-evimize akın akın yöneldiğini anlatıyordu. Şu gerçeği de söylemek zorundayım ki bizde, ölen değerli bir insanın cenazesini anlatırken abartıya kaçmak alışılmış bir şeydir; cenazenin kalabalık olması, ağlaşmaların şiddeti, ölen kişinin değerini ve ününü belirten şaşmaz bir barometreymiş gibi. Aynı nitelemeleri, aynı haykırışları o kadar çok işittim ki, bunlara artık kulak asmiyorum. Bu bir yana, Butros'un, kendi yurttaşları arasında hayranlık, minnet, öfke, basit olarak da merak uyandırdığına kuvvetle inanıyorum. Bu insanlar son yolculuğunda onu olasılıkla kalabalık bir kitle halinde uğurlamışlardır. Ona kalplerinde bir yer ayırmamış olanlar bile. Örneğin papaz Malatıyus'un kalabalığın tam ortasında yer aldığından eminim...

Öyle ya da böyle, eski düşmanının hakkın rahmetine kavuştuğu haberi ona uygun biçimde iletilmiştir. Bunu biliyorum, çünkü aileye ilişkin belgeler arasında bunu doğrulayan bir belge var. Başka aile söz konusu olsa, kesinlikle saklanmayacak bir belge: Onlarca sütun oluşturan çok uzun bir liste; o kadar büyük kâğıtlara yazılmış ki, zarfın içine yerleştirmek için sekize katlamak gerekmiş. Adlar, çoğu kez başına niteleyici bir sözcük, bir meslek, kimi zaman da bir yer adı konmuş bir sürü ad - "bizim" köyler, komşu kasabalar ve Zahle, Beyrut, Baalbek, Halep, Şam, hatta Bağdat, Kudüs ya da Kahire. Zarfın üstüne kurşunkalemle, "Haber verilecek kişiler" yazılmış.

Bu sonu gelmez liste tek kişi tarafından hazırlanmamış. Kimi yerde Butros'un, kimi yerde Nâzire'nin, bunların dışında kim olduklarını çıkaramadığım dört-beş insanın daha yazısı var. Bu listenin bir tür "veri tabanı" olarak uzun süreden beri kullanıldığını anlamadan önce üstünde epey düşündüm. Önce, dedemin babası Halil, 1918 yılının Aralık ayında öldüğünde kullanılmıştı. İlk yazılan adlar onun dostları ve tanıdıkları; bunların çoğu, kendisi gibi Protestanlığı seçmiş olan, okuryazar Levantenler, ardından bir sürü papaz geliyor, kimi "ulusal", kimi Anglosakson, Saygıdeğer Arden, Saygıdeğer Shearer, Saygıdeğer Friedenger...

Bana öyle geliyor ki babaannem bu listeyi, aileye duyduğu saygı yüzünden saklamış. Ama kocası altı yıl sonra birdenbire

ölünce, ölen bu iki kişinin sayısız ortak dostu olduğu için, yeni bir liste hazırlamak üzere eski listeyi yeniden çıkarmış; bunların arasında, adı geçen ve Evrensel Okul'a hâlâ yardım eden o saygıdeğer kişilerle tüm yakınlarımız, komşu köylerde oturanlar var; bu listeye sonra kendi eliyle yazdığı ya da yakınlarına yazdırdığı başka adlar da eklemiştir.

Listenin görülür bir yerinde ayrıca, cenaze haberinin ulaştırılacağı gazetelerin listesi yer alıyor; bunların başında *Savti'il-Alırrar*, "Özgür İnsanların Sesi"; *el-Berk*, "Şimşek"; *el-Vatan*, "Vatan"; *el-Âlem el-İsrâîlî*, "İsrail Dünyası"; *eş-Şa'b*, "Halk"; *ed-Debûr*, "Eşekarısı", mizah dergisi vb. geliyor. Duruyorum, aklım karışıyor. Yazıyı daha yakından inceliyorum. Öteki belgelerle karşılaştırıyorum. Yazı Butros'un elinden çıkmış, buna hiç kuşku yok. Dolayısıyla, bu sıralama 1918'de ölen Halil'in cenazesinden kalma. Peki, dedemin babasının ölüm haberinin bir Yahudi dergisinde yayımlanmasını neden istemiş olabilirler? Bunu bilmiyorum; ama bu okuduğum bende, gerilerde kalan, Yahudilerle Araplar arasında henüz hiçbir çatışmanın, nefretin ve özel bir düşmanlığın olmadığı o altın dönemin özlemini uyandırdı...

Cenaze çağrıları ya da basitçe ağızdan ağıza yayılan haberler dolayısıyla Butros'un ölüm haberi duyulur duyulmaz, başsağlığı dileyen mektuplar ve telgraflar her yandan yağmaya başladı. Nâzire bunların hepsini sadakat, gurur ve alışkanlıkla sakladı. Zahle'den, Beyrut'tan, Halep'ten, Kahire'den, New York'tan, Texas'taki El Paso'dan, Sao Paolo'dan ve Dağ köylerinden gelen sekseni aşkın ileti – bunların arasında Havana'dan gelen tek bir ileti yok. Hepsi özenle saklanmış; her birinin üstüne Butros'un kalemıyla bir not düşülmüş: "Yanıt verildi".

Bu ileti yığınının arasında, başsağlığı dilemek için yazılmamış, yine de aynı yerde saklanmış bir mektup var. O mektuba yanıt verilmemiştir. Paris'in Cléry semtinden, 23 Ağustos'ta, saat 19.15'te postaya verilmiş bir mektup. Zarfın üstünde, "Hôtel du Conservatoire, 51 rue de l'Échiquier, Près des Grands Boulevards..." adlı bir otelin anteti var. Alıcının adresi iki dilde yazıl-

miş. Önce Arapça: *Ekselansları Saygıdeğer Biiyik Bilgin Profesör Butros M...* Sonra Fransızca, daha kısa: *Bay Butros M...*

Dedem öleli altı gün olmuştu, mektubu gönderenin bunu henüz bilmediğine kuşku yok. Bu kişi aslında, sonradan dostu olmuş eski öğrencilerinden biri; daha uzak bir yere göç ederken Paris'ten geçen, göç etmek zorunda kalmış olmaktan hiç hoşlanmayan ama buna hüznünlü bir *humour* ile katlanan biri. Ne var ki mektubun saklanmış olması bundan kaynaklanmıyor.

Paris, 23 Ağustos 1924.

Bay Profesör,

Yazmak için elime kurşunkalemni aldım ama kalemim söz dinlemek istemiyordu. Onu bir kenara bırakıp, uyuyan esin perini uyandırır umuduyla bir sigara yaktım – yine sonuç alamadım. Bunun üstüne, ciddi bir siyasal sorunu çözecekmiş gibi ya da göz altında tutulduğunda Napoléon'un yaptığı gibi, odayı bir aşağı bir yukarı arşınlamaya başladım. (Kendimi Napoléon'la kıyaslıyorum, görüyorsunuz! Konudan uzaklaştığım için beni bağışlayın, iistat, bunu düşünmeden yazdım...)

Masamın başına geri döndüm, demir saplı, bir uçluka-lem aldım, mürekkep hokkasına daldırdım ama önümdeki kâğıt boş kaldı... Bunun üstüne şöyle bir dolaşmaya karar verdim. Dışarı çıkıp yürüdüüm, siyah bir kapının önünde toplanmış bir kalabalık gördüm. Ne olup bittiğini görmek için onların yanında biraz oyalandım; o insanların şapkalarını çıkardıklarını gördüm, sonra, dört adamın omuzlarında bir tabutun kapıdan çıkarılıp siyah bir arabaya götürüldüğünü gördüm. Yapacak başka hiçbir işim olmadığından, onlarla birlikte mezarlığa kadar yürütmeye karar verdim. Ölü gömüldü, sonra o insanlar geri döndü, ben de aralarında idim. Hiç de üzgün değillerdi, hiçbir şeye aldırmanın kendi aralarında siyaset ve iş konusunda gevezelik ediyorlardı...

Bu satırları okuduğunda Nâzire'nin parmaklarının titremiş olduğunu seziyorum... Okumayı sürdürdü mü, yoksa onu üzü-

cü bir rastlantının tanıklığı olarak saklamak üzere kaldırdı mı, bunu Tanrı bilir...

Üç gün sonra, Boulogne'a gitmek üzere Paris'ten ayrılacağımı, oradan da bu ayın otuzunda gemiye bineceğimi. Yoksulluğumu ve dertlerimi de birlikte götüreceğimi; bunlar o kadar ağır ki korkarım gemiyi batırabilir. Evet, sonunda o çok uzak ülkeye, düşlerini gerçekleştireceği ya da yerle bir olacağı Meksika'ya gidiyorum. Orada yaşamı boyu kalıp o ülkenin toprağına gömülebileceğimi gibi, bir ay sonra oradan ayrılabilirimi, bunu bilemiyorum, bugün bana dünya çok dar geliyor.

Bunları söylerken, gururlu olduğum izlenimini uyardırılmış olabilirim ama öyle değilim. Kendi kendime yalnızca, bu kadar acı çekmeyi hak etmediğimi söylüyorum. Senin bayrağın altında yalnızca hak ve Tanrı adına savaşmayı düşünüyordum, benim çok sevgili öğretmenimi, ne var ki herkesin bildiği koşullar beni ülkemi terketmeye zorladı ve kendi ülkemde beslediğimi tutkuları bir yana itmek zorunda bıraktı.

Umutsuzluk gemisi yoksulluk kıyısına demir attı, hep orada mı kalacak, yoksa günün birinde oradan hareket edecek mi, bilemiyorum. Bana yazman gerekiyor, sevgili öğretmenimi, çünkü senin mektupların, yaşamının karanlık gecesinde beni aydınlatacak tek ışık olacak. Rulunu açmak için seni seçen bu genç adamı unutmayacağını umuyorum.

Bana, Sr Praxedes Rodriguez, San Martin Chachicuhatlia, Mexico adresine, mektubun şu şekilde iletilmesi kaydıyla yaz:

üzgün genç adam,
manevi oğlun
Ali Mohammed el-Hage'ye

Not. Öyle ya da böyle, Lübnan toprağını benim adına selamla ve ona veda et, çünkü bana öyle geliyor ki onu bir daha göremeyeceğim.

Halil öldüğünde, Butros ona layık bir cenaze törenini nasıl düzenleyebileceğini kendi kendine sormuştu. Hatta, her şeyi görkemli biçimde düzenleyebilmek, yakınlarda oturma-yanların haberi duyup gelebilmelerine zaman tanımak amacıyla onu tahnit ettirmeyi bile düşünmüştü. Ne var ki dedem sonunda bu serüvenli tasarıdan vazgeçmişti; bunu, benim o dönemi anlatırken uzun uzun üstünde durduğum bir mektupta kendi eliyle açıklamıştı. *“Daha iyisini isterken, daha beteriyle karşılaşabiliriz”* sonucuna varmış, sonra, daha gerçekçi tutkulara yönelmişti.

Altı yıl sonra bu kez Butros öldüğünde, yine benzeri ikilem yaşandı. Yine tahnitçileri çağırmaktan söz edildi; ne var ki bu gösterişli düşünceden, ölenin kişiliğiyle daha çok bağdaşan, daha akılcı bir düşünce adına, çabuk vazgeçildi: o anda normal bir cenaze töreni düzenlenecek, bu törene çevre köylerdeki, Everensel Okul öğrencileri, bunların anne ve babaları katılacak, başsağlığı dilekleri için evlerin kapıları üç gün boyunca açık tutulacaktı; böylelikle, ilk ölüm yıldönümünde ona görkemli bir tören hazırlamak için zaman kazanılmış olacaktı.

O kalabalığı hâlâ anımsıyorum, diye yazacaktı Kamal, kaleme aldığı anılarında. Sürekli olarak bu olaydan söz ediliyordu ve bize, o sırada çok küçük olan bizlere, cenazeye katılmamız gerektiği açıkça söylenmişti. Tören, çevresinde incir ağaçları, üzümü asmaları bulunan çok geniş ve düz bir

tarlanın üstünde yapıldı; burası eve çok yakın, babamın çok sevdiği bir yerdi.

Toplanan kalabalığı Ağustos güneşinden korumak için, o arazinin üstüne bütünüyle nasıl çarşafı gerebilmişlerdi, bilemiyorum. Herkesin oturabilmesi için, köydeki evlerden sandalyeler toplannıştı. Erkek kardeşlerim, kız kardeşim ve ben ilk sıraya oturtulmuştuk. Kişisel olarak benim tüm anımsadığım bu. Daha sonra bana, törende ünlü kişilerin söz alarak, kiminin konuşma yaptığını, kiminin de şiir okuduğunu anlatmışlardı. O sırada on üç yaşında bulunan yeğenim Nasri de onu öven bir konuşma yapmıştı...

Bu kitap bittiğinde hâlâ hayatta olan kimseleri gerçek kimlikleriyle anmaktan kaçınmak için kendi kendime kural koymuştum. Ama bu kararımdan vazgeçtim; Kamal'ın kendi anılarında bir önadı, olduğu gibi aktarmasından sonra bunun bir yararı olacağını sanmıyorum. Öte yandan, konuşma yeteneği erken gelişmiş bu yeğen, bu kitabı yazmaya giriştiğimden bu yana, bana dedeme ilişkin, ailemize ilişkin en çok bilgiyi veren kişi. Dolayısıyla, burada sözü edilen o kişi Nasri... Şimdiye kadar onu "Konuşmacı" olarak annuştım – sözünü ettiğim dönemin, yani daha yeniyetme bir çocukken, amcası Butros'un ilk ölüm yıldönümünde onu öven bir konuşma yapmasının bana esinlediği bir lakap.

O tanıklığın İngilizceden çevirisini bitirdim, sonuna üç nokta koyup bıraktım. Bu paragrafı da açıklayıcı not olarak sonuna ekledim, sonra, kalktım. Şu anda Atlantik kıyısında, yazmak için çekildiğim adadayım; saat sabahın sekizi, 6 Temmuz 2003. Koridora çıkıp telefon almacını kaldırıyor, Nasri'nin Beyrut'taki evini arıyorum. Bu ayın sonunda onunla Lübnan'da, doğduğumuz köyde buluşmayı kararlaştırmıştık; ne var ki ben daha şimdiden yanına gidip ona, hiç girizgâh yapmadan, yumuşak bir tonla, 1925 yılı Ağustos'unun o gününde –bundan tam yetmiş sekiz yıl önce– söylediği sözleri hâlâ anımsayıp anımsamadığını sorma dürtümü engelleyemiyorum.

— Tümceleri sana eksiksiz olarak yineleyemem ama ne-

ler söylediğimi kalın çizgileriyle anımsıyorum, evet. Benden, Evrensel Okul öğrencileri adına konuşma yapmam istenmişti. Dolayısıyla ben de özellikle, dedenin bir eğitimci olarak kendi alanına yaptığı katkılara değindim: Büyük öğrencilerin küçükleri eğitmesini sağladığından, erkeklerle kızların karma eğitim gördüğü bir okul kurmasından, bu okulun laik, dünyanın henüz hiçbir yerinde bulunmayan, kesinlikle laik bir okul olduğundan söz ettim... Ondan önce Dağ'daki eğitimin nasıl olduğunu düşünemezsin! Hangi yaşta olursa olsun, öğrencilerin elinde tek bir kitap vardı: *Gusnü'n Nesîr min Kitâbi'r-Rabbi'l-Kadîr...*

Bu başlığı serbest çeviriyle aktarıyorum: "Her Şeye Kadir Tanrı'nın Kitabının Yeşeren Dalı". Butros'un yeğeni kahkahayı basıyor. Amcası da Kutsal Yazılardan basitçe alınan küçük öykülerden derlenmiş, her biri, okuyana yobazca, göz korkutan dersler veren bu ders kitabıyla sürekli alay edip dururmuş.

— Deden bizim gözümüzü engin dünyaya açtı. O gün orada söz alanların hepsi de zaten onun bu özelliği üstünde durdu. En yüksek mevkilerdeki insanlar bile kalkıp törene gelmişlerdi...

Anımsamak için kendini hiç zorlamadan, liste hâlâ gözünün önündeymiş gibi, törene katılanların adlarını art arda sayıyor bana... Şairler, gazete yöneticileri, yargıçlar, noterler, bu arada, ölen kişinin köy okulundan, ya da Zahle Doğu Koleji'nden eski öğrencileri. Bu kişilerin çoğu benim çağdaşlarım için bir şey ifade etmez ama ben içlerinden bazılarını tanıyorum; özellikle şu, okumuş yazmış, dedemin hem yeğeni, hem dostu, o sırada yüksek mevki sahibi bir mason olan siyaset adamını.

Kimi, Butros'un şiiirini, engin bilgisini, hazır cevaplığını, dillere destan zekâsını, onu Küba'ya kardeşinin yanına götüren gemide kırk gün içinde kendi kendine İspanyolca öğrenmiş olmasını övüyordu... Başkaları da onun inançlarından, özverisinden, kişiliğinden, kimi zaman da inatlaşmalarından söz ediyordu.

Nasri, o anma gününde köy meydanında yankılanan bazı sözleri bile anımsadı:

Seni, ikiyüzlülere yakın olmaktan kaçan, Tanrı'dan başka yaratan olduğunu kabul etmeyen özgür bir insan olarak tanıdım.

İnsanlar uzun yollar katedip O'na ulaştıklarını sanıyor ama sonunda O'nu unutup kendi izledikleri yola tapıyorlar.

Sonuçta herkes, Butros'un Dağ'ın o köşesine Aydınlık getirdiğini, bu nedenle de anısının her zaman canlı kalacağını üstüne basa basa söyledi.

Törenden sonra beyaz çarşaf lar toplandı, sandalyeler ödünç alınan kişilere geri verildi. Otların üstüne atılan kâğıtlar ve sigara izmaritleri toplandı. Davetliler evlerine döndüler...

Sonra, dedemin yüzü unutuldu.

ÇÖZÜLMELER

Anılarımı arasında, babamın yüzünün çok kısa da olsa gözümün önünde belirlediği bir anı yakalamaya kaç kez çalışmışımıdır! Boşuna...

Ölümünden bir süre sonra, bir ressamın büyük bir portre ısmarlandı ve bu portre evin bir köşesine asıldı. Ondan sık sık söz ediliyor, adı da, ölmüş insanları anmak için yaygın olarak kullanılan ve "Tanrının bağışladığı kişi" anlamına gelen el-merhum olarak geçiyordu.

Uzun yıllar sonra, aile belgelerini ayıklarken rastlantı sonucu elime onun annemle ve büyük erkek kardeşimle birlikte, 1914'te bir piknikte çekilmiş bir fotoğrafı geçti. Onun, duvarda asılı duran portreye hiç benzemediğini büyük bir şaşkınlık içinde keşfettim. Tabloyu ısmarladıkları ressam babamı hiç görmemişti, babamı ona yalnızca betimlemişlerdi, o da elinden geleni yapmıştı.

Kamal'ın, Butros'un o fotoğrafını, öteki yakınlarına da, bana da verdiği günü çok iyi anımsıyorum. Yirmi üç yaşındaydım, o ise ellisini aşkındı. Evet, babasının gerçek yüzünü ilk kez gördüğünde elli yaşındaydı! Ben de onu ilk kez görüyordum elbette. O zamana kadar yalnızca "ötekini", "gaspçıyı" görmüştüm. Çocukluğumda ne zaman babaannemin evine gitsem, görkemli sakalıyla Theodoros'u canlandıran portrenin yanında yer alan o portrenin önünde bir an dururdum.

Mektuplaşmalarımız sırasında halama, o “resmi” portrenin ne olduğunu bilip bilmediğini sordum. Yanıtı hemen ertesi gün elime geçti:

Bildiğin gibi, babaannenin evinde savaş sırasında yerlerinden olan kişiler kalmıştı. Amcan bir gün eve uğramış, evdeki bazı kişisel eşyaları götürmesini isteyen işgalcilerle tartışmış. Çevresine baktığında, babanızın portresini görmüş. Biri tarafından bıçakla parçalanmış durumda. Tanrı bilir neden. Amcan resmi alıp gitmiş. Kırda evinde bir yere koyduğunu anımsıyor. Oraya gitme fırsatını bulur bulmaz, hâlâ durup durmadığına bakacağına söz verdi bana.

Bir hafta sonra:

Sana iyi bir haberim var: amcan portreyi buldu. Düşündüğüm kadar harap olmamış, üstindeki resmi hâlâ seçilebiliyor. Gelip kendi gözleriyle görmeden önce, sana fotoğraflarını göndereceğiz.

Bu satırları yazdığım sırada, masamın üstünde dedeme ait iki resmin, 1914'teki piknikte çekilen fotoğraf ile ölümünden sonra yapılan portrenin kopyaları karşımda duruyor. Sahte Butros'un başında yerel fes olan tarbuş var; kır düşmüş, düz, taranmış saçları alnında ve şakaklarında, fesin dışında kalmış; dik yakalı gömleğine sıkı sıkı bağladığı kravatını iki iğneyle, çivi çakar gibi sabitlemiş; kusursuz biçimde düzeltilmiş bıyığının altında, öğrencisini azarlamaya hazırlanan bir okul müdürünün sert dudakları var. Oysa gerçek Butros'un başı ve boynu açık, sırtında fantezi, kabarık bir gömlek var; kırsal bir dekor içinde yer alıyor, karısı önüne oturmuş, dizlerine dayanmış; oğullarının biberonunu elinde tutan Butros; çalı gibi bıyıklarının altından, yayılmış dudaklarıyla hınzırca gülüyor. Yüzü yakından incelendiğinde, hafif şehla bakıyormuş izlenimi veriyor; ama resmi portrede elbette öyle değil.

Masamın üstüne, bu resimlerin yanına bir üçüncüsünü koydum; ne sahte, ne gerçek ya da şöyle demeliydim: Aynı zamanda

hem gerçek, hem sahte. Babamın, ilkençlik yıllarında kendi eliyle yaptığı bir desen. Babası öldüğünde daha on yaşında yoktu ve küçük Kamal gibi, onun da gözünün önünde, duvarda ta tepeye asılmış olarak gördüğü o resimden başka resim olmamıştı; ne var ki kız kardeşinden farklı olarak o, babasının gerçek yüzünü biliyordu. Belli belirsiz ama işin içinde bir sahtekârlık olduğunu sezebilecek kadar. Duvardaki resmin, merhumu hiç görmemiş bir ressama ısmarlandığını bilmiyordu; alışlagelmiş bir duruş sergilemediği, çizgileri de biraz bozulmuş olduğu halde o resmin babasına ait olduğunu varsaymıştı. Anımsadığı o yüzü yeniden bulmak istediğinden, bir Fransız posta kartının –o dönemde yaygın olarak kullanılan ve üstünde, *“Kartın arka yüzündeki yazışma, bazı yabancı ülkelerde kabul edilmemektedir (postaneye danışınız)”* uyarısı bulunan posta kartlarından biri– arkasına bu deseni yapmıştı. Aslında babam, hâlâ görebildiği tek portreyi kendine örnek almıştı – duruş aynı duruş. Ama o resimdeki başlığı ve kravatı kaldırmış, yakayı açmış, bıyığı kalınlaştırmış, saçların biçimini değiştirmişti; ayrıca, gözler öteki resimdeki gözlerle benzemiyordu. Sonuçta ortaya, duvarda asılı durana da, kendi anılarında asılı duran resme de benzemeyen karma bir kişi çıkmıştı.

Yaptığı deseni pek beğenmeyen babam onu yırtmıştı. Yine de resim orada, arşivin arasında duruyor. Genç çocuk ya pişman olup sonunda resmi atamamış ya da annesi kâğıt sepetinin içinde bulup ona sezdirmeden almıştı: Durum şu ki, bu kararsız tanık, yırtıkla birlikte korunmuştu...

Bu çocuk deseninin öyküsünü yeniden kurduğumdan bu yana, onu hayranlıkla izlemekten bıkmıyorum. Bu çizgilerin kaybolup gitmeyeceğinden emin olmak için onu küçüklü büyüklü birçok örnek olarak çoğalttım... Araştırmama başladığımdan bu yana dedemin unutulmuş en az beş fotoğrafını buldum; şunu kabul etmeliyim ki Butros'un, oğlu tarafından karakalem yapılmış bu resmi ona, “resmi” ressam tarafından yapılan portreden daha fazla benzemiyor. Ne var ki bu iki resmi aynı kefeye koyamam; biri, gerçeği ateşli bir istekle yansıtmak istemiş, ötekine gelince, asi bir ruhu geleneklerin ölüm olgusuna değgin katılığı içinde yakalamak istiyor.

Gözlerinin içi gülen Butros'un yerini, sert bakışlı Butros'un almış olması rastlantı değil. Babaannem, evin duvarına, başı açık bir asinin, şişkin gömlekli bir züppenin, kızını şımartan, oğluna biberon veren, kolayca yumuşatılacak bir babanın yerine, baba korkusunu esinleyen bir imge asma gereğini duyuyordu. Nâzire yirmi dokuz yaşında dul kalmıştı; başında da yönetilecek bir okul, yetiştirilecek altı çocuk vardı; yaşamının sonuna kadar, "en büyükleri on bir yaşında, en küçükleri on bir aylıktı" demekten hoşlanmıştı ve bunu, onların hepsini kendi katı yasasına baş eğdirmiş olmaktan dolayı kendini bağışlatmak istermişçesine söylüyordu. Yuvasını, uzun süre anarşi içinde yaşamış, kısa süre önce de büyük doğal bir yıkıma uğramış bir krallığı yönetircesine yönetme gereğini duyuyordu.

Şu da doğru ki bunu yaparken, bir bakıma kendi ailesinin çizgisini sürdürüyordu. Atalarımın yaptığı evlilikler, birbirine karşıt, biri katılıkla, öteki fanteziyle yoğrulmuş iki geleneğin kuşkulu birleşmesi olmuştu. Birbirini kucaklayan ama suları birbirine karışmayan iki dere. Butros'un zamanından önce gitmesiyle bu kaynaklardan biri kurumuştu. Ya da daha doğrusu, yer altından akmaya başlamıştı. Benimkilerin bu ikilemini anlamam zaman aldı: Katı bir yüzün ardında, çılgınlığın sınırına varan bir kaynaşma.

Meşrah'taki okul-evde, bu dramdan sonra hava hemen değişti: Altı yetimin ve genç dulun üstüne bütün ağırlığıyla çökmüş olmakla birlikte, yalnızca tutulan yastan dolayı değil.

Butros'un ölümünün yol açtığı ilk sonuçlardan biri, babaannemin annesi Sofiya'nın kara giysisi, kara İncil'i ve gülmeyen yüzüyle eve gelmesi oldu. Gerdek odasında, kızının yanında, ölen kocanın boş bıraktığı tarafa yerleşti. Ertesi günden başlayarak evin içinde kahkahalar daha seyrek duyulmaya, sesler daha alçak çıkmaya başladı, sevgi gösterileri evin dışına sürüldü.

Babaannemin annesinin sertliği köyde zaten dillere destandı; babaannem de aynı tavrı takınmakta gecikmedi. Bundan böyle, çocukların anında oldukları yerde kalmaları için Nâzire'nin ağzından tek bir büyümlü sözün çıkacağını herkes biliyordu: Bu, "Dinle!" anlamına gelen "*İsma!*" sözcüğüydü. Bu sözcüğün kullanım gerekçesini günün birinde bana kendi ağzıyla, biraz da gurur duyarak açıkladı.

— Bildiğin gibi, her yerde uçurumların, ağzı iyi kapanmamış kuyuların, engerek yılanı yuvalarının bulunduğu bir köyde yaşıyorduk, benim de sorumluluğum altında bir sürü haşarı çocuk vardı; kendi çocuklarım ve öğrenciler. İçlerinden birine "Dur!" diye bağırdığımda, o çocuk koşmayı bir saniye daha sürdürecektir, ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalabilirdi. Bu yüzden, onları soluk bile almadan bana itaat etmeye alıştırmıştım. Anında oldukları yerde donup kalmaları için, onlara "*Smah!*" diye bağırmanın yeterliydi. O tek sözcükle kaç kez bir çocuğu ölümden kurtarmışımıdır!

Babaannemin ilkelerinden biri, söz dinletmenin gevezelik ederek değil, susarak ya da en azından, olası en az sözcük kullanılarak sağlanması gerektiğiydi.

Babam bana şunu anlatıyordu:

— Babaannenden bir şey istediğimde, o da ben ona hiçbir şey söylememişim gibi yapmakta olduğu işi sürdürdüğünde, beni duymadığını düşünmemem gerekiyordu. Anlamam gereken, yanıtın basitçe "hayır" olduğuydu. Bu davranışından sonra, yanılıp da soruyu ikinci kez soracak olsam, bana dönüp kırpiklerini kırıştırıyordu, ben de üstelediğime fena halde pişman oluyordum.

Ayrıca, onunla konuşurken, ileri sürülen şeyi kuşkulu bir gerekçeye dayandırmamak gerekiyordu.

— Bir gün, yaşıttım olan kuzenlerimle dağda uzun bir yürüyüş yapmak üzere sözleşmiş, ben de annemden izin istemeye gelmişim. Karşı çıkacakmış gibi görünmüyordu, bana yalnızca şunu söyledi: “Bırak da düşünüyüm!” Çekildim, bir saat sonra yeniden karşısına dikildim. Bana şöyle dedi: “O işin artısını ve eksisini hâlâ düşünüyorum. Bir grup gencin her şeyden uzak, başlarında onları yönetecek biri olmaksızın dağ başında saatler geçirmesinin doğru olup olmadığını soruyorum kendi kendime... Kim kim gidiyorsunuz, bana bir daha söyle bakayım...” Bunun üstüne, yaşı en büyük olanlardan –on dört, on beş yaşlarındaydılar– başlayarak yürüyüşe katılacak olanları saydım. Sonra, işe yarayacağını ümit ederek şunu da eklemeyi uygun buldum: “Herkesin annesi ‘olur’ dedi!” Bunun üstüne babaannen doğruldu, yüzü karardı, gözlerimin içine baktı: “Biz bu evde bir karar aldığımızda, bunu kendi doğrularımıza göre yaparız, başkalarının yaptığı ya da yapmadığı bizi ilgilendirmez. Git, arkadaşlarına onlara eşlik edemeyeceğini, izin alamadığını söyle! Bir daha böyle bir gerekçeyle de benim karşıma gelme!”

Bir başka defa, çocuklar, üzeri kadife tenli, yeşil bademlerle dolu bir badem ağacı bulmuşlardı. Kuzenlerden biri onlara mülk sahibinin Amerika’da olduğunu, bademleri vicdan azabı çekmeden toplayabileceklerini söyledi. Nâzire’nin çocukları bu gerekçeyi dinlediler ve ceplerini bademle doldurdular ama annelerine sormadan bir tekini bile yemediler.

— İleri sürdüğümüz gerekçeyi hiç itiraz etmeden, kaşlarını hafifçe oynatarak dinledi. Sonra sordu: “O badem ağacı bizim mi?” Yanıt verdik: “Mülk sahipleri Amerika’da.” Kaşları daha da fazla oynamaya başladı. “Ben size mülk sahibinin nerede olduğunu sormadım. Ağacın bizim olup olmadığını sordum yalnızca!” Hayır, bizim ağacımız değil, demek zorunda kaldık. Bunun üstüne annem ceplerimizdeki bademleri hemen çöp tenekesine boşaltmamızı buyurdu. O bademlerin tadı nasıldı, bunu asla bilemeyeceğim.

Babamın ağzından birkaç kez duyduğum bu son öyküde benim kayda değer bulduğum şey, Nâzire’nin çocuklarının, uzakta olduklarında bile ona itaatsizlik etmekte duraksamalarıydı. Ana otoritesini bu ölçüde içselleştirmenin aşırı bir davranış.

nış olduğunu, hatta bazı hadımlaştırıcı etkileri olduğunu kabul ediyorum. Ama bütünüyle ele alındığında, miras aldığım bu katılığı yadsımıyorum. Çok katı ahlak değerleri olan bir toplulukta yaşamadığım için, bu Presbiteryen gelenekle gurur duymayı, ona minnettar olmayı öğrendim. Sonunda, kuşkusuz farkında olmadan, aileye ait, asla açık seçik tanımlanmamış ama özünde şunu söyleyen özdeyişi kendime mal ettim: Yetişme tarzımızın, çevremize uyum sağlamamızı güçleştirmiş olması önemli değil, bizim övünülecek yanımız, kendini bırakmışlığın bizi etkilemesine karşı çıkmamızdır – acı çekme, kendini dışlama, kendini sürgüne gönderme pahasına!

Öyle ya da böyle babaannemin amacı, çocuklarını, o günkü haliyle Doğu toplumu içinde yaşamaya hazırlamak değildi – bu konuda, asi kocasıyla bütünüyle uyum içindeydi. Ama ona karşıt olarak, amaçlarını asla soyut terimlerle tanımlamak istemiyordu, karanlıkçılığa karşı savaşımdan, toplumsal reformlardan ya da Doğu toplumlarının ilerlemesinden hiç söz etmiyordu. Dedemin ölümünden sonra yönettiği Evrensel Okul ile bu okulu ayakta tutan ülkülere ilişkin bir iki kez ona sorular sorduğumda, o alanlara kaymamaya özen göstermişti:

— Benim bütün istediğim, çocuklarımı olgun yaşa, kafa ve beden sağlıkları yerinde ulaştırmaktı. Sonra da hepsini üniversiteye göndermekti. Bunları uzun süre önce kendime amaç edinmiştim, bu amacı gözden hiç kaçırmıyordum ve kendim için olsun, benimkiler için olsun, başka hiçbir şey istemiyordum.

O dönemde ailelerin çoğu, çocuklarından birini küçük yaşta ya da ergenlik çağında kaybediyordu; bu, tüm annelerin boyun eğdiği ortak bir felaketti. Ama Nâzire için değil. O, çocuklarından hiçbirini kaybetmemeye kendi kendine söz vermişti. Bu amacını yerine getirmek için dua etmekle, mum yakmakla ve dilekte bulunmakla yetinmiyordu. Çocuklarının yakalandığı hastalıklar karşısında çaresiz kalmamak için kendini tıpla ilgili eline geçen her türlü kitabı okumaya vermişti ve sonunda bu konudaki becerilerini o kadar ileri götürmüştü ki, tüm komşu köylerden herkes ona akıl danışmaya geliyordu; o da kendinden emin olarak onlara reçeteler veriyordu. Arşivler arasında,

çok kullandığı anlaşılan bir el kitabı geçti elime. Bu el kitabının yazarı İskoçyalı Doğubilimci bir papaz –buna kim şaşırır ki?–, başlığı da şöyle: *Bilmeyenlerin Bilmesi Gerekenler ya da Doktor Olmadığı Durumlarda Sağlığı Korumanın ve Hastalıklarla Savaşmanın Yolları*. Eskimiş, fazla kullanılmaktan neredeyse dağılmış bir kitap; kenarlarına da bol bol not düşülmüş; Nâzire’nin notları, ayrıca, o konuda kızından daha becerikli olduğu anlaşılan Sofiya’nın notları.

Altı yetim, tehlikeli çağlarını, yaşitlarını üzücü biçimde vuran, kimini alıp götürən, kimini sakat bırakan hastalıkların –ne ateşli humma, ne çocuk felci, ne difteri– hiçbirine yakalanmadan atlattılar... Önemli bedensel bir kazaya da uğramadan.

Annelerinin tutku haline getirdiği bir başka uğraşı da onları gerektiği gibi yedirip içirmek ve giydirmek oldu. Buysa, büyük özveriler sonucu gerçekleşti. Oysa Butros onlara yaşamlarını rahatlıkla sürdürebilecek kadar varlık bırakmıştı, hatta, köyün sınırlı olanaklarına göre, zengin bir adam sayılabilirdi; ne var ki o ölür ölmez kendilerini yoksulluk içinde buldular.

Bu tepetaklak oluşun nasıl gerçekleştiğini bana babaannem kendi ağzıyla anlattı.

— Deden, aile içinde biraz parası olan tek kişiydi ve darda kalan herkes gelip ondan para istiyordu. Ölümünden kısa bir süre önce, sonunun yaklaştığını hissettiğinde, kimlerin ona borcu olduğunu bana açıklamış, imzalı senetlerin hepsini vermişti. O senetler bir servet oluşturuyordu, içim rahattı...

“Cenazeden sonra, Theodoros, kardeşinin çocuklarına vasi atandı. Bunun üstüne bana gelip şunları söyledi: ‘Kardeşlerimin ve yeğenlerimin Butros’tan çok miktarda borç para aldıklarını biliyorum. Hepsinin de ona borç senedi imzaladığını sanıyorum.’ Onu şöyle yanıtladım: ‘Evet, elbette, *el-merhum* onların hepsini bana verdi.’ ‘Güzel. Bana o belgeleri gösterebilir misin?’ Odaya gidip belgeleri getirdim. Onları tek tek, büyük bir dikkatle okumaya başladı; sonra, beni hiç uyardıktan hepsini yırtmaya başladı. Bağırdım! Tüm birikimimizi yırtıp yırtıp atıyordu! Ne var ki beni susturdu. ‘Aile içinde kimseyi kendimize düşman etmek istemiyoruz!’ Birkaç saniye içinde her şeyimizi yitirmiş, yeniden yoksullaştığımız. ‘Peki, bu yetimleri nasıl do-

yuracağım ben?’ Theodoros şöyle yanıtladı: Tanrımız bize verdi; Tanrımız bize yine verir’. Sonra ayağa kalktı ve gitti.

Babaannem bana bu olayı her anlatışında –en az altı yedi kez anlatmıştı– sırasıyla aynı tepkileri göstermiştir: Öfkelenmiş, gözyaşı dökmüş, olanlara baş eğmiş, ardından da yıkılıp gitmemeye yemin etmiştir. Ben bile çocukluk dönemimde onun sık sık öfkelenmesine tanık oldum; ne var ki, üç yaşımdan beri aileye ilişkin belgelerle haşır neşir olduğum için, bugün Theodoros’a ilişkin düşüncem aşırı bir katılık içermiyor. Başvurduğu yöntem tartışmasız biçimde kaba olmakla birlikte, bu davranışının altında yatan neden yanlış değildi. Dedem, son yıllarını para ve arazi konularında mahkemelerle uğraşarak, alacak peşinde koşarak harcamamış mıydı? Çocuklarının da gençliklerini, belki de tüm yaşamlarını alacak kavgalarıyla harcamaları hiç de sağlıklı değildi. Amcalarının bu kesin davranışı onların bu bataklığa saplanmalarını olasılıkla engellemişti.

Bu bir yana, Nâzire’nin, Theodoros’un aslında soyluluk taşıyan bu davranışını bir ihanet olarak algılamasını da çok iyi anlıyorum. Bundan böyle, yıllar boyu üç kuruşu bir araya getirebilmek için imanı gevreyecek, yine de ihtiyaç içinde olmadığını hiçbir zaman düşünemeyecekti.

Öte yandan, elinin altındaki tek gelir kaynağı da sürekli tehdit altındaydı. Evrensel Okul’u kastediyorum; daha açık söyleyecek olursam, Anglosakson misyonerlerinin “okulumuza” sağladığı para desteğini. Misyonerler, Butros ölür ölmez para desteğini kesmeyi düşünmüşlerdi. Dul bir kadının, kocasının ölümünden sonra okul yöneticisi olarak onun yerini alması, çoğu misyonerde kuşku uyandırıyordu. Babaannem, kocasının son yıllarda sürekli olarak Beyrut’ta olduğunu, dolayısıyla okulu zaten kendisinin yönettiğini onlara, tanıkların da desteğiyle kanıtlamak zorunda kaldı. Sonunda, kendisini kanıtlaması koşuluyla, ondan kuşkulanmaktan vazgeçtiler. Yılda birkaç kez, denetçiler geliyor, kurumun iyi durumda olup olmadığını, öğrencilerin iyi yetiştirilip yetiştirilmediğini denetliyordu.

Bununla birlikte, kocasına yapılan yardımın ancak bir bölümünü almaktan öteye gidemedi; bu olumsuzluk, öğrenci ve lilerinin ödediği düşük ödentilere eklendiğinde, okulu ve evi ancak döndürüyordu. Hepsi buydu, hiç açık verilmiyordu ama hiçbir birikim de olmuyordu. Örneğin çocuklara giyim kuşam almak söz konusu değildi; annesinin de yardımıyla onlara önlük, giysi, pantolon ve gömlek dikmek ona kalıyordu.

Nâzire biraz para biriktirebilmek için, küçük masa örtüleri işliyor, yün kazaklar ve şallar örüyor, bunları Beyrut'a gittiğinde yabancı kadınlara satıyordu. Daha sonra, ileri yaşlarında, günde birkaç saat örgü örmeyi sürdürdü ama bunu, ürettiklerini satmak için değil, çevresine dağıtmak, özellikle de torunları için yapıyordu. Bana verdiği bir atkıyı ara sıra hâlâ taktığım oluyor; bembeyaz, upuzun bir kaşkol, o kadar uzun ki, uçları yerlerde sürünmesin diye, omuzlarıma birkaç kez sarıyorum.

Theodoros'un davranışı babaannemi gafil avladı ama bir başka zorlama onu o kadar şaşırtmadı – bu davranışı, doğrusunu söylemek gerekirse, kocasının kalbi durduğu andan beri, olacağa boyun eğmiş durumda bekliyordu.

Vaftiz sorunundan söz ediyorum. Butros, konuyla ilgili görüşlerini ona, çocuklarının erişkin yaşa vardıklarında dinlerini özgürce seçebileceklerini, o yaşa kadar onlara hiçbir şey dayatmamak gerektiğini ileri sürerek kabul ettirmeyi başarmıştı. Bu tavır –bunu bir kez daha anımsatmam gerekiyor mu?– o dönemde, o ortamda asla kabul edilemeyecek, asla düşünülemez bir tavidir... Böyle bir tavır koyabilmek için dedemin her-kese müthiş bir inatla karşı durması gerekmişti.

Hayatta kaldığı sürece, karısının ve çocuklarının onun bilgeliğinin ya da çılgınlığının oluşturduğu yüksek duvarların ardına sığınmaları yeterliydi... O gidince, savunmasız, kabak gibi ortada, saldırıya açık durumda kalmışlardı. Onun kavgalarını, inadını sürdüremez, onun tavrını takınamazlardı – öyle ki, duvara onun oldukça değiştirilmiş bir portresini asmak gerekmişti.

Vaftiz konusunda, savaşım önceden yitirilmişti; durumun hemen düzeltilmeye kalkışılmamasının nedeni, Theodoros'un, ölümünün hemen ertesi günü iradesini hiçe sayamayacak kadar kardeşine saygı duymasıydı. Dolayısıyla, bir yıl bekledi, sonra bir ikinci, bir üçüncü yıl daha bekledi, ancak 1927 yılında harekete geçmeye karar verdi. Köye habersiz geldi, o gün Nâzire'nin köyde olmayacağını biliyordu; hemen vaftiz etmek üzere

erkek ve kız yeğenlerini çevresine topladı. Amcalarımın en büyüğü –o sırada on dört yaşındaydı– sevgili merhum babasının o konudaki iradesini papaza büyük bir yüreklilikle anımsattı ve ona itaat etmeyeceğini söyledi; geriye kalan beş çocuk, babamla onun kız ve erkek kardeşleri, karşı çıkmadan vaftiz olmayı kabullendiler.

Bu Katolik vaftiz, ailenin Protestan kesimini memnun etmedi elbette – bu davranış Nâzire’yi ve Sofiya’yı müthiş incitti; ne var ki buna en şiddetli biçimde karşı çıkan, babaannemin büyük ağabeyi doktor Şükrü oldu. Bu oldu bittiyi kendine kişisel olarak yapılmış bir hiçe sayma, bir hakaret, bir saldırı kabul etti. Papaza, onun piskoposuna ve papasına karşı çok sert şeyler söyledi ve bu işi burada bırakmayacağına yemin etti.

Gerçekten de orada kalmadı. 1932’de Fransız yetkililerin koruyuculuğu altında, Lübnan’da nüfus sayımı yapıldı. Tuhaf- tır ki bu ilk ve son nüfus sayımı olacaktı, çünkü inançlar bakımından oluşmuş çok duyarlı dengeler, halk arasında çatışmalara yol açabilecek hak davaları güdülmesine neden olabilirdi. İktidarın Lübnan’da yaşayan topluluklar arasındaki paylaşımı uzun süre, o yıl elde edilen rakamlara dayalı kalacaktı: yüzde 55 Hıristiyan, yüzde 45 Müslüman ve her grubun içinde daha kesin yüzdeler halinde yer alan Maruniler, Ortodoks-Yunanlılar, Katolik-Yunanlılar, Sünniler, Şiiler, Dürziler vb. Benimkilere gelince, 1932 nüfus sayımı çok özel sonuçlara yol açacaktı.

Fransız ve Lübnanlı memurlar köye gelmişler ve ev ev dolaşarak, aldıkları başka bilgiler yanında, insanların hangi dinsel cemaate bağlı olduklarını sormuşlardı. Bizim kapımızı çaldıklarında, onları karşılayan Şükrü oldu. Doktor olarak onlarla çekinmeden konuştu, kahve ve serinletici içecekler ikram ettirdi, sonra onlara yardımcı olmayı önerdi. Yeğenlerinin önadlarını dikkatle saydı, doğum tarihlerini söyledi, hangi cemaatten oldukları sorusuna da hiç duraksamadan Protestan oldukları yanıtını verdi. Ve bu durum, kayıtlara usulüne uygun olarak geçirildi...

Theodoros’un gerçekleştirdiği Katolik vaftiz böylelikle geçersiz kılınmış oluyordu, en azından kamu yetkililerinin gö-

zünde. Ailenin Protestan kesimi öcünü almıştı... Dolayısıyla bir zafer kazanılmıştı, böyle söylemeye cüret edebilirsem elbette. Ama bu iş henüz kapanmamıştı.

Babam, babamın erkek ve kız kardeşleri hangi cemaatten olduklarını bilemiyorlardı. Kimi zaman kendilerini Katolik, kimi zaman da Protestan olarak tanıtıyorlardı...

Aralarından üçü, sonunda Yunan-Katolik cemaatine katılmak için resmen başvurdu. Bu değişiklik yıllar sonra yapıldı ama tamamlanamadı. Öyle ki, bugün Lübnan yetkililerinden bir nüfus sureti istesem, o belgede usulüne uygun olarak benim hâlâ "Yunan-Katolik inançlı" ama "Protestan kütüğüne kayıtlı" olduğum belirtilir...

1934 yılının ilkbaharında Nâzire ve annesi, ABD'den hiç almayacaklarını umdukları bir haber aldılar: Alis, yıllarca uzak, sessiz, bir sis perdesinin ardında kaldıktan sonra, onlara yazdığı mektupta, memlekette bir süre kalmak niyetinde olduğunu bildiriyordu. 18 Haziran'da Beyrut limanına, yirmi yaşındaki kızı Neline ve erkek çocuklarının küçüğü olan ve artık Carl olarak çağrılan, oysa, on yedi yıl önce Küba'da doğduğunda Carlos adıyla vaftiz ettirilmiş oğluyla geldi. Butros ve Cebraile ailesinde, o zamana kadar birbirlerini hiç görmemiş sekiz genç insan ile –aynı zamanda kız kardeş ve elti olan– anneleri, yeni yetmeliklerinde birbirlerinden ayrıldıktan bu yana ilk kez bir araya geliyordu. Farklı iki kıtada iki sabırsız, taşkın, ikisi de artık ölmüş erkeklerle birlikte yaşamışlardı. Birbirlerine anlatacak çok şeyleri vardı.

Arşivde o döneme ait birçok fotoğraf var, bunlardan kimi tüm aileyi bir arada gösteriyor, kimileri de gençleri Baalbek'te gezi yaparken ya da Sannin tepesine çıkarken gösteriyor –Amerikalı yeğenlerin, ellerinde en son model fotoğraf makinalarıyla geldiklerini düşünüyorum. Bir de babamın bu ziyaretten on yıl sonra kaleme aldığı, o 1934 yazının tüm yaşamının en mutlu dönemi olduğunu açıklayan küçük bir metin var. Gerçekten de o dönemde çekilen fotoğraflarda yoğun bir mutluluk izlenimi gözleniyor; babaannemin annesi Sofiya bile o fotoğraflarda açık gri giysisini giymiş, yakından dikkatle incelendiğinde de yüzünde bir gülümseme belirtisi varmış gibi görünüyor.

Bu neşe, aslında Atlantığın öte yanından geliyordu. Neli'nin yüzü öyle gerçek bir gülümsemeyle parlıyordu ki bu, çevresindeki herkese yansıyor; Carl'a gelince, uzun kollarını Nâzire'nin omuzlarına aşırı özgürlükle koymaya cesaret etmişti ki bu Nâzire'nin alışkanlıklarını görünür biçimde altüst etmiş, bu nedenle de yüzünde şaşırtıcı bir ifade belirmişti: Yüzünün alt yarısında eğlenceli bir gülümseme, üst yarısında da hâlâ direnmekte olan son bir sertliğin dışavurumuymuş gibi duran çatık kaşlar vardı.

Yaz bittiğinde, Alis o kadar mutluydu ki geri dönmek istemiyordu. Bu duygusunu çocuklarına açtığında, canları sıkılmış göründüler. Bu buluşmadan, yaptıkları tüm keşiflerden, gezilerden, topluca yenen yemeklerden onlar da onun kadar mutlu olmuşlardı elbette... Ama kendi Amerika'larından vazgeçecek ölçüde değil! "Sizi zorlamak istemiyorum", dedi onlara. "Geri dönmek istediğinizde, döneriz, söz veriyorum. Ama şunu da aklınızdan çıkarmayın ki bu yolculuğu bir kez daha belki hiç yapamayacağız; gördüğümüz bu insanları bir daha göremeyeceğiz – özellikle de yaşlanmakta olan büyükannenizi. Bu yüzden, biraz daha kalsak, diyorum..."

Dolayısıyla, kaldıkları süre yazın ötesine, Ekim'e, hatta Kasım'a kadar uzadı; Alis giderek kendini daha mutlu hissediyor ama kızıyla oğlu sabırsızlanmaya başlıyordu. Onlarla yaptığı son bir tartışmadan sonra, dönüş biletlerini almaya istemeye istemeye söz verdi. Ama bayramdan önce değil. Noel'i ve yılbaşını köyde geçirecekler, gemiye 15 Ocak'ta bineceklerdi.

Söz konusu bayramlar o yıl iki aile için büyümlü bir kutlamaya dönüştü. Genellikle, kendilerini her günkü kaygılardan arındırıp bayramı ayrı, delinmez, küresel bir kabarcık haline getirmeyi seyrek olarak başarabiliyorlardı; maddi sıkıntıları, yaşları, Cebraile Butros'un, üstünden bu kadar zaman geçmiş olduğu halde acısı hâlâ geçmemiş, ani bir şekilde ve zamanından önce bu dünyadan ayrılmış olmalarını –çünkü aile içinde yarattıkları altüst oluşun henüz üstesinden gelememişlerdi– bir türlü unutamıyorlardı. Yine de o bayramlarda genç olsun, yaşlı olsun davetlilerin üstünde bir mutluluk bulutu dolaşıyordu.

Yılbaşının hemen ertesinde dönüş yolculuğunun son hazırlıkları başladı. Ne var ki ayın on birinde, büyük babaannem Sofiya rahatsızlandı. Genç değildi elbette ama daha bir gün önce sağlıklı görünüyordu. Sabah, göğsünde sancılarla uyandı; gün içinde çok öksürüyor, soluk almakta güçlük çekiyordu. Akşam olduğunda ölmüştü.

Cenaze duasını yapan papaz, konuşmasında, kızının ve torunlarının geri dönmüş olmalarının, onlarla birlikte olmanın onu ne kadar mutlu ettiğini de söylemeden geçmedi. Tanrı, iyiliği ve bilgeliğiyle, yaşadığı kusursuz bir yaşamın sonunda fazlasıyla hak edilmiş bu mutluluğu yaşatmadan onu yanına almak istemiş gibi... Sonra, Sofiya'yı, kocası Halil'in yanına, on altı yıl önce onun için, o gün onun olan, bugün de benim olan evin hemen yakınında bağ kütüklerinin ortasına yapılan mezara gömdüler.

Yas günleri sona erdiğinde Alis, Nâzire'nin yanında belki biraz daha kalması gerektiğine çocuklarını inandırmaya çalıştı. Ne var ki büyükannelerinin ölmesi onlar üstünde bambaşka bir etki yaratmıştı: Şimdi orada çok uzun süre kaldıklarını, önceden kararlaştırdıkları gibi, yazın sonunda geri dönselerdi daha iyi etmiş olacaklarını düşünüyorlar, Amerika'ya geri dönmekte o zamana kadar olmadığı ölçüde acele ediyorlardı. Anneleri, dönüşlerini ancak iki hafta daha, 28 Ocağa kadar erteleyebildi.

Ne var ki ayın 24'ünde -Perşembe'ye rastlıyordu- Alis, göğsünde sancıyla uyandı. Gün boyunca öksürüp durdu, soluk almakta da zorlanıyordu. Akşam olduğunda, o da ölmüştü...

Göçmenlerin, uzun bir düğün şenliği gibi başlamış olan yolculukları, yersiz bir ölümle sona eriyordu. Papaz, ölüye övgüler düzerken, merhumenin doğduğu topraktan ayrılmak istemediğinin açıkça belli olduğuna, Tanrı'nın da kavranamaz bilgeliğiyle ona bu topraklarda sonsuza kadar kalmayı başışladığına dikkat çekti.

Alis, mezarlıkta kısa süre önce kapanmış, sonra yeniden açılmış mezara, annesinin ve babasının yanına gömüldü; ne var ki, bir zamanlar Cebrail için, orada Amerika'da, Havana'da, Kristof Kolomb'un adını taşıyan mezarlıkta, öldüğünde kocasının yanında yatma düşüncesiyle yaptırttığı mezardan binlerce kilometre uzağa gömülmüştü.

Art arda gelen bu yaslarla başlayan 1935 yılı, benimkilerin izlediği yolda birçok bakımdan bir dönüm noktası oldu. Özellikle, Butros'un sağlığında on bir yıl, ölümünden sonra bir on bir yıl daha, toplam yirmi iki yıl açık kalan Evrensel Okulumuzun kapılarını kesin olarak kapatması nedeniyle; ayrıca ailemin köyden ayrılıp kente yerleşmesi yüzünden.

Babaannemin yaşamının sonbaharında bana sık sık yinelediği gibi, başkentin ışıkları onu asla kendine çekmemişti; onun tek istediği, çocuklarının Üniversite'ye yakın olmalarıydı. Onun ağzında AUB olarak ifadesini bulan bu sözcük, Beyrut Amerikan Üniversitesi'ydi ve başlangıçta Suriye Protestan Koleji adıyla kurulmuştu, dedemin babası da o kolejin ilk öğrencilerindendi. Kiraladığı apartman katı, *kampüs*'ün parmaklıklarına birkaç adım uzaklıkta, mandacı güçlerin etkisiyle "Jeanne d'Arc" adıyla vaftiz edilmiş olan caddede bulunuyordu.

Meşrah'taki okul-ev, yazlık ev olarak sürgünde tutuldu; birkaç yıl boyunca oraya gitmeye devam edildi ama yalnızca, kıyıyı kavuran sıcaklardan kaçmak üzere, Haziran'ın son günlerinde; kışları, Osmanlı döneminde yapılmış eski bir yapının en üst katında kiralanmış dairede geçireceklerdi. Butros'un sahte portresi bundan böyle o dairenin, birçok odanın kapısının açıldığı salonunda asılı duracaktı.

Bir yaşam biçiminden bir başkasına geçişi babaannem aklına öyle estiği için gerçekleştirmemişti. Okulun işleyişine zarar vermemek, ailenin dengesini bozmamak için bu kararını gizli tut-

muş, ancak son karne döneminde açıklamıştı; önce kendi çocuklarına, sonra öğrencilerine ve onların velilerine; ne var ki onun takvimi çok uzun yıllar önce durmuştu, hem de kesin bir tarih gösterecek biçimde: İki büyük oğlu ortaokula gidecek yaşa geldiğinde, onlara yatılı okuyabilecekleri bir okul ayarlayacaktı; üniversiteye girdiklerinde onlara bir oda tutacaktı; sonra, büyük kızı üniversiteye girecek yaşa gelir gelmez, aile Beyrut'a yerleşecekti.

Dolayısıyla, babaannem önce büyük oğulları için okul aramıştı; dengeyi sağlamak kaygısıyla, belki de Şükrü'nün ve Theodoros'un birbirine karşıt baskıları sonucu onları kimi zaman Katolik okullara –Beyrut Piskoposluk Okulu'na ya da Zahle Doğu Koleji'ne–, kimi zaman da Amerikan Presbiteryen Misyonu'na bağlı okullara, özellikle ülkenin güneyindeki Sayda yakınında kurulmuş Gérard Enstitüsü adlı bir kuruma yerleştirmişti – arşivimiz arasında babama bu kurumdan verilmiş bir bitirme sertifikası buldum. Öyle ya da böyle, ayrıca hangi inanca bağlı olursa olsun, Nâzire, okul taksitinin bir bölümünü üstlenecek okulları ayarlıyordu; masraflarla başa çıkmak zordu, hatta, babamın Şubat 1930'da ona yolladığı mektubun da tanıklık ettiği gibi, oğullarına yeni kitaplar almakta bile zorlanıyordu.

Saygıdeğer anneciğimi,

Bana gönderdiğin Arap edebiyatı kitabını dün aldım ve ilk bakışta, kaygıya düştüm. O kadar eskiydi ki bana dedemin, köydeyken çalıştığını, üstünde alınış tarihi olarak "18 Ocak 1850" yazan kitabını gönderdiğini sandım. Yanılmışım ve buna çok sevindim, bana gönderdiğin ders kitabı çok daha yeni, çünkü kapağında şöyle yazıyor: "Bu kitap Butros Muhtâra Maalouf'a aittir ve 14 Aralık 1885 tarihinde satın alınmıştır." Buna göre, bu kalıraman ders kitabı kendini 45 yıldır edebiyatın hizmetine adanmış. Çok merhametli bir insan olduğumu için, o kitabı anında emekliye ayırdım. İleride bir gün bir antikacı dükkânı açacak olursam –örneğin Paris'te!– benzeri kitaplar benim için çok değerli olacak. Bilgi edinmeye gelince, pek işime yaramıyor. Neyse, şaka yapmaya ara verelim, bana daha yeni bir kitap temin edebilirsen, sana sonsuza kadar minnettar kalırım.

Burada, okulda, her şey yolunda gidiyor. Müdürün bugün çok kaygılı oluşu dışında. Bunun nedeni kuşkusuz, dün öğrenciler arasında büyük bir kavga çıkmış ve içlerinden birinin ağır şekilde yaralanmış olmasıdır. Bu durum, sanırım, okulun saygınlığını artırmayacak. Bunun dışında her şey yolunda. Kendine iyi bak ve bana düzenli olarak haber gönder,

*itaatli oğlun
Rüşti.*

Babam o sırada on beş yaşındaydı, mizah da onun kalkını ve kılıcıydı. Bu, büyük ağabeyinin olduğu gibi, onun da sürekli bir baskı altında olmasından kaynaklanıyordu. Anneleri onlara her gün, büyüyüp sırtındaki yükü hafifletmelerini sabırsızlıkla beklediğini söylüyordu. Onların okuması için nesi var, nesi yok vermeye hazır olduğunu ama bunu tek bir koşulla yaptığını, olanak bulur bulmaz onların da küçük kardeşlerinin eğitimini üstlenmeleri koşuluyla yaptığını söylüyordu. Ayrıca, her konuda birinci olmaları gerektiğini de söylüyordu. İyi bir eğitim almamışlar mıydı? Onlar, ünlü *muallim* Butros'un oğulları, en az onun kadar ünlü *muallim* Halil'in torunları değil miydi? Yaşlı babaanneleri de okumuş bir insan olan ve bir kitaplığa sahip okuryazar bir çevrede yaşamıyorlar mıydı? Her alanda birinci olmamaları için ileri sürecekleri bir özür olabilir miydi?

Amcalarımın en büyüğü gerçekten de annesinin istediği ölçüde parlak bir öğrenciydi. Yirmi yaşındayken zekâsı Butros'unki kadar dillere destandı; yalnızca köyde değil, Beyrut'ta da. Küçük evlat, yani babam, iyi bir öğrenci olmakla birlikte, notları o kadar parlak değildi. Buysa, kimi zaman annesinin sinirlenmesine yol açıyordu, okul defterlerinin arasında bulunan anlatının kanıtladığı gibi.

Noel tatili için evde bulunduğum bir gün, annem okulundan posta ile gönderilen karnemi aldı. Zarfı açtı, notla-

rima baktığı sırada, benim de karşısında bir taburede oturmamı istedi.

İncil bilgisi, A, yani çok iyi. Fransızca, C, yani orta. İngilizce, B, yani iyi. Arapça, B, yani o da iyi. Geometri, C. Biyoloji, B. Yerbilim, B. Tarılı, B. Hal ve gidiş, A. Uygulama, A.

— Aferin, dedi bana, iyi çalışıyorsun, senden memnuni.

Sonra, arka sayfayı çevirdi, kaşlarını çattı ve bağırdı:

— Ne? Sınıfın onuncusu musun yalnızca?

— Ama anne, bir saniye önce bana aferin dedin!

— Onuncu, ha! Utanmanı gerekiyor!

— Onuncu olmanın ne önemi var, notlarımı iyiye?

— Hiçbir şey duymak istemiyorum. Oğlumun karnesinde onun onuncu olduğunu bir daha görmek istemiyorum!

Annemin kulaklarımda çınlayan o söziyle okula geri döndüm: "Oğlumun karnesinde onun onuncu olduğunu bir daha görmek istemiyorum!" Kendime şunu sorup duruyordum: Ne yapmalıyım? Onu menmün etmek için ne yapmalıyım?

Daha fazla çalışmazdım, o zamana kadar elimden gelen çabayı göstermiştim. Buna karşılık, ötekilerin benim kadar başarılı olmamasını sağlayabilirdim. Evet, çözümü buydu, onların önüne geçmek için bundan böyle davranışımı değiştirecektim. Örneğin, dokuzuncu olan öğrenci gelip de ben-den bir geometri problemini çözmek için kendisine yardım etmemi istediğinde, onu reddedecektim. Dost olduğumuzu, ona yardım etmemin doğal olduğunu söyleyerek bana baskı yapacaktı belki. Bunun önüne geçmek için, ilk fırsatta onunla dalaşacaktım; böylece, bir daha bana hiçbir şey sormayacaktı, ben de ona yardım etmek zorunda kalmıyacaktım.

Aynı şekilde, bir derste öğretmenin bir konu iistiinde özellikle durduğunu ve sınavda bunu bize olasılıkla soracağını farkedecek olursam, daha önce hep yaptığım gibi, bunu herkese söylemekten kaçınacaktım; tersine, o bilgiyi kendime saklayacak, sınav bitince öğrenciler o soruya hazırlanma-

dıklarından yakındıkları sırada, ben buna üzüleceğime, içim sevinçle dolacaktı.

İşte böyle, davranışlarımı bütünüyle değiştirmeyi öğrenmem gerekiyordu. Örneğin, öğrencilerden biri hastalanacak olsa, şimdi yaptığımı gibi, derslerinden geri kalmaması için, ona gidip o gün sınıfta neler yaptığımızı anlatmayacak, onun başına gelene sevinecek, içimden onun uzun süre hasta kalmasını dileyecektim, buysa onun yarışmanın dışında kalmasını sağlayacak, bana da onun önüne geçme fırsatını verecekti.

Göreceksin anne, baştan aşağı değişeceğim, söz veriyorum sana. Gelecek karnede oğlun sınıfın onuncusu olarak kalmayacak!

Babam, insana dudak ısırtan bu yazıyı, gizliden gizliye öç almak amacıyla kendi için yazmakla yetinmemişti. Ders yılı sonundaki törende öğrenciler adına konuşma yapmak üzere kendisini görevlendirmelerini sağlamış, o törende öğretmenlerin ve öğrenci velilerinin karşısında aynı metni okumuştı.

Babaannem oradaydı. Gülümsemiş, gözünden gelen birkaç damla yaşı silmiş, bundan böyle de oğlunun daha ön sıralarda bulunmasını hiç istememişti. Babam, açıkça karşı gelmeden onun elini kolunu bağlamıştı; bunu, biraz mizahla ama aynı zamanda, vaizin kızının onaylamaktan kaçınamayacağı bir gerekçe ileri sürerek sağlamıştı: Hoyrat davranarak ilk sıraya yükselmektense, ahlaksal inceliğini koruyarak biraz geride kalmak daha iyidir.

Bu bir yana, babamın ileri sürdüğü gerekçenin kesinlikle doğru olmadığı gibi, fazla iyi niyetle ileri sürülmüş olmadığını da gerçeği ortaya koymak açısından söylemem gerekiyor. Elimin altında ona ait arşivin tamamı var ama ben bunları bu metinde kullanmayacağım, çünkü o bilgiler Butros'u ve onun kuşağını ilgilendiriyor, ailenin öteki bireyleri o belgelerin arasında çok az yer alıyor ama madem ki onun okul defterlerini okumuş bulunuyorum, babamın "dershanelerden çok, sinema salonla-

rında dolaştığını”, ırmak kıyılarına kitaplıklardan daha sık git-
tiğini, kimi zaman da kepenklerini indirip cebir ya da coğrafya
derslerinde aşk şiirleri yazdığını kendi ağzıyla itiraf ettiğini de
söylemek zorundayım. Sınıftaki yerini, biraz daha fazla çalış-
arak, arkadaşlarının ayağına çelme takmaya da gerek kalmadan
üst sıralara yükseltebilirdi.

İşte, şimdi de o benim değil de ben onun, saçlarına ak düş-
müş babasıymışım gibi, ona çıkışmaya kalkıyorum! Ama bunu,
onun bana yapacağı gibi, sevgiyle yapıyorum. Bana sürekli
Mallarmé’dan, Donatello’dan, Michelangelo’dan ve Ömer Hay-
yam’dan söz eden ve annem, kız kardeşlerime ve bana karşı
yumuşak davranmasından yakındığında ona alçak sesle, “Bu
çocukları kafalarını kırmak için yapmadık!” diyen sanatçı bir
babam olduğu için şanslıymışım.

Ona ayırdığım bu ayrıca kapatırken, iki şeyi açıklama gere-
ğini duyuyorum. İlki, otuz yılı aşkın bir süre, toplumun ve onu
yönetenlerin aksayan yanlarını hedef alan, eski kitaplar konu-
sunda on beş yaşında annesine yazdığı mektuptaki üslubu taşı-
yan kısa mizah yazıları yazarak gazetecilik alanında kendine
ün sağlamasıdır. İkincisi, yirmi dokuz yaşında, “*babam Butros
Muhtâra Maalouf’a*” sözleriyle babasına adadığı ve “İlkbaharın
Gelişi” adını verdiği, edebiyat dünyasında olay olarak karşıla-
nan, içinden birçok şiirin benim de öğrenciyken okuduğum
Arapça ders kitaplarında yer aldığı bir şiir kitabı yayımlayarak
şiir alanında da aynı üne erişmesidir. Okulda bize ezberlenmek
üzere, babamın yazdığı bir “şiir” verildiğinde, ardından, çev-
remdeki öğrenciler bana ısrarla göz kırpıp kikirdemeye başla-
dığında, duyduğum gururu gizlemek için büyük çaba göster-
mem gerekiyordu.

Ama bundan en çok gurur duyan babaannemdi. Oğlunun
erken gelen ününden, özellikle de onun en ünlü, kısa sürede
bir klasik haline gelen şiirinin kendisi için yazılmış olmasından
çok gururlanıyordu.

Babam, o şiiri hangi koşullarda yazdığını bir gün bana an-
lattı.

1943 yılının Mayıs ayında'yık, Fransız yetkilileri Anneler Günü'nün kutlanmasına karar vermişlerdi. Büyük bir toplantı düzenlenmiş, benden de bu nedenle kürsüye çıkıp kendi yazdığım bir şiiri okumamı istenmişti. Böyle bir şiir hazırlayabilmek için çok az zamanımı vardı ama ben yine de bir kenara çekilip yazabilmek için bir akşamını bu işe ayırmıştım.

Masamın başına henüz oturmıştım ki dostum Édouard geldi. Bana, "Sinemaya gidelim, şu film oynuyor," dedi. Ben de ona, "Bu akşam olmaz, şiirimi bu akşam kesinlikle bitirmem gerekiyor," dedim. Ama o diretti, ben de bu tür davetlere oldum olası direnemediğimi için, onunla birlikte gittim.

Gözlerimi perdedeydi ama kafam başka yerdeydi. Bir an geldi, cebimden kalemimi çıkardım, sigara paketinin arkasına karanlıkta yazmaya başladım. Salondan çıktığımızda şiirimi bütünüyle bitirmiştım, virgülini bile değiştirmedim, yapacağım şey, gidip temize çekmekti yalnızca.

Yakarış biçiminde yazdığı o şiirde alışılanın dışında, çok yinelenen ve Arapça için fazla kadınsı kaçan bir uyak, "onlar", yani "kadınlar" anlamına gelen *hünne* uyağını kullanmıştı. Şiir, örneğin şöyle sürüp gidiyordu:

Onlar bizim bu dünya sürgünüindeki eşlikçilerimiz,
Hiçbir cennet onlarsız cennet olmazdı
Tanrım, senden iki lütuf diledim,
Senin yüzünü, bir de onların yüzünü görmek.
Sen yaşamı Onlara emanet ettin,
Onların haysalasına yerleştirdin kendini,
Ve göğsünde atan Kalbinin
Biraz da onların göğsünde atmasını sağladın...

O dönemin eleştirilenleri babamı Güzellik âşığı olarak nitelmişlerdi ya da Kadınların âşığı – bir bakıma öyleydi de. Ne var ki bu dizelerde ifadesini bulan yüceltme, öncelikle Nâzîre'nin, oğlunun ve tüm ailenin gözünde oluşturduğu, aynı za-

manda sert ve sevgi dolu, kırılğan ama parçalanmaz, ateşli ve akıllı anne figüründen esinleniyordu.

Zaten her yıl Anneler Günü'nde gazetecilerin aradığı Nâzire idi; Jeanne d'Arc caddesindeki apartmanında onun fotoğrafını çekmeye, onunla, köyde geçen daha önceki yaşamını konuşmaya geliyorlardı; onlara, kocası ölüp onu "en büyüğü on bir yaşında, en küçüğü de on bir aylık olan altı yetimle" baş başa bıraktığında okulu nasıl ele almak zorunda kaldığını anlatıyordu.

Ziyaretçiler, onu avutmak gerekiyormuş gibi, kimi zaman: "Ama siz onları yetiştirebildiniz, çocuklarınız duydukları minneti size bugün gösteriyor, başarılı oldunuz, mutlu olmanız gerekir..." diyorlardı.

Evet, elbette, diye yanıtlıyordu onları. Gerçekten de yılda bir gün bile olsa gösterilen bu ilgi onun gururunu okşuyor, karşılaştığı talihsizliklerin örünü almış gibi oluyordu... Ne var ki, gazeteciler ve fotoğrafçılar gitmek için kalktıklarında onları geçiriyor, sonra kapıyı arkalarından kapatıyor ve hemen ardından, yaşamının büyük düş kırıklığını, yaşadığı o anlaşılmaz, kazandığı tüm zaferleri gölgede bırakan bozgunu düşünmeye başlıyordu. Çekip giden, onu yalnız bırakan insanı düşünmeye başlıyordu.

Söz konusu olan, onun gözünde artık uzak geçmişte kalmış olan Butros değil, büyük oğluydu. Hayatta olan ama ona kendisinden haber ulaştırmayan, onunla artık konuşmayan ve mektup yazmayan oğlu. Dargınlık, evet ciddi bir dargınlıktı bu, köy papazı Cırcıs ile oğlu Halil arasında yüzyıl önce yaşanan, daha sonra, Halil ile oğlu Cırci arasında yaşanan dargınlık gibi. Ailenin başına çöken bu uğursuz geleneği günün birinde o da yaşayacaktı demek. Oysa, bunu yaşamamak için elinden geleni yaptığını sanıyordu.

Amcar, 1939 yılında, uluslararası ilişkilerde giderek tatsızlaşıyor, amcamın bu girişimi tehlikeli olmaya başlıyordu. Barış zamanında haklı bir ulusal savaşım olarak kabul edilebilecek davranışlara, savaş zamanında ihanet gözüyle bakılabiliyordu. Onun tutuklanacağı, hatta ölüme mahkûm edileceği söylenileri ortalıkta dolaşmaya başladı. Aile, onun en kısa sürede kaçmasını sağlamaya karar verdi. Ona bir Amerikan üniversitesinde burs bulundu ve dünya savaşının pallamasından hemen önce limandan kalkan son gemilerden birine bindirildi.

68

Amcalarımın büyüğü, Fransız mandasına karşı Beyrut'ta amansız bir siyasal savaşıma girişmişti. Güçlü inançları olan, her türlü rakibe karşı düşüncelerini ateşli biçimde savunabilen bir adamdı – babası gibi olduğu söyleniyordu. Yeni doğmakta olan bu ulus için parlak bir geleceği olduğu konusunda herkes düşünce birliği etmişti. Apartmanı, bağımsızlık yanlısı öğrencilerin buluşma yeri haline gelen annesinden başlayarak tüm aile, savaşımalarında onu desteklemek için arkasında yer almıştı.

Ne var ki 1939 yılındaydık, uluslararası ilişkiler giderek tatsızlaşıyor, amcamın bu girişimi tehlikeli olmaya başlıyordu. Barış zamanında haklı bir ulusal savaşım olarak kabul edilebilecek davranışlara, savaş zamanında ihanet gözüyle bakılabiliyordu. Onun tutuklanacağı, hatta ölüme mahkûm edileceği söylenileri ortalıkta dolaşmaya başladı. Aile, onun en kısa sürede kaçmasını sağlamaya karar verdi. Ona bir Amerikan üniversitesinde burs bulundu ve dünya savaşının pallamasından hemen önce limandan kalkan son gemilerden birine bindirildi.

Amcam ulusalci partinin en önde gelen kişilerinden biriydi, demişti bana Léonore, ve Fransızlar, hareket, etkinliğini yeraltı etkinliği olarak sürdürmek zorunda kalırsa, başa geçecek olan kişinin o olacağını kanıtlayan bir belgeyi ele geçirmişti. Bu nedenle, hakkında bir tutuklama kararı çıkartmışlardı. Ne var ki, ele geçirdikleri belgede, savaşında

kullandığı ad geçiyordu, dolayısıyla karara da bu ad yazılmıştı. Yetkililer onun gerçek adıyla takma adı arasında ilişki kuruncaya kadar, ailesi onu dışarı kaçırmıştı...

Bu gelişmeler babaannemin hoşuna gitmiyordu elbette. Yapacaklarını yıllar öncesinden planlayan bir kişi olduğu için, heapta olmayan durumları o zamana kadar ender olarak hoş karşılamıştı. Bu bir yana, babaannem aynı zamanda, kaygı ile umut arasında doğru dengeleri kurmayı, öncelikleri değerlendirmeyi bilen gerçekçi bir kadındı; o anda yapılması gereken, oğlunu, üstünde dolaşan tehditlerden ne pahasına olursa olsun kurtarmaktı.

Doğulu annelerin çoğu gibi, sahip olduğu tüm yetenekler sayesinde büyük oğlunun Amerika'da nasıl olsa parlak bir başarı elde edeceğini, böylelikle ailesine, memlekette yapabileceğinden çok daha fazla yardımcı olabileceğini de düşünmüştür herhalde.

Dolayısıyla, amcam gitti ve ondan bir daha haber alınamadı. Savaş zamanıydı, bu doğru, posta hizmetleri iyi işlemedi. Ne var ki, çatışma 1945'te sona erdiğinde, haberler yine çok seyrek gelmeyi sürdürüyordu. Kendisi hiç yazmıyor, oradaki akrabalarından ya da birlikte Atlantik ötesine yolculuk ettiği dostlarından edinilen bilgiler de geride kalan yakınlarının yüreğine su serpmiyordu.

Ben gözümü dünyaya açtığımda, Amerikalı amcam –önceki kuşakların gözünde Cebrail'in olduğundan daha da ileri düzeyde– gittikçe silikleşen, hayaletimsi bir figür haline gelmişti. Ve ona ilişkin tüm çocukluğum boyunca yalnızca kaygılı söylentiler, dehşet içeren fısıldaşmalar duydum: Evlenip beş çocuk sahibi olduktan sonra, manastıra kapanmaya karar vermiş, ailesini de peşinden sürüklemişti; o ve iki oğlu erkekler bölümüne, karısı ve üç kızı da kadınlar bölümüne; hepsi yoksulluk, iffet ve itaat içinde yaşamış, acımasız kurallara boyun eğmişlerdi; öyle ki, "frer"lerden hangisinin kendi babaları olduğunu, "sör"lerden hangisinin kendi anneleri olduğunu çocuklara açıklamak yasaktı; ayrıca, "Gerçek Katolik İnanç"tan çok az bi-

le olsa sapma gösteren yapıtların manastıra sokulması kesinlikle yasaktı – Aydınliklar adamı, Evrensel Okul'un kurucusu olan Butros'un bu tür uygulamalarla ilgili neler düşünebileceğini aklımın ucuna bile getiremiyorum...

Aklımın ermeye başladığı en uzak dönemden bu yana aile içinde sürekli yinelenen söylenti, amcamın, kendisi gibi ateşli birer Katolik haline gelmedikleri sürece hısımlar ve akrabaların dan hiç kimseyle görüşmek istemediğiydi.

Ona ilişkin anlatılan bir sürü öyküden biri de şuydu: Benim doğduğum yıl bir Amerikan üniversitesinde görevli olarak bulunan bir bacanağı, fırsattan yararlanarak onu ziyarete gitmiş. Amcam onu kabul etmiş ve hemen inancı üstüne ateşli bir söyleve girişmiş; bu vaizin ardından, ziyaretçiye şunu sormuş:

— Beni dinledin, şu anda Katolik olmaya hazır mısın?

Ziyaretçi, kendisinin Ortodoks bir aile içinde dünyaya geldiğini, atalarının inancından vazgeçmeye niyeti olmadığını nezaketle söylemiş.

— Bu durumda, demiş amcam ayağa kalkarak, bundan böyle birbirimize söyleyecek hiçbir şey kalmadı.

Şaşırıp kalan ziyaretçiye yağmurluğunu uzatıp kapıya kadar ona eşlik etmiş.

Amcama fazla haksızlık etmek istemediğim gibi, onu karikatür haline getirmek de istemem. Onun dünyası bana uzak, inançları da bana ters, ne var ki, izlediği yol tutarlı, içtenlikli – atalarımın sürekli olarak kendini kaptırdığı dinsel saplantıların pek de sıradan olmayan bir örneği o. Onun bu serüveninin günün birinde, benden daha dikkatli, daha anlayışlı biri tarafından anlatılacağından eminim. Bana gelince, daha önce kaleme aldığım bir romanda o maceraya üstü kapalı olarak şöyle bir dokunup geçmiştim... Bugün de yalnızca dokunmakla yetineceğim. Benim gün ışığına çıkarmak istediğim, orada, New-England'da olup bitenin gerçeğinden çok, babaannemin ve babamın kulağına gelen ve onları bunalımla geçen uzun yıllar boyunca kurdukları düşe, hissettikleri duyguya yönelten gerçek.

Nâzire'nin sakladığı belgeler arasında örneğin, üstünde gazetenin adı da tarihi de bulunmayan ama Boston'da kırk yıllar

rın sonunda ya da ellili yılların başında yayımlanan gazetelerden birinden kesilmiş olması gereken, sararmış bir gazete kupürü buldum.

Baş sayfada yer alan başlık, altbaşlık ve yazı şöyle:

HARWARD'IN İNANÇLI ÖĞRENCİLERİ

Papaz olmak için manastıra giriyorlar

Son gelen haberlere göre, Harward'dan diplomalı, ülkenin önde gelen Protestan laik yöneticilerinden birinin oğlu olan Avery D.'nin, papaz olmak üzere bir Cizvit manastırını girdiği bildirilmişti; dün öğrendiğimize göre, aynı üniversiteden üç öğrenci daha Katolik mezhebini seçmiş, onlar da manastıra girmeye karar vermiştir. Bu öğrenciler, tanınmış Protestan ailelerin çocuklarıdır...

Katolik ailelerden iki öğrenci de Harward'daki öğrenimlerini bırakıp manastıra girmeye karar vermiştir. Bunların hepsi, St Paul bölgesine bağlı, iinlü şair ve denemeci Saygıdeğer Leonard F.'nin yönettiği, Monsenyör Augustin H.'nin vesayeti altındaki Katolik öğrenci merkezi St. B.'nin üyesidir...

Mezhep değiştirenler şunlardır:

West Cedar'dan Dr Donald M.'nin oğlu William M., bu öğrenci Shadowbrook Cizvit manastırına girmiştir...

Lawrence'tan, Dr Arthur G.'nin oğlu Walter G., bu öğrenci de aynı manastıra girmiştir...

Great Neck'ten, Herbert L.'nin oğlu George L., bu öğrenci Portsmouth Priory'deki bir Benediktin manastırına girmiştir...

Manastıra kapanan öteki öğrenciler arasında şunların adları sayılabilir:

Redemptionistlere katılan, Yüksek Yargıçlar Kurulu üyesinin oğlu Joseph M.; Rhode Island'daki Providence'tan, B. ve Bn. John D.'nin kızı olan Bn. Margaret D., bu öğrenci Karmelit manastırına girmek üzere öğrenimini bırakmıştır...

Bu liste uzayıp gidiyor ve ayrıntı dolu – içinde, mezhep de-
ğiştirenlerin ve ana-babalarının tam adresleri bile yer alıyor ki,
ben bu bilgileri aktarmayı bugün bile uygun bulmuyorum...
Babaannemin bu yazıyı saklamış olmasının nedeni, içinde ken-
di oğlunun da rol aldığı yeni bir dinsel hareketin doğduğunu
haber vermesi. Yazıda onun adı geçmiyor ama adı geçenlerin
Çoğu aynı hareketin içinde yer alıyor. O dönemde Boston’da
yaşayanların, büyük bir dinsel hareketin doğmakta, hatta bir
mucizenin gerçekleřmekte olduđunu dűřündüklerini varsayı-
yorum. Bu yüzden, bu gazete kupürünü bizzat amcamın kesip
gönderdiđi dűřüncesini de olasılık dıřında tutmuyorum; Ame-
rikan Protestanları kitle halinde Katolikliğe geçiyormuş izleni-
mini vermek, o yıllarda bizim ailemiz için hiç de önemsiz bir
haber değildi.

Sonuçta oldukça yerel ölçüde kalan bu kaynaşmadan, Kili-
se’nin geleneksel inancına dönüşü savunan ve çağımızın törele-
rini gözeten her türlü öğretisel “düzenlemeler”e kuşkuyla ba-
kan tutucu bir dinsel hareket doğacaktı. Benimkiler arasında,
bilebildiğim kadarıyla, mezhep değiştiren bu amcanın ileri sür-
düğu dinbilimsel gerekçelerin üstüne eğilenlerin sayısı asla faz-
la olmadı. Basitçe şunu biliyorlardı ki, o ve ona katılanlar Kili-
se’nin liberalleşmesine karşı çıkıyorlar, bu yüzden de Vatikan’la
ilişkilerinde sıkıntılar yaşıyorlardı. Onlardan ne zaman söz açı-
lacak olsa, sözün dönüp dolaşıp geldiği nokta, onların “Pa-
pa’dan fazla Papacı” oldukları, öyle ki aforoz edilme tehlikesiy-
le karşı karşıya kaldıklarıydı.

Daha sonra, bu söylenenleri yalanlamayan bazı yazılar
okudum. Amcam ve dostları, Haçlı Seferleri’ni yüceltiyor, Engi-
zasyon’dan nefret etmiyor, Protestanlara, Yahudilere, maşonlara
ve “ılımlı” Katoliklere özel bir sempati beslemiyorlardı. Onla-
rın inancının temel taşı, Roma Kilisesi’nin dışında hiçbir kurtu-
luş olmadığıydı.

Butros’un büyük oğlunun böyle bir öğretiye gönöl verme-
sine o evde yaşanan ne tür dinsel dűř kırıklıklarının yol açtığı-
na açıklık getirecek durumda değilim... Bu konuda kuşkulu
yollar izlemek istemediğim gibi, yaklaşık nedensellikler kur-

mak da istemiyorum; ne var ki, bir yeniyetme, Katolik bir papaz tarafından zorla vaftiz edilmeye karşı çıkıp, bunun üstünden yirmi yıl geçtikten sonra, Katolik olarak vaftiz edilmeyenler için kurtuluşun söz konusu olmadığını ileri sürüyor ve tüm yaşamını bu davaya adıyorsa, bu iki olayın birbiriyle ilişkisi olmadığını düşünmemeye olanak yok, bunun hangi dolambaçlı yoldan gerçekleştiğini açıklayamasam da...

Aile yakınlarım arasında yer alan ateşli Amerikan Katoliklerine kıyasla babam kesinlikle ılımlı Katolik kalıyordu. Bununla birlikte, öteki iki erkek kardeşi gibi o da –bilinen koşullarda– vaftiz edildiği inanca geri dönme konusunda girişimde bulunmuştu.

Bunu, nüfus idaresi başkanına gönderdiği, bir kopyası arşivinde korunmuş olan bir belge kanıtlıyor. Bu belgede, –bilinen koşullarda– *“Protestan kütüğüne kaydedilmiş”* dilek sahiplerinin, Yunan-Katolik cemaatine *“ekte sunulan tanıklık gereğince”* kabul edilmelerini istedikleri okunuyor.

“Beyrut, Biblos ve bunlara bağlı yerlerin piskopos yardımcısı” tarafından 16 Haziran 1943’te imzalanan belge, *“bize bildirdikleri istek doğrultusunda bu ruhani evlatlarımızın... Protestan cemaatinden, Roma Katolik cemaatine geçme isteklerini kabul ediyoruz...”* diyor.

Babam birkaç kez, bir inançtan ötekine, kendisini bunu yapmaya yönelten gerekçelerin üstünde hiç durmadan geçtiğini bana söylemişti. Bununla birlikte ben, bu girişiminde inanç sorunlarının hiçbir etkisi olmadığından eminim. Bunu duraksamadan ve hiç utanç duymadan söylüyorum: Dinsel cemaatler kabile gibi davranırlarsa, onlara karşı kabileymiş gibi davranmak gerekir.

Bu davranışın nedenlerini her şeye karşın sezmeye çalışacak olursam, birden fazla neden bulabilirim.

Fazla azınlık oluşturmayan bir cemaatin içinde yer almak

istemış olabilir – adı geçen iki cemaat öyleydi ama Yunan-Katolik cemaati nüfusun yüzde altısını, Protestan cemaati ise yüzde birini oluştuyordu; toplum içindeki önemli mevkilerin bu temele göre dağıtıldığı bir ülkede, kendini bir köşeye itilmiş, neredeyse dışlanmış olarak bulabilirdi.

Aynı zamanda, can sıkıcı idari bir karışıklıktan kurtulmak istemiş olabilir; bir cemaatin içinde vaftiz olunmak ama bir başka cemaate kayıtlı bulunmak, ne zaman yerine getirilecek bir formalite olsa, onun için içinden çıkılmaz bir durum yaratıyordu herhalde.

Bu girişimin kaynağında Theodoros amcanın baskısı olduğu düşüncesini de göz ardı etmek istemiyorum; 1943'te yetmiş yaşındaydı ve yengesi Nâzire'nin, yaşlılık döneminde kendisine bakması için, Jeanne d'Arc caddesindeki apartmana yerleşmişti; yukarıda andığım dilekçeyi dikkatli incelediğimde, o dilekçenin onun elinden çıkmış olabileceği, güçlü bir olasılık gibi geliyor bana; dilekçeyi o kaleme almış, yeğenleri de yalnızca imzalamıştır; sonra, piskoposluktaki işlemlerle de kendisi ilgilenmiştir...

Ne var ki, babamın Reformcu Kilise'den uzaklaşması için güçlü bir nedeni daha vardı: annem. Annemden hoşlanıyordu, aralarında nişan sözü edilmeye başlamıştı ama annem için, bir Protestanla evlenmek, bir an bile olsa, düşünülebilecek, akıl alacak bir şey değildi.

Onun ailesinde dine bağlılık, babamın ailesinde olduğundan çok daha başkaydı. Mistik krizler yaşanmamıştı, büyük dinsel tartışmalar olmamıştı, kopmalar olmamıştı. Kimse inancından ayrılmamış, ayrıldığı inanca geri dönmemiş, geri döndüğü inançtan bir kez daha ayrılmamış, benzeri gidip gelmeler yaşanmamıştı. Aile içinde fazla din adamı da yoktu... Herkes basitçe, kesin ve geriye dönüşsüz olarak Maruni idi, hiç tartışmadan. Papa'nın izinden gidiyor, azizleri kutlu sayıyor, ayda bir kez kiliseye ayine gidiyor, buna karşılık çocuklardan biri hastaysa, yolculuk yapıyorsa ya da sınavlara hazırlanıyorsa bu ziyaret ayda dört kez yapılıyordu... Aslında, dinle ilgili işleri mutfak, dikiş, dedikodu ve ağlayıp sızlanma işlerini üstlenen kadınlar üstlenmişti. Erkeklerle gelince, onlar çalışıyordu.

Anne tarafından dedem –adı Amin’di– bizim köye çok yakın bir köyde doğmuştu. Henüz yeniyetmeyken, ağabeyinin peşinden Mısır’a göç etmişti. İkisi de inşaat ve yapım işlerinde çalışıyor ve önemli büyüklükte birkaç şantiyeyi yürütüyorlardı – köprüler, yollar yapıyor, bataklıkları kurutuyorlardı. Servet sayılacak kadar para sahibi olmamışlardı ama mal mülk edinmeyi başarmışlardı ve durumları iyiydi. Yaşamının doruk noktasına eriştiğinde Amin’in köyde pamuk tarlaları, kentte de taşınmaz malları vardı; Küba’daki Cebrail gibi, şoförü, bahçıvanı, aşçısı, hizmetçileri vardı... (Ve Küba’da olduğu gibi, bu servetten hiçbir şey kalmayacaktı. Ben dünyaya gözlerimi açtığımda dedem ölmüştü, Halkçı Devrim, o zamana kadar edindiği her şeyi, arazilerinin son dönümüne varıncaya kadar onun elinden “geri almıştı”. Yitirdiğimiz tüm öteki yurtlar gibi, Mısır da ailenin belleğindeki yerini almıştı.)

Nil ülkesinde giriştiği maceranın başında Amin, Delta’da bir kent olan Tanta’ya yerleşmişti; 1909’daki karışıklıklarda ailesiyle birlikte İstanbul’u terkeden yargıcın kızı Virginie’ye orada rastlamıştı... Delikanlı da, genç kız da aynı Maruni cemaatindendi ama kesinlikle aynı toplumsal çevreden değildiler. Delikanlı, yoksul bir çiftçi ailesinin çocuğuydu, genç kız da kentin ileri gelen ailelerinden birinin kızıydı; ne var ki delikanlı zenginleşmiş, ötekilere gelince, Boğaz kıyılarından ayrıldıktan sonra, mallarının çoğunu ve toplum içindeki yerlerini yitirmişlerdi; öyle olmasaydı, bu gibi durumlarda ağır basan toplumsal ilişkilerin zorlamasıyla, kızları için daha saygın bir beraberlik peşinde koşarlardı.

Düğün Tanta’da yapıldı; annem orada doğdu. 1921 yılında verilen nüfus kâğıdında adı Odetta Maria olarak geçiyor ama yaşamı boyunca herkes onu Odette adıyla çağırırdı. Kısa süre sonra annesiyle babası Kahire’ye yerleşti, daha doğrusu, XX. yüzyılın ilk yıllarında baron Empain tarafından inşa ettirilen yeni Heliopolis kentine yerleşti.

Her yıl, Mısır’da sıcaklar dayanılmaz hale geldiğinde, baannem ve dedem, vapura binip Beyrut’a geliyordu; oradan,

kışı Besançonlu rahibelerin yatılı okulunda geçiren kızlarını alıp hep birlikte Dağ'ın serin havasına sığınmaya gidiyorlardı; sonunda, üstüne güzel beyaz taşlı bir malikâne yaptırmak üzere Ayn'ül-Kabv'de –babaannemle dedemin okul-evine iki adım uzaklıkta– ağaçlıklı bir yamaç satın almışlardı.

Bu komşuluğun sonuçlarından biri, babamın ailesinde varolan ve herkes tarafından öteden beri bilinen dinsel tuhaflıkları onların da öğrenmesi oldu. Bilinen ve sert biçimde yargılanan tuhaflıkları. Kızlarının, *muallim* Butros'un altı yetim çocuğundan biriyle evlenmeyi aklından bile geçirmeyeceğinden hiç kuşku duymuyorlardı. Zavallı çocuklar! Babaları Tanrıtanıamaz bir adammış! Bu yetmiyormuş gibi, anneleri de Protestan! Bu sözcük, büyüklerimin Maruni kesiminin ağzından çoğu kez bir dudak bükmenin ya da alaylı bir gülüşün eşliğinde çıkıyordu.

Bunları söylememin nedeni şu ki, babam anneme âşık olup ona sonu gelmez aşk mektupları yazmaya, annem de yaptığı bu kura duyarsız olmadığını ona belli etmeye başladığında, onun olsun, kardeşlerinin olsun, babaları onları vaftiz ettirmeyi reddettiğinden bu yana, amcaları onları yangından mal kaçıır gibi vaftiz ettirdiğinden bu yana ve de dayılarının büyük bir baskı ile onları öteki yakadakilerin kütüğüne kaydettirdiğinden bu yana başlarında dolaşan bu “anlaşmazlığı” ortadan kaldırmak için hepsinin iki ayağı bir pabuca girdi.

Bütün bu olup bitenler ben doğmadan meydana gelmiş olmakla birlikte, yankıları tüm çocukluğum boyunca sürdü, hatta ondan da öte. Katolikler istedikleri kadar kesin zafer kazanmış olsun, didişme birazıyla hâlâ sürüyordu. Annem Protestanlığı sürekli olarak kınadı, bunu belki de çocuklarından birinin kendini “sapkınlık” şeytanına kaptırmasından korktuğu için yapmıştır. Ama şu da doğru ki, Amerika'daki amcanın aykırılıklarını da sert bir dille eleştiriyordu – bunu da yine, günün birinde belki biz de aynı yolu izleriz, diye yapıyordu. Babama mal ettiği bir özdeyişi bize bıkıp usanmadan yineleyip durdu, öyle ki bu söz bizim çatımızın altında bir yaşam kuralı haline geldi: “Dinsizlik, bir aile için bir tragedya, aşırı dindarlık da!” Bu-

gün, bu durumun tüm insan toplumları için gerçekleşmekte olduğunu düşünme zaafı içindeyim.

Babam, evlenmesine –düğün Kahire’de, 1945 yılında yapıldı– engel olmasın diye, annemin ve ailesinin önünde koşarak, pek gönüllü olmasa da Katolikliğin yuvasına geri dönmekle birlikte, bir başka mutlak zorunluluğu kabullenmesi hiç de kolay olmadı: Bu çiftten doğacak çocuklar Katolik okullarında okuyacak, hem de Fransızca eğitim görecektlerdi.

Babaannem Nâzire’nin ve baba tarafından tüm yakınlarının gözünde, bu bir sapma, bir densizlikti ve neredeyse bir ihanet. Dört kuşaktan bu yana, XIX. yüzyılın ortasından bu yana, bizde herkes ikinci anadili olarak İngilizce öğreniyor, herkes öğrenimini Amerika’da yapıyordu. Amerikan Üniversite-si’nin kampüsü bizim evin bir uzantısıydı – ya da bunun tersi. Babam orada eğitim görmüş, daha sonra aynı yerde ders vermişti; erkek ve kız kardeşleri de birbiri ardından öyle yapmışlardı. Oturmuş, değişmez, tartışılmaz bir gelenektir bu.

Annemin de korktuğu şey buydu, İngilizcenin, Amerikan okulunun ve Protestanlığın her zaman iç içe olduğu bu gelenek. Bu “riske” girmek istemiyordu, babam da bunu kabullenmek zorunda kaldı: Kızlarının üçü de anneleri gibi, öğrenimlerini Besançon rahibelerinin okulunda görecektlerdi; oğulları da dayıları gibi, Cizvit papazlarının okuluna gidecekti.

Böyle bir durumu Butros hayatta kabul etmezdi sanırım...

Babamın ağabeyi ailesiyle sonunda yeniden bağlantı kurduğunda ben on altı yaşındaydım. Bu olayın uyandırdığı yankıyı bir düşünün: Ailede kimse başka bir şeyden söz etmiyordu. Amerika'dan, büyükannem adına yazılmış bir mektup geldi. Oğlu, kendisini ziyaret etmek istiyorsa, onu kabul etmeye hazır olduğunu bildiriyordu... Önceden Katolik mezhebine geçmiş olması koşuluyla. Presbiteryen vaizcinin kızı bir an bile duraksamadı. Oğlunu yeniden görmek, söz konusu ayine katlanmaya değerdi. Dolayısıyla, yetmiş yaşında gizlice mezhep değiştirdi ve yaşamında ilk kez uçağa bindi...

Babaanneme gönderilen mektubu bulamadım. Ayrıca, o mektubu saklamamış olması tuhaf. Onu ayrı bir yerde saklamış, bir daha da bulamamış olabilir... Ne mutlu ki amcam aynı anda küçük kardeşine, yani babama da bir mektup yazmıştı. Ben o mektubu okudum. 27 Mart 1965, Saint Jean Damascène Bayramı, ibaresini taşıyan uzun bir mektup. Şöyle başlıyor:

Birbirinizden ayrılmaz iki küçük çocukken, daha sonra, delikanlı olduğumuzda, sen benden her zaman daha iri ve daha olgun göründüğüün halde, yabancıların bizi neredeyse her zaman ikiz sandıklarını anımsıyorum. Çocukluk ve gençlik yoldaşıma, aslında ruhumun öteki yarısı gibi olan kişiye yazmak için kalemi elime almanın beni ne kadar heyecanlandırdığını söyleyeme gerek var mı?

Bir şeye dikkatini çekmekle başlayacağımı, sonra o koldan bir daha hiç söz etmeyeceğimi. Sende kinü zaman kalpsiz biri olduğımı, annemizin gösterdiği kahramanlığı, babamızın bundan yaklaşık kırk bir yıl önce zamansız ölümünden sonra sırtına binen aile yükünü nasıl kaldırdığını değerlendiremediğim izlenimini bırakmış olabiliyim. Saat sabahın üçünde onu, içindeki kaygılar ve yüklendiği sınırsız sorumluluklar yüzünden, ertesi gün onu bekleyen onca işe karşın, ailenin bir ihtiyacını karşılamak için birkaç kuruş daha kazanması gerektiğinden, bir yandan o zavallı elleriyle bir etanın parçası üstüne iş işlerken, öte yandan da iki gözü iki çeşme ağlarken yakaladığımı anı nasıl unutabilirim? Yatağımdan kalktım, onu öperek şöyle dedim: "Üzülme, anneciğim, çok yakında bizler büyüyeceğiz ve sana çok iyi bakacağız"; sonra, dantel başörtüsünün eskimiş olduğunu görüp şunu ekledim: "Ve sana yepyeni bir 'dantel' alacağım!"

Ne var ki, o yepyeni "dantel"i anneme asla almadım. Hikmetinden sual olunmaz Tanrı, benim, bizim için çektiği tüm acılardan sonra, yaşlılık günlerinde onu ödüllendirme ve ona hak ettiği teselliği sunma görevini sana ve öteki kız ve erkek kardeşlerime bırakmamı istedi. Ben kendi hesabıma, çok sevdiğim ve refah içinde olması benim için çok önemli olan ailemden uzaklaşmak zorunda kaldım. Tanrı'nın iradesi din adamı olmamı, yoksulluğu, namusluluğu ve itaati seçerek yaşamamı ona adanmamı buyurdu. Bana öyle geliyor ki Tanrı benden, ailemin daha çok, tinsel ve doğaüstü konulardaki iyiliğiyle uğraşmamı istedi.

Sizlerle birlikte olduğumda, uzun yıllar boyunca hiçbir İnanca bağlı değildim. Tanrı'nın ve Cehennem'in benim gözümde gerçekliği yoktu, Meryem Anamız da benim için bir şey ifade etmiyordu. Katolik İnanıcı yitirmediklerinize inanmak için hâlâ nedenlerimi var; ama sizlerin de başkalarınınkine olduğu gibi benim tinsel yaşamıma da değer verdiğini daha çok göstermeniz gerekiyordu. Ailenin bir bakıma tinsel bekçisi olarak yerine getirdiğim görevle ilgili kendine bazı sorular soranlara, bir yazardan yaptığımı şu alıntıyla

karşılık vereceğimi: "İnananlar için hiçbir açıklama gerekli değildir; İnanıcı olmayanlara da hiçbir açıklama yapılmaz!" ...

Babam, ağabeyini asla bütününüyle bağışlamadı sanırım. Ne var ki onu suçlamalara da boğmadı. İlişkileri giderek soğudu yalnızca; onlar ki o kadar yakındılar, birbirlerine fazla bir şey söylemediler. Karşılıklı olarak çok nazik davrandılar; son ana kadar, ne var ki aralarındaki sırdaşlık ölmüştü gibi geliyor bana. Babamın ağabeyinin mektubunu yanıtladığını sanıyorum, ayrıntılı mı, yoksa kısa ve özlü biçimde mi yazdı, bilemiyorum. Bildiğim, bu yazışmadan sonra, onun ağabeyini görmeye gitmediği.

Ben, tersine, onu görmeye gittim.

Çok sonraydı, 1978 yılında. Fransa'da yaşamaya başlamıştım, gazeteci olarak çalışıyordum ve Washington'da, Dünya Bankası'yla ilgili bir röportaj yapmakla görevlendirilmiştim. Atlantik ötesine yaptığım ilk yolculuktan ve benim için, o efsanevi amca'yı görmeden gelmek söz konusu değildi.

Bu nedenle Massachusetts'e gittim. Tuhaf bir duygu. Babamın neredeyse ikizi gibi olan, buna karşılık cüppe giymiş, Arapçayı da güçlü Amerikan aksanıyla konuşan bir yabancıyla karşı karşıya olmak. Beni ondan ayıran birçok şeyin bulunduğu, buna karşılık, aile ilişkilerinden kaynaklanan bir mucize yüzünden, aramızda hemen içtenlikli bir konuşma havasının doğduğu bir yabancı.

— Babanla ben birbirimizden ayrılmazdık, görünüşte birbirimizin aynıydık. Buna karşılık bizi birbirimizden her zaman ayıran önemli bir şey vardı. Ben temelde bir tutucuyum, oysa baban her zaman bir devrimci oldu.

Ben hiç düşünmeden bunun tersini söyleyebilirdim. Amcam, tüm yaşamını bir öğretiye feda edebilecek bir militandı; oysa babamın, ben gözlerimi dünyaya açtığımdan beri, gazetesıyla evi arasında dingin bir yaşamı olmuştu.

Şaşkınlığımı belli etmişim ki, göçmen yurttaş, ateşli biçimde sözünü sürdürdü:

— Öyle, öyle, inan bana. Bizi ayıran her zaman bu oldu. Zaten, gel de bak...

Beni odasına götürdü, gerçek bir manastır hücresi, içinde neredeyse mobilya yok. Yalnızca bir kamp yatağı, bir masa, bir sandalye, birkaç kitap...

— Ben on beş yaşındaydım, baban da on dört; annemiz bize şunu söyledi: "Seyyar satıcının sesini duydum, her ikinizin de kendinize bir tıraş makinası alması gerekirdi." Gerçekten de yüzümüzdeki tüyler, sakalı andırır hale gelmişti; özellikle de esmer olan ve görünüş olarak benden her zaman daha genç duran babanın tüyleri. Bunun üstüne satıcıya gidip birer bakır tıraş makinası aldık. Babanın o zamandan bu yana elektrikli ya da elektriksiz sayısız tıraş makinası aldığını düşünüyorum. Oysa ben, ben hâlâ her sabah o seyyar satıcıdan alınmış makinayla tıraş oluyorum. Bak!

Yarım yüzyıl kullanıldıktan sonra bile çok eskimiş gibi görünmeyen sarımsı tıraş makinasını bana uzattı. Tutuculuk ve devrimciliğe ilişkin yaptığı tanımlama hoşuma gitmişti; doğrudu, babamın evindeki banyo dolabının içi, bırakılmış her tür tıraş makinasıyla doluydu; içlerinde Çin'den aldığı, pille çalışan bir makina vardı ki onu bir kez bile kullanmamıştı...

Amcanın açıklaması, hedefi belli ve incelikli bir savunma şeklinde sürüyordu.

— Ben, ailemizin en soylu ve en eski geleneğini korumak istedim: ermişlik. Atalarımız arasında, Kilise'nin ulu kişi kabul ettiği birçok ermişin bulunduğunu biliyor musun?

Bana hiç duymadığım adları saydı. Babamın çatısı altında, atalarımızın yaptığı büyük işler sık sık övülürdü ama özellikle ünlü şairlerden söz edilirdi; ya da bir başka planda, zengin olmuş göçmenlerden...

— İlk yüzyıllardan beri Hristiyanlığı omzunda taşıyan bizler olduk, bunu unutma...

Benimkilerin kendi bireysel çizgilerini her zaman atalarımızın doğru çizgisinde gösterme eğilimleri tuhaf! Uzun zaman önce çekip gitmiş, yakınlarıyla bağını koparmış, babasının nefret edeceği her şeyi yapmış, kendi adını bırakıp Kilise'nin verdiği adı benimsemiş, bu kadar aykırı bir yola sapmış olan o bile

bana, herkesin gittiği yoldan, atalarımızın çizdiği yola daha iyi erişebilmek için ayrıldığını açıklama gereğini duyuyordu hâlâ.

— Benim izlemek istediğim şey, gelenek! Batı bizi Hıristiyanlaştırdığını sanıyor, oysa Batı'yı Hıristiyanlaştıran biziz. Batı bugün gerçek İnanç yolundan ayrıldı, onu doğru yola döndürmek yine bizim görevimiz olacak. Ben Amerika'yı yeniden Hıristiyanlaştırmayı kendime görev olarak seçtim.

Boston'daki otele döner dönmez, babamı telefonla aramak istemiştim. Ama boşuna. Onunla konuşabilmek için Paris'e dönmeyi beklemem ve onun beni araması gerekti. O sırada Lübnan savaşında dönüm noktası yaşanıyordu, ailem de oturdukları semtin şiddetle bombalanması üstüne Beyrut'tan kaçmak zorunda kalmıştı. O anda köydeki evlerinde, geçici olarak güven içindeydiler. İşini bilir kuzenlerden biri onların Fransa ile telefonla görüşmelerini sağlamıştı.

Babama şunu bildirmek için acelem vardı:

— Amerika'dan dönmüş bulunuyorum, amcamla karşılaşma fırsatını buldum.

İzlenimlerim mi?

— Olayların etkisi henüz durulup oturmamış... Öyle ya da böyle, bu kadar yıl geçtikten sonra gidip onu gördüğüme pişman değilim... Sana hem benziyor, hem benzemiyor...

— Bizim fiziksel olarak benzerliğimiz herkesi şaşırtıyordu, kendimizi bile. Birbirimizden ne kadar farklı olduğumuzu farketmemiz için araya zaman girmesi gerekti.

— Bana tıraş makinası öyküsünü anlattı...

— Ne tıraş makinası?

Konuşurken hat kesilmişti.

New-England'dan ayrılırken, bunun tek ve son buluşma olacağından emindim; bu buluşmanın günün birinde gözüme, iki yıl sonra Lübnan'da gerçekleşecek kaçınılmaz bir ikinci karşılaşmanın basit bir girizgâhı gibi görüneceğini düşünemezdim.

O dönemde, bizim göçmenin, yaşamı boyunca uzak durduktan sonra, memleketini ziyaret etmek için geri dönmeye birdenbire neden karar verdiğini bilemezdim. Bugün, elimde bazı tanıklıklar bulunduğu için bunu biliyorum. Amcam dinsel misyonundan vazgeçmemiş, cüppesini de çıkarmamıştı; kendisine "kardeş" olarak seslenilmesini istiyordu – Butros gibi ben de bunun kesinlikle aynı "kardeşlik" olmadığını söyleme eğiliminde olsam da! Ne var ki, orada o güne kadar kendisine asla papazlık aşaması verilmemişti, buysa onun en büyük dileği idi. ABD'deki Katolik hiyerarşi onu hep uzakta tutmayı yeğlemişti; birçok duraksamadan sonra ona yanıt olarak, evli bir insana papazlık sıfatını hiçbir biçimde veremeyeceklerini söylemişlerdi. Bunun üstüne o da kendi kendine bu dileğinin memlekette, geleneklerin farklı olduğu kendi cemaati içinde gerçekleşebileceğini düşünmüştü.

Bana anlatıldığına göre, az kalsın öyle oluyordu; ailemizin –babamın, amcalarımın, özellikle de yeğen Nasri'nin– baskısıyla Yunan-Katolik piskoposu, evet, demişti, neden olmasın? Yalnız, papazlık sıfatı verilmesi için yapılacak törene bir tarih saptamadan önce, müstakbel papazın görevini Massachusetts'de

icra etme niyetinde olduğunu öğrenmişti, Lübnan'da değil; bu durumda, kurallar gereği, Boston başpiskoposunun da onayının alınması gerekiyordu. Oysa söz konusu başpiskopos bağırıp çağırmaya, "kurttan" , "ağıldan" söz etmeye başlayınca, bizim piskopos, geri adım atmanın daha doğru olacağına karar vermişti...

Babam, işte bu çekişmeler sırasında, sıcakların bastırıldığı bir gün beyin kanaması geçirmişti. Bürosundan ayrılmış, arabasına doğru yürürken birden yere yığılmıştı. Yanında bulunan kişi, şaşkınlık belirten bir "ah!" sesi duymuştu yalnızca. Kendini kaybetmiş, yere yığılmıştı. Birkaç saat sonra, Paris'teki telefonum çalmıştı. Yeğenlerimden biri haberi bana, fazla ümit vermeden ulaştırmıştı. "Durumu kötü, çok kötü."

Kalkan ilk uçağa atlayıp memlekete döndüğümde, babamı komada bulmuştum. Huzur içinde uyuyor gibiydi, soluk alıyor, zaman zaman da elini oynatıyordu, artık yaşamadığına inanmak zordu. Beynini bir kez daha incelemeleri için doktorlara yalvardım, sonra bir üçüncü kez. Boşunaydı. Ansefalogram bomboştı, kanama bitirici olmuştu. Durumu kabullenmek gerekti...

Yaklaşık on gün daha hastanede kaldı; bu süre içinde bizi umutlandıran bazı anlar yaşadık - örneğin, elini yeniden eski konumuna getirdi, kimileri bize, bazı hastaların benzeri komalardan çıktığını söyledi... Bazı cinlenmiş kişilerin ortaya çıktığını da anımsıyorum, sanırım, yeryüzünde insanların umutsuzluk içinde kıvrandığı, başlarına gelen felaket yüzünden ruhlarının kırılğan hale geldiği her yerde, yerden biter gibi bitiveren kişiler. Kendine, hiç utanmadan "Ermiş Elie'nin aracısı" dedirten biri gelmiş, babamın yatağının çevresini şeritlerle sarmış, sonra da bitkin haldeki aile bireylerine dönüp kudurmuş gibi şöyle bağırıyordu: "Hastanın iyileşmesini nasıl isteyebilirsiniz ki, şu anda hiçbiriniz dua etmiyorsunuz!" Başka koşullarda olsa bu sahne bana gülünç gelirdi; o gün, üzüntüme yalnızca öfke ve iğrenme eklendi.

Bekleyiş ve umutsuzlukla geçen uzun günler ve uzun geceler boyunca, yaşam savurganı o amcayla sık sık birlikte olup yarenlik ettik, orada, daha önce ne onun, ne de benim buluşma-

yı aklımızdan geçirdiğimiz o Beyrut kentinde o anda yan yana bulunmamızın ne kadar doğal olduğundan söz ettik. Bununla birlikte ben, birbirimizden zaten hiç ayrılmadığımız, onun kırk bir yıl süren uzun yolculuğunun bilinçdışı bir düş olduğu, sonunda o düştten, geçmişteki her şeyi silerek uyandığı duygusu içindeydim.

Tuhaf bir dönüştü bu: Kendisini, görünüşte ölü olarak kabul etmeye alıştığım göçmen, o yitik kişi yanımda duruyor, omzu omzuma değıyor, birden, ikinci babammış gibi bana yakın oluyordu. Oysa öteki insan, gerçek babam orada yatıyordu, yitik, bir daha dönmek üzere hepimizden uzaklaşmış, uzaklara göçmüş durumda, görünüşte ölü olarak.

Ardından, öteleyemeyeceğimiz, babamın kalbinin artık atmadığı an geldi. Uykusuz geçirdiğim birçok geceden sonra, biraz dinlenmek için ayrılmıştım ki, kuzenlerimden biri kapıyı vurmaya başladı. Kapıyı açtım, sonra, ona hiçbir şey sormadan gidip salonda oturdum; anlamıştım. Ardından, kısa bir süre sonra amcam da geldi, bizimle birlikte oturdu. O da hiçbir şey söylemedi.

Tarih, 17 Ağustos 1980'di. Butros'un ölümünün üstünden günü gününe tam elli altı yıl geçmişti – günlerden yine Pazar'dı. Cüppeli adamla karşılıklı oturup bu haberi annesine, benim de babaannem olan Nâzire'ye, en az yıkıcı olacak biçimde nasıl verebileceğimizi tartışmamız gerekti. Onun yanına benim gitmem kararlaştırıldı; o da benim arkamdan telefon edecek, ona bir oğlunu kaybettiğini bildirecekti.

Babaannemin evine vardığında, her zaman yaptığı gibi bana uzun uzun sarılmıştı. Sonra da ister istemez, en korktuğum soruyu sormuştu:

— Baban nasıl bu sabah?

Yanıtım hazırды, gelirken yolda çalışmıştım:

— Doğruca evden geldim, hastaneye uğramadım...

Doğrunun ta kendisi ve aşağılık bir yalandı bu.

Birkaç dakika sonra telefon çaldı. Başka zaman olsa babaannemin kalkmasına meydan vermemek için hemen kalkıp yanıtlardım. O gün, onun yerine yanıt vermemi isteyip istemediğini sordum.

— Yalnızca telefonu biraz yaklaştırabilsen...

Telefonu getirdim ve ona vermek üzere kulaklığı kaldırdım.

Doğal olarak karşıdakinin ne dediğini duymuyordum; ama babaannemin ilk yanıtını hiçbir zaman unutmayacağım:

— Evet, oturuyorum.

Amcam, onun ayakta olmasından ve vereceği haberi duyunca yere düşmesinden korkuyordu.

“Evet, oturuyorum” yanıtını verirken gözlerinin halini de unutmuyorum. Uzaktan darağacının gölgesini gören bir ölüm mahkûmunun gözleriydi bunlar. Daha sonra bu anı düşündüğümde, besbelli çocuklarına o öğretmişti dedim kendi kendime: Birine bir felaket haberi verdiğinizde ayakta olmadığından emin olun. Oğlu bu soruyu sorduğunda, korkunç bir şey olduğunu anlamış olmalıydı.

İşte o zaman, yan yana, el ele oturup, uzun uzun ağladık onunla.

Sonra da bana şöyle demişti:

— Babanın uyandığını haber verecekler sanmıştım.

— Hayır, dedim. Düşüğü an, her şey bitmişti.

— Ben hâlâ umut besliyordum, diye mırıldandı babaannem. O ana dek kimse, ona gerçeği söylemeyi göze alamamıştı.

Sonra yeniden sessizliğe dönmüştük; bizim için bir tapınak gibi olan sessizliğe.

*Eylül 2000 ile Aralık 2003 tarihleri arasında
Paris'te, Beyrut'ta, Havana'da ve
Ker Mercier'de kaleme alınmıştır.*

Not ve Teşekkürler

Noktayı koydum ama başlangıçlara ilişkin bu çalışma henüz bitmedi. Ne başlangıçla ilgili olarak, çünkü bazı uzaklaşmalar hariç, kendimi son yüz elli yılla sınırladım; ne de sonla ilgili olarak, çünkü kesin anlatıda izlediğim yolu, arada boşluk bırakarak babamın ölümüne kadar uzatmakla yetinerek 1930'lu yılların ortalarında kestim.

Ne var ki babama ilişkin neredeyse hiçbir şey anlatmadım. Bir kez önadını vermek zorunda kaldım, bir iki anekdot anlattım, aramızda geçen konuşmalara yalnızca birkaç kısa alıntıyla değindim. Oysa benimkilerin anısına bağlılığım öncelikle babama bağlılığımıla doğdu. Çocukluğumdan bu yana ona o kadar büyük saygı duydum ki onun mesleğinden başka bir meslek bile düşünmedim – gazetecilik, yazarlık. Babam, başkaldırılarıma varıncaya kadar beni sabırla, incelikle yetiştirdi, biçimlendirdi, eğitti, bana rehberlik etti. O, tutku ve sorumluluk, naiflik ve akılcılık, alçakgönüllülük ve gurur arasında yol almayı sürdürürken, ben sürekli olarak onu gözlemledim. Ve onu bıkmadan dinledim. Gençlik dönemimde, olgun yaşında kafamı kurcalayıp duracak olan olaylar anlattı bana.

Günün birinde ondan, onun erkek ve kız kardeşlerinden, savaşların en kötüsünü, dağılmaların en onarılmaz olanını göğüslemek zorunda kalan, aynı zamanda hem huzurlu, hem acılı o kuşaktan uzun uzun söz etmeye zaman bulabilecek miyim? Bağlılık görevimi yerine getirmek istiyorsam, bunu gerçekleştirmenin görevlerim arasında yer aldığını kabul etmek zorundayım. Çünkü

bu olayların bir bölümüne tanık oldum ve şimdi elimin altında o döneme ilişkin bir sürü belge var. Ne var ki, elinizdeki çalışmayı bitirdiğim şu anda, bizi ilgilendiren özel tragedyelerimizin denizine yeniden dalmayı göze almak benim için zor. Bana göre, bütün bu olup bitenler henüz sıcaklığını koruyor. Bekleyeceğim.

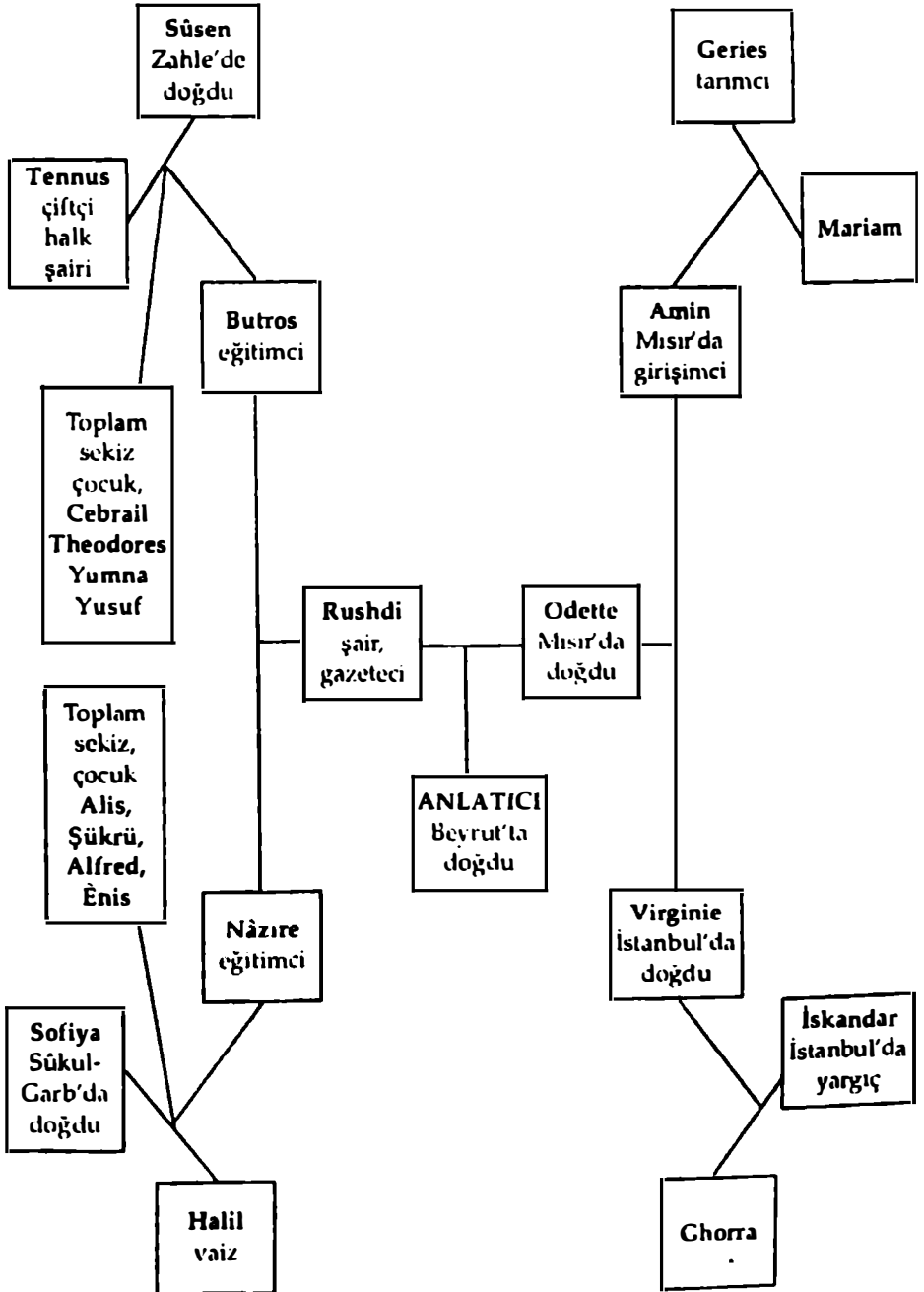
Soyumuzdan gelen öteki insanlara karşı da borçluluk duygusu içindeyim. Kuşkusuz, beni bir bakıma vareden bu insanların her birine hiçbir zaman ayrı dikkatle yaklaşmayacağım. Ne var ki, izledikleri yollarla kısmen benim yolumu da belirlemiş olan bu insanların benim için basit birer yabancı olarak kalmasına da razı olamam. Dolayısıyla, Kahire, New York, Beyrut yörelerinde ve elbette, neredeyse güdusel olarak her zaman başlangıçların anakenti olarak kabul ettiğim İstanbul yöresinde bazı "kazılara" girişmem gerekecek...

* * *

Araştırmamın başında, ailemin çeşitli bireyleri tarafından kalemle alınmış birçok soyağacına başvurmuş, hatta ben de kimi zaman on iki göbek geri giden birkaç soyağacı taslağı karalamıştım. Bu taslaklarda örneğin, *Tanios Kayası* adlı romanımda anlattığım, beni o kıyıcı patriğe ya da uzaklarda, Sydney'de, Sao Paulo'da, Córdoba'da ya da bir zamanlar İzmir'de yerleşmiş "kuzenlere" bağlayan akrabalık ilişkisini belirlemeye çalışmıştım... Ne var ki bu çaba kısa sürede amacını yitirmiş, benim yolumu aydınlatacağına, o yolu daha karman çorman, dolayısıyla daha karanlık hale getirmişti. Kayda geçmiş on binlerce kişinin arasındaki aile bağları söz konusu olduğundan, bu tür soyağaçları insanı hiçbir yere götürmez. Aynı soyadları dönüp dolaşıp önünüze gelir; yüzler silinmiştir, tarihler belirsizdir.

Her şeyi birbirine karıştırmaktan kaçınmak için, sonunda bambaşka bir tabloyu benimsedim: O soydan gelen kişi kendi aile büyükleriyle birlikte merkezde yer alacak, dört önemli noktada,

iki büyükanneyle iki büyükbaba olacak, ardından da onların kendi büyükleri gelecekti. Benim tablom, bir soyağacından ya da bir piramitten çok, bir konak yerine ya da bir yol haritasına benziyor.

Bu görüş oldukça benmerkezli, bunu biliyorum; buna karşılık, başlangıçlarda varolan tüm su kavuşaklarını, böylelikle de aidiyetlerin farklılığını hesaba katma avantajını getiriyor. Üstelik, zaman akışı bu tabloda tersine çevrilmiş durumda, ki ben bunu canlılık getirici ve sağlıklı buluyorum; bu durumda, sonsuz döl “üreten” bir ata değil, sonsuz ata “üreten” bir döl söz konusu oluyor: ana baba iki, büyükanneler, büyükbabalar dört, büyükannelerin büyükbabaların anne ve babaları on altı, sonra otuz iki... Otuz kuşak geride, yani Haçlı Seferleri dönemi-ne doğru analar babalar kuşağının bir milyar sayısına ulaştığını, dolayısıyla yeryüzünde yaşayanların toplam sayısını aştığını hesapladım. Ne var ki bu saf kuramsal bir gözlem, özellikle de XX. yüzyılın başına kadar, evliliklerin neredeyse her zaman kuzenler arasında yapıldığı “benimkiler” söz konusu olduğunda... Onları betimlemeye kalkacak olsaydım, beni uzak atalarıma götürecek yollar sonsuza kadar, sonunda saç örgüsüne benzecek biçimde birbirine dolanırdı...

* * *

Benimkilerin tarihiyle ilgili şu birkaç sayfayı kurgularken, arşiv belgelerinin dışında, elimin altında sürekli olarak birçok başvuru kitabını da bulundurdum. Bunların arasında, yalnızca bizim ailemizi konu alan dört kitaptan söz edeceğim.

Önce, benim için bir danışman, bir esinlendirici olan halamın kitabı. Onun katkısının benim için ne kadar eşsiz olduğunu söylemeye daha önce fırsat bulmuştum; burada onun anı kitabının yalnızca referanslarını vermek istiyorum; *Memoirs of Grandma Kamal – unique personal experiences and encounters*; yazarı, Kamal Maalouf Abou-Chaar; yayımlayan, Worl Book Publishing, Beyrut, 1999.

Ardından, yaklaşık yüzyıldır bizim ailenin izlediği yol konusunda rehber kitap haline gelmiş olan, benim “Ağaç” olarak nitelediğim, tarihçi Issa Iskandar Maalouf tarafından kaleme alınan, Arapça başlığı *Davani-l-qoutouf fi tarih banni-l-Maalouf*

(Osmanlı Matbaası, Baabda, 1907-1908) olan kitaptan söz edeyim. Bu kitabın bir örneğini bana, yazarın torunu Fawwaz Tra-boulsi büyük bir incelik göstererek verdi. Aynı zamanda, 1933 yılında yayımlanan ve önceki kitabın devamı olarak sunulan bir başka kitaba da birçok kez başvurdum: *La famille Maalouf à travers l'Histoire*. Bu kitabın bir örneğini bana, yazarı olan Timothy Maalouf vermişti. Ne yazık ki onu kısa süre sonra kaybettik; bir rastlantı olarak mezarı, dedem Butros'un mezarının yanındadır.

Son yıllarda, örneğin haydut-prensler, Osmanlı Devrimi, masonlar, Doğu diasporası ya da Lübnan'daki Fransız mandası konularında bilgi edinmek ya da belleğimi tazelemek için birçok kitaptan yararlandım; bunların hepsini burada sıralamak bıkırtıcı olur; ne var ki, özellikle büyükamcam Cebraîl'den, onun Havana'daki *La Verdad* mağazalarından ve oraya göç etmiş memlekellileri arasındaki yerinden söz eden tek çalışmayı anmadan geçemem. Bu, Doğubilimci Rigoberto Menéndez Paredes'in kitabıdır: *Componentes árabes en la cultura cubana* (Ediciones Boloña, Publicaciones de la Oficina del Historiador de la Ciudad, Havana, 1999).

Kitaplar için söylediklerim kişiler için de doğru. Çevremdeki insanlara o kadar çok soru sordum ki, zaman ayırıp beni yanıtlayanların sayısı, hepsine teker teker içtenlikle teşekkür edemeyeceğim kadar çok.

Ne var ki, bizim geniş hısım akrabalarımızdan olmadıkları halde benim araştırmama kimi zaman konuya ilişkin bilgi sahibi oldukları için, kimi zaman da yalnızca yardımcı olmak istedikleri için katkıda bulunanlardan başlamak gerekir. Bunları alfabetik sıraya göre sayacağımı: Mona Akl, Ahmad Beydoun, Norman Cook, Angelica ve Ariel Dorfman, Jean-Claude Freydier, Peter Goldmark, Ali Hamadeh, Liliane ve Roger-Xavier Lantéri, Jean Lévy, Jean Massaad, Georges Moussalli, Mario Rubén Sanguina, Mona ve Baccar Fouzani, Chadia ve Ghassan Tuéni, Elie Wardini, Ruth Zauner. Gerçek adlarıyla bu listede yer almalarına olanak bulunmayan Luis Domingo, Matteo,

Dolorés, Olguita ve María de los Angeles'i de unutmamam gerekiyor.

Kendi aileme gelince, kendilerine minnet duyduğum kişilerin listesi sanal olarak sonsuz uzunlukta. Ben burada yalnızca, bu çalışmanın ortaya çıkmasında kesin katkıları bulunan kişileri sayacağım. Öncelikle Maalouf'lardan başlayarak ve alfabetik sırayla: Agnès, Albert, Alex, América, Ana Maria, Carl, Fahd, Fakhri, Fawzi, Hector, Hilmi, Hind, Ibrahim, Imad, Issam, Khattar, Laurice, Leila, Leonard, Mariam, Mary, May, Mona, Nasri, Nassim, Nazmi, Odette, Peter, Ray junior, Roula, Rosette, Sana, Siham, Taufic ve Walid; ve her zamanki işbirlikçilerim Andrée, Ruchdi, Tarek ve Ziad. Ayrıca Elias Eid Maalouf'a da özel olarak teşekkür etmem gerekiyor, onun katkısı olmasaydı, benimkilerin tarihinin asıl yanı karanlıkta kalacaktı.

Benim ailemden olup farklı soyadı taşıyan kişiler arasında da yine alfabetik olarak şunları sayacağım: Sana ve İskandar Abou-Chaar, Adel, Fayzeh ve Moniqua Antippa, Samia Bacha, Edward Baddouh, Leila ve Nicolas Bogucki, Hayat ve Georges Chédid, Lonna Cosby, Marie David, Elisabeth ve Angel Fernandez, Antoine, Joseph, Leila, Lucy, Mirène, Nemétallah ve Sonia Ghossein, Youmna ve Issa Goraieb, Nelli Hogdson Brown, Mary Kurban, Charles Nammour, Shermine Nolander, Marie ve Madeleine Noujaim, Thérèse Tennus, Oumayma ve Ramzi Zein, ve Leila, Joseph, Amer ve Wadih Zoghbi. Küba'da benim için yeri doldurulmaz eşlikçiler olan Nada, Ramon ve Maeva Labbé'yi de unutmamam gerekiyor. Ayrıca, bu kitabı kaleme aldığım kırk haftalık süre içinde, yukarıda adlarını andığım yedi insan gibi aramızdan ayrılmış olan Léonore'u da unutmamalıyım.